AYDINLANMA
için
KALKIŞMA

CENGİZ GÜNDOĞDU

insancıl
estetik

Aydınlanma İçin Kalkışma

Cengiz Gündoğdu

İnsancıl Yayınları: 123
Estetik Dizisi : 2
ISBN 978-605-5958-33-6
1. Basım, Haziran 2015
Sertifika No: 12447

Aydınlanma İçin Kalkışma

Cengiz Gündoğdu

Yayımcı: *Berrin Taş*
Yönetmen: *Cengiz Gündoğdu*
Ofset Hazırlık ve Kapak Tasarımı: *Deniz Saraç*
Redaksiyon: *Özden Özütemiz*
Baskı: *Ezgi Matbaası*
Sertifika No: 12142
Sanayi Cd. Altay Sk. No.10
Yenibosna-İstanbul Tel: 0212 452 23 02

©INSANCIL YAYINLARI
Küçükparmakkapı, İpek Sok. Zafer Han, No.10
Beyoğlu-İstanbul
Tel&Faks: 0212 249 80 19
e-mail: insancildergisi@hotmail.com
www.insancil.com

Aydınlanma İçin Kalkışma

Cengiz Gündoğdu

içindekiler

İçindekiler 5

I. BÖLÜM

Yaşama Tırmanırken 11
Yaşadığımı Anladım 15
Yaşamın Yoğunluğu 17
Ek 1 Yıldız Güncesi 24
Çöküşten Önce 29
Beden Elden Giderken 35
Üç Damar 37
Kasırganın Sesi 43
Acıya Doğru Birinci Adım 48
Acıya Doğru İkinci Adım 51
Acıya Doğru Üçüncü Adım 51
Gurbette 53
Ek 2 Yıldız Güncesi 67
Homo sapiensler, bir Homo sapiens sapiensi Yaktılar 69
"Siz Benden Çok Korkuyorsunuz" 75
Homo sapiensler, bir Homo sapiens sapiensi Boğarak Katlediyor 77
Sapkınlık – Dinsizlik 79
Aklı Eksik Bir Bilgin 83
Hayat Dersleri, Yanlışları, Doğrunun Yıldırımlarıyla Parçalıyor 85
Mutluluk 102
Kölece Yaşam 111
Elimle Elimi Tuttum 113
Samson Dalila 120
Sözünde Durmayanlar 122
Bencillik 124
Balkonda Rakı 126
Bilgi Yaşam İlişkisi 127
Aşk Acısı 128

Seminerden Sıyırmanın Yolu 128
Giderken... Hesaplaşma 131
Tut Yaşamı Sıkı Sıkı 135
Giderken 142
Kendimden Çok Uzaklaşmıştım. Kendim Yoktu. 143
Yoğun Bakım 147
Yoğun Bakımda Aldığım Notlar 148
Yoğun Bakımda Deneme 151
Odada 151
İlk Yanlış 153
Bunalım Var... Mantık Yok 157
İkinci Yanlış 157
Bunalımın Özdeksel Nedenleri 157
Bunalım Derinleştikçe 160
Bunalımın Göstergeleri 161
Yatma – Kalkma Sorunu 162
Yasaklanan Tümceler 164
Bunalımdan Çıkış 165
Kutup Yıldızı 167
Uyku Sorunu 170
Düzelme... Bedeni Ele Geçirme Aşamaları 171

II. BÖLÜM

Işıltılı bir YOzle Çıktım Merdivenleri 175
Hiçbiri Yoktu 177
O Pazar – Vuruş 179
Bahçeli, iki katlı... Ahçım, şoförüm... 185
Bilgi Yolu 189
Doğum Sonrası Ölümler 191
Bir Soru 192
Özel Yanıtlar 193
Altın Devir 196
El Kindi 197

Muhammed İbn Zekeriyya el-Râzi 198
Râzi, Düşünmeyi Savunuyor 200
Ek 3 Şaşırtıcı Bir İnsan 203
Nasıl Görüyoruz 204
İbn Heysem 205
Farabi 205
İnsan Türü 206
İbn Rüşd 207
İbn Rüşd'le Yolculuk 209
Beytü-l Hikme 210
Ek 4 Hipokrat Yemini 212
Bugün Durum Ne 218
Gerçeklikten Kaçış 222
Rönesans 224
Ortaçağ Karanlık mı 227
Felsefe – Sınıf Savaşımı 228
Doğa Felsefesi 230
Bir Toplumun İlerlemesi Ne Demek 232
Işığın Sönüşü 235
Günümüz Uygarlığı 239
Neden Geri Kaldı 246
Osmanlı 253
'Birçok Kafasız Kişi' 257
Felemenkli Tüccar 261
Osmanlı'dan Görünümler 263
Basit Bir Moğol 263
Adil Padişahlar 264
Bir Toplumu Çökerten Tartışma 265
Üç Müneccim 266
"Vırık vırık" Diye Ötüyorlar 267
"Bir Cehalet Garipliği" 268
Suyu Arayan Adam 268

III. BÖLÜM

Aydınlanma Kapılarına Doğru 273
Cumhuriyet Parıldıyor 275
Sümer'in Önemi 277
Aydınlanma Nedir 278
Ek 5 Yıldız Güncesi 283
Sümer'in Önemi 286
Köksüz Öncü 289
Ateş Söndürücüler 290
Kanlı Topraklar 291
Hacıbicik 293
Ek 6 Yıldız Güncesi 301
Aydınlanmanın Kapıları Homo sapiensten Homo sapiens sapiense Geçiş 305
Birinci Kapı Burjuva Uygarlığını Kavramak 307
Burjuva Uygarlığının Konumu 307
Kapitalizmde Zaman 308
Büyük Kavga 314
Gücünü Unutan İnsan 318
İkinci Kapı Açık Zihin 319
Bacon'ın İdolleri 322
Maşa Sorunu 326
Gerçeğin Yırtıcılığı 328
Felsefenin Kapısı 330
Ek 7 İbn Rüşd, Aydınlanma ve Batı Düşüncesi 331
Ek 8 Görüş Tarzı Kategorisi 336
İnsanbilim Kapıları 339
Estetik Kapısı 342
Tembellik Nedir 347
Ek 9 Yıldız Güncesi 351
Işıltılı Bilinç 354
Ek 10 Yıldız Güncesi 357
Dipnotlar 363
Kaynakça 379
Dizin 387

I. Bölüm

Yaşama Tırmanırken

"Aristoteles, gerçekte Yaşam Üzerine ya da Yaşam İlkesi Üzerine anlamına gelen Psykhe Üzerine adlı eser kaleme almış, bu eser de çoğunlukla Ruh Üzerine diye tercüme edilmiştir. Bizim 'ruh' sözcüğümüz, zihin ve tinsellikle ilgili çağrışımları içerdiğinden burada da bu sözcüğü kullanmak oldukça yanıltıcı olur. Onu, yaşam ve canlı olana ilişkin genel bir araştırma olarak düşünmekle daha iyi yaparız. Buna göre, psykheye sahip olan canlı olandır – ve bu Aristoteles için, insan dediğimiz hayvanlar da dahil olmak üzere, bitki ve hayvanları da içerir."

M. Nussbaum'la söyleşi, Bryan Magee, *Büyük Filozoflar*, çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul 2001.

Yaşadığımı Anladım

Günlerdir *Aristoteles*'in canlılık ilkesi dediği şeyi düşünüyorum. Ben canlı mıyım. Dışardan bakıldıkta canlıyım. Ama işlevsel açıdan, bir etkinlikte bulunma açısından çoktandır canlı değildim.

Bir evin E-5'i gören penceresi... Aylardır bu pencerenin önünde oturuyorum. *Aristoteles*'in canlılık ilkesini düşünüyorum.

Aristoteles beni hep düşündürmüştür. Aylar sonra... bugün bu saatte, saat 23.45... canlılık ilkesini yaşama geçiriyorum. Yavaş yavaş anlıyorum. Yaşıyorum. Düşünüyorum... Bütün bunlar bende gi-

zilgüç olarak vardı. Şimdi onları etkin duruma getiriyorum. Yazıyorum... Yaşıyorum.

Bir gün öncesine kadar sağ ayağı sarkıtarak oturmak yasaktı. Yasak dün kalktı. Şimdi masa başındayım. İskemlede oturuyorum.

Yaşam ilkesi bütün varlığımı sardı. Nedir bunun anlamı. Bunun anlamı şudur. Yaşamak öğrenmektir. İnsan öğrenen varlıktır. Ben de çoktan beri bildiklerimi öğreniyorum. Hepsini unutmuşum.

En başta yürümeyi öğrettiler. İki insan kollarımda. "Yere bakmayın hocam... Yere iyi basın hocam."

Yakınmıyorum. Yürümeyi yeniden öğrenirken seviniyorum. Sayrılarevinin uzayıp giden koridorları... öğrenme yerim.

Sonra merdivenler... Merdiven gördükte korktum. Nasıl çıkılır, nasıl inilir merdivenlerden... Onu da öğrendim. Merdivenden inip çıkmayı. Zor oldu ama. Bugün bile merdivenlerden inerken içim ürperiyor.

Nice acı, nice tatsız günlerden sonra bu gece masaya oturabildim. Ameliyattan önce yoğun bir uğraş içindeydim. Gerçekçi yazarları inceleyen bir yapıt yazacaktım. Masanın üstünde defterlerime, kitaplarıma baktıkta gözlerim yaşardı. Bana göre çok uzun yıllar geçmişti. Kalemi, kağıdı, silgiyi özlemiştim...

Şimdi o masanın başındayım. Yeni, bir başka yapıta başlıyorum. Bugüne kadar böyle bir yapıt yazmak aklımda yoktu.

Ameliyattan sonra karşılaştığım sert olgular nerdeyse yıkıma götürecekti beni.

Acımasızdı olgular. Olguları oluşturan insan da acımasızdı.

Şimdi insana sesleniyorum. Biliyorsun değil mi, hep senle uğraştım ben. Aydınlanman için... özerk bilinçli özne olman için.

Sana sesleniyorum.

Oluşturduğun olgular bana acı verdi. Bunu düşündü mü. Hayır, düşünmedi... düşünmediler. O zaman ben bu olgulara, olguların nedenlerine ayna tutmaya karar verdim.

Bu, zorunluydu benim için. Kendini unutmuş, kendine yabancılaşmış insanı silkelemek gerekir.

Bu yapıt insanı silkeleme yapıtıdır. Buna tokatlamak da diyebilirsiniz.

İnsanın kendine gelmesi, kendisiyle hesaplaşması zorunlu.

Bu ülkede, dahası bu dünyada tatsız olan ne varsa, bunun sorumlusu sensin. Paçavrası çıkmış bu dünyada, daha iyi bir yere gelmek için kendini paçavraya çevirtme.

Bu yapıt paçavralara uyarıdır...

Yaşamın Yoğunluğu

Aylar sonra *İnsancıl*'a geldim... *Berrin* getirdi beni. Yolda... şurda burda çalışan insanları gördüm. İnsanlar, kediler, köpekler, kuşlar hepsi sevindirdi beni. Bunlarla birlikte bir dünya oluşuyor... Ben de bu dünyanın içindeyim. Gördüm onları. Bunu kavramanın bilinci yeniden pekişti. En çok buna sevindim.

Ağaçla... kediyle... köpekle... kuşla... toprakla... denizle yaşamın içindeyim. Şimdi bunu yazarken bile kendime soruyorum. Yaşama dönebildim mi. Tam bu sırada içim aydınlanıyor. Seviniyorum... Olgular aklıma geldikçe içim sıkılıyor. Yazdıkça içim açılıyor. Anlaşıldı kitap boyunca böyle gidecek...

İçim bir sıkılacak... bir açılacak... bir üzüleceğim... bir sevineceğim...

Taşıtla giderken birçok işyeri gördüm. Lokanta... kafe... simitçi... ayakkabıcı... hepsi yaşamın yoğunluğunu gösteriyor. Yaşam çok çeşitli.

Eskiden evde yıkanmazdık, hamama giderdik. Kan ter içinde keselenirdik...

Bir de tellaklar vardı. İstek üstüne onlar yıkardı, keselerdi... Parmak kadar kirleri, omzumuzun üstünden kucağımıza atardı.

Bu, bir iştir.

Ben böyle birisinin sayrılarevinde olabileceğini hiç düşünmedim. Ameliyat öncesi, gece beni, erkek sağlık memuru yıkadı. Sonra kıllarımı tıraş etti. Bu, beni çok şaşırttı. Söyledim. Yaşam çok çeşitli, çok yoğun bir biçimde kendini gösteriyor.

Şimdi seviniyorum. Yaşamın yoğunluğunu, yaşamın çeşitliliğini konuşmak bile sevindiriyor. Bu, bir... Sevincimin öbür nedeni *Aristoteles*'ten söz edeceğim, bu iki...

Bonnard şöyle der, *"Aristoteles'in yanlışlarından çoğu, içine işleyen ölçüsüz öğrenme tutkusundan gelir. Bilimin yolunun uzun olduğunu, sabırlı ve sakıngan olmak gerektiğini henüz öğrenememiştir. Coşkusu ona hem yarar, hem de zarar verir. Ama coşku olmasa bilim doğmadan ölürdü. Coşku ile bilimin sendelediği olur ama gerçeği daha hızla elde ettiği de olur."* (1)

Doğru, *Aristoteles*'in birçok yanlışı vardır. Ama şaşırtıcı doğruları da vardır. *Bonnard* şöyle der, *"Aristoteles'in düşüncelerinin gücü, çeşitliliği ve doğruluğu çağımızın bilginlerini hâlâ şaşırtır."* (2)

Bonnard "Aristoteles'in hümanizması"nı şöyle saptar, *"... otlar, çiçekler ve ağaçlar, kuşlar, balıklar ve yırtıcı hayvanlar alemi ile akrabalık bağlarımızı, doğal kardeşliğimizi yok edemeyecek biçimde sıkılaştırır. / Aristoteles hümanizması sonuçta bitkiden başlayarak, tüm hayvan türlerinde ve bütün olarak insanda, canlı varlığı aklın aydınlığına götüren bir akış, bir yaşam zenginliğidir."* (3)

Biz *Aristoteles*'in hümanizmasını yitirdik... Doğayı... yaşamı kuruttular... akılları da kurudu.

Tayfun Özkaya, Yurt'ta yazıyor. Yazının başlığı şöyle: *"Yaban-domuzu tarımı yokediyor, seyrediyoruz."*

Tayfun Özkaya şöyle diyor. *"Son yıllarda yabandomuzları tarım alanlarına büyük zarar vermeye başladı. Domuzlar önüne ne gelirse yiyor. Örneğin şeftali ağaçlarını önce deviriyorlar sonra meyveleri yiyip gidiyorlar. Bazı yerlerde tarım yapmak nerede ise imkânsız hale geldi. Domuzlar açısından olaya bakarsak onların da elleri mahkûm. Yaşam alanlarına büyük müdahaleler yapılıyor. HES'lerle suları kurutuyoruz."* (4)

Tayfun Özkaya bitki örtüsünün kazındığını söylüyor. Domuz yavrularını avlayan çakallar, tilkiler, kartallar, yaban kedileri yok olmuş.

Böylece doğanın dengesi bozulmuş.

*Aristoteles hümanizması*nı bilmiyorlar. Bilmediklerini de bilmiyorlardır. Bu yüzden canlı varlığı aklın aydınlığına getirmeyi engelliyorlar. Yaşamın varsıllığını bozuyorlar.

Yabandomuzunun yiyeceklerini kazıdıkları için, yabandomuzu da insanların yiyeceklerini yiyor.

Yeniden *Aristoteles*'e dönüyorum, ne diyor *Aristoteles*, *"canlı varlığı, aklın aydınlığına götüren bir akış ve yaşam zenginliğidir."*

Yaşamın varsıllığı, yine yaşamın akışı aklı aydınlatıyor. Kendiliğinden olmuyor bu. Okul bilgisiyle de olmuyor. Estetikle inceleştirilmiş bilinç zorunlu. Ancak o zaman insan yaşamın varsıllığını duyumsuyor. Şöyle der *Bonnard*, *"Aristoteles Ethika Nikomakheia (Nikomakhos Etik'i) adlı yapıtının bir bölümünde bize önemsiz bir gerçek gibi görünen şeye hayranlık gösterir: 'Hiç kuşku yok, diye yazar, yaşam insanın ve bitkilerin ortak nimetidir.' Filozof önce, insanı Doğanın öbür varlıklarından ayıran şeyden etkilenmeden önce,*

onları -kendisine en uzak olanlarla- bir araya getiren şeyden etkilenmiş gibidir. Yalnız başına insanda aklın olması onu, yaşamın hem insanda hem de bitkide bulunmasından daha çok etkilemez. Aristoteles'in hümanizması ilkin buradadır. Çeşitli ağaçlar ve hayvanlar topluluğu insan için elbet kardeşçedir." (5)

Bu hümanizma okulda öğrenilmez. İnceleştirilmiş, keskinleştirilmiş estetik bilinç zorunludur.

İşin acı yanı şu. Estetik bilinç de okulda öğrenilmez. Yaşam, doğa öğretir estetiği. Ama biz o yaşamı, o doğayı kazıdık. Kazımayı da sürdürüyoruz. Böylece bitkilerin, hayvanların, insanların oluşturduğu kardeşliği bozuyoruz. Ağaçları, paldır küldür kazıyan, hayvanlara yaşam alanı bırakmayan, duyarsız, coşkusuz bir insan oluşturuyor, insan. Bundan ötürü gösterilerde biberli gaz sıkıyor insan, insana.

Ben bakıyorum. Ağaçları kökünden söken insana. Hayvanları parçalayan insana. Gaz sıkan insana.

Seni uyarıyorum insan... Seni vareden doğayı yok ediyorsun, seni uyarıyorum... doğasız kalacaksın... yok olacaksın.

Çok bakıyorum.

Kapital seminerinde, şiir seminerinde, estetik seminerinde coşku duymayana da bakıyorum.

Bu kitabı okuyan belki sen de böylesin. Belki sıkıldın. Niye sıkılıyorsun biliyor musun. İnsanın başarılarını kavramamışsın, ondan sıkılıyorsun. Ben bu yapıtta sıkılmanın, coşkusuzluğun, duyarsızlığın kökenine gideceğim.

Biz neden böyle kavruk olduk.

Nasıl oldu da kapitalizm, insanları... seni tüketen nesne konumuna dönüştürdü. Nasıl şeyleştirdiler bizi. Nasıl. Değilse biz hep

böyle miydik. Aydınlanmanın uzağında, üstelik aydınlanmadan korkarak, şu kaldırım diplerinde biten otlar gibi mi yaşadık. Böylece bizler kuşaktan kuşağa aktara aktara geldik. Nereye geldik, 21. yüzyıla. Peki n'apıyoruz 21. yüzyılda, örneğin İstanbul'da. N'apıyoruz. İstanbul'un güzelliğini yok etmek için var gücümüzle çalışıyoruz. Gerçekten çalışıyoruz. Örneğin, denizin üstünde köprü yapıyoruz. Tren geçecekmiş ordan. Denizi dolduruyoruz. İnsanlar orada gösteri yapacaklarmış.

İstanbul'un güzelliğinin yok edildiğini gören bir tek ben değilim. Üstelik benim sorunum, yalnızca İstanbul'un güzelliğinin yok edilişi değil. Üç sorunum daha var.

Biri şu. İstanbul'a Belediye Başkanı olanlar neden İstanbul'u çirkinleştiriyor.

Öbürü şu. İstanbul'u çirkinleştiriyorsunuz diyen yazarlardan neden etkilenmiyorlar.

Bir sorun daha var. Halk, nasıl oluyor da İstanbul'u çirkinleştiren kişileri Belediye Başkanı seçiyor.

Görüyorsunuz sorunlu kişiler çoğalıyor.

Peki, ben bu olup bitenlere yalnızca baktım mı. Hayır. Savaşım verdim. Yazıyla, kitapla, seminerlerle... şunu yapmak istedim. Bağımsız, özerk düşünce eylemi, estetik bilincin keskinleşmesi, bilgisever olma.

Niçin böyle olmalıyız.

İnsanlığın temel sorununu derinden kavrayabilmek için. Bakın *Engels* ne diyor, *"Bütün insanların insan olarak ortak bir şeye sahip bulundukları ve bu ortak şey ölçüsünde eşit oldukları fikri kuşkusuz dünya kadar eski bir fikirdir."* (6)

Roma'da eşitlik düşüncesi delilik sayılırmış. Bugün Türkiye'de böyle değil. Herkesin eşit olduğunu savunabilirsin, kimse de deli demez. Ama bu ülkede eşitlik isteyenleri zindanlarda çürüttüler...

Engels, Anti-Dühring'de savaş tutsaklarının "ekonomik durum" düzeyine gelme süreçlerini şöyle anlatır. Savaş tutsaklarını önce yiyorlar, daha sonra öldürüyorlar. Nice sonra ekonomiye giriyor tutsaklar, köle oluyor.

Insanlık böyle ilerliyor. *Engels* şöyle der *Anti-Dühring*'de *"Eski kölelik olmasaydı, modern sosyalizm olmazdı."* (7)

Burda duruyorum. Türkiye'de Müslümanlar kadınla erkek eşit değildir diyor. Üstelik Müslüman kadınlar söylüyor bunu. Türkiye bu açıdan ilerlemiyor.

Bir yanda köleye dayanan uygarlık, bir yanda *Aristoteles*. Bir yanda Roma, bir yanda *Spartaküs*, bir yanda İslam uygarlığı bir yanda Karmatiler, 1789, 1848.

Kanlı savaşlar, kanlı ayaklanmalar...

Bütün bunları özümsemek, bu bilgileri kendinin kılmak zorundasın.

Kırk yıllık yazarlık savaşımımda bu bilinci oluşturmanın savaşımını verdim.

Peki niye böyle bir yolu seçtim. Hani çeşitli cemaatler öğrenci kazanmak istiyorlar ya, 1950'li yıllarda da böyleydi. Dinsel kümelerle, Turancı kümeler dergilerini gizlice okulda dağıtırlardı. Eve getirir okurdum. Evdekiler karışmazdı. Sonra birden *Varlık* dergisi girdi eve. Sürdürücü olmuşlar. *Nurullah Ataç* ölmüştü. *Varlık* yine de *Ataç*'ın eski yazılarını yayınlıyordu.

Birden *Ataç*'a girmemin nedeni şu. On dört yaşındayım o zaman. *Ataç* beni etkiledi. *Ataç*, kafamı karıştırdı. Bu karışıklık beni felsefeye götürdü. *Sokrates*, *Aristoteles* derken *Engels*, *Marks*...

Ataç bireyciydi. Şimdi sağ olsa beni bu noktaya getirdiğini bilse, kızardı bana.

Ataç'ın etkisi dil konusunda da oldu. Dile özen gösteririm. *Ataç*'ın etkisidir bu.

On dört yaşındaki bir çocuğun *Ataç* okuması şimdi şaşırtıcı gelebilir. *Gazi*, 1938'de ölmüştü ama Cumhuriyet çocuğu olmanın coşkusu silinmemişti. Biz Cumhuriyet çocuklarıydık... Ben hep öyle sandım... Bir gün Islami kitaplar satan bir kitapevinde, birinden Cumhuriyet çocuğu diye alay edildiğini duydum... Zorlu ama kısa bir tartışma geçti aramızda. Cumhuriyet'le alay eden gencin bilgisi köksüzdü. Sustu.

Cumhuriyet çocuğu olmanın coşkusuyla, biz hep okuduk. Hep tartıştık.

Ama İslami küme de, Turancılar da okumadılar. İnanç düzeyinde kaldıkları için tartışamadılar. Bundan ötürü Türkiye'nin düşünce dünyasına hiçbir zaman egemen olamadılar.

Şimdi *Ataç* okumadan yazar olmaya çalışanlara bakıyorum da... hep bakıyorum.

Bu bölümü bitirmeden coşkunun üstünde durmak istiyorum, unutulmasın. *Bonnard*, *Aristoteles*'in coşkusundan söz eder, "*...coşku olmasa bilim, doğmadan ölürdü.*" der. (8) Katılıyorum coşkunun kapsamını genişletiyorum. Coşku yoksa felsefe, bilim yapamazsın. Roman, öykü, şiir yazamazsın. Coşku yoksa öğrenemezsin. Coşku yoksa aşk yaratamazsın.

Coşku yoksa yaşarsın, ama haşlanmış lahana gibi...

Ek 1*

25 Nisan Cuma

Dünden beri şunu düşünüyorum. *Hatice Nur Erkızan*'ın yapıtlarını tanıtacağım ama nasıl. *Sentez Yayınları*, alıntı yapılmaması için not düşmüş. Öğleüstü masama geçtim. Bu sırada *Sentez Yayınları*'nı aradım. Telefona çıkana "Siz yayıncılığı bilmiyorsunuz" yollu çıkışmaya başladım. Telefona çıkan kişi beni bir başka kişiye *Tekin Çanga*'ya bağladı. *Çanga*, *Sentez Yayınları*'nın sahibi.

Tekin Çanga, benim okurummuş meğerse. Yıllardır okurmuş. Adımı duydukta heyecanlanmış. Durumu anlattım. "Ben" dedi *Tekin Çanga* "alıntılar için izin belgesi göndereyim."

Teşekkür ettim.

On dakika sonra belge geldi.

"İnsancıl Dergisi ve İnsancıl Yönetimine, / Sentez Yayıncılık olarak çıkarmış olduğumuz tüm yayınları İnsancıl dergisi ve Atölyesi gerek yazılı olarak dergide ve yayınlarında, gerek sosyal medya ve internet ortamında istediği alıntıları yaparak yayınlama hakkına sahiptir. / Sentez Yayıncılık olarak hiçbir hak talep edilmeyecektir. Saygılarımızla belirtiriz. / 25/04/2014 / Sentez Yayıncılık adına Tekin Çanga"

Tekin Çanga'ya bir kez daha burdan teşekkür ediyorum.

Şimdi *Hatice Nur Erkızan*'a geliyorum. *Erkızan* için dün şöyle dedim Çağdaş Yaşama Filozofu.

Şöyle temellendiriyorum bunu. Elli yıllık yazarlık kavgamda şunları da gördüm. Ölüm şairleri, ölüm romancıları-öykücüleri, ölüm filozofları...

Ölümü, kendini öldürmeyi yüceltenler... Ölümcüler dedim buna. Buna karşın ben hep yaşamdan yana oldum.

Ölümcülerle, yaşamcılar arasındaki kavga eskidir. Ta *Homeros*'a dek gider. *Odysseia*'da yaşam yüceltilir. Kısaca anlatayım. Odysseus ölüler ülkesine iner, kör biliciden öğüt alacak. O sıra Akhilleus'un ruhu tanır Odysseus'u. Bunun üstüne yakınır Odysseus. Evine varamamıştır. Ordan oraya sürüklenmiştir, şöyle der Akhilleus'a "*Biz Argoslular sayardık seni sağlığında bir tanrı gibi / burada ölüler arasında da sürdürmedesin gücünü / hiç üzülme, tasalanma, Akhilleus, öldün diye*". (Homeros, *Odysseia*, çev. Azra Erhat-A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul 2000, 11/485)

Yıllar önce 1970'lerde okudum bu yapıtı. O ilk okumada buraya geldikte durdum. Akhilleus ne diyecek acaba. Akhilleus'un şu dedikleri yaşamın gücünü bir kez daha damarlarımda dolaştırdı. Şöyle der Akhilleus, "*Ballandırma bana ölümü, şanlı Odysseus / bütün geçmiş göçmüş ölülere kral olacağına / el kapısında kulluk edeydim keşke / varlıksız, yoksul bir çiftçinin yanında irgat olaydım*".

Buna karşı Orfeuscular ölümcüdür, ölümü yüceltirler... Ölümcülük yoksulları avutmak için dinlere geçti. Bu dünya geçiciydi, gölgelikti. Asıl olan öbür dünyadır.

Burda kalmadı. Ölümcülüğün felsefesi yapıldı. Şiiri yazıldı.

Ben ölümcülere hep yüzümü astım.

Hatice Nur Erkızan'a geldikte, bakın ne diyor, "*Aristotelesçi birey kendi varlığını bütünden ayırmaz. Kendini evrenin ve içinde yaşadığı toplumun vazgeçilmez öğesi olarak görür. Çünkü insanın yeşermesi ancak ve ancak diğerleriyle mümkündür. Dolayısıyla; kişi kendini kendi yaşamının/yaşamın 'tanrısı' olarak*

görmemelidir. Seçimlerimiz ve onların kendi yaşamımız ve diğer yaşamlar üzerindeki etkileri üzerinde düşünmekle yükümlüyüz. Yükümlülüğümüzü kendi yaşamımız ve ölümümüzle sınırlandırmak bencilliktir. Ne bencil yaşam ve ne de ölüm saygınlığı hak eder. Çünkü ölüm erek değildir. O zaman ölüm yerine yaşamı yeşertme üzerine düşünelim. Anlamlı ve değerli olan da budur." (Hatice Nur Beyaz Erkızan, *Aristoteles Yazıları, Varlık, Bilgi ve Yaşam Üzerine*, Sentez Yayıncılık, Bursa 2013, Y.123-130)

Yaşamı yeşertmek... yeni bir kavram bu benim için.

Ne demek yeşertmek. Şöyle denebilir. Kurumakta olan çiçeği canlandırmak, bir ağacın dal budak sarmasını sağlamak.

Erkızan ne anlamda kullanıyor dedim. Araştırdım, buldum. Yeşermenin anlamı şu. "*Aristoteles'e göre bu, tam anlamıyla Yunanca'da 'iyi ruha (eudaimonia) sahip olmak' anlamına gelen ve İngilizce'ye genellikle daha doğru şekilde 'yeşermek' olarak aktarılması gerekirken 'mutluluk' olarak çevrilen eudaimoniaya erişmek için uğraşıyı ifade eder.*" (Massimo Pigliucci, *Aristoteles'ten Yanıtlar, Bilim ve Felsefenin Bizi Nasıl Daha Anlamlı Bir Yaşama Ulaştırabileceği Üzerine*, çev. Prof. Dr. Hatice Nur Beyaz Erkızan-Yrd. Doç. Esra Çağrı Mutlu-Selena Erkızan, Sentez Yayıncılık, Bursa 2014)

Erkızan, Aristoteles Yazıları-Varlık, Bilgi ve Yaşam Üzerine adlı yapıtının Önsöz'ünde şöyle der, "*Hayattan istemleri olan insanlar trajedinin doğal kahramanlarıdır. Onlar ne var olanla uzlaşır ve ne de olanı yadsırlar. Çünkü; var olandan hareketle 'olabilene' 'olması gerekene' gidebilme arzusu onların ruhlarını sarıp sarmalamıştır.*"

Erkızan insanın kırılgan bir varlık olduğunu söyler. Doğrudur bu. Yaşamın vuruşlarına karşın *Erkızan*, *Aristoteles*'ten yola çıkarak, insanın iyi bir yaşamı gerçekleştirebileceğini söylüyor.

Erkızan'ın yapıtlarında temel izlek yaşam, yaşama dönüklük... Bundan ötürü *Erkızan*'a yaşam filozofu dedim.

Bu düzenle uzlaşmayan, ama nasıl yaşayacağını bilmeyen kişi, *Hatice Nur Beyaz Erkızan*'ın yapıtlarını okumalı. Kurumuş bir yaşamı canlandıran, yeşerten bir filozof *Erkızan*. Yaşam filozofu dedim ya.

Sentez Yayıncılık sahibi *Tekin Çanga*'yı da böyle güzel kitaplar yayımladığı için kutlamak gerek.

*İnsancıl dergisi, Haziran 2014, sayı 287, Y.62-63.

Çöküşten Önce

"Birçok ahlak filozofu, işe, 'ahlak' alanıyla yaşamın geri kalan diğer alanları arasında keskin bir ayrım yaparak başlar. Onlar etik alanındaki araştırmalarına 'Benim ödevim nedir?' ya da 'Benim ahlaki ödevim nedir?' sorusuyla koyulurlar. Aristoteles ise bunun yerine çok daha temel bir soruyla başlar: İnsanın iyi bir yaşam sürmesi ne anlama gelir?"

M. Nussbaum'la söyleşi, Bryan Magee, *Büyük Filozoflar*, çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul 2001.

14 Mart 2013'te 70 yaşına girdim. Türkiye'de yetmiş yıl yaşamak zordur. Hele o bir yazarsa... Ben, soğukkanlı, sağlıklı bir biçimde yetmiş yaşına varmıştım.

Bana göre iyi yaşam şunları kapsar. Entelektüel gücün arttırılması. Temiz bir aşk. İnsanın entelektüel gücüne katkı. Entelektüel etkinlik...

Bu çerçevede yaşıyordum. Kitaplar yazmıştım. Gerçekçilik üstüne yeni bir kitaba başlamıştım. *Yıldız Güncesi* başlığıyla *İnsancıl*'da her ay yazıyordum. *İnsancıl Atölyesi*'nde, *Özgür Üniversite*'de seminerler veriyordum.

Dolu dizgin bir yaşam.

Berrin Taş'la birlikte giriştiğim bu savaşımın amacı aydınlanma hareketini tutuşturmaktı.

Arada sırada ölümü de düşünüyordum. Bildiğim kadarıyla ortalama yaşı geçmiştim. Uzun bir yaşam düşünmüyordum.

En azından *Kapital*'in birinci cildini bitirmeliydik. Yeni bir yapıta başlamıştım. Ölüm düşüncesi yakın değildi.

Geceleri iki kadeh rakı... cigara... yeni kitap için okuma...

Yaşam böyle gidiyordu. *Berrin Taş* bir ara korkutmuştu beni, ama sorun yoktu onda.

Yaşam böyle giderken, Mart ayının sonlarına doğru, omzumda ince bir uyuşma başladı. Önce önemsemedim, aldırmadım.

Bedenin şöyle bir yanı var. Diyelim sorun başladı, kaçamazsın. Aldırmazsan beden seni, oturamaz duruma getiriyor. Ben bu durumlarda beynin neden, ırkçılık, faşizm gibi insana karşıt düşüncelerden rahatsız olmadığını düşünürüm.

Uyuşma dayanılmaz duruma geldikte *Berrin Taş*'a söyledim. *Berrin Taş* da beni yıllardır tanıdığımız doktora götürdü. Sonra da dinlenceye gidecektik.

Doktorları bilirsiniz. Bir dolu işlem yaptırırlar. Bana da öyle yaptılar. Sonunda tanış doktor konuştu. Dinliyorum. Uyuşma var. Önce hemen bir kardiologa görünmeliyim. Sordum. Neden kardiologa görünmeliyim.

Görünün...

Göründüm...

Pek bir şey beklemiyordum. Çünkü kendimi iyi duyumsuyordum.

İki gün üst üste inceleme yapıldı bedenimde. İkinci günün sonunda akşamüstü doktor anjiyo olmamı istedi. Süreyi sordum. Şunu bekliyordum. Altı ay sonra gelin. Doktor konuştu. Bir hafta bilemedin on gün... En geç bir hafta.

O kadar ivedi mi... "Çok, evet."

Gitmek için ayağa kalktık. *Berrin Taş* için birçok kez gelip gitmiştim buraya. Tanıyordu beni. Yazar olduğumu biliyordu. "En azından cigarayı içinize çekmeyin." dedi. Bana bakıyordu doktor.

Burda duruyorum.

Bakış...

Bakışın anlamı neydi. Bir yazarın hızla yokoluşuna üzülmek miydi. Değilse çabuk karar vermelisin. Çabuk karar verirsen kurtulursun. Değilse. Çok az zaman kaldı...

Hiç konuşmadan *Berrin Taş*'la sokağa çıktık. Sonra eve gittik. Hiç konuşmuyorduk bu konuyu. Anlamıştım. Kararı bana bırakmıştı *Berrin Taş*. Kocaman gözlerindeki gizli anlamı anlamıştım. Ara doktoru... Çabuk... geç kalma... akıllı adamsın sen...

Bunlar cuma akşamı oldu. Cumartesi-pazar derin bir sessizlikte geçti. Bütün bütün sessizlik değildi. Anjiyo konuşulmuyordu... Üstelik cumartesi-pazar seminerleri hızla sürüyordu. Pazartesi günü doktora telefonla bildirdim, "Tamam, anjiyo oluyorum." dedim.

Doktor, hazırlık yapıp, beni arayacağını söyledi.

Sessiz bir bekleyiş başladı...

Beden Elden Giderken

12 Nisan'a kadar ben, hiç yorulmadım. Koşturdum durdum. Kolum ara sıra uyuşuyordu. *Özgür Üniversite*'de cuma günü üç seminerim vardı. İlki felsefe. Ben anlatıyorum. Estetik, ekonomi... kitapları okuyorduk.

Bir cuma günü. Felsefe seminerini bitirdim, oturdum, ilk kez yaşamımda derin bir yorgunluk duyumsadım.

Kendi kendime neden yorulduğumu düşündüm. Gün boyu olağanüstü bir güç harcamamıştım.

Peki neydi bu yorgunluğun anlamı. Basın, bahar, yorgunluğu körükler diyor. Yorgunluk uzmanları vardır. Basında uzun uzun bahar yorgunluğu anlatılır. Bahar yorgunluğuna karşı n'apılması gerektiği üstünde durulur.

Bunca yıl bahar yorgunluğu duyumsamayan ben, şimdi mi yorulacaktım. Böyle yorgun olsam, kalkıp doktora gidemezdim ya. Bu aklıma düştükte gülümsedim.

Ama şu soru aklıma takıldı, canımı sıktı. Böyle yorulacak mıydım hep. Üstelik sol ayağım yüzünden uzun boylu yürüyemiyordum.

Tanıdık eczacı, diz kapağındaki ağrı dinsin diye bitkisel bir şey vermişti. Oysa kardiyolog, sol ayağımdaki sorunun diz kapağından kaynaklanmadığını söylemişti. Damarda tıkanma vardı, onun için uzun boylu yürüyemiyordum.

Doktorun bunu nasıl bulduğunu anlatmalıyım.

Ben doktora yalnızca sol omzumdaki uyuşmadan söz ettim. Sol ayağımdaki sorunu söylemedim.

Doktor beni sedire yatırıp oramı buramı gözden geçirmeyi bitirince, şöyle dedi, "Siz yürürken bir süre sonra sol ayağınızda ağrı başlıyor, ya banka oturuyor ya da ayakta dinleniyorsunuz."

Söyledikleri doğruydu doktorun. Ayağımdaki ağrının nedeni damar tıkanıklığıymış. Bunun nedeni içtiğim ilaçlardan biriymiş. "Azaltarak bu ilacı bırakın." dedi doktor. Sordum nasıl anladınız sol ayağımdaki sorunu. Sol ayağımda nabız zayıfmış.

Yorgunluk, ayağımdaki damar tıkanıklığı, anjiyo önerisi bedenimin elden gideceğini duyumsattı bana.

Bedenimin elden gitmesi derken şu. Bu yaşıma kadar bedenimle uyumlu bir yaşam sürmüştüm. Gerçi kırk beş yaşından beri tansiyonum vardı. Tansiyon arada bir bedenimi ele geçiriyordu. Sarsıntı, can sıkıntısı, şu bu. Ama genellikle uyum içinde yaşamıştık. Doktor, ilk göz geçirmeden sonra, cigarayla içki konusunda uyarılarını yapmıştı. Ama ben eskisi gibi yaşamayı sürdürüyordum. Şunu biliyor-

dum, bedenimle arama girecekti doktorlar. Bu, canımı sıkıyordu. N'apmam gerektiğini de düşünüyordum. İki yol vardı önümde. Birinci yol, anjiyoya gitmemek... İkinci yol anjiyo. *Orhan İyiler, Bir Gün Bile Yaşamak* demişti. Öyleyse bir gün bile yaşamak için savaşıma girmeliydim.

Bunları düşünürken birden silkiniyordum. Ne var, n'oluyor. Daha birinci aşama bu. Daha nice aşamalar vardı önümde. Belki de birinci aşamada sorun yok denecekti.

Birinci aşama... Anjiyoda damar patlayabilirmiş, bir yerde okumuştum. Ölüm bu kadar yakın mıydı.

Yakındı. Ama ölümden korkmuyordum. Ben vardım. Yaşıyordum işte. Gerçi yorgundum. Gerçi ayağım ağrıyordu. Ama rakımı, cigaramı içiyordum. Gerçekçilik üstüne yapıtımı hazırlıyordum. Seminerlere giriyordum. Ölüm çok uzaktaydı. Yaşıyordum... Yaşayacaktım...

Anjiyodan sapasağlam çıkacaktım.

Bir arkadaşım var, doktor, ne kadar zordur bir doktorla arkadaş olmak... Yetkin bir doktor. İki yıl önce tansiyon için çalıştığı sayılarevine götürdü. Kardiyolog profesör oramı buramı yokladı... kan... idrar... holter... hiçbir şey bulamadılar.

Anjiyodan önce bir sempozyumda bildiri sundum. Beğenildi bildirim... Canlı... diri bir konuşma... sorular... yanıtlar... içimden gelin görün doktor "sayrı" dediğiniz insanı, dedim.

Anjiyodan bir şey çıkmayacaktı, yanılmıştı doktor.

Üç Damar

Bir hafta sonra, cuma günü doktordan telefon geldi. Pazartesi günü aç karnına sabah sekizde sayrılarevine gidecektim.

Gittik... Daha sonra *Atölye* katılımcıları da geldi. Kalabalıktı. Daha sonra nöbetçi doktor "Siz çok seviliyorsunuz." dedi.

Anjiyo odasına sedyeyle götürdüler.

Bir saat sürdü işlem... Korkulacak bir şey değil anjiyo... Bayıltmıyorlar. Acı duymuyorsun.

İşlem sırasında "Ne düşünüyorsun," dedi doktor. "*Sokrates*" dedim. Bu arada kanımın bol olduğunu öğrendim.

Sokrates, yaşamın varsıllığını... yaşama ustalığını aradı. Bu, bize mutluluk diye çevrildi... yanlıştı bu... Anjiyo odasında ben... sırtüstü... Damarlarıma giren aygıtlar... nasıl mutlu olabilirsin bu durumda. Ama ustaca... ölçülü davranabilirsin.

Ben öyle davrandım.

Sokrates'i bu yanıyla düşündüm.

Anjiyoda kasıktaki atardamardan giriyorlar. İşlemden sonra kan fışkırmasın diye damar tıkanıyor.

Sırtüstü dokuz saat yataktasın.

Bir süre sonra doktor geldi. Yamacıma oturdu. Üç damar tıkalıymış.

Bunu beklemiyordum. İlaçla çözülecek bir durum, öyle düşünüyordum. Açık kalp ameliyatı olmam zorunlu. Doktorun dediklerini odadakiler duyuyor. Yüzler kararıyor. Hele ayağa kalkayım, ondan sonra karar veririm. Böyle diyorum.

Kötü bir gece geçirdim. Sabah koşarcasına çıkıyoruz sayrılarevinden.

Ev... derin bir sessizlik. Telefonlara çıkmıyorum.

Ölüm iyice yaklaştı. Burnumun dibine kadar geldi. Doktorun sesini duyuyorum. "Sizde yaşama gücü var. Ameliyat olmalısınız."

Biliyorum. Birçok insan kararımı bekliyor. Herkes ameliyat olmamı istiyor. Hiç kimse bu konuda konuşmuyor.

Sessizce oturuyorum. Ölüm de yanımda. Cigaramın dumanını ölüme üflüyorum. Şöyle düşünüyorum. İlk sarsıntıda üstüme atlayacak. *"Kapıyı çalıp durma ölüm / açmam / Ben ölecek adam değilim"* (9) diyorum.

Üç gün sürüyor suskunluğum. Bu tatsızlık nasıl oldu da beni buldu, başıma bu da mı gelecekti demedim. Bunu hiç düşünmedim. Şunu düşünüyordum. Bilmediğim bir alanda kavga verecektim. Ameliyat nasıl olacaktı... yoğun bakıma dayanabilecek miydim... *Berrin Taş* n'olacaktı... *Atölye*... *Özgür Üniversite*... Sayrılarevinin konumu... cerrahlar... para... Cerrahlar kaç para ister, bu para nasıl ödenir. Dönüp dönüp bunları düşündüm.

Para dedim mi ter basıyordu her yanıma... Böyle giderse kavgaya yenik başlayacaktım. Arpacı kumrusu gibi düşünmenin anlamı yoktu.

Üç gün sonra doktoru arıyorum. Soruyorum. Nerde ameliyat olabilirim. Doktor, ek para alınmayan bir sayrılarevi bulacak. Buluyor da.

Ameliyat kararım hemen duyuluyor. Arkadaşım iki doktor var. O doktorlar da bir sayrılarevi buluyorlar.

Oranın başcerrahı çok ustaymış.

Bana anjiyo yapan kardiyolog, bulduğu sayrılarevi n'olacak... Arkadaşım olan doktor, "Biz çözeriz" diyor. Konuşup çözüyorlar.

Cumartesi sayrılarevine gideceğiz.

Cuma günü anjiyo sonucu geldi, benle ilgili bilgi var dosyada. Doktorların anlayabileceği bir biçimde hazırlanmış dosya.

Yine de karıştırdım ben. Bilgilerin en sonunda şöyle bir not buldum, "Hastanın durumu kritik. Acil müdahale."

Kimse görmesin diye dosyayı kapadım. Ter bastı üstüme... Cumartesi günü sayrılarevine götürülecek o dosya.

O notu niye göstermedim kimseye. O sırada evde *Berrin*'le birlikte iki kişi vardı... bunu onlara söyleyip bir bunalım... bir karabasan yaratmanın anlamı yoktu.

Evdeydim... seminerler ertelenmişti.

Cumartesi günü beş kişi sayrılarevine gittik. Başcerrahı bekliyoruz. Az sonra geliyor. Odasına alıyor bizi.

Odanın önü geniş bir bekleme salonu. Odanın tam karşısında "Hasta kabul" yeri var.

Daha sonra, ileride her gün bu odanın önünden geçirecekler beni. Yürüyen sayrı iskemlesiyle. İşlemler için aşağı indirecekler.

O salonda biz bekliyorduk. Sonra başka bekleyenleri görecektim.

Başcerrahın odasındayız. Dosyayı veriyoruz. CD'li. Ciğerlerimi dinliyor. Çok kötü değil. Ama kötü. Kalp krizi geçirirsem, kurtulma oranı yüzde yirmi. O da sayrılarevine yetişebilirsem.

İçtiğim ilaçları soruyor. İlaçlardan birini kestiğimi söylüyorum. Ayağımdaki tıkanıklığın nedeni o ilaçmış. Başcerrah şöyle diyor. Bu karar doğru. Ama bugün için değil. O ilaç kalp krizini önlüyor. Hemen başlansın o ilaca.

Bu akıl yürütmeyi sevdim.

Pazartesi günü sayrılarevine gideceğim. Sayrılarevine gidene kadar günde beş kez balon şişireceğim. Cigara yasak. Merdiven inmek çıkmak yok.

Üzülüyorum. Bedenim elden gitti. Başkaları ele geçirdi bedenimi...

Kimse benden yana değil. Herkes başcerrahın yanında. Ben yalnızım, öyle duyumsuyorum.

İçimden şunlar geçiyor. Ameliyattan bir hafta sonra evdesiniz... Böyle dendi.

Ben o zaman soranın sizlere diyorum.

Bu ara ben stent olmaz mı dedim. Olmazmış.

Göğsümü kesecekler.

İkiye bölecekler bedenimi.

Kasırganın Sesi

"Şöyle düşündüm, ben çok derin acı çekiyorum diyelim, ama benim ne denli derin bir acım olduğunu başka birisi anlayamaz, çünkü ben değildir o, bir başkasıdır." İvan Karamazov

Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, çev. Ergin Altay, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Başcerrahtan ayrıldıktan sonra bir lokantaya gittik. Yemek sessizce yendi. Kimse konuşmuyor...

Pazartesi sayrılarevine dönecektim. Bir iki gün sonra da ameliyat olurdum.

Bu karardan sonra sessizlik geldi. Belki de konuşmanın anlamı yoktu. Diyelim konuşuldu, ne konuşulacaktı. Ciğerleri kötü, damarları tıkalı biri vardı masada.

Lokantada başlayan bu sessizliğin acısı, sıradağlar gibi... uzadı... gitti günlerce.

Yaşamdan itilecektim belki.

Acıyı çözümleyebilir miyim. Birine ben, anjiyo oldum, damarlarım tıkalı, kalp ameliyatı olacağım dersem, o kişi senin, ölümle yaşam çizgisinde yaşadığını duyumsuyor. Ölüme yakın bir insan karşısında da susuyor.

Bu suskunluk bana acı veriyordu.

Başcerrah doğruca eve gitmemi söyledi. Eve kapanmayı doğru bulmadım. *Atölye*'ye gittim. Ama hiç kimseye pazartesi günü ameliyat için sayrılarevine yatacağımı söylemeyecektim. Ama bu kararımı bilmeyen bir başka arkadaş anjiyonun sonucunu sordu. Bu soru derin bir sessizlik doğurdu. Onca insan soluk almama konumundaydı.

Bu sessizlikte acım, bütün varlığımı kapladı. Acının yanında utandım da. Benim yüzümden *İzzettin Önder*'in seminerinin tadının kaçmasını istemedim. Kalkıp şunları söyledim, "Bir ay sonra aranızdayım."

Bunu inanarak söylemiştim...

Burda duralım...

Ben bunu, "Bir ay sonra aranızdayım." sözünü içtenlikle söylemiştim. Bana verilen bilgi şöyleydi. Ameliyattan sonra sayrılarevinde bir hafta kalınıyormuş. Üç hafta evde dinlenme yeterli bana.

Bunları söylerken, anjiyoyu soran kişi gözlerini kaçırdı benden. Yüzü bulutlandı. Dört haftada değil dört ayda kendime geldikte, o yüzün neden bulutlandığını anladım.

O gün bunu çözümleyecek konumda değildim. *Atölye*'deki sessizlik, söyledim, derin bir acı verdi bana.

Acıya Doğru Birinci Adım

Acının türleri vardır, ihanet acı verir insana. Sevdiğin insanın ölümü acı verir. Kolunun, bacağının yaralanması da acı verir. Bir başka acı vardır, şöyle.

Diyelim, *Darwin*'in, *Kant*'ın, *Marks*'ın, *Hegel*'in yaşamını okuyorum.

Onların yaşam öykülerini okurken, umutlarının, yaşamlarının ilerde nasıl kırıldığını da biliyorum. Ne zaman öleceklerini de. Onlar, bunların hiçbirini bilmiyor. Sözgelimi *Kant*'ın ileriki yaşlarda bunadığını bildiğim için acı çekmiştim. *Kant*, bunu bilmiyordu...

Kalp ameliyatı olacağım duyuldukta başlayan sessizlikteki acı, başka acı.

Fıtık ameliyatı, diz ameliyatı, burun ameliyatı, göz ameliyatı desen kimse susmaz, herkes konuşur. Dahası kimileri ameliyatın nasıl olacağını bile söyler. Kalp dedikte herkes susuyor. Algı şu. Kalp ameliyatı ölüme en yakın ameliyattır.

Kimseye neden susuyorsun diye sormadım. Suskunluğun nedeni benim ölüm yolunda olmamdı. Böyle algıladım suskunluğu. Oysa ben hiç de ölüm yolunda olduğumu düşünmüyordum. Son güne kadar seminerlerimi sürdürdüm.

Neden susuyorlardı, ben bu suskunluktan neden acı çekiyordum.

Yaşamın kasırgasına direnemeyecekleri için suskundular. Benim ameliyatım bu kasırganın sesiydi.

Kasırganın sesi karşısında susmaları, acı verdi bana. Acıda korku da vardı. Korktum.

Bunu anlatmalıyım. Bunu anlatmak için *Aristoteles*'e gitmem zorunlu. Sorsak *Aristoteles*'e,

- İyi nedir desek.

Aristoteles iyi olanı ikiye ayırır. Biri amacı açısından iyi olandır. Öbür iyinin kendisi iyidir.

Ben ikisini de gözettim yaşamımda. Yaptıklarım amacı açısından iyiydi. Felsefe, estetik, ekonomi, yazarlık öğretiyordum. Bütün bu öğrettiklerimin kendisi iyiydi.

Hiç durmaksızın seminerler yürütüyordum.

Bir cumartesi günü başcerrah açıkça şunu söyledi. Kalp krizi geçirirseniz kurtulma oranı yüzde yirmi.

Ölümün kıyısına gelmiştim.

Acının, korkunun nedeni ölüm korkusu muydu. Hayır. Bana göre ölümden korkmanın hiçbir anlamı yoktu. Yaşamda başıma gele-

bilecek tatsızlıktan korkarım. Ama ölüm yaşamın olmadığı bir alan. *Epikuros* söyler. Ölüm geldikte biz yokuz.

Peki ölümü düşünmedim mi. Düşündüm. Ölümü düşündüğüm için *Bermin Taş*'a "Beni camiye götürmeyin, doğruca toprağa verin." dedim. Cemevine götürün diyemedim. Alevi değilim de ondan. Türkiye'nin geldiği durumu düşündüm. Camiye de, cemevine de gidemiyorum. Böyle düşündükte kızdım kendime. Sen hep bu yurdu, bu yurdun insanını mı düşüneceksin. Kendini düşün şimdi... kendimi uyarıya gülesim geldi... kendimi düşünmüştüm, doğrudan toprağa demiştim. Masada kalabilirdim. Yeri gelmişken şunu da anlatayım. Ameliyata girmeden önce "Hasta Bilgilendirme Formu" veriliyor. Okuyup imza atmanız isteniyor. Ne yazıldığını aşağı yukarı bildiğim için okumadan imzaladım. Ben uçak yolculuklarında da, uyarıları dinlemem.

Ameliyattan sonra bir "Bilgilendirme Formu" istedim, hani okumadan imza ettiğim. Bu kez okudum. Formun bir yerinde şöyle bir uyarı var. "Çok düşük bir olasılıkla hayatınızı kaybedebilirsiniz."

Bunu okurken, yatakta dört bir yanım aygıtlarla çevrili durumdaydım. Söylenen banaydı, "Çok düşük bir olasılıkla hayatınızı kaybedebilirsiniz." deniyordu.

Çok düşük bir olasılıkla olsa da ölüm vardı içinde. Çok sonra öğrendim. Oysa benim yaşamımı yitirmem çok düşük bir olasılık değilmiş. Kimi cerrahlar ameliyata karşı çıkmış. Başcerrah diretmiş.

O cumartesi günü *Atölye*'deki suskunluk acı vermişti bana. Suskunluk neden acı verdi bunu anlatıyorum. Sessizlik umarsız, dahası umutsuz kalıştır. Karşılaşılan durum, insanın bütün direngenlik noktalarını kırar, insanın sesi soluğu çıkmaz olur.

Ama ben hem yazılarımda, hem konuşmalarımda direngenliği anlatmıştım insanlara.

Direngen olmayan kendini daha üst boyutlarda üretemez. Çabuk yılar, çabuk yorulur.

Bu, acı verdi bana. *Atölye*, bu yorgun yılgın insanlar yüzünden sarsıntı geçirecekti... Yokluğumda kasırganın sesini duyuyordum.

Acıya Doğru İkinci Adım

Acı çekmemin bir başka nedeni de *Bermin Taş*'tı. Ölürsem, ameliyat masasından kalkamazsam, *Bermin Taş*'ın acı çekeceğini biliyordum. Bu bana acı veriyordu. Ama kendimi şöyle avutuyordum. Ölürsem benim acım bitecekti.

Bermin Taş n'olacak. Hep acı mı çekecek. Deneyimlerime dayanarak söylüyorum. Hiçbir acı sürekli değildir. Zamanla acı diner, yerini anılara bırakır.

Bir süre *Bermin Taş*'ın bilincinde, anılarında yaşayacaktım.

Bermin Taş'ı yaşam-ölüm kıskacı içine sokmadım. O, bu kıskacın çok ötesinde anlamlı, çok boyutlu bir insandır. Çok değil, birkaç gün sonra nasıl direngenlikle bana karşı savaştığını görecektim.

Derin acı çekiyordum. Bunu kimseye anlatamadım. Anlatsam n'olacak, anlatabilecek miydim. Belki anlatabilirdim. Ama kim dinleyebilirdi beni. "Bugün geliver, acımı anlatacağım sana" mı diyecektim. Kendime gülüyordum düşündükçe.

Birden yalnız kaldığımı duyumsadım. Bir tek *Bermin Taş* vardı. Beni dinlerdi. Ama o, beni onarma dediğim bir savaşıma girişmişti.

Acıya Doğru Üçüncü Adım

Ben hep "Felsefe Gelecek... Bilim Gelecek" tutkusuyla yaşadım. Şu anlamda. Felsefi kalkışma... Bilimsel kalkışma... Estetik kalkışma... Pratik kalkışma...

Özerk bilinçli yeni insan... yeni bir dünya...

Yeni bir insan... Büyük şair *Hafız-ı Şirazi* 14. yüzyılda toprak-tan yeni insanın yaratılmasını bekler... Ben beklemedim, yeni insan için savaşım verdim.

Geç başladım belki... ben de yeni insan değildim. Hep birlikte... *Atölye*'de... *Özgür Üniversite*'de...

Başaramadık... başarısızlığın acısıyla gidiyorum.

Gurbette

"Bütün insanlar doğal olarak bilmek ister."

Aristoteles, *Metafizik*, çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996.

Ne zaman *Aristoteles* gündeme gelse ben, şöyle derim, "*Aristoteles* bizi tanısaydı, bütün insanlar demez, kimi insanlar derdi."

Peki sorun nedir. Sorun şu. Bizim insanımız bilmek istemiyor. Merak etmiyor.

Bireysel değil, toplumsal bir durum var, karşımda. Bizim insanımız Homo sapiens konumunda kalmış. Homo sapiens, bilen insan. Ama neyi bildiğini, neyi bilmediğini bilmiyor. Bu noktanın aşılması zorunlu. Homo sapiens sapiens noktasına gelmeli. Değilse Homo sapiens noktasında kalıyor. İnsanın bu noktada kalması kimileyin çok tehlikeli olabiliyor. Şu konuları bilmediğini bilmiyor. Ama bildiğini sanıyor. Demokrasi, insan hakları, adalet, felsefe, estetik, barış, karşı çıkma hakkı, dostluk, aşk...

Homo sapiens bunları bilmiyor, ama çok yetkin bir biçimde bildiğini sanıyor. Homo sapiens sapiens, Homo sapiens noktasında kalanla karşılaştığında acı çekiyor.

Acı çekmesinin nedeni şu. Homo sapiens noktasında kalanın zihni yağmalanmış. Bu yağmalanma yüzünden zihin ilkel-nicel birikimde kalmış.

Ben, tıpkı *Farabi* gibi gurbete düşmüştüm. Her gün birçok gazete alıyordum, Homo sapiens noktasında kalmış onlarca kişinin yazısını okuyordum.

Homo sapiens noktasında kalmanın çok tehlikeli olabileceğini söyledim. *Sokrates*, canlı örnektir buna. Homo sapiens noktasında kalanlar 2500 yıl önce *Sokrates*'i katlettiler.

Sokrates'le *Farabi*'yi birleştiren çizgi nedir, insanlık tarihinde, bu çizgiyi acı kılan nedir.

Biz bunları düşünmeyecek miyiz. Sözgelimi *İbn Rüşd*'ün yüzüne cami önünde halkın tükürmesi acı vermeyecek mi bize.

Vermiyorsa insani birikimimizde bir eksikliğimiz var demektir. İnsani birikimle birlikte, biz bu doğanın çocuğuyuz. Ağacıyla, hayvanıyla, kuşuyla, otuyla bireyiz. Yaşama sevinci bizi insanca yaşama tutkusuna itmeli.

İtme yoksa, itilme yoksa bu acı verir bana.

Hem *İnsancıl*'da hem *Özgür Üniversite*'de Homo sapiensten, Homo sapiens sapiens noktasına geçiş savaşı veriyorduk. Benim yokluğumda bu savaşım durabilirdi. Bu nokta, durma noktası o sessizlikte acı verdi bana.

Nerde ne biçimde olursa olsun. Homo sapiensle karşılaşsam canım sıkılır. Bakakalırım. Bakarım hep. Nasıl bu noktada kaldı diye.

Platon'un mağarası... Yeraltında insanlar küçükken mağaraya indirildiler. Boyunlarından, ayaklarından zincire vuruldular. Sıkı sıkıya bağlandılar. Hiç kimse kafasını kımıldatamıyor. Arkasına bakmıyor. Kocaman bir ateşin ışığı mağaraya vuruyor. Işığın önünden geçen nesnelerin gölgesi vuruyor duvara. Mağaradakiler gölgeleri gerçek nesne sanıyor.

Homo sapiens noktasında kalan insanı mağarada kalan insana benzetiyorum.

Pazar günü seminerler... *Voltaire*'in *Felsefe Sözlüğü*, *Marks*'ın *Kapital*'i. Bu seminerlerden kaçan var. Hafta sonu Uludağ'a, Göller Bölgesi'ne gitmek için. Ben böylesine Homo sapiens diye bakarım.

İki günlük eğlence için bilgi birikiminden yoksun kalmak. Bunun doğru olduğunu kimse anlatamaz. Ben bunun dokuncalı olduğunu söyledim. Homo sapiens, insanlık birikiminden yoksun kişidir. Bilmediğini bilmez.

Bunun sakıncası şurda. Homo sapienslerden oluşmuş bir toplum kör dövüşü içinde yaşar. Bu kör dövüşünde Homo sapiens sapienssler türlü yollarla biçilir.

Homo sapiens toplumu, Homo sapiens sapiensleri kaldıramaz.

2500 yıllık bir sorundur bu. Homo sapienslerin, Homo sapiens sapiens noktasına getirilmesi zorunludur. Gelmezlerse...

Anaksagoras... Antik dönemde Atina halkı güneşi tanrı biliyordu. *Anaksagoras*, güneşin ateş yığını olduğunu söyledi. *Anaksagoras*'ı katledeceklerdi. Kaçtı da kurtuldu.

Bu savaşım hiç bitmedi.

Nazım Hikmet, Homo sapiensler yüzünden ülkeden ayrıldı. *Sabahattin Ali*'yi Homo sapiensler katletti.

Sokrates'ten bu yana günümüze bir çizgi çekin, acı çeken bir Homo sapiens sapiensle karşılaşırsınız. Ona acı çektiren bir Homo sapiens de vardır.

Homo sapiensin Türleri

Bütün Homo sapienslerin ortak noktası şudur. İnsani birikim eldе etmekten kaçınırlar.

Bunu açıkça söylemezler. "Bana ne insani birikimden. Yok *Sokrates*'miş, yok *Sophokles*'miş..." Böyle diyenler yok mu, var. Onlar konu dışı...

Ben birikim için harekete geçmeye karar verenlerle uğraşıyorum.

Homo sapienslerin türleri dedim. Birçok türü vardır, saymakla bitmez.

Kimi türler, seminer gününü ya da saatini beğenmez. Biri, yazarlık seminerine gelmedi, pazar günü olduğu için. Çalıştığı yer İstiklal Caddesi'ndeymiş. Pazar günü oraya gelemezmiş. Başka bir bölgede, örneğin Beşiktaş'ta olsa gelirmiş.

Homo sapiensin bir başka türünü söylemiştim. Cumartesi-pazar İstanbul dışına çıkar. Kimi Homo sapiensler de düğüne gider, seminere gelmez.

Ne çalışıyoruz pazar günü. *Berrin Hoca*'nın üç semineri var, *George Thomson, İnsanın Özü, Marlowe, Alâeddin Şenel, Eski Yunan'da Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne.* Benim *Marks, Kapital, Voltaire, Felsefe Sözlüğü.* Ben, katılımcılara, bu seminerden kaçmanın yanlışlığını anlatamadım.

Hiç kuşku yok, onlar da benim niçin şunu anlamadığıma şaştılar. Sıkıntılı yaşamdan bir gün için kurtuldular. "Moral" buldular, öyle düşünüyor onlar.

Bir başka tür okuduğu metindeki kelimenin anlamını bilmez. Ama sözlüğe bakmaz. Şöyle derim o zaman, "Ben okurken bilmediğim bir kelime görürsem, anlamını öğrenirim. Değilse metni anlayamam. Siz nasıl anlıyorsunuz, kıskanıyorum sizi, ne kadar zekisiniz."

Kimileyin ödev veririm. Ödevini yapmasını engelleyen ne varsa ince zekasıyla söyler.

Üzülürüm. O zekayla ödevini hemen yapardı oysa.

Homo sapiensin bir başka türü... Seminerlere geç gelir. Nerdesin diye sordukta o kadar çapraşık bir olay anlatır ki şaşar kalırım.

Kendi kendime, bu zekayı, neden bilgilenmek için çalıştırmıyor derim.

Kimileri bir gelir, bir gelmez. Bunlar üste çıkmaya çalışır. Hep zamanında gelmiştir o seminerlere. Olağanüstü birkaç olayda gelememiştir. Ama seminerlere gelmesi istenmiyorsa gelmeyecektir.

Bu psikolojizm saldırısı karşısında "Hayır, biz sizin gelmenizi istiyoruz." deriz.

Kimi büyük bir istekle başlar. Bütün seminerlere girer. Ödevlere atılır. Bir süre sonra yorulur. Aksatmaya başlar. Bir gün yok olur. Sessizce.

Homo sapiens türlerini saymakla baş edemem. Sözgelimi "mitingciler" dediğim bir küme vardır.

Türkiye'de demokratik haklar için sık sık miting yapılır. "Mitingciler" dediklerim bu mitingleri kaçırmazlar.

Bir gün Ankara'daki bir mitinge gitmediklerini gördüm. Hepsi seminerdeydi. Mitingin yakın ya da uzak olması önemli değildir, mitingciler için.

Soğuk, kar, yağmur, sıcak, toz toprak, polisin sıktığı gazlar, sular önemli değildir onlar için.

Bu sorumluluk hep şaşırtmıştır beni. Miting için gösterdikleri bu sorumluluğu, kendilerini geliştirmek için neden kullanmazlar.

Mitinge gitmediklerini gördükte, sordum. Uzun uzun açıkladılar. Çapraşık, karışık bir sorun vardı. "Anlaşmazlık var, onun için gitmediniz diyebilir miyim." dedim, "Diyebilirsiniz." dediler.

Düğünleri kaçırmayanlar, düğünlerde göbek atmayı, seminere yeğ tutanlar, ödevden kaçmak için "Kitabımı unuttum." diyenler.

Seminerlere katılım gönül işidir. Seminere katıl diye hiç kimseyi zorlamayız. Zorlama hakkımız da yoktur.

Seminere gönlüyle gelen insan, seminerden niçin kaçar. Seminerden kaçmak için o gerekçeleri nerden bulur. Üstelik bu gerekçelerin hiçbir gerçekliği yoktur.

Bir gün bunu sordum, niçin ödevlerinizi yapmıyorsunuz da o gerekçeleri üretiyorsunuz. Bir katılımcı şöyle dedi, "Siz iş yaşamını bilmiyorsunuz. İş yaşamı tuzaklarla dolantılarla kuruludur. *İnsancıl*'da uydurulan gerekçelerin on katı iş dünyasında uydurulur. Yoksa orda ayakta kalamayız."

Bu doğru olabilir. Ama Homo sapiens sapiens noktasına gelebilmek için uğraş vermek zorunludur.

İki kız kardeş vardı. Homo sapiens çizgisini kırıp Homo sapiens sapiens düzeyine gelme umudu... Öyle bir umut işte... İkisi de birden yok oldu. Aradım ikisini de, biri "Yorgunum." dedi, öbürü güldü yalnızca. Dağlara çıkacakmış.

Pencereleri perdeyle donatacaklardı. Gittiler, pencereler perdesiz kaldı.

Bir de "yüksek lisansçılar" çıktı. *İnsancıl*'a geldikten sonra, üç dört yıl sonra, birden bir "yüksek lisans" tutkusu başladı kim katılımcılarda. "Yüksek lisansçılar"ın dersleri *Atölye*'deki saatlere rastladı. Bu rastlayışı, bir türlü çözemedim.

"Yüksek lisansçılar" bir ara o kadar çoğaldı ki, kim n'apıyor, bilemedim.

Bir gün bir kaçak geldi. İki yıl olmuştu kaçalı. Neden kaçtın. Şöyle dedi, "Bizde okulda da üniversitede de yüzeysel bilgi verilir. Siz derinlemesine bilgi veriyorsunuz. Benim kafam çatlayacak gibi oldu. Şunu anlattı. Bir gün *Platon*'un *Devlet*'ine çalışıyorduk. Sıra bendeydi, gerçek yalan dedim, siz sordunuz, *Platon* bunu açıklamamış dedim. Çalışmamışsın dediniz. Oku dediniz okudum, iki satır aşağıda *Platon* gerçek yalanı açıklıyordu. Öyle bir baktınız ki... bir daha gelemedim."

Baktım mı böyle bakarım.

Uzun yıllardır *İnsancıl*'da olan bir katılımcıya sordum, niye çalışılmadığını. Şunları söyledi. Çalışmak, bilgisizlikten bilgiye gitmek bize zor geliyor. Her yeni bilgi bilgisizliğimi gösteriyor. Bu, bizi çok yoruyor.

Şimdi Homo sapiens noktasından, Homo sapiens sapiens noktasına gelmenin iki örneğini vereceğim.

Bu iki örnekte şunu gösteriyor. Homo sapiens sapiense gidiş uzun bir yolculuk. Üstelik zorlu.

Bu konuda iki örnek. İlki *Bach.* Şöyle deniyor *Bach* için, *"Yalnızca bir şey öğrenebileceği bir ustayı dinlemek amacıyla, rüzgarda ve yağmurda, gece gündüz yürümekten korkmadı. Güneyden ziyade kuzeye giderdi. Lunebourg'dan Klambourg'a kadar, Reinken'i org başında dinlemek için yürüyerek otuz mil katetmiş. Arnstadt'tan Buxtehude'ün çaldığı Lübeck'e kadar da bu mesafenin on katını kat etmişti."* (10)

Görüyorsunuz uğraşı. Yaz kış demeden usta dinlemek için yollara düşüyor *Bach.* Oysa Homo sapienslere mevsim beğendiremezsin. Kışın soğuktan evlerine çekilirler. Yazın, sıcak rahatsız eder onları. Güz aylarında yorgun olurlar.

Bir başka örnek *"Günün birinde bir anne Werner von Siemens'e on dört yaşındaki oğlunu bir teknik dahisi olarak yetiştirmek için ne yapması gerektiğini sormaya gelmiş. Çocuk o kadar istidatlıymış ve heveriyle o kadar şaşılacak şeyler yapıp çatıyormuş ki muhakkak onda yeni bir James Watt olma istidadı varmış. Siemens, anneye öyle karşılık vermiş; 'Oğlunuzu sabahleyin beşte kalkmaya ve hozun ilk ötüşünden ta gece yarılarına kadar çalıştırmaya alıştırmayınız. Eğer yeteri kadar zaman böyle yapar ve çalışmayı bırakmazbelki elinden bir şey gelebilir."* (11)

Ne *İnsancıl* ne *Özgür Üniversite* zorunlu değil. Katılımcı kendi geliyor. Öyleyse hakkını ver. Homo sapiensten Homo sapiens sapiense çık.

Peki bu koşul mu. Okullarda edindiğim bilgiler benim için yeterli. Ben, bu bilgilerle Homo sapienste kalamaz mıyım.

Kalamaz mıyım. Kalabilirsin. En yüksek aşamaya da çıkabilirsin...

Erkeksen bir kadın sana aşık olabilir. Kadınsan bir erkek sana aşık olabilir. Evlenirsin. Çocukların bile olur. Homo sapienste biyolojik eksiklik yoktur. Homo sapiensin eksikliği insanı insan yapan entelektüel eksikliktir.

Bir işin vardır. Yükselirsin. Yaşarsın. Gezilere çıkarsın. Eğlenirsin.

Ama bir Homo sapienssin.

Peki n'oluyor Homo sapiens kaldıkta. Once bir alıntı "*Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretimin araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirlerinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikirsel ifadesinden başka bir şey değildir, egemen düşünceler, fikirler biçiminde kavranan maddi egemen ilişkilerdir, şu halde bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin ifadesidirler; başka bir deyişle bu düşünceler, onun egemenliğinin fikirlerdir. Egemen sınıfı meydana getiren bireyler, başka şeyler yanında, bir bilince de sahiptirler ve sonuç olarak düşünürler, bu bireyler, bir sınıf olarak*

egemen oldukça ve tarihsel çağı bütün genişliğince belirledikçe, elbette ki bu bireyler sınıflarının bütün genişliğince egemendirler ve öteki şeyler bakımından olduğu kadar düşünürler, fikir üreticileri olarak da egemendirler. Ve kendi çağlarının düşüncelerinin üretimini ve dağıtımını düzenlerler; o halde onların düşünceleri, çağlarının egemen düşünceleridir." (12)

Artı değer sömürüsüyle ayakta duran kapitalizm, yalnızca zora dayanmaz. Ordusu, polis gücü, mahkemeleri, hapishaneleri vardır. Ama bunlar yeterli değildir. Kapitalist düzenin sürgit olabilmesi için halkın bu düzene uyum sağlaması zorunludur. Bu uyumu egemen sınıfın düşünürleri, yazarları, şairleri, oyun yazarları, basını, televizyonları sağlar.

Okullar, din kurumları da boş bırakılmaz. Burda amaç, insan zihnini kapitalist işleyişe göre düzenlemektir. Bu uyumu sağlayanlar insanın Homo sapiens noktasında kalmasını isterler. Bunu da başarmışlardır.

Zihin algılama açısından körleştirilir.

Peki, bu nasıl yapılır, insan nasıl Homo sapiens noktasında bırakılır. *Engels* şöyle anlatır bunu, "... *işbölümü yalnızca işçileri değil, ama işçileri dolaysız ya da dolaylı bir biçimde sömüren sınıfları da kendi etkinliklerinin aleti durumuna düşürür; kafası işlemeyen burjuva kendi öz sermayesi ve kendi öz kâr hırsının; hukukçu kendisini bağımsız bir güç gibi egemenlik altına alan kemikleşmiş hukuk düşünürlerinin; 'kültürlü sınıflar', genel olarak bir yığın önyargı ve küçüklüklerinin, kendi öz fizik ve entelektüel miyopluklarının, bir uzmanlığa uyarlanmış bir eğitimden ve –arı tembellik de olsa– bu uzmanlığın kendisine yaşam boyu zincirlemelerinden doğan sakatlanmışlıklarının kölesidirler.*" (13)

İnsancıl Atölyesi'yle *Özgür Üniversite* katılımcıları işbölümünün doğurduğu sakatlıklardan kurtarır. Başka bir anlamda Homo sapiensten Homo sapiens sapiense çıkarır.

Peki ama katılımcılar neden bu süreçte tembellik yapıyor. Amacım bu kitapla bunu çözümlemek. Derin nedenleri var bunun.

Ama ilk elde şu söylenebilir. Homo sapiensten Homo sapiens sapiense geçiş, acılı bir geçiştir. Acının nedeni yolun zorlu olmasıdır.

Kimileri zorlu yola dayanamıyor.

Bir soru daha. Kapitalizm, insanı neden Homo sapienste bırakmak istiyor. İşbölümüyle bilincini niye donduruyor.

Marks söyler. Kapitalizm meta yığınıdır. Metanın pazarda satılması zorunludur. Değilse kapitalist batar. Hiç kimse gereksinmesi olmayan metayı almaz. Kapitalistin çeşitli yollarla gereksinme yaratması zorunludur.

Ben televizyon izlemem. Dinlencelerde evdeysem şöyle bir karıştırırım. Yine bir dinlence gününde bizim kadınlarda beyaz çamaşır takıntısı olduğunu anladım, değilse çamaşır beyazlaştırıcı bu kadar ürünün reklamı yapılmazdı.

Hem *İnsancıl*'da hem *Özgür Üniversite*'de Homo sapiensten Homo sapiens sapiense geçiş savaşımı veriliyordu. Kalbimden ameliyat olacağım açıklandıkta derin bir sessizlik başladı *İnsancıl*'da.

Neydi bu sessizliğin anlamı.

Yaklaşan yıkımın karşısında dilin kilitlenmesi miydi. Benim yokluğumda savaşım duracak mıydı.

Birden derin acı kaplıyor iç dünyamı. Sessiz bir acı bu.

Ek 2*

10 Eylül Çarşamba

"Kalabalık halk yığınlarının alkışını, bilgili az sayıdaki kişilerin takdirine tercih ederek tatmin olanlar vardır."

Salviati söylüyor bunları. *Galilei*'nin *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog* adlı yapıtında Salviati, aslında *Galilei.*

Simpilice, *Galilei*'ye karşı Aristoteles'in yer merkezli evren görüşünü savunuyor.

Simpilice, güneş merkezli evrene şu gerekçeyle karşı çıkıyor, "*Böyle fikirler öne sürmek, doğa felsefesinin tümden tepetaklak olmasına yol açar, düzenin emellerini çatırdatır, gökyüzünün, yerkürenin ve tüm evrenin altını üstüne getirir.*"

Salviati buna karşılık kaygılanmanın yersiz olduğunu söyledikten sonra, şöyle der, "*Sizin doğa filozoflarınızın yasakladıkları gökyüzüne yerleştirmek istiyoruz Yerküre'yi.*"

Peki sorun nedir.

Sorun "gerçekle sahteyi" ayırabilmektir. Ama bu çok zordur. Birçok etken bu ayrımı zorlaştırır. Kiminin çıkarı, gerçeğe karşıdır. Kimi gerçeği göremez. Bu zorluğu bilen Salviati şöyle der, "*... Önce insanların beyinlerini gerçekle sahte arasındaki farkı anlayacak gibi yeniden şekillendirmeyi öğrenmek gerekir ki böyle bir şeyi yalnızca Tanrı yapabilir.*"

Sahteyle gerçeği ayırabilmek için, beyinlerin yeniden biçimlendirilmesi gerekir. Salviati'nin dilinden *Galilei*, aydınlanmanın zorunluluğunu söylüyor.

Körü körüne inançtan, dogmadan arınmış bir beyin ancak sahteyle gerçeğin ayrımmı görebilir.

Galilei'nın aydınlanmış yeniden biçimlenmiş beyne gereksinimini anlıyorum. *Galilei*'den bu yana çok değişti dünya. Ama *Galilei*'nin istediğini bugün ben de istiyorum.

Neydi o. Sahteyle gerçeği ayırabilen aydınlanmış, yeniden biçimlenmiş beyin...

*İnsancıl dergisi, Kasım 2008, sayı 220, Y.60-61

17 Şubat 1600

Homo sapiensler, Bir Homo sapiens sapiensi Yaktılar

İki ressamdan... ikisi de öğrencim... bu olayı resimlemelerini istedim. Yapamayacaklarını biliyordum. Yapamadılar.

Yapsalardı bu kitap yazılmazdı.

"Doğru bir biçimde senin beyaz olduğunu düşündüğümüz için sen beyaz değilsin, ancak sen beyaz olduğun içindir ki senin beyaz olduğunu söylerken bir doğruyu söylemiş oluruz."

Aristoteles, *Metafizik*, çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996.

Homo sapiens bildiğini bilmeyen, bilgi yerine sanılarla yaşayan, sanıları da mutlak doğru sanan insan. Homo sapiens sapiensin tam karşıtı.

Tarih kuşkusuz sınıflar savaşımı. Ben buna Homo sapiensle, Homo sapiens sapiensin savaşımını ekliyorum. Bu savaşımın ilk örneklerinden biri *Anaksagoras*'tır (M.Ö. 500-420). *Anaksagoras*'ın Atina'dan sürülmesinin nedeni Atina halkının tapındığı güneşin, akkor durumunda bir taş olduğunu söylemesi. *Perikles*'in arkadaşı olmasaydı katledilecekti. *Perikles*'in korumasında Lapseki'ye kaçtı.

Anaksagoras, Homo sapiens sapiensti. Homo sapiens sapiense bir başka örnek.

Terry Pinkard, *Hegel* adlı yapıtında şöyle diyor, *"Almanya'da birçok kişi Kant'ın kendinde-şeylere dair bilgiyi reddetmesinin devasa sonuçları olacağını hemen anladı. Her şeyden önce bu, Tanrı'ya dair teorik bir bilgi olamayacağı demekti çünkü Tanrı, Kant'ın hakkında hiçbir şey bilemeyeceğimiz (sözcüğün tam anlamıyla) metafizik varlık türü dediği şeyin ta kendisiydi. Öte yandan sayısız Alman prensi her zaman hâkim oldukları bölgenin kilisesinin de başı olduğundan, Kant'ın doğaüstü şeylerin bilgisine erişemeyeceğimizi söylemesi, aynı zamanda bu prenslerin otoritesinin de meşru olup olmadığını da bilemeyeceğimiz demekti."* (14)

Kant'ın kendinde şeyi not edildi. Daha sonra ne oldu. *Cassirer*, *Kant*'ı anlattığı yapıtının *"Din Eleştirisi: Salt Aklın Sınırları İçinde Din" başlıklı bölümde şöyle der, "Büyük Frederik'in ölümünden (1786) iki yıl sonra Zedlitz, kültür ve eğitim bakanlığından çekildi ve bakanlık makamına yeni kral Johann Christoph'un 'özel himmetiyle' Wöllner atandı."* (15)

Wöllner tam bir Homo sapiens, bakın neler yapıyor, *"Frederik, kendi zamanında, bir devlet belgesinde, Wöllner'i kısaca 'hilekar ve entrikacı bir papaz' olarak nitelemişti. Wöllner göreve başlar başlamaz sansür kurulu emirnamesi veya özel bir sansür komisyonu kararı uyarınca Prusya'da yayınlanan tüm basılı yazılar için uygulanması öngörülen ünlü 'din kurulu emri'ni yürürlüğe koydu. Amaç özgürlük düşüncesine ve Aydınlanma'ya karşı yürütülen Ortodoksça savaşı devletin tüm güçleriyle daha etkin olarak sürdürmekti."* (16)

En sonunda 1 Ekim 1794'te *Wöllner* kralın buyruğuyla *Kant*'a şu yazıyı gönderir, *"Kutsal Kitap'ın ve Hristiyanlığın önemli ve temel öğretilerinin çoğunu çarpıtmak ve olumsuz değerlendirmek (Herbawürdigung) amacıyla felsefenizi kötüye kullanmanızı zatı şahaneleri uzun zamandır hoşnutsuzlukla izlemektedir. Bilhassa Saf Aklın Sınırları İçinde Din adlı kitabınızda, aynı zamanda başka kısa incelemelerde bunu yapmaktasınız. Takdir edersiniz ki sizden daha iyisini beklemekteyiz; sizin de gayet iyi bildiğiniz üzere ödeviniz hilafına, gençliğin öğretmeni olarak pederane amaçlarımız hilafına sorumsuzca davranıyorsunuz. Bir an önce kendinizi en insaflı şekilde ifade etmenizi ve gelecekte hoşnutsuzluğumuzdan kaçınmanızı, böyle hatalar yapmamanızı bekliyoruz... Aksi takdirde süre giden dikbaşlılığınıza karşı nahoş önlemler alınması mümkündür."* (17)

Homo sapiens sapiens olan *Kant*'a böyle bir mektubu Homo sapiens noktasında kalan kişi yazabilir.

Peki *Kant* n'aptı. *"Zatı şahanelerinin sadık kulu olarak bundan böyle derslerimde ya da yazılarımda doğal ya da vahyedilmiş dini konu edinmekten"* (18) kaçınacağını söyler.

Tarihten iki örnek seçtim. Biri *Anaksagoras*, biri *Kant*. Homo sapiensler ikisini de susturuyor, ama kan dökmüyorlar. Ne yazık, Homo sapienslerin elinde can verenler de var.

Şimdi bunları görelim.

"Siz Benden Çok Korkuyorsunuz"

Giordano Bruno, Napoli krallığına bağlı Nola kentinde 1548 yılında doğdu.

Macit Gökberk, Bruno için şöyle der, *"Giordano Bruno, Renaissance'ın en tipik, en ilgi çekici düşünürlerinden biridir. Hayal gücünün atılganlığı, 'yeni'yi büyük bir tutku ile özleme ve durmadan arama, doğa karşısında büyük bir coşkunluk, onunla kendini bir duyma bu şair filozofun başlıca özellikleridir."* (19)

Ortaçağ'da evren görüşü *Aristoteles*'in, *Ptolemanios*'un görüşlerine dayanır. Yer merkezde, kıpırtısız durur, güneşle öbür gezegenler yerin çevresinde dönerler.

Copernicus (1473-1543) bu görüşe karşı güneşi ortaya aldı. *Bruno*'nun evren görüşü de *Copernicus*'un evren görüşüne dayanır.

Bruno'ya göre evrenin sınırı yoktur. Bütün hareketler görelidir. Aşağısı, yukarısı, merkezi yoktur.

Peki bu doğa görüşünde Tanrı nerdedir. Tanrı evrenin dışında değildir. Evren tanrıdır.

Kilise hemen *Bruno*'yu sorguya çeker. *Bruno* önce Roma'ya ordan Büyük Britanya'ya, Almanya'ya, Fransa'ya gider. Dinsizlik

suçlamasından kurtulamaz. Venedikli bir aristokrat, *G. Mocenigo*, *Bruno*'yu Venedik'e çağırır. *Bruno* Venedik'e gider. Bu aristokrat, *Bruno*'ya ihanet eder, yetkili kişilere *Bruno*'yu yakalattırır. Roma engizisyonu *Bruno*'yu ister. Venedik hapse attığı *Bruno*'yu iki yıl sonra 1598'de Roma'ya verir. Duruşma iki yıl sürer. Engizisyon yakılarak öldürülme cezası verir. 17 Şubat 1600'de Roma'da Campo di Fiora adlı meydanda yakılır. (20)

Bruno "Bu yargıyı verirken benden daha çok korkuyorsunuz." dedi.

Bruno'nun bu yargısı son derece doğrudur. Homo sapiensler, Homo sapiens sapienslerden korkarlar... çok korkarlar... Homo sapiens entelektüel uğraşla bilgiye ulaşmaz. O, dogmalara inanır. Dogmalar onun varlığının temelidir. Dogma yıkılırsa, varoluşunun bir anlamı kalmaz.

Homo sapiens sapiens entelektüel uğraşla doğruyu arar. Bulduğu doğru yanlışlanırsa yıkılmaz. Bundan ötürü Homo sapiens sapiensin bilgisine derme çatma dedim. Bilgi yanlışlanırsa o hemen yeni uğraşlara girişir. Dogma inancı böyle değildir. Dogma, kalın taşlarla sıkı sıkıya örülmüştür zihine.

26 Ekim 1602

Homo sapiensler,

Bir Homo sapiens sapiensi Boğarak Katlediyor

İki ressamdan... ikisi de öğrencim... bu olayı resimlemelerini istedim. Yapamayacaklarını biliyordum. Yapamadılar.

Yapsalardı bu kitap yazılmazdı.

Sapkınlık – Dinsizlik

Ahmet Yaşar Ocak'ı dinleyelim önce. *Ocak*, *"Hicaz denilen Orta Arabistan'da 7. yüzyılda tek tanrılı bir din olarak doğan İslam'ın çok kısa sayılabilecek bir sürede yeni inançtan güç alan sistemli bir fetih hareketiyle eski dünyanın önemli antik medeniyet merkezlerini"*(21) egemenliği altına aldığını söylüyor.

Ahmet Yaşar Ocak şunu saptar. İslam imparatorluğu ayrışıktı. Böyle bir toplumda egemenliği sürdürebilmek için güçlü bir merkezi yönetim zorunludur. Bütün toplumu sıkı sıkı tutma uğraşı "siyasallaşmış bir İslam ortodoksisi" yarattı. Bu yapı, egemen, baskıcı bir yapıydı. Arap olmayan Müslüman halk bu yapıya tepki gösterdi. Bu kişilerin İslam yorumları merkezi yönetimlerin yorumuna karşıydı.

Bunlara İslam dünyasında zındıklık (sapıklık), mülhidlik (dinsizlik) denir.

Bu suçlamanın cezası idamdır.

Osmanlı İmparatorluğu halkı nasıl yönetiyordu. *Ocak*, bu konuda şöyle der, *"Taşradaki en küçük bir medrese müderrisliğinden İstanbul'daki Sahn müderrisliğine, Sahn müderrisliğinden imparatorluğun en yüksek ilmiye makamı olan şeyhülislamlığa kadar uzanan bu müthiş bürokratik ulema hiyerarşisi, Osmanlı İmparatorluğu'nda*

din-devlet iç içeliğinin, başka deyişle din-devlet özdeşliğinin Osmanlı'ya mahsus en somut örneği sayılabilir. / Bu özdeşlik, ulemayı, devletin reaya üstündeki otoritesinin teminatı durumuna getirirken, karşılığında da ona Osmanlı idari yapısının başlıca şu dört önemli sektörünün kontrolünü elinde tutma imkanı bahşediyordu: / 1) Hukuk, 2) adliye, 3) din, 4) eğitim ve öğretim." (22)

Sonuç n'oldu.

Sonuç şu oldu. Ehl-i sünnete aykırı görüşleri çürütmek, çürütemiyorsa katlet yönetim biçimi oldu. Kelamla fıkıh dışında mantık, felsefe, riyaziye gözden çıkarıldı. Böylece *Ocak*'m deyişiyle "koyu bir taassup" dönemi başladı. Tarihin her devrinde, her toplumda görülen Homo sapiens, Homo sapiens sapiens savaşımı başladı. Bu savaşı, şimdiye kadar hep Homo sapiensler kazandı. Homo sapiens sapiensler ya yurdundan ayrıldı, ayrılamayanlar çeşitli biçimde katledildi. Asılma, boyun vurulma, yakılma bu biçimlerden kimileridir. Asılmalara, yakılmalara karşın Homo sapiens sapiens toplumlarda hiç eksilmemiş, bugüne kadar varlığını korumuştur. Ama hep yenilmiş. Bu konuda *Lazslo Versenyi* şöyle der, *"Sokrates'le ilgili olarak olup biten her şey gerçek bir trajedi biçimini almıştır. Kahramanımızın yıkımını hazırlayan neden, kötülük değil, ancak telafi edilemez bir bilgisizlikti. (...) İki taraf, hakların değil de dürüstlüğün ve haklı olunduğu konusunda içten bir inancın eşit bir dağılım gösterdiği bir agonda (mücadelede, çatışmada) uzlaşmaz bir biçimde karşı karşıya gelmişti. Sokrates'in dramı (...) tüm bilgeliğine karşın, çatışmayı önleyememesi ya da yumuşatamamasıdır. Gerçekten tam tamına eşsiz karakteri ve üstün kavrayışı nedeniyle, Sokrates başkalarının bilgisizliği ve yanlış eylemleri karşısında güçsüz düşmek ve dolayısıyla yıkılmak durumunda kaldı."* (23)

Bu topraklarda *Şeyh Bedreddin*'le başladı Homo sapiens sapienslerin çeşitli biçimlerde yok edilmesi. Bu, bugüne dek sürdü.

Homo sapiens sapiensler yenildiler, ama insanlığın ilerleyişini durduramadı Homo sapiensler. İnsanlık Homo sapiens sapiensleri taçlandırdı. Bundan sonra da taçlandıracaktır.

Bir konuda, bir nokta daha... Homo sapiens sapienslerin bilgisi zaman içinde değişir. Sözgelimi, *Aristoteles*, zamanın Homo sapiens sapiensi. Buna karşın zamanla bilgisi eskidi. Yeni Homo sapiens sapienslerle birçok konuda aşıldı. Burada sorun şudur. Homo sapiens sapiens bilginin ardına düşen kişidir.

Homo sapiense geldikte, Homo sapiensin bilgisi dogmadır.

Fizikten bir örnek vereyim. Dünyanın dönmediği, güneşin dünyanın çevresinde döndüğü, 2500 yıl önce bilgiydi. 16. yüzyılda bu bilgi sarsıldı, sonra bilgi olmadığı ortaya çıktı. Yeni bilgi neydi, dünya, güneşin çevresinde döner. Oysa bugün bakın ne oluyor. *Prof. Dr. Türkkaya Ataöv* anlatıyor, "*Medine Üniversitesi Rektörü Şeyh A. İbn Baz'a 'Güneşin Dönüşü ve Arzın Yerinde Duruşu' başlıklı kitabı için 'Kral Faysal Uluslararası İslama Hizmet Ödülü' verilmişti.*" (24)

Bundan 2500 yıl önce *Sokrates* düşüncesinden ötürü mahkeme kararıyla katledildi. O zamanın "bilgi"si şöyleydi. Düşünce suç olabilir.

Uzun bir savaşımdan sonra düşüncenin suç olmadığı bilgisi oluştu. Ama Türkiye'de düşünce her zaman suç sayılmıştır. Ayrım şu.. düşünce suçlusuna baldıran zehiri içirmiyorlar.

Peki, kim bilgili, kim bilgisiz, bu, nasıl saptanabilir. Nesnel gerçeğe uygunluktur bilgi. Sözgelimi, dünya dönmüyor demek bilgisizliktir. Dünya dönüyor çünkü.

Bugün nesnel konularda doğruyu saptamak kolay. Peki ama kadın okumasın, ya da okuma yazma öğrenmesi yeterlidir. Hiçbir alanda çalışmamalı. Evinde oturmalı, doğurduğu çocuklara, kocasına bakmalıdır. İşten yorgun gelen kocasını dinlendirsin.

Bu sav nasıl çürütülür.

Bu sav, insan hakları açısından çürütülür. Çocuk doğurmak insan hakkıdır. Bilme, yaratma da insan hakkıdır. Çocuk doğurmaya karşı çıkmak insan haklarına aykırıdır. Buna karşı çocuk doğursun, kocasına baksın demek bilme-yaratma açısından insan haklarına aykırıdır.

Tam buraya gelmişken şunu da söylemem zorunlu. İnsan hakkı dendikte insan-devlet ilişkisi akla gelir. Bu yanlış değil, eksik. İnsan hakları en çok evlerde bozulur. Erkek, karısının, çocuklarının birçok hakkını kısıtlar.

Tam buradayken şunu söylemeliyim. *İnsancıl Atölyesi*'ne bakarak söylüyorum. Doğurma hakkını kullanan kadın, *Atölye*'den çekiliyor, bilme-yaratma hakkını sıfırlıyor. *Atölye* için söylüyorum. Doğurma hakkı için *Atölye*'den çekilen hiçbir kadın bilme-yaratma hakkını hiçbir zaman kullanmadı. Üstelik kocasına baskı yaptı, çekti aldı.

Kadınların az okumasını, evde oturmasını savunan bir tanışla konuşuyordum. "Söyler misiniz, evlenip çocuk doğuran kadın bir daha geliyor mu *Atölye*'ye. O kadar emeğe yazık değil mi." dedi.

Doğrusu yanıt veremedim bu sözlere. Tanış şunu da söylemez mi, "Yarı hekim candan, yarı alim dinden eder. Kadın yarım yamalak bileceğine hiç bilmesin daha iyi."

Bu tanışa yarım bilgiyi savunamazdım.

Kadının evde oturmasını isteyenler var. Kadın evde otursun. Çocuğuna, kocasına baksın. Buna karşı ben, insanın bilme-yaratma hakkına dayanarak kadının eve kapatılmasına karşı çıktım.

Ortada iki düşünce var. İkisi de doğruyu gösterdiğine inanıyor. Saatlerce, dahası günlerce tartışarak doğruyu bulabilir miyiz. *Marks* buna skolastik der. Düşüncenin doğruluğunu pratikle sınamak gerekir. *Atölye* katılımcısı kadınlar, çocuk doğurduğunda eve kapandı. Böylece doğrudan doğruya pratikte kadın eve kapansın savını kanıtladı.

Peki kadın eve kapanma savını nasıl yalanlayabilir. Haftada bir gün kocasına baktırır bebeği, *Atölye*'ye gelir. Kadın, bilme-yaratma hakkını kullanmadı.

Düşünüyorum. Zamanında pratikte doğrulanamadığı için neler yitirdi insanoğlu. Trajik bir konum bu. İnsanoğlunu ilerletecek doğruları söyledi diye nice insanlar yakıldı, idam edildi, hapislerde çürütüldü. Bu kişilerden biri de *Nadajlı Sarı Abdurrahman Efendi.* (25)

Aklı Eksik Bir Bilgin

Nadajlı Abdurrahman, ilkokul düzeyinde eğitim veren bir medresede müderristi. 26 Ekim 1602 tarihinde boğularak katledildi.

Suçu neydi *Nadajlı Abdurrahman*'ın.

Nadajlı Abdurrahman, kıyamet gününe, dirilişe, cennete, cehenneme inanmıyor. Bunun üstüne yargılanıyor. Yargılayanlar *Anadolu Kazaskeri Esat Efendi*'yle *Rumeli Kazaskeri Ahizade Efendi.*

Başvezir Tırnakçı Hasan Paşa soruyor "Neden idam edildi." Buna *Anadolu Kazaskeri Esat Efendi* yanıt veriyor. Kıyamete, dirilişe, cennet cehenneme bir türlü inandıramamışlar. Aklı eksikmiş.

Esat Efendi son derece içten. Başvezire şöyle diyor. "Siz olsaydınız kendi ellerinizle katlederdiniz." En sonunda *Abdurrahman Efendi* dünya belasından, Müslümanlar onun elinden, İslam dini de dilinden kurtulur.

Anadolu Kazaskeri Esad Efendi, Rumeli Kazaskeri Ahizade Efendi, Başvezir Tırnakçı Hasan Paşa. Üçü de Homo sapiens konumunda kalmış.

Bunları okurken de, yazarken de derin bir acı duyumsuyorum. Bir insanın Homo sapiens konumunda koyu bilgisizlikte kalması acı veriyor bana. Homo sapiens sapienslerin, Homo sapienslerden çektikleri acıyı katlıyor.

Ben yıllarca Homo sapiense karşı savaşım verdim. Kesilip biçildikten sonra, üç ay sonra *İnsancıl*'a geldim. Masamda birçok kitap. Kitapların birinde şöyle yazıyor. "Bize kimin için, ne için yaşamamız gerektiğini öğreten, ustam, ağabeyim Cengiz Gündoğdu'ya".

Homo sapiensten Homo sapiens sapiense geçiş süreci, insana acı veren bir süreçtir. Bilincin sarsıldığı, yeniden yapılandırıldığı süreç, acı verir insana. Kimileri dayanamaz, zorlanır. Çeker gider.

Bilgi yolundan kaçanlar hep acı vermiştir bana.

Hayat Dersleri, Yanlışları,
Doğrunun Yıldırımlarıyla Parçalıyor

"Marangozun, ayakkabıcının belli işleri ve yaptıkları vardır da, insanın bir işi yok mudur?"

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ankara 1998.

Hayat dersleri... Hem *İnsancıl*'da hem *Özgür Üniversite*'de bir zamanlar sürdürdüğüm seminerler.

Bu seminerlerde erdem, mutluluk, dostluk, aşk üzerine tartışılır.

Neden böyle bir seminer koydum, önce onu anlatayım. İnsanlar hep yanlış yaşadılar. Bu yanlış yaşamın sonu da hep tatsızlıkla bitti. Sözgelimi insanlar bir türlü özledikleri mutluluğa kavuşamadılar. İyi ama mutluluk neydi.

Dostluk, aşk neydi. Nasıl erdemli olabilirdi insan. Erdemin anlamı neydi...

Bunlar konuşulurdu, bir başka deyişle kavram düzeltimi yapılırdı.

Hayat Dersleri'nı çalışma defterimin üstünden yürütürdüm. Çalışma defterimde *Aristoteles*'in *Nikomakhos'a Etik* adlı yapıtından alıntılar vardı. Seminer bu kitapla başlardı. Daha sonra *Epiktetos, Montaigne, Nermi Uygur, Fromm, Ömer Naci Soykan, Nietzsche, Marks, Engels*'le biterdi.

Bir yıl sürerdi seminer.

Seminer insanın işi nedirle başlardı... *Aristoteles*, herkesin bir işi vardır, der. Ressamın işi resim yapmak, yazarın işi yazmak, terzinin işi giysi dikmek. Peki insanın işi nedir.

Yaşamak diye yanıt verilirdi. *Aristoteles* yaşamanın bitkilerle ortak olduğunu söyler. Duyular dendikte hayvanlarda da duyular vardır.

Sonra o güzel sorusunu sorar *Aristoteles.*

İnsanın işi nedir.

İnsanın işi nedir sorusuna, yaşamak ya da duyumla yaşamak dendikte gülümserdim. *Aristoteles*, binlerce yıl sonra bile insanın işi nedir sorusuna yaşamak ya da duyumla yaşamak denebileceğini kestirmiş de önceden sorunu başlamış.

Aristoteles insana özgü olanı arar. İnsana özgü olan akıldır. Şöyle der, "...*insanın işinin belli bir yaşam olduğunu bu yaşamın da ruhun akla olan etkinliği ve böylece erdemler olduğunu, erdemli insana yakışanın bunları iyi ve güzel biçimde yapması olduğunu; her şeyin ise kendine erdeme göre iyi yapılırsa, iyi gerçekleştirilmiş olduğunu da ileri sürüyoruz.*" (26)

Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* adlı yapıtını Türkçeye çeviren *Saffet Babür*, "ruhun akla olan etkinliği" diyor.

Şimdi burda soru. Ruh nedir.

Ruh sözcüğünün bende hiçbir anlamı yok. Dolayısıyla 'ruhun akla etkinliği' de anlamsız bende. O zaman bu ruh sözcüğünün ardına düştüm. *Büyük Filozoflar* adlı yapıtta *Aristoteles* üstüne *Nussbaum*'la yapılmış bir söyleşi var. O bölümü bir kez daha okumak zorunlu. *Nussbaum* şöyle diyor, "*Aristoteles, gerçekte Yaşam Üzerine ya da Yaşam İlkesi Üzerine anlamına gelen Psykhe Üzerine adlı bir eser kaleme almış, bu eser de çoğunlukla Ruh Üzerine diye tercüme edilmiştir. Bizim 'ruh' sözcüğümüz, zihin ve tinsellikle ilgili çağrışımları içerdiğinden burada bu sözcüğü kullanmak oldukça ya-*

nıltıcı olur. Onu, yaşam ve canlı olana ilişkin genel bir araştırma olarak düşünmekle daha iyi yapanz." (27)

Nussbaum doğru söylüyor, "ruhun akla uygun etkinliği" yerine "yaşam ilkesinin akla uygunluğu"nu doğru buluyorum.

Saffet Babür'ün çevirisine göre *Aristoteles*, erdemi ikiye ayırır. Şöyle, *"Biri düşünce erdemi diğeri karakter erdemi olmak üzere iki türlü erdem vardır. Bunlardan düşünce erdemi daha çok eğitimle olur ve gelişir, bu nedenle de deneyim ve zaman gerektirir; karakter erdemi ise alışkanlıkla elde edilir; adı da bu nedenle küçük bir değişiklikle alışkanlıktan (ethos'tan) gelir."* (28)

Aristoteles ikinci erdemin alışkanlıktan geldiğini söylüyor. Bu nedenle alışkanlık erdemi denmesi gerekirken, karakter erdemi deniyor.

Saffet Babür, "alışkanlıktan" derken yanına ethos'tan koymuş ayraç içinde.

Ethos'un anlamı şu. *"Karakter, adet veya alışkanlık."* (29)

Peki, *Aristoteles* üstüne yazanlar ne diyor bu konuda. Bendeki kitapların en eskisinden başlıyorum. *Alfred Weber*'in *Felsefe Tarihi* adlı kitabını *H. Vehbi Eralp* çevirmiş. *Aristoteles*'in fazilet (erdem) görüşü şöyle, *"İnsan için en yüksek iyi zihinle hayvani unsur arasındaki muvazeneden doğan saadettir (eudaimonia). Bu muvazene fazilettir. Aktiv zihinle passiv zihin arasında ahenk, zihni fazilet (arete dianoetike)tir ve o teorik sahada bilgelik, pratik sahada basiret ve sağduyu (fronesis, eubolia) olarak kendini gösterir; zihinle irade arasındaki ahenk, etik fazilettir (arete ethika), yani, cesaret, ölçülülük, cömertlik, asillik, şereflilik, tatlılık, samimilik, nezakettir."* (30)

Şimdi bunları yazarken birden yıllar öncesine gittim. Bu kitabın baskı yılı 1964. Ben 21 yaşındayım. *H. Vehbi Eralp*'in çevirisini okurken çok zorlanmıştım. Soracak kimse de yoktu. Yine de felsefeye sevgimi öldürmemişti bu kötü çeviri.

Macit Gökberk şöyle demiş. *"İstek ile duyum hayvan ruhunun iki ayrı özelliği idi. Bunun gibi akılda, biri eylem, öteki düşünme olan iki ayrı davranış ile kendini gösterir: Bir yandan ahlak tutumunun (ethos), öbür yandan düşünmenin (dianoia) olgunluğu olarak. Bundan da iki türlü erdem meydana gelir: Ethik erdemler ile dianoetik erdemler."* (31)

Buraya gelmişken, yayın dünyasındaki editör sorununu da söylemem zorunlu. Şöyle. *Macit Gökberk, Pythagoras*'ı anlattığı bölümde *"Nitekim kozmoloji sorusuna 'sayılardan nesneler nasıl meydana geliyor?' sorusuna verilen yanıtta, sayıların cisimsel birer etken olduklarını görüyoruz. Sayıların kendisi, tek ile çiftten ya da 'sınırsız' ile 'sınırlayan'dan kurulmuştur."* (32) der. Sonra bu temel karşıtlığı Pythagorasçılar şu on karşıt çiftte bulduklarını sanırlar.

Bundan sonra *Macit Gökberk* on karşıt çifti sıralar. Olduğu gibi alıyorum, rakamları ben koydum. 1) tek-çift, 2) bir-çok, 3) sağ-sol, 4) erkek-dişi, 5) duran-kımıldayan, 6) doğru-eğri, 7) aydınlık-karanlık, 8) iyi-kötü, 9) kare-dikdörtgen.

Macit Gökberk on karşıt diyor, dokuz karşıt sayıyor. *Gökberk*'in yanlış yaptığını sanmıyorum. Kitabı baskıya gönderen editör, okumamış okumuşsa atlamış. Sonra düzeltmen var. Düzeltmen de atlamış.

Ben yayınevini uyarmıştım, sonraki baskılarda düzelttiler mi, bilmiyorum.

Yeniden erdeme dönüyorum.

Ross da ikiye ayırır erdemleri. Ahlaki erdemler, entelektüel erdemler. (33)

Ahmet Cevizci'nın *Felsefe Tarihi* adlı kitabından alıntı yapamıyorum. Şöyle bir notla uyarıyor okuru, yayınevi, *"Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz."* (34)

Sanırsınız, *Ahmet Cevizci*, hiç kimsenin bilemediği, ulaşamayacağı bilgilerle donatmış kitabı. Okuyan bu bilgileri kimseye iletemeyecek.

Peki, öyle olsun.

Ahmet Arslan, *Aristoteles*'in erdemlerini ikiye ayırır. Düşünce erdemleri (entelektüel erdemler) bir de ahlaki erdemler. (35)

Görülüyor... hiç kimse alışkanlık erdemi demiyor, onlara göre karakter erdemi. Karakter erdemi yerine alışkanlık erdemi denmesini öneriyorum. Şundan ötürü... ethos, hem karakter, hem alışkanlık anlamına geliyor. Peki neden alışkanlık erdemi denmesinde diretiyorum. *Aristoteles*'e dayanarak diretiyorum. Şöyle der *Aristoteles* *"Biri düşünce erdemi, diğeri ise karakter erdemi olmak üzere iki tür erdem vardır. Bunlardan, düşünce erdemi daha çok eğitimle oluşur ve gelişir, bu nedenle de deneyim ve zaman gerektirir; karakter erdemi ise alışkanlıkla edinilir, adı da bu nedenle küçük bir değişiklikle alışkanlıktan (ethos'tan) gelir. Bundan apaçıktır ki karakter erdemlerinden hiçbiri bizde doğa vergisi bulunmaz; çünkü doğal olarak bir özelliğe sahip olan hiçbir şey başka türlü bir alışkanlık edinemez. Örneğin doğal olarak aşağı doğru giden taşı, biri onu binlerce kez yukarı doğru atarak alıştırmaya çalışsa bile, taş yukarı doğru gitmeye alışmaz, ne de alev aşağı doğru gitmeğe alışabilir, doğal ya-*

pısı gereği başka türlü olan hiçbir şey de başka türlü alışkanlık edinemez." (36)

Aristoteles, karakter erdemi diye çevrilen erdeme, alışkanlıkla elde edilir diyor. Buna göre erdemin adı alışkanlık erdemi. Üstelik ethos'un bir anlamı alışkanlık.

Erdem kavramını açıklığa kavuşturduktan sonra en azından kendim için... yeniden karakter ya da alışkanlık erdemiyle entelektüel erdeme döneceğim.

Erdem kavramını açıklığa kavuşturmak dedim. Erdem kavramı kapalı mı, açık mı bir bakalım. *Platon*'un *Devlet*'inde *Sokrates*'le *Thrasymakhos* konuşuyorlar.

" 'Güzel' dedim. 'Ama kendine özgü bir görevi olan her şeyde bir erdem de yok mudur? Deminki örneklerimize dönelim. Gözlerin bir görevi vardır, değil mi?'

'Evet.'

'O halde onların bir erdemi vardır.'

'Evet. Vardır.'

...

'Her şey içinde böyle değil mi?'

'Evet böyle.'

'Peki, ya gözlerde kendilerine özgü erdem bulunmazsa, görevlerini iyi yapabilirler mi?'

'Nasıl yapsınlar? Herhalde görme yerine körlük olsa diyorsun?'

'Önemli olan, onlardaki erdemin şu mu, bu mu olduğu değil şimdi, daha bunu sormuyorum; her şey görevini, kendine özgü o erdemle iyi, onun karşıtı olan kötülükle kötü mü yerine getirir, onu soruyorum sadece.'

'Evet dediğin gibi olur.' dedi.'

'Kulaklarda da kendine özgü o erdem bulunmasa, görevlerini kötü yaparlar değil mi?'

'Şüphesiz.' " (37)

Devlet'in birkaç çevirisi var. Ama siz *Hüseyin Demirhan* çevirisini aldınız. Bu çeviri 1974 Türk Dil Kurumu çeviri ödülü almış. Ancak bu çevirinin hangi dilden yapıldığı belli değil. Neyse, hangi dilden olursa olsun, çevrilmiş ya... Başladınız okumaya. Geldi gözün, kulağın erdemi. Ne demek bu. Gözün erdemi ne, kulağın erdemi ne.

Düşünelim. *Platon* erdem derken ne demek istemiş acaba.

Platon erdemi şöyle belirler, *"Bilgelik, cesaret, ölçülülük (sophyrosyne) ve adalettir."* (38)

Bilge göz dersek uyar mı acaba, uymuyor. Cesur göz uydu mu, uymadı. Ölçülülük ya da adalet... hiçbiri uymuyor.

Peki sorun nerde. Sorun erdemde. Peki, nasıl bir sorun var erdemde. Hele bir *Aristoteles*'i de görelim bakalım, ne çıkacak. Şöyle der *Aristoteles*, *"Örneğin gitarcının işi ile erdemli gitarcının işinin aynı olduğunu söylüyorsak, bunu da genel olarak her iş konusunda söylüyorsak –buna o işteki erdemde üstün olmayı eklemek koşuluyla; çünkü gitarcının işi gitar çalmak, erdemli gitarcının ise iyi gitar çalmaktır."* (39)

Aristoteles de erdemli gitarcıdan söz ediyor.

Anlamadığım bir konu varsa, anlamadığım bir söz varsa, geçip gitmem. Gözün erdemini, kulağın erdemini kesinlikle anlamadım. *Aristoteles*'in erdemli gitarcı dediğini de anlamadım.

Aristoteles, erdemli gitarcı diye bırakmazdı. Bu gitarcının ne türden erdemli olduğunu da açıklardı. Sözgelimi, gitarcı için, alışkanlık erdemi edinmiş ya da entelektüel erdemli derdi.

Bütün bunlar bir yana, bir gitarcının erdemli olup olmadığı bir bakışta anlaşılmaz. Diyelim, bir eğlence için gitarcı arıyorum. Erdemli gitarcıyı bulabilmek için, gitarcıyı tanıyanları bulup, onlarla konuşmam gerekir. Böylece gitarcının erdemli olup olmadığını anlarım.

Bu erdem kavramının ardına düştüm. Grekçe bilmiyorum, ama çeviriden kuşkulandım. Devlet'in bir başka çevirisine baktım. O bölüm şöyle.

"- *Peki, kendine özgü işi gören şeyin, o işte bir üstünlüğü olduğuna inanıyor musun? Demin dediğimiz gibi, gözlerin bir işi var mıdır?*

- *Vardır.*

- *Kulakların da bir işi vardır.*

- *Vardır.*

- *Onlarında gördüğü işte, bir iyi işitme, kötü işitme yok mudur?*

- *Vardır.*

- *Şimdi bir düşünelim; kendilerinde bir görme üstünlüğü yoksa, tersine, gözlerde bir görme yetersizliği var da, gördükleri işi en iyi bir şekilde başarabilirler mi?*

- *Başaramazlar elbette. Yoksa sen görmekten değil de körlükten mi söz ediyorsun?*

- *Bunu bırak şimdi, benim sorduğum o değil. Ben iş gören şeyde bir üstünlük varsa, gördüğü işi iyi mi görür, kötü mü görür diye soruyorum.*

- *Anladık.*

- *Kendilerine özgü iyilikten yoksun kulaklar, gördükleri işi kötü görürler değil mi?*

- *Ona ne şüphe.*" (40)

Bu çeviride gözün erdemi, kulağın erdemi yok. İş görebilme üstünlüğünden söz ediyor.

Bir başka çeviri şöyle.

" *'Pekâlâ' dedim, 'özel bir görevi olan bir şeyde bir erdem de olduğunu düşünmüyor musun? Tekrar aynı şeye dönelim: Gözlerin bir işi vardır diyoruz.'*

'Evet vardır.'

'Peki gözlerin özel bir yetisi yok mudur?'

'Evet vardır.'

'Peki kulakların da işi vardı, değil mi?'

'Evet.'

'Yani bir de yetisi'

'Evet, bir de yetisi.' " (41)

Çevirmen *Işık Soner*, 'erdem' demiş ama erdem orda kalmış. Yeti diyor, gözlerin yetisi, kulakların yetisi.

Kördüğümü *Takiyettin Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş* adlı yapıtında çözüyor.

Şöyle, "*Bizim ulus olarak göz önünde bulundurmamız gereken bir nokta daha vardır; bugünkü bilim ve felsefe araştırmaları gösteriyor ki, Arap felsefe ve bilimi bile Antik Çağdan yararlanılarak gelişmiştir. Bugün eski Grekçe'nin Grek kültürünün ve özellikle Aristoteles felsefesinin Arap felsefesini ne kadar etkilediği bilinmektedir. Fakat Araplar kendi dilleriyle, onlara yardım eden Türkler ve başka İslam ulusları da yine Arapça düşünmüşler; ve Grek felsefesini incelerken Grekçe sözcükleri dillerine ya çevirmişler ya da onları yakıştırmışlardır. Örneğin felsefe terimi böyle yakıştırılmış, ya-*

ni uydurulmuş bir terimdir. Aynı şekilde Yunanca'daki arete'yi fazilet olarak çevirmişlerdir. Halbuki fazilet, arete'nin tam karşılığı değildir. Sophrosyne'yi dilimize teemmül olarak geçirmişlerdir ki bu da teemmül demek değildi. Bizim yanıldığımız nokta da budur, örneğin fazilet gibi zaten yanlış çevrilmiş, bu sözcüğü Türkçe'ye 'erdem' diye geçirmek istiyoruz. Bu doğru değildir. Bunun yerine bizim yapacağımız, sözcüklerin asıllarının anlamına bakmak ve mümkün ise aslından Türkçeye çevirmek; değilse aynen almak olmalıdır." (42)

Takiyettin Mengüşoğlu, arete'nin anlamını söylemiyor. Ama arete'nin erdem diye çevrilmesinin yanlış olduğunu söylüyor.

O zaman, arete'yi erdem diye çevirenlerin adlarını verebilirdim ama, çok kişi böyle yapmış, bu kişilere düşünce tembeli diyorum.

Bu kitabın konusu da bu bir anlamda, biz niye düşünce tembeliyiz.

Buradaki sorun şu. *Takiyettin Mengüşoğlu* arete'nin erdem diye yanlış çevrildiğini yazmış. Arete'yi erdem diye çevirenler okumadılar mı. Okudularsa aldırmayıp geçtiler mi.

Nerden bakarsak bakalım düşünce tembelliği.

Felsefe okuyanlar, doçent, profesör olanlar bir başka felsefe profesörünün kitabını okumuyorlar.

Neden.

Felsefeye Giriş kitabı çok mu sıradan geliyor onlara.

Felsefeye Giriş'i okudularsa, o bölümü önemsemediler mi, yanlış mı buldular. Öyleyse neden sesleri çıkmadı.

Bu düşünce tembelliğidir. Bu düşünce tembelliğinin açtığı sorunu da söyleyeceğim. Ama önce arete'nin anlamı nedir, bunu görelim.

Guthrie, İlkçağ Felsefesi Tarihi adlı kitabında okuru uyarır. Şöyle, "*... Yunanca karşılıklarının farklı bağlamlardaki çeşitli kullanış biçimleriyle herhangi bir tanışıklık olmaksızın 'adalet' ya da 'erdem' gibi tek sözcükten oluşan İngilizce eşdeğerlere (muadillere) bağımlı durumuna düştüğümüz zaman, Yunanca sözcükleri, yalnızca içeriklerinin büyük bölümünden soymakla kalmayıp, onlara, kendi İngilizcemizden çoğu kez Yunanlıların kullanım ereğine yabancı olan çağrışımlar aktarırız.*" (43)

Anlaşıldı, bu sorun bize özgü değil. Biz arete'ye erdem dedik mi sorun anlaşılmıyor. Gözün, kulağın, gitarcının erdemini kimse çözümleyemiyor.

Şimdi arete'ye geliyorum.

Guthrie şöyle diyor, "*İkinci örneğimiz, genelde 'erdem' olarak çevrilen arete sözcüğüdür. Tekil olduğu denli çoğul olarak da kullanılır ve onun hakkında anlaşılması gereken ilk şey, onun İngilizce erdem sözcüğü gibi, saltık bir biçimde kullanılan bir terim olmayıp, Aristoteles'in de söylediği gibi, göreli bir terim olduğudur. Arete bir şeyde, bir işte iyi olmak anlamına gelmekteydi ve bir Yunanlı için sözcüğü işittiği zaman 'neyin ya da kimin aretesi?' diye sormak çok doğal bir şeydi.*" (44)

Daha sonra yazar sorunun dilbilimsel olmadığını söyler. Katılıyorum.

Sonra şöyle sürdürür, "*Güreşçilerin, süvarilerin, ayakkabıcıların, kölelerin aretesi vardır. Siyasal arete, ev işleri bakımından arete, askeri arete vardır. Arete, gerçekte 'yeterlilik', 'ehliyet' anlamına gelmekteydi.*" (45)

MÖ 5. yüzyılda Sofistler erdem öğretmiyorlardı. *Sokrates*'le tartışmaları da "Erdem öğretilir mi, öğretilemez mi" değildi.

Bakın ne öğretiyordu Sofistler, "*Onların özellikle vurgulamak istedikleri nokta, arete'nin pratik ve doğrudan doğruya yararlı olan doğasıydı. Arete meslekseldi ve meslekler söz konusu olduğunda, areteye mesleki yeterlilik, mesleki ehliyet karşılık gelmekteydi.*" (46)

Şimdi burada duruyorum. *Protagoras*, öyle çevrildiği gibi erdemli olmayı öğretmiyordu. Söylev sanatını öğretiyordu. Öğrencisinin şu sözü bile yeterli aslında, "*Eğer ben yargıca, sana hiçbir şeyi borçlu olmadığımı tanıtlarsam, sen hiçbir şey alamazsın, çünkü davamı kazanmış olurum; eğer bunu tanıtlayamazsam, yine borçlu olmam, zira o zaman sen beni yargıç önünde davalarımı kazandırmamış oluyorsun.*" (47)

Öğrenci, yargıca, *Protagoras*'ın erdem öğrettiğini ya da öğretmediğini tanıtlayacak. Çünkü *Protagoras*, ona dava nasıl savunulur onu öğretti.

Çevirilerde erdem öğrettiği söylenir. Yıllarca bu yanlıştan çıkılamadı.

Guthrie, daha bakın neler söylüyor, "*...Sözcüğün, Sokrates, Platon ve Aristoteles tarafından kullanılış biçiminde yeni bir öge vardı. Onlar sözcüğü antropine 'insansal' sıfatıyla nitelediler ve dolayısıyla, ona genel bir anlam –bir insanın insan olmak bakımından yetkinliği, yaşamda yetkinlik anlamını– yüklediler ve bunun ne olduğunu bilmediklerini, ancak araştırılması gereken bir şey olduğunu söyleyerek insanları şaşkınlığa düşürdüler. Araştırma insanın işlevinin –ergon iş ya da meslek– bulgulanması anlamına gelmekteydi. Sokrates, Platon, Aristoteles, tıpkı bir askerin, bir politikacının ve bir ayakkabıcının belirli bir işlevi olması gibi, ortak insanlığımızdan dolayı, hepimizin yerine getirmek zorunda olduğu bir genel işlev ol-*

ması gerektiğini savundular. Bunu bulunuz, böylelikle, insansal yetkinliğin ya da insanın aretesi'nin neden oluştuğunun bilgisine ulaşacaksınız. Sözcüğün anlamını tek başına 'erdem' sözcüğünün anlamının yakınlarında bir yere getiren bu genelleme bir ölçüde filozofların bir yeniliğiydi ve sözcüğün özel olarak pratik anlamı, onlarla bile hiçbir zaman ortadan kalkmadı." (48)

Bu anlamda *Sokrates, Platon, Aristoteles* arete'ye yaşama ustalığı dediler. Aranan, buydu nasıl yaşama ustası oluruz.

Aristoteles insanın işi derken erdemli yaşamdan söz etmedi. İnsanın işi yaşam ustası olmaktır, dedi.

Guthrie arete'yi sürdürüyor. Şöyle, *"Demek ki arete başlangıçta bir tikel meslekte beceri ya da ehliyet anlamına gelmekteydi ve bir beceri ya da ehliyetin ilgili mesleğin bilgisine ya da ona ilişkin özsel bir kavrayışa bağlı olduğu kabul edilecektir. Bu nedenle filozoflar fikri, herhangi bir insanın, insan olmak sıfatıyla, sahip olduğu işlevi yerine getirmesini içerecek biçimde genişlettikleri zaman, onun bilgiyle olan bağlantısını sürdürmek durumunda kalışı şaşırtıcı değildir. 'Sokratesçi paradoks'u, onun 'Erdem bilgidir' önermesini hemen herkes işitmiştir. Onun, Sokrates'in bir çağdaşına daha çok 'Mesleği öğrenmedikçe ehil, yeterli olamazsın' anlamına geleceğini gördüğüm zaman, bu belki de biraz daha az paradoksal görünmeye başlar."* (49)

Erdem kavramını açıklığa kavuşturduktan sonra, karakter ya da alışkanlık erdemiyle, entelektüel erdeme döneceğimi söylemiştim. Şimdi o noktadayım.

Şunu gördük. *Sokrates, Platon, Aristoteles* arete'ye insansal bir nitelik kattılar. Arete, insanın insan olmak bakımından yetkinliğidir. Bunun anlamı yaşamda yetkin olma durumuydu. Araştırılması gereken, insanı, yetkin duruma getirecek bilgi, nasıl bir bilgidir.

Bu çok açık seçik bir bilgi.

Peki, bu güzel bilgiyi veren *Guthrie*'nin yapıtı hiç okunmadı mı. *Platon*'u, *Aristoteles*'i Türkçeye çevirenler, göz ucuyla olsun bu yapıta bakmadılar mı.

Guthrie yanlış söylüyorsa neden bizi aydınlatmadılar.

Menon, erdemi öğrenmek için konuşmuyor *Sokrates*'le. *Menon*, yaşama sanatını öğrenmek istiyor.

Protagoras'la *Sokrates*'in tartışması erdemin öğretilip öğretilemeyeceği değil. Yaşama sanatını tartışıyorlar. Yaşama sanatı öğretilebilir mi, öğretilemez mi.

Yanlış çeviriler *Sokrates*'in, *Platon*'un *Aristoteles*'in yanlış anlaşılmasını, belki de hiç anlaşılmamasına yol açtı.

Felsefe öğrencilerinin bana en çok sordukları soru erdemdir, "Gözün erdemi nedir... Gitarcının erdemi nedir... atın erdemi nedir."

Hayat Dersleri'nin bir amacı da yaşama ustalığını öğretmekti.

Mutluluk

Bir başka tartışma, mutluluk üstüne yapılırdı.

Sorardım, mutluluk nedir. Çeşitli yanıtlar verilirdi. Çikolata yemek, dostlarla gezmek, dostlarla eğlence, uçak görmek. Uçak görmekle, tiren görmekle mutlu olan insanlar vardı.

Kahvaltıda mutlu olanlar da vardı. *Cemal Süreya*'nın şu sözünü ya okumuşlardı, ya da duymuşlardı. Şöyle der *Cemal Süreya*, *"Kahvaltı. Yemek yemek üstüne ne düşünürsünüz bilmem / Ama kahvaltının mutlulukla bir ilgisi olmalı."* (50)

Kahvaltıda mutlu oluyorum, uçak görünce mutlu oluyorum, arkadaşlarla mutlu oluyorum diyenlerin hiçbiri nasıl mutlu olduğunu açıklayamazdı.

Kahvaltıda mutlu olan, akşam eve dönerken mutsuz olurdu. Sürekli mutluluk yoktu.

"İyi ama" derdim, "*Aristoteles*'e göre insan yaşam boyu mutlu olmalıdır. Sabah evden mutlu çıkıp, akşam eve mutsuz dönmek de n'oluyor."

Seminere katılanlar yaşamın genellikle mutsuzluk getirdiğinde birleşmişti.

Üzüntüyle mutluluk üstüne söylenenleri dinlerdim. Mutluluk kavramı deşilmedikçe mutluluk-mutsuzluk çözülmeyecekti.

Bizde birçok kavram yanlış değerlendirildi. Bu değerlendirme tatsız sonuçlara yol açtı.

Yeni evlenecekler, düğüne, ya da nikaha giderken taşıta "mutluyuz" yazısı takarlar. Belki uzun bir savaşımdan sonra evleneceklerdir. Taşıtta giderken elleri birbirine değdikte titreşim duyumsarlar.

Erkek kadını, kadın erkeği mutlu edecektir.

Sonra... ilk aylar tez geçer. Parmaklar kavuşunca titreşim duyumsanmaz. Kadın, erkekte... erkek, kadında olumsuzlukları görür. Oysa ikisi de erdemlidir, halk çocuklarıdır. Emeklerini satarak yaşarlar.

Peki ama n'oldu mutluluk.

Mutlu olmak için arkadaşlarıyla cumartesi geceleri içkiye giderler. Kadehleri tokuştururken "En kötü gecemiz böyle olsun" derler. Mutludurlar. Öyle yatarlar, ama sabah mutsuz uyanırlar.

Kadının, erkeğin cilası dökülmüştür. Pazar gününü bile evde nasıl geçireceklerini düşünürler.

Mutluluk bitmiştir. Çekilmez duruma gelmiştir yaşam. Elden kaçırılan nedir. Kadın neden bitmez tükenmez çığlıklarla saçlarını yolar, erkek neden duvarları yumruklar, dahası kadını döver.

Peki sorun nerde. Milyonlarca insan mutluluk ardında koştu, mutlu olamadı. Kimileri bu duruma boyun eğdi, kimileri mutlu olmak için uğraştı durdu, ama başaramadı.

Önce bir saptama. İnsan, kapitalizmin sorunlarıyla tek tek uğraşacak güçte değil. Onun için hep örgütlenmeden söz edilir, örgütlü savaşımla kapitalizmin aşılacağı söylenir. Bu, doğrudur. Ama kapitalizmin bugünlerde aşılacağını gösteren kanıtlar yok. Kapitalizmde bile nasıl yaşamalıyız.

Kapitalizm insanın kavramsal evrenini boşaltır. Bilince işine göre kavramlar yerleştirir. Mutluluk bu kavramlardan biridir. Kapitalizm, mutluluğu kadının kap kacak yıkamasına kadar götürmüştür. Televizyon reklamında gördüm. X temizleyiciyle yıkanan tava pırıl pırıl oluyor, kadını mutlu ediyor.

Bu işe nerden başlamalı.

Bu işe mutluluğun anlamıyla başlıyorum. *Ross* bu konuda şöyle diyor, "*Aristoteles, ereğin eudaimonia olduğu görüşünü çoğunluktan alır. Ona karşılık gelen sıfat, köken olarak 'iyi bir cin tarafından korunan' anlamına gelmekteydi, aına sözcük gündelik Yunanca kullanımında çoğunlukla dış zenginliğe yapılan özel bir göndermeyle yalnızca 'iyi talih' anlamını taşıyordu. Sözcüğün 'mutluluk' olarak alışılagelen çevirisi, Nikomakhos'a Etik'e uygun düşmez. Çünkü 'mutluluk' bizim dilimizde 'haz'dan yalnızca süreklilik, derinlik ve dinginlik telkin etmek bakımından ayrılan bir duygu durumunu işaret etmesine karşılık, Aristoteles eudaimonia'nın bir tür etkinlik olduğunda ısrarlıdır, haz, doğal olarak ona eşlik etse de o, bir tür haz değildir. Bu yüzden, daha yansız bir terim 'iyi olma' çevirisi daha uygundur. Aristoteles'in hazcı olup olmadığı sorulursa, onun daha iyi bir sözcük bulamadığı için kullandığı eylem değil, duygu telkin*

eden bir ifadeyi esas almaktansa, sık sık yinelediği ve bilinçli olarak ifade ettiği 'hayatın ereği etkinliktir' ifadesini esas almak daha iyidir. / İnsan için iyi olanın eudaimonia olduğunu söylemek, Aristoteles'in kabul ettiği gibi bizi ileri götürmez." (51)

Ross söylüyor, eudaimonia'nın mutluluk diye çevrilmesi *Nikomakhos'a Etik*'e uygun düşmez.

Mutluluktan yola çıkarsak bu, bizi ileri götürmez. Şunun için götürmez. Tanıdığım birçok karı koca erdemlidir. Etkinlik içindedir, ama mutlu değillerdir. Erkek, kadından, kadın, erkekten kendisini mutlu etmediği için yakınmaktadır. Birçok yanlışın içinde bu da yanlış. Şunu vurgulardım hep. Kimse kimseyi mutlu edemez. Bu, boş bir beklentidir.

İlk yapılması gereken şu. Erdem silinecek, yerine yaşam ustası konacak. Mutluluk kalkacak yerine dirlik-düzenlik konacak.

Sokrates, *Platon*, *Aristoteles*, dirlik-düzenlik içinde yaşamak için nasıl bir yaşam ustalığı gerekir, bunu araştırdılar.

Arete'ye erdem, eudaimonia'ya mutluluk dendi, bu araştırma anlaşılmaz duruma getirildi. İnsan şaşırdı.

Jones, yetkin bir biçimde bu konuda bilgilendirir okuru. Bugün erdemli insan dendikte, onun iffetli, namuslu, biri olduğu anlaşılır. Antik çağda erdemli dendikte en iyi neyi yapabilir sorusu sorulur. (52)

Diyelim giysi diktireceğiz. Arete'si olan terzi ararız. Bu, usta terzi demektir. Şimdi yeniden *Aristoteles*'e dönüyorum. Şöyle der *Aristoteles*, *"Mutluluk erdeme uygun bir etkinlik ise, en yüksek erdeme uygun olması ussal. Bu etkinlik de en iyiye özgü olsa gerek. İmdi bu ister us olsun, ister doğal olarak bizi yönettiği, yol gösterdiği, güzel, tanrısal şeylere özen gösterdiği düşünülen başka bir şey*

olsun; ister kendisi tanrısal bir şey olsun, ister bizdeki en tanrısal şey olsun, onun kendine özgü erdeme uygun etkinliği tam mutluluk olsa gerek. Bu etkinliğin ise teori etkinliği olduğunu söylemiştik. Bunun daha önce söylediklerimize, hakikate uygun olduğu görünse gerek, çünkü o en yüksek etkinlik (us, bizdeki en yüksek şey, bilinen şeylerin en yüksekleri de us nelerle ilgili ise onlar). Ayrıca o en sürekli etkinlik: Biz bir şeyi yapmaktan çok daha sürekli olarak teori yapabiliriz. Mutluluğa hazzın da katılması gerektiğine inanıyoruz; erdeme uygun etkinliklerin en hoşu ise bilgeliğe uygun etkinlik, bunda uzlaşılıyor. Aslında felsefenin arılık, sağlamlık açısından en hayranlık verici hazları taşıdığı görünüyor; yaşamak, hakikati bilenler için, arayanlardan daha hoş, bu da usa uygun." (53)

Mutluluğu, erdemi bir yana korsak, şu sonuca varırız. Yaşama ustası olan kişi, dirlik düzenlik içinde yaşar, bundan da haz alır. Ama bu bölümde teori, hakikat, bilgelik, tanrısallık girdi işin içine. Bunların anlamı ne.

Şimdiye kadar bu bölümü okuyup da anlayanı görmedim. Öğrenciler kendi hocalarına soracaklarına bana sorarlar. "Hocanıza sorun" dedikte aldığım yanıtları buraya yazmıyorum.

Teoriden başlıyorum.

Teori dendikte ne demek isteniyor. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*'ne baktıkta theôria'nın anlamı şöyle, *"bak(m)ma, seyretme, temâşâ, temâşâ hayatı"*. (54)

Çeviri çözümleyici değil. *Aristoteles "Biz bir şeyi yapmaktan çok daha sürekli teori yapabiliriz."* der.

Sözlükte verilen düz anlama göre biz sürekli bakacağız. Peki ama nereye bakacağız. Teoriye, eskiden nazariyat denirdi, nazariyat Türkçeleştirildi, kuram oldu.

Bu sorunu çözmek için Dil Derneği'nin sözlüğüne bakalım. "*Kuram a. 1. Uygulamalardan bağımsız olarak ele alman soyut bilgi. 2. Belirli bir konuda düşüncelerin, görüşlerin tümü: Siyasal kuramlar 3. Sistemli bir biçimde birçok olayı açıklayan ve bir bilime temel olan kurallar, yasalar bütünü _nazariye, _teori. 4. Uygulamadan kopuk, soyut kalan bilgi: Bu düşünceler kuram niteliğinde bence, uygulayamazsınız.*" (55)

Teori, *Aristoteles*'ten çok uzak anlamlara bürünmüş. Bunlara yanlış demiyorum. Ama *Aristoteles* teori derken başka bir şey söylüyordu.

Öğrenmek, bilgilenmek çok zor Türkiye'de. İlk, hem de büyük engel kavramlar. Kavramlar kökünden uzaklaştırıldı mı başka anlamlara bürünüyor.

Theoria'yı *Ahmet Arslan* şöyle açıklıyor. "*... o doğrunun incelenmesi, temaşa edilmesi, bilfiil bilimdir. O her türlü faydacı veya pratik amaçtan uzak olan hasbi düşünmedir. Bu düşüncenin eriştiği nokta, sezgisel bilgidir. Tek kelime ile o, salt düşüncenin işlemidir. O, bilgeliktir (sapince, sophia) geniş anlamda felsefedir (philosophia), en mükemmel bilimdir.*" (56)

Aristoteles, bu etkinliğe teori etkinliği der. Teori sezgisel bilgidir.

Aristoteles sezgisel bilgi için şöyle der, "*O halde açık ki ilk olanları tümevarımsal bilmemiz zorunlu, duyum da tümeli böyle yaratır.*" (57)

Ross, bu bölümü şöyle açıklar, "*Tikellerden tümele geçiş, bozgun halindeki bir ordunun bireylerinin tüm ordu başlangıçtaki düzenini elde edinceye kadar birbirini ardından teker teker durdurulup yeniden bir araya getirilmesine benzer. Bu geçişi olanaklı kılan şey,*

algının kendisinin bir tümellik ögesine sahip olmasıdır. Bizim tikel bir şeyi algıladığımız gerçektir; ancak onda algıladığımız, onun diğer şeylerle paylaştığı özelliklerdir." (58)

Burda açık olmayan ilk şeylerdir. *Ross* ilk şeylerin, bilimin ilk ilkeleri aksiyomlar, tanımlar, hipotezler olabileceğini söyler.

Aristoteles, ilkeler için şöyle der, *"'ilkeler' dediğim, var oldukları tanıtlanamayan her bir cins içindeki ögeler".* (59)

Aristoteles öge'yi *Metafizik*'te şöyle açıklar, *"Öge kelimesi 1) Bir şeyin içinde bulunan, onu meydana getiren ve tür bakımından başka türlere bölünemeyen ilk şey anlamına gelir. Örneğin kelimenin ögeleri, kelimenin kendilerinden meydana geldiği ve en sonunda kendilerine bölündüğü kısımlardır."* (60)

Aristoteles, İkinci Çözümlemeler'de ortak ilkeler de vardır der. Örneğin eşit olanlardan eşit olanlar çıkarıldıkta eşitlik bozulmaz.

Entelektüel düzeyde nasıl yaşama ustası olunur, onu açımlıyorum. *Aristoteles* yaşama ustalığında tanrı-tanrısallık görür. Genel geçer anlamda tanrı, aşkın bir varlıktır, tanrısallıksa aşkın varlıkla ilgilidir.

Çeviride tanrı-tanrısallık kavramları için bir açıklama yok.

Buna beyin tembelliği diyorum.

Guthrie, tanrı konusunda şöyle der, *"Yunanlılar, Hıristiyanlar ya da Musevilerin yaptığı gibi, Tanrının varoluşunu öne sürüp daha sonra 'Tanrı iyidir', 'Tanrı aşktır', vb diyerek Tanrının yüklemlerini saymaya geçmezler. Bunun tersine, yaşamda ya da doğada sevinç ya da korku yönünden dikkate değer şeylerden o denli etkilenir ya da korkarlar ki 'Bu bir tanrıdır' ya da 'Şu bir tanrıdır' derlerdi. Hıristiyan 'Tanrı aşktır' oysa antik Yunanlı ' Aşk, theostur' ya da 'tanrıdır' der."* (61)

Aristoteles'e göre entelektüelin yaşam ustası olması tanrısallıktır. Peki ama tanrısallık nedir. *Aristoteles* maddesinde *Hatice Nur Erkızan* şöyle diyor. *"Aristoteles'in Olimpia'nın Tanrılarını kabul ettiğini söylemek oldukça naiv bir yargı olur. Aristoteles çok açık bir biçimde antropomorfik tanrı anlayışını red eder. Bununla birlikte o, doğanın düzenliliğinde ve işleyişinde tanrısal bir yön de bulur. Ancak bu tanrısallığın kendisi hiçbir biçimde ontolojik bir temele dayanmaz. Arıların doğal yapılanmalarını ve işleyişlerini tanrısal bir şey olarak tanımlayan Aristoteles'in onlarda tanrısal olarak gördüğü şey düzenlilik ve işlevselliktir."* (62)

Bütün bunlardan sonra bir toparlama zorunlu. Önce mutluluk. *Cemal Süreya*, kahvaltıyla mutluluğun ilişkisi olduğunu söyler. *Nazım Hikmet* mutluluğun resmini yapabilir misin der. Burda karıştırılan şu. Sevinçli günlere mutluluk deniyor, üzüntülü günlere mutsuzluk deniyor. Bu durumda, kahvaltının sevinçle ilgili olduğu söylenir. Sevinçli günlerin de resmi yapılır.

Sevinçli günlere mutluluk, sıkıntılı günlere mutsuzluk dendikte orda durulur. İşin içinden çıkılmaz. İnsanı duraklatan nokta şu. Katılımcıların hiçbiri yaşam boyu mutlu olacağını sanmıyor. Yaşam boyu mutluluğu savunduğu için *Aristoteles*'ten uzaklaşma başlıyor.

Aristoteles insanı tanımıyor, tamsa böyle söylemez. Genel kanı bu. Yanlış okumanın getirdiği bir sonuç bu.

Yanlış okumayı önlemek zorunlu. Yeniden *Aristoteles*'ten bir alıntı, *"...Her erdem neyin erdemi ise, onun iyi durumda olmasını ve kendi işini iyi gerçekleştirmesini sağlar. Sözgelişi gözün erdemi gözü ve onun işini erdemli kılar, çünkü gözün erdemi sayesinde iyi görürüz. Aynı şekilde atın erdemi atı erdemli kılar; iyi koşmasını, binicisini iyi tanımasını ve düşmanların karşısında kaçmamasını sağlar."* (63)

Burada söylenen tıpatıp doğru olsun. Gözün, atın erdemi entelektüel erdem olamaz. Alışa alışa erdemli olurlar.

Arete erdem diye çevrilince bakın n'oluyor. "... *erdem, tercihlere ilişkin bir huy: akıl tarafından, ve aklı başında insanın belirleyeceğiyle belirlenen, bizle ilgili orta olanda bulunma huyudur. Bu biri aşırılık, öteki eksiklik olan iki kötülüğün ortasıdır; kötülük etkilenimlerle ve eylemlerde gerekenden aşırısı ya da eksiğidir, erdem ise ortayı bulma ve tercih etmedir.*" (64)

Göz ya da at ortayı nasıl bulacak.

Erdemin yerine gözün ustalığı, atın ustalığı dersek sorun çözülüyor.

Şimdi bir alıntı.

"Platon ve Aristoteles'in sonraki eserlerinde gerçek öze verilen özel isim, genellikle 'akıl' olarak tercüme edilen 'nous'tur. 'Tin' modern kulaklara daha az yanıltıcı gelmektedir, çünkü 'akıl' isteyen değil, düşünen bir erdemi akla getirmektedir. Platon ve Aristoteles bu tini bedenle ayrılmaz bir bütün olan ve bedenin ölümüyle birlikte yok olan psyche'den farklı olarak görmüşlerdir. Yunanlılar tinin yetkinleşmesi için 'iyilik' anlamına gelen areté sözcüğünü kullanmışlardır ve bunun 'erdem' olarak tercüme edilmemesi gerekir. 'Erdem' her zaman için mevcut davranış ideallerine uyumluluk anlamına gelir. Erdemli insan toplumun geri kalanın onayladığı şeyleri yapan kişidir. Sokrates felsefesi bu uyumluluğu 'popüler' erdem adı altında reddeder. Platon, 'saygı değer vatandaş' olma erdemini arıların, karıncaların ve diğer sosyal böceklerin durmaksızın görev takip etme karakteriyle aynı düzeye yerleştirir." (65)

Sokrates, *Platon*, *Aristoteles* günlük yaşamın, sıradan yaşayışını yadsıdılar. Sözgelimi kişiyi "mutlu" eden ödülleri, günlük yaşamın

tartışılmadan benimsenen biçimlerini elleriyle bir yana ittiler.

Oysa günlük "mutluluk"tan, günlük "başarı"lardan etkilenmeyen bir yaşamdı onların savunduğu.

Kölece Yaşam

Aristoteles kölece yaşamdan söz eder. Bildiğimiz kölelik değildir kölece yaşam. Bu, eğretilemedir. Köle nasıl efendisinin buyruğuna göre yaşarsa, kölece yaşam, sistemin buyruğuna göre yaşamaktır. Bu köleler hem sistemi taşırlar, hem de sistemden yakınırlar.

Ustaca, yetkin bir yaşam.

Bana göre mutluluk beklentisi, birinin bizi mutlu etmesini beklemek yanlıştı. Önemli olan yaşama ustalığıydı. Entelektüel etkinlik... işlevsel yaşam... dirlik düzenlikli bir yaşam.

Kölece yaşamdan kurtulmak... *Hayat Dersleri*'nin amacı buydu. Kendi varoluşunu sağlam bir biçimde kurmak... Şu örneği veriyordum sık sık... Enginarın tohumunu, toprağa ektikten sonra üzerine taş koyarlar. Sağlam tohumlar taşı iter, gün yüzüne çıkar, taşı deviremeyen toprakta kalır.

Hem *İnsancıl*'da hem *Özgür Üniversite*'de *Hayat Dersleri* seminerı fırtınaya benzemişti. Metafor yaparsam, şunu söyleyebilirim, fırtına önüne geleni savuruyordu.

Sert... bir başka anlamda acımasızdım bu seminerlerde. Ordan burdan edinilmiş kavramların kazınması gerekiyordu.

Seminere yeni katılana şöyle derdim, "Biz burada mutluluğu arıyoruz. Bir türlü bulamadık, sen bize yardım eder misin. Nedir mutluluk."

Hiç kuşku yok. Seminerde olup bitenleri duyup gelmiştir. Çekinilecek bir yan yoktur. Az sonra olacakları bilmeden, söz gelimi "Kavun yerken mutlu olurum" der.

Ağlayanlardan... kaçıp gidenlerden... sinirle kasılıp kalanlardan söz etmiyorum.

Elimle Elimi Tuttum

"Dahası var, dinledikçe şaşıracaksın:
Ne bilimler, ne sanatlar daha çıkardım.
En önemlilerden biri de şu:
İnsanlar hasta düştükleri zaman
Ölüp gidiyorlardı devasızlık yüzünden;
Ne yiyecekleri şeyi biliyorlardı
Ne içecekleri ne de sürünecekleri şeyi.
Ben öğrettim onlara otları birbirine karıştırıp
Bütün hastalıklara karşı ilaçlar,
Cana can katan merhemler yapmasını."

Aiskhylos, *Zincire Vurulmuş Prometheus*, çev. A. Erhat-S. Eyuboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.

Pazartesi sabahı dört kişi sayrılarevine gittik. Odaya yerleştik...

Niye hiç sızıltısız sayrılarevine gittim. Şöyle düşünüyordum. Bir haftada eve çıkacaktım. İki hafta, bilemedin üç hafta sonra yaşama girecektim. Böylesine umutluydum. Üstelik daha sağlıklı olacaktım.

Bir ara arkadaşlarla odadan kaçtım, bahçeye sigara içmeye indim. Haberleri olmuş, hemen beni yukarı, odaya çıkardılar.

Daha sonra işlemler başladı. Tekerlekli bir iskemleye bindirdiler beni. Birçok işlem yapıldı. Ciğerlerimin filmi, soluğumun gücü, kan, idrar.

Yıllar önce fıtıktan ameliyat olmuştum. Ciğerlerim güvenli görülmemişti. Uyutmamışlardı. Dondurmuşlardı, belaltını.

Çok zaman geçti diyordum. Ciğerlerdeki sorunu çabucak çözerler.

Bizle sayrılarevine gelen iki kişi gitmişti. *Bertin Taş*'la başbaşa kaldık. Akşamın alacası başlamıştı. Bir doktor girdi odaya. *Bertin Taş*'ı dışarı çıkardı.

Bu kitabı yazacağımı bilseydim, o gün not tutardım. Not tutmadım. Aklımda kalan yanlış olabilir. Şunu iyi anımsıyorum. *Bertin Taş*'ı dışarı çıkarmasına kızdım, ondan gizli neyim var.

Doktorla tartıştık... Sesimizin yükseldiğini anımsıyorum. Gitti doktor. Şunu anlamıştım. Bu ciğerlerle bu ameliyatı kaldıramazdım.

Şunu düşündüm. Yolun sonuna gelmiştim. Doktor ağzı dinlemem. Burdan çeker gider, cigaramı, rakımı içer, üç ay, bilemedin altı ay beyler paşalar gibi yaşarım. Derken bir doktor geldi. "Sinirlenmeyin" dedi. Sinirlenmiştim demek.

Kalkıp gitmeyi düşünürken, bir kümeyle başcerrah geldi. Akciğer, kalp için ilaç uygulaması. Cigara yok, rakı yok. On üç gün sonra yeniden sayrılarevine gelinecek.

Yaşamak için yaşamdan koparılmıştım. Beni görmeye gelenler vardı. Onlarla ilaçlar alındı. Arabayla bizi eve bırakacaklar. Yarı yolda biri arabadan indi, evinin yoluna saptı. Sapmadan önce gördüm. Cigara yaktı. İçim cız etti. Bana yasaktı. Kendime baktım... Elimle elimi tuttum. Savaşım başladı dedim.

Eve geldik, hemen ilaçlara başladı *Bermin Taş*. İlaçların yanı sıra bir aygıt girdi yaşamımıza. Nebulatör...

Bermin Taş ertesi gün nebulatörün nasıl kullanılacağını öğrenmek için eczane eczane dolaşırken, ben, bana anjiyo yapan profesör doktoru aradım. Durumu anlattım. *"Bunlar beni zehirleyecek."* dedim. Doktor bu ilaçların gücümü arttıracağını söyledi. Bu ara *Bermin Taş* bir hanımla geldi. Hanım, hemşireymiş. Bana baktı, *"Siz mi ameliyat olacaksınız."* dedi. *"Ayol"* dedi, *"ben çok hasta gördüm, böylesini görmedim. Sapasağlamsınız siz. Kendinizi sıkmayın, cigaranızı için."*

Bak şimdi... Hemşirenin dediğine uydum. Sayrılarevine gidene dek günde iki-üç cigara içtim.

Derin Bir Yalnızlıkta

Tam on üç gün gecem gündüzüme karıştı. Sevdiğim kadın, beni ilaç sarmalına sokan kadına dönüştü.

Yazınsal çalışmalarım durmuştu. Yaşam kareye dönüşmüştü. Karenin bir köşesinde ben, bir köşesinde *Bermin Taş*, bir köşesinde ilaçlar, bir köşesinde nebulatör.

Yaşam bu dört köşeden oluşmuştu. Dönüp duruyorduk.

Bermin Taş hep yanı başımdaydı.

Benim şöyle düşünme yolum vardır. Koşullu durum derim buna. Sözgelimi şu olmazsa, şu olur biçiminde.

Bermin Taş yanı başımdaydı. Ya olmasaydı. Böyle düşündükte koşullar çöküyordu.

Kim bakacak bana. Yaşamımda şu bakar olmazsa şu bakar diyemiyordum. O zaman derin bir yalnızlık duygusuna düşüyordum.

Yalnızlık ağır bir yaraya dönüşmüştü. Bir eğretileme yaparsam Yıldız Güncesi bir karadeliğe yakalanmıştı. Ağır bir yara almıştı. Kara delikle boğuşuyordu.

Sabahın aydınlığı akşamın alacasına dönüşmüştü. Yıldızsız bir akşamı yaşıyordum. Yıldız Güncesi'ni kara delik kapmıştı.

Kimseyi görecek konumda değildim. Konuşmak da istemiyordum. Dıştan sağlam görünüyordum. İçim çürümüştü, öyle diyordum.

Bermin Taş, avuç avuç ilaç içiriyordu. Midem kalkıyordu, her içişte. Kusmak geliyordu, tutuyordum kendimi.

Sevinmem, üzülmem yasaktı. Gazetelere bakmayacaktım...

Kimseyi istemiyordum. Yaralı hayvanlar bir köşeye çekilir ya, öyle. Mağarama çekildim. Yaramı yalaya yalaya iyileşmeye çalışıyorum.

Oturduğum yerde böyle eğretilemeler kuruyordum.

İki ilaç içeceksem üç-dört saat arayla içerdim. Şimdi avuç avuç içiriliyordu ilaçlar.

Bir alışkanlığım vardı. İçeceğim ilacın tanıtımını dikkatle okurdum. Pek anlamasam da, nasıl içilir, neye yarar. İlaç yapımcıları tek bir sayrılık için ilaç üretmez. İçilen ilaç "Birçok sayrılığa iyi gelir." Tek bir sayrılığa iyi gelen ilaç kârlı değildir. Bir örnek vereyim. Bana verilen ilaçlardan birinin tanıtımında epilepsi de vardı. Epilepsiye iyi gelirmiş o ilaç. Bunu gördükten sonra tanıtımları okumadım.

Evde dolanıp duruyordum. Kimseyi istemiyordum. Görmeyi, konuşmayı yasaklamıştım kendime.

Birkaç kişi dışında kimseyle görüşmüyordum...

İnsanlarla görüşüp de n'apacaktım. Kendimi avutacaktım.

Telefonlara da çıkmıyordum.

Telefonla arayanlar oluyordu. Konuşmuyordum. Konuşup da n'olacaktı. "İyi misin" diye soranlara ne diyecektim. "İyiyim" dersem yalan söylemiş olacaktım. İyi değildim. Kötü de değildim. Kendimi kötüye yakın duyumsuyordum. Kötüye yakındım. Günler de kötü geçiyordu.

Benim yüzümden evin esenliği bozulmuştu. *Bermin Taş*'la didişiyordum. Yeni bir kavram bulmuştum. "Benle didişme" diyordum *Bermin Taş*'a. Ne önerirse önersin, bunu didişme görüyordum.

Yaşamımda ilk kez yorgunluk duyumsuyordum. Bana göre ilaçlardı yorgunluğun nedeni. İlaçları *Bermin Taş* içiriyordu.

Yaşamak *Bermin Taş*'la didişmeye dönüşmüştü. *Bermin Taş* olmasaydı hiç kimse ardıma düşüp ilaç içirtmeye çalışmazdı. Ardıma düşse bile didişmeye dayanamazdı. Çeker giderdi bir iki gün sonra.

Avuç avuç içirilen ilaçların yan etkileri vardı. Söylemiştim içirilen ilaçların biri epilepsiye iyi geliyordu...

İlaçların sağlık açısından etkisini bilmiyordum. İlgilenmiyordum da. Bir süre sonra yorgunluk başladı. İlaçlar güçten düşürmüştü beni.

Yıllar önce bir film görmüştüm. *Samson ve Dalila.* Samson güçlüdür. Saçlarından gelir gücü. Dalila, Samson'un saçlarını keser. Egemen güçlere yakalatır.

Ansiklopediye baktım. Benim egemen güçler dediğim Filistinliler.

Samson tutsak edilir. Zamanla saçları uzar. Gücünü kazanır. Tapınağın sütunlarını yıkar. Hem Filistinliler, hem kendisi yıkıntının altında ölür.

Dalila, Samson'un saçlarını keser. Gücünü yitirir Samson. *Berrin Taş* bana ilaç içiriyor. Bu yüzden gücümü yitirdim. Öyleyse *Berrin Taş* Dalila'ydı.

Yanılıp eve gelenlere bunu anlatıyordum. *Berrin Taş*, Dalila'ydı.

Şimdi düşünüyorum. Bütün gününü değil, bütün yaşamını bana adamıştı *Berrin Taş*. Çırpınıp duruyordu o günlerde ilaç saati kaymasın diye.

Yatak odam... E-5. Pencere. İskemleye oturup E-5'e bakıyordum. Daha *Aristoteles*'i düşünüyordum.

Aristoteles söz-eylem birliğini savunur. Şöyle der, *"Sözler, işlere uyuyorsa onları kabul etmeli, uymuyorlarsa 'lafta' kaldığını düşünmeli."* (66)

Bunu ben önemsedim.

Dalila, *Berrin Taş*'a uymuyordu. Ama bana durmadan ilaç içiriyordu. Doktorlarla işbirliği yapmıştı. Kızıyordum *Berrin Taş*'a. Yine de Dalila değildi. O zaman susmalıydım. Sustum.

İlaçlara da alıştım, koşullandım. İlaç saatinde "İlaç" diye bağırıyordum. Gülümsüyordu *Berrin Taş*. "Pavlov, koşullu tepke" diyordum.

Söylemezsem eksik kalır. Sık sık balon şişiriyordum. Bir de top üflüyordum.

On iki gün sonra sayrılarevinden aramışlar. "Hasta geliyor mu yarın" demişler.

Hasta dedikleri benim. *Cengiz Gündoğdu* yok. Hasta var. Alevler yükseldi içimde. Sayrılarevini aramak. Alevleri onlara püskürtmek... Yok. Yapmadım. Tuttum kendimi.

Ben sayrıydım.

Sözünde Durmayanlar

Yıllar önce... Bir tanış, Büyük Britanyalı bir hanımla evlenmişti. Bir süre sonra bu hanım, bir gece ağlamaya başlıyor.

Neden ağlıyorsun. Gerekçe şu. Biz dışlandık. Cep defterini çıkarıyor. Yazmış deftere. Şu tarihte şu kişiyle karşılaştık, haftaya bir yere gidelim dedi. Şu tarihte şu kişi, yakında görüşelim dedi... böyle sıralıyor. Kocası anlatıyor, bizde bu alışkanlıktır, söyler geçer gidersin diyor. Kadın anlamıyor.

Ertesi gün bana anlattılar konuyu. Güldüm. Kendisine uzun uzun anlattım. Soyutlanmadığını, yalnız bırakılmadığını anlattım.

İnandı bana.

Bunu niye anlattım. Ameliyattan önce ayrı ayrı üç aile, *Berrin Taş*'la beni yemeğe çağırdı. Yemeğe gidecek konumum yoktu. *Berrin Taş* için "Evet" dedim. Çok sonraları bu yemek işini konuşurken. *Berrin Taş*, "Ben senin için gittim yemeğe." dedi.

Üç aileyle şöyle bir anlaşma yapıldı. Ameliyattan sonra iyileştikte yeniden bizi yemeğe götürecekler. Bu kez ben de rakı içeceğim.

Ameliyat oldum, iyileştim. Üç aileden yalnızca bir aile yemeğe götürdü beni. Öbürlerinden ses soluk çıkmadı. Dahası bir ailenin erkeği yitip gitti.

Tam bunları yazarken o yitip giden dergiye geldi. Özür diledi.

İki ailenin bunu bilerek yapmadığını biliyorum. Unuttular. Ama unutmamaları gerekiyordu.

Bir yayınevinin kuruluşuna tinsel açıdan katkı yaptım. Yayınevi kurmak isteyen kişi, ağır bir haksızlığa uğramıştı. Üzülmüştüm. Başarılı olmasını istiyordum.

Yayınevini kurdu. Başarılı da oldu.

Benim *Estetik Kalkışma*'yı birkaç güne kadar basımevine gönderecektik. Bu kişi geldi, "Sizin kitabınızı ben basmak isterdim." dedi.

Doğrusu şaşırdım. Yaşamım boyunca hiçbir yayınevinin kapısına varmadım. Korkarım böyle şeylerden. Yayınevi yayınevi dolaşan yazarları da hiç anlamamışımdır.

Kitabımı basmak isteyen kişiye, ilk başlarda tinsel katkı yapmıştım. Ama hiçbir zaman dolaylı yoldan bile "Kitabımı bas" uyarısı yapmamıştım. Ama o, *Estetik Kalkışma*'yı istiyordu.

Estetik Kalkışma'nın *İnsancıl*'dan çıkmasını istiyordum. Bunu söyledim.

Buna üzüldüğünü söyledi. Şöyle dedi, *"Cengiz Gündoğdu'nun en azından bir kitabı benim yayınevinde bulunmalı."*

Kendime hiçbir zaman üstün değerler katmadım. Yine de kitabının basılmak istenmesine sevindim.

Ben ertesi gün hazırlıklara başladım. Gerçekçilik üstüne olacaktı bu kitap.

Çok sevindi. Sık sık görüşmek koşuluyla ayrıldık.

Bir daha görüşemedik. Yine de ben yazmayı sürdürüyordum. Bu sırada yüreğe giden damarların tıkalı olduğu anlaşıldı. Kesilme biçilme derken... sonra iyileşme...

O kişiden ses yok. Arayıp sormadı.

O yayınevinin dizilerini okuyan bir delikanlı vardı. Onun gözünde de pek değerliydim ben. Sık sık uğrardı bana. *Estetik Kalkışma*'dan sonra söyleşi yapmıştı. O delikanlıyı da göremiyorum. Bir yıldır uğramıyor.

Nedenini bilmiyorum. Şunu biliyorum. O yayınevi benim kitabımı basmayacak.

Bana söz verdi. Sözünde durmadı.

O kitabın yazımını durdurdum. Bu kitabı yazıyorum.

Neden böyle oldu bu... çevresini saranlar uyardı onu, "Onun kitabını basma" dediler, sevmezler beni ondan... Göze alamadı onlara dik durmayı.

Bir gün gelirse... kitabı basmak isterse "Hayır" diyeceğim. Ben kitabım basılsın diye değerlerimi sıfırlamam.

Bencillik

Aristoteles, dostların birbirlerine bencil olmasını önerir. Sen esenlikli yaşamak istiyorsun, dostunu da esenlikli kıl. *Aristoteles*'e göre bencilliğin anlamı budur. *Aristoteles* türü bencilliği yaşamımın hiçbir döneminde görmedim.

Şimdi burada iki kişinin bencilliğinden söz edeceğim. Bencilliği şu anlamda kullanıyorum. Kendini gözetme. Önce kendini düşünme.

Kendini gözetmenin, kendini düşünmenin hiçbir dokuncası yoktur. Dahası insan kendini gözetmelidir. Kendini düşünmelidir.

Burda bencillik şu. Kendini gözetirken başkasını engellersen, bu bencilliktir.

Nişan, düğün, nikah... Buralara gitmeye istekli biri değilim. Yine de kimi kişiler çağırıyor. *Berrin Taş*'la benim o düğüne değer kattığım sanılıyorsa, o yanlıştır. Biz hiçbir düğüne, hiçbir nikaha, hiçbir nişana değer katmayız.

Bencilliğe geçmeden önce, bu iki insanın bana karşı saygısız hiçbir davranışını görmedim. Üstelik beni sevdiklerini gösterirler sık sık. Peki nasıl oluyor da bu bencillik çıkıyor ortaya.

İnsan bütün bütün kendiyle uğraşmazsa kendini bilemez. Akıp giden olayların içinde insanın bilinmedik yanları ortaya çıkar. O zaman insan, bu yeni durumun bilincine varır, kendini anlar. Kimileyin yeni yanını da anlamaz.

Yaşam bu iki kişinin bencil yanlarını ortaya çıkardı. Onların bencil olduğunu ben de bilmiyordum. Yirmi yıl içinde biri onlara bencil deseydi, buna karşı dururdum.

Evlenme olayı bu iki kişinin bencilliğini açık seçik ortaya çıkardı.

Ameliyattan sonra hemen rakıya başlayamadım. Tam bu sırada düğün çağrısı geldi. Oysa bir hafta sonra düğün yapsaydı, orda rakı içebilirdim.

Buna şöyle denebilir. Senin rakı içmene göre mi düğün yapılacak. Bunu söylemiyorum. Şunu söylüyorum. Beni sevindirdikte sen ne sevineceksen, gerçekten beni sevindirecek neyse onu yap.

Beni düğününe kuru kuru çağırma. Beni gördükte sen seviniyorsun, ben sevinmiyorum.

Bu, bencilliktir.

Karı kocaya çok sonra düğünlerinde rakı içmediğimi söyledim. Karısı hemen atıldı, "Gideriz hocam" dedi. Aylar geçti, gidermelerini bekliyorum.

Bu bencillik değil mi.

İkincisine geldikte... düğün yemeği verdi. Ama benim seminerimin olduğu gün... Başka kişiler içinde sorun vardı. Bana söylenen şuydu. Neden iş günü yemek veriyor.

Bunu kendisine söyledim. Neden iş günü bu yemeği verdiğini temellendiremedi.

Balkonda Rakı

Bir başkası... Onun deyişine göre "dubleks daire"... geniş balkon... Balkondan İstanbul'un görünümü çok güzel... O anlatıyor biz dinliyoruz, Berrin Hoca'yla... *"Abi"* der bana...

O anlatıyor, dinliyoruz. *"Abi"* diyor, *"bir gün balkonda içeriz değil mi..."*

"İçeriz" diyorum.

Söz ayların berisinde dondu kaldı... İçemedik. Ama o anlatır... Çok güzel içeceğiz balkonda...

Bütün bunlardan sonra şunu söylemek zorunlu. Akıp giden olayları mistisizmle, şansla açıklamayın. Akıp giden olaylar son derece gerçekçidir. Nasıl dalgakıran sağlam değilse deniz içine alıverir.

Sık sık yiğitlik öyküleri anlatan bir tanıdık vardı. Yaşam bu kişinin hiç de yiğit olmadığını gösterdi.

Düşün taşın ondan sonra söz ver. Sözünü unutma.

Bilgi Yaşam İlişkisi

Atölye'de *Kapital*, estetik, tarih, şiir, felsefe... yoğun bilgi. Bu kadar bilgi ne işe yarar.

Atölye 'nin ilkesi şu. Bilgi amaçtır, araç değil. O zaman şunu sormalı. Bilgi nedir. *Sokrates*, bilgiyi şöyle tanımlar. Bilgi, o bilgi doğrultusunda insanı değiştirirse, bilgidir. Bilgiye karşın, insan değişmemişse, o sanıdır.

Atölye'de estetik bilgi edinen kişi, nasıl olur da estetik dışı eğlencelere katılır.

2013 yılında *Atölye* katılımcılarının düğünlerine gittim. Hoplamalar zıplamalar... halaylar...

Şaşkın şakın bakakaldım onlara...

Eksiksiz uygulanıyor tören. Ağır bir müzikle pastaya ağır ağır yürüyüş. Ağır başlı bir yüz. Ben bunlara bakarken gülmemi tutamıyorum.

Bu durumda *Bermin Taş* uyarır beni. "Gülme, yapma." diye.

Bu düğünlere gelenlerin de çoğunu tanırım. Felsefe, estetik, *Kapital* dedikte pabuç bırakmazlar.

Peki ama bu hoplamalar zıplamalar n'oluyor. Edinilen bilgi nerde.

Bir düğün salonunda.. davul zurna getirmişler. İnce, uzun topuklu kadınlar halay çekecek... olmadı. Ayakkabılar atıldı. Halaya göre giyilmemiş giysiler. Kadınların göğüsleri hop dışarda... erkeklerin pantolonu cart cart yırtılıyor.

Alanlarda davul zurna eşliğinde oynanan halayı dar salonlara soktular.

Bilgi, sanı düzeyinde kaldı. Köyden kente bir türlü gelemediler.

Aşk Acısı

Erkek ya da kadın, birine aşık olur. Bu davranışlarından belli olur.

Burda bir açıklama. Aşık olur dedim ya bu benim deyişim değil. Onlar öyle diyor. Ortada aşk yoktur aslında. Hoşlanma vardır.

Bizim insanımız duygularını çözümleyemez. Bunun sonucu çıkmaz sokaklarda dolaşır durur. Ötesi, *Hayat Dersleri*'nde mutluluk nedir öğrenmişti. Ama bu bilgiyi yaşama geçirememiştir. Aşık olduğu kişinin kendisini mutlu etmesini bekler. Bilgiyi yaşama geçirseydi böyle beklentisi olmazdı.

Aşıktır. Seviyordur. Mutludur. Güler yüzle gelir *Atölye*'ye. Sevincini belli eder.

Bilirim bunun bir süre sonra tam karşıtına döneceğini... Bu, uzun sürmez. Bir gün çökük yüzle gelir. Dalgındır. Canı sıkkındır. Gözleri çökmüştür. Okunanı, anlatılanı anlamaz. Sıkar kendini. Bir iki gelir.

Anlarım. Mumun alevi sönecektir. Pır pır eder. Sona gelmiştir. Bir gün mum söner... Kurtulmuştur *Atölye*'den. Gelmez bir daha.

Seminerden Sıyrılmanın Yolu

Seminerden sıyrılmanın bir başka yolu şudur. Çok yakın arkadaşı ya da yakın akrabası İstanbul'a gelecektir.

İstanbul'a gelen bu kişi kadındır. İstanbul'u bilmemektedir.

Peki, İstanbul'a niçin geliyor, bu İstanbul'u bilmeyen kişi. Genellikle annesi sayrıdır. Annesini getiriyordur. İstanbul'a atanmış da olabilir.

Her neyse, bu kişi katılımcının seminerinin olduğu gün gelir hep. Katılımcı, o gün gelmeyecektir. Akrabasını ya da arkadaşını gerekli yerlere götürecektir.

Hep söylerim. *Atölye* devlet eliyle zorunlu tutulsa, kaçamaklar zevkli olur. Gönlünüzle geldiğiniz yerde kaçamak yapmanın zevki ne.

Bunu hiç anlamadım.

Bir gün biri geldi... seminere gelemeyecekmiş... Neden... Üzgün bir sesle... yüzü de öyle... Sevgilisi varmış... Tüccarmış... batmış. "Moral vereceğim sevgilime" dedi... "Senin sevgilin de mi var" dedim genç kıza. "Vardı, darıldık ama, şimdi morale ihtiyacı var" dedi...

Moral uğruna seminere gelmedi.

Giderken... Hesaplaşma

Tut Yaşamı Sıkı Sıkı

11 Mayıs Cumartesi günü evden ayrıldık. *Berrin Taş*'ı son görüşüm belki. Evi de. Taşıtta kaç kişiyiz anımsamıyorum. Sessizlik var. Bunu biliyorum.

Herkes sezinliyor. Gidişin, dönüşü olmayabilir. Sonradan öğreniyorum bunu.

Sessizlikte şunu düşünüyorum. Belki masada kalabilirim. Bu var. Ben daha çok masadan sağlıkla kalkacağımı düşünüyorum.

Damarlarımdaki tıkanıklığı bulan doktor söyledi. Yaşama direnci varmış organlarımda.

Bir anlamda ölümle savaşıma girecekmiş gibi gidiyorum. Yumruklarım sıkılı.

Sayrılarevi... Bana sıkı denetim. Odadan kaçar, cigara içer... İşlemler başlıyor. Tekerlekli iskemleyle ordan oraya yürüyebilirim aslında. Hayır. Tekerlekli iskemleyle gidilecek.

Asansörler... uzun koridorlar... insanlar... Bakışları değişik... Acı... üzüntü... korku... Belli, ağır bir işlemden geçirecekler beni... Belki son görüşüm dünyayı... Böyle mi düşünüyorlar ben tekerlekli iskemleden geçip giderken... belki hiçbiri böyle düşünmüyor, bana öyle geliyor. Ama görüyorum, sağlık emekçisi, iskemleyi iten çok özenli. Belki şöyle düşünüyor, "Bu adam gidici, üzmeyelim, kırmayalım adamı."

Pazar... akşamın alacası... yarın bu saatlerde belki yokum bu dünyada. Yok oluvermem bir ürperti yaratmıyor bende. Sağlam yaşadım ben. Kalemimi satmadım. İnsana ihanet etmedim...

Yazarlık yolunda insanı aydınlatma ilkemden hiç sapmadım. Sert karakterim, ünlü olmaya, ödüle önem vermeyişim de bunda etkili oldu.

Ölme düşüncesi, söyledim, ürpertmiyor beni. Bir tek *Bemin Taş*'a üzülüyorum.

Pazar günü aklımda kalan şu. Sayrılarevinin berberi var. Berbere gidip cigara içerim diye düşünüyorum. Ama odadan yalnız çıkmam yasak. Sıkı denetim var sayrılarevinde. Nöbetçileri nasıl atlatırım... bunu düşünüyorum... Boşuna düşünüyorum. Berber yok... telefonla arıyoruz, yanıtlamıyor.

Sol kolumdaki ağrı geçti. Belki iyileştim. İyileşmesem bile ne diye bıçak altına yatayım. Hayır diyorum, bir yolculuk say bunu. Yolculuk bu, ya kör karanlıkta kalırsın ya da aydınlığa çıkarsın.

Geniş rahat bir odadayız.

Okumak için kitap da getirdim. *Bilal N. Şimşir*'in *Lozan Günlüğü.*

Pencerenin yanında oturuyorum, yağmur bekliyorum.

Bemin Taş, Suat Derviş'in *Çılgın Gibi* adlı romanını okuyor.

Gelenler gidenler...

İvan İlyiç'i düşünüyorum. *Tolstoy*, ne güzel anlatmış yanılgılı bir yaşamı. Ben yanılgılı yaşamadım. Sistemin aldatıcı albenilerine bilinçle yüz vermedim.

Ödül ardında koşanlara "Sizin taptığınız ödüller, benim ayağımın altında." dedim.

Bu yanımda sorun yok. Bir başka yanda sorun var. Türkiye'de aydınlanma başlatamadım gürül gürül...

Aydınlanma *Aristoteles*'i, *İbn Rüşd*'ü, *Marks*'ı okumak değildir. Bilgili olmak yeterli değildir. Kapitalizmin yanıltıcı albenilerine karşı koymaktır. Özerk, bilinçli birey olmaktır.

Türkiye'de soruna siyasal açıdan bakıldı. Oysa sorun toplumsal.

Sayrılarevinin bir köşesinde bunları düşünürken içimde derin bir acı duyumsuyorum.

Aydınlanma deyip durmadık. *Bermin Hoca*'yla kavgasını verdik. Çeşitli illerde *İnsancıl Temsilcilikleri* açtık. Kooperatif kurduk.

Onlarca insanla yolarkadaşlığı yaptık... İnat yoktu yolarkadaşlarında, milimetrik savaşım bilinci yoktu.

Olmadı. Bir yıkıntı kaldı, o savaşımdan.

İstanbul'da *Özgür Üniversite* aydınlanma için kuruldu.

Olmadı.

Sonra *İnsancıl Atölyesi*...

İçim burkuluyor.

Ağlasam mı...

Hayır... bu bir kavgaydı. Yenildik *Bermin Hoca*'yla...

Yenildik... Düştük... Kalktık... Sürdürüyoruz savaşımı.

Şimdi burdayız... sayrılarevinde.

Sağlık emekçileri görünmüyor. Uçak inişe geçerken, görevliler çekilir ortalıktan. İniş bu, belli olmaz.

Ben de inişe geçiyorum... kalkmak için.

Bana göre *Platon* inişe hazırlar insanı... ölüme. Hele *Devlet*'in 10. kitabı. *Aristoteles* yaşamdan yanadır. Yaşama hazırlar insanı.

Nasıl yaşama ustası oluruz, budur *Aristoteles*'in sorunu.

Bir bir filozofları düşünüyorum.

Betül Çotuksöken, *Ömer Naci Soykan*... bilmiyorlar benim sayınlarevinde olduğumu. Onları iyilikle düşündüğümü...

Anjiyodan sonra saklandım.

Bir tek *Kemal Bekir* çok üsteledi. Telefon üstüne telefon. Sonra konuştum. Öldüm diye korkmuş.

Ölmüşüm ben, saklıyorlar ondan, üzülmesin diye.

Koca *Kemal Bekir*, sesi titriyordu "Sağ mısın" derken... O gün ağlamak gelmişti içimden.

Hatice Nur Erkızan da kaldı. Kimdir bilmiyorum, tanımıyorum. *Aristoteles* üstüne iki yazısını okudum. *Erkızan* dıştan anlatmıyor *Aristoteles*'i, içten anlatıyor. Yaşamdan yana bir pırıltı var, sezdim bunu.

Kimdir *Erkızan*, yapıtları var mı. Tam araştıracaktım, şimdi buradayım.

Kemal Özer demişti. "Senin Cengiz, düşünce konularında sezgilerin çok güçlü. Güneşli bir günde 30 metreden ateş böceğinin ateşini görürsün sen."

Kendime dönüyorum.

Önemli miyim, yok değilim. Söylemek istediğim şu. Yürekte bir sorun olduğunu biliyordum.

Kendimi aldatmıyordum, vardı sorun. İyi gitmeyen bir şey vardı... İlaçla giderilebilecek küçük bir sorun olabilir diyordum. Büyük bir sorun olsa, dirimsel olsa böyle yaşayabilir miyim... koştur koştur...

Kuşkulandı *Bermin Taş* sol kolumdaki ağrıdan. Tuttu doktora götürdü beni. O, ona, o, ona... doktor doktor dolaştırdılar.

Şimdi burdayız. Ayıkla pirincin taşını...

Göz ucuyla *Berrin Taş*'a bakıyorum. Roman okuyor...

Saat 22.00'ye doğru sağlık emekçileri geldiler... Ne var, n'oluyor. Berbere gidilecekmiş. Biz bütün gün aradık berberi, yoktu. Gelmiş, bizi bekliyormuş. Bir arkadaş, *Berrin Taş*, sağlık emekçisi... Ben tekerlekli iskemledeyim. Yürütmüyorlar.

Berber üst kattaymış. Ben alt katta sanıyordum.

Berrin Taş hiç bırakmıyor beni, nereye gidersem o da geliyor.

Saçlarım, bıyıklarım kesilirken üzülmüyorum. Kavgaya hazırlık diyorum.

Berbere gelen arkadaş "Bıyıklarınız sizi tonton yapıyordu. Bıyıksız korkutucu oldunuz." diyor.

İçimden "İyi işte ölümü korkutacağım." diyorum.

Sonra odaya iniş... Sağlık emekçisi beni bir güzel yıkıyor. Genç-ken hamamda yıkatırdım kendimi... Yıllardır kendim yıkandım. Yine kendim yıkanabilirdim. Hayır... Daha sonra bedenimde tek kıl kalmamacasına tıraş.

Sonra önüme tatlılar kondu. Yıllardır yemediğim çeşitli tatlılar... Bunları yemek zorunlu.

Sonraları koridorda dolaşırken gece yarılarına doğru... bir sağlık emekçisi "Şu numaradaki hastanın yemeği verildi mi." dedikte, ben, demek tıraş edildi, yıkandı, şimdi tatlıları yiyecek, yarın sabah kesilip biçilmeye gidecek...

Tatlıları yedim. "Yatın" dendi, yattım. Şimdi anımsamıyorum, kahvaltıdan sonra belki yatıştırıcı ilaç verdiler. Yarın n'olacak kaygısıyla uykum kaçmadı. Sabah uyandıkta doktor yanı başımdaydı. Çevremde öğrencilerim vardı, kimileri kan verecek.

Bir hanım geldi. Beni uyutacak, o, uyutacak demiyor, ekibin başıymış. Neler olacağını anlattı. Ben de duyduklarımı söyledim, insan uyanırken abuk subuk konuşurmuş. "Merak etmeyin, yanınızda bizden başka kimse olmayacak." dedi.

Giderken

Sıradan bir işlem değil. Zorlu bir işlem. Gidersin... sağ çıkamazsın... Ölümle yaşamın ortasındasın.

Hep öyle değil mi. Öyle ama olasılıklı... Burda kesin. Herkes biliyor bunu.

Sessizce.... Sarsmadan, yavaşça... özenle götürüyorlar beni.

Giderken ne düşündüm. Başcerraha... ekibine güveniyorum.

Ben nasıldım.

Güçlüydüm. Aklımda *Ceyhun Atuf Kansu*'nun *Fırtına* şiiri. Şiire göre güneşli havalarda yürümek, türkü söylemek kolaydır. Asıl insan fırtınalı havalarda gülerek türkü söylemeli.

Hiç korkum yok mu... var, yoğun bakım. Sağ kalırsam yoğun bakıma alacaklar... Söylerim, çıkarın beni burdan derim. Zorla tutamazlar beni orda.

Asansör... koridorlar... son dönemeç... Son kapı açıldı. Kapıda bıraktılar, başkaları aldı beni. Nereye gidiyorum... nereye geldim. Bakmaya... anlamaya çalışıyorum. Bana öyle geldi, perdeliyorlar... her şeyi görmemi istemiyorlar.

Fazla baktırmadılar.

Kendimden Çok Uzaklaşmıştım.

Kendim Yoktu.

"Gün bitiyordu, kararan hava
yeryüzündeki canlıların yorgunluklarını
alıyordu; ben de tek başıma
belleğimin yanılmadan aktaracağı
yolculuğu, tanık olacağım acıları
karşılamaya hazırlanıyordum."

Dante, *İlahi Komedya*, çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yayınları, İstanbul 2005.

Yoğun Bakım

Yoğun bakım... içimi titreten söz. Gazetelerde okurum "yoğun bakımda". Konuşuruz. Biri sayrı olmuş.

-Nerde.

-Yoğun bakımda.

Demirtaş Ceyhun sayrıydı. Sayrılarevi yakındı *İnsancıl*'a. Sık sık giderdim. "Yoğun bakımda" derlerdi.

Çıkamadı *Demirtaş Ceyhun* yoğun bakımdan. *Metin Ilkin* de çıkamadı... Yoğun bakım anılarım güzel değil. Kendi kendimi düşündüm hep. Beni yoğun bakıma hiç koymasınlar. Olmazmış. İlle de zorunluymuş yoğun bakım.

Şimdi ben de yoğun bakımdayım. İçimin daraldığı yerde. Ama yoğun bakım hiç de algıladığıma benzemiyor. Geniş bir salon... yataklar, sayrılar. Görevliler.

Yoğun bakımda anımsadıklarım.

Tam karşımda genç bir kadın. Zaman kavramı yok. Ben gece sanıyordum. Sonradan öğrendim. Gündüzmüş.

Yine sonra *Benin Taş* söyledi. Ben ameliyattan çıktıkta sormuş. "Nasıl, iyi mi durumu." Yanıt "Bu gece belli olur."

Genç kadın özenle bakıyor bana. Susuz kalmışım. Yanıyor içim. "Su", diyorum. Dudaklarıma birkaç damla, o kadar.

Az ilerde bir yatak daha var. İnliyor, ağlıyor. Ona koşuyorlar. "Bana niye gelmiyorsunuz" diyorum. İyiymiş benim durumum.

Borulu adam oldum. Bir yerlerimden borular çıkıyor, bir yerlerime borular koymuşlar.

İki boru burnumun deliklerinde. Hemşireye soruyorum. *Gogol*'un *Burun* adlı öyküsünü okumamış. Ben anlatıyorum. "Burnun düşseydi n'apardın" diyorum. Şaşırıyor. "Doktorlara sorardım." diyor.

Birden baş dönmesi, göz kararması. Başıma üşüştüler... Uğraşıp duruyorlar... gittim mi... Gidiyor muyum.

Kurtardım.

Serum... iğne... tansiyon.

Birçok sağlıkçı başımda. Anlaşıldı. Çok sıkıntılı günler yaşayacağım. Belki bir ay, belki daha fazla.

Yaşam zor. Şimdi çok zor. Direnmeliyim... öleceksem çarpışa çarpışa ölmeliyim. Ölümü bıktıra bıktıra ölmeliyim.

"Ölmemeliyim. Direnmeliyim." dedim.

"Hayır... hayır, yaşayacaksınız." dedi hemşire.

Yoğun bakımda ilk düşünceler bunlar... ölüme özne diye bakıyorum. Bir insanı değil, ölümü bıktıra bıktıra ölmek.

Zamanın dışındayım. *Bermin Taş*'ı görmek istedim. Geldi. Ben gündüz sanmıştım. Oysa gece yarısıymış. Tam yatma zamanı. Sayınlarevinden aramışlar. Bilmiyordum gece yarısı olduğunu. Değilse aramazdım.

Yoğun Bakımda Aldığım Notlar

-İçim yanıyor.

-Çok yorgunum.

-Öküz gözlü sevgilimi görmek istedim.

-Gözlük geldi.

-Ölümden dönüş... baş dönmesi göz kararması. Durum kötü... kayıyorum. Tutunmalıyım. Üç sağlıkçı. Kaygılı uğraş. Serum. İğne. Beş dakika da bir tansiyon ölçme.

-Yürek yeni duruma uymada zorluk çekiyor.

-Balgam çıkarmak akciğerim için iyi.

-Yellenme çok önemli burda. Yoğun bakımda. Yaşamda ayıp. Niye.

-Yaşama dönüş.

-Anlaşıldı çok sıkıntılı günler.

-Burası çöl. Su yok.

-Sevgilimle kızım *Zeynep* nerde.

-*Bermin Taş* çok güzel bir kadın.

-İçim yanıyor. Su yok.

-Dünyada n'olup bittiğini bilmiyorum.

-Kürt sorunu ne durumda.

-Görevlilerden biri söyledi. Dün, Fenerbahçe Galatasaray'ı yenmiş.

-Reyhanlı'da n'oldu.

-Kadın nöbetçiler gitmiş. Kızdım erkek nöbetçilere. "Tembelsiniz" dedim.

-İkisi de ortada yok.

-Kadınlar hep başımdaydı.

-Nöbetçilere işaret ettim. Geldiler. "Yağmur var mı" dedim. Yağmur varmış. Üzüldüm.

-Fanila alınmalı.

-Sol omzumdaki ağrı n'oldu.

-Saat kaç.

-Eve kapatıldığım günden beri yağmur bekledim. Şimdi burdayım. Bodrumda.

-*Gogol*'un *Burun* adlı öyküsünü herkes okumalı.

-*İvan İlyiç'in Ölümü*, unutma. *Tolstoy*.

-Yazmak yaşama bağladı beni.

-Burası çok pahalı bir yer olmalı. Kim ödeyecek... Canım sıkıldı. Ateş bastı... sağlıkçılar koştular... Başıma üşüştüler. Çok uzaktalar... sisler içinde.

-Ölümü tanıdım... kayıp gidiyorsun... Sessizce... gürültü etmeden.

-Soruyorum. Pahalı mı burası. Düşünmeyin bunları. İyisiniz... iyileşeceksiniz.

-Yaz, durmadan yaz. Hacivat-Karagöz oynatıyorlar. İçim açılıyor yazdıkça. Yazmak beni *Bermin Taş*'a bağlıyor... yaşama.

-Az önce oramı buramı yokladılar. Hala iyileşiyormuşum. Nasıl iyileşme bu, su yok. İçim yanıyor. Çıkarsan burdan üstüme başıma döke döke su içeceğim. Şapur şupur.

-Sordum. Saat 11.30'muş. Yürüyüş. İki sağlıkçının kollarında. Yere... yukarı bakılmayacak...

-Adımlar geniş.

-Yoğun bakım korkum yersizmiş.

-Yoruldum... elim yoruldu. Yazma. Yorulmasın ellerin. Sıkı tutun yaşama.

Yoğun Bakımda Deneme

Kesilip biçildikten sonra akciğerin çökme olasılığı var. Bunu önlemek için akciğerlere devinim vermek zorunlu. Yoğun bakımdayken akciğerlere devinim vermek için bir deneme yapıldı. Bir yelek giydirdiler. Yelek elektrikle çalışıyor. Yelek çalışırken aklıma *Şarlo*'nun bir filmi geldi. Filmde işçilere yemek yedirme aygıtı vardır.

Filmin adı aklıma gelmedi.

Yelek ilk kez bende deneniyordu. Ben "Uygun" dersem alınacaktı. Yeleğin yapımcısı da ordaydı. Bana özenle davranıyordu. Satış bana bağlıydı. Ben beğenmedim. Yelek alınmadı.

Yoğun bakımda bir gün kaldım. Bunun başarı olduğu söylendi. Başarı hiç kuşku yok başcerrahla ekibinindi.

Yoğun bakımdaki bir olayı da anlatmalıyım. Yoğun bakım... kadın hemşireler... ben gece sanıyorum. Oysa gündüzmüş. Gece oldukta gitmiş kadın hemşireler.

Yoğun bakımda ilk saatler. Dayanılmaz susuzluk. Damla damla dudaklara damlatılıyor su...

İki üç adım ötede bir sayrı daha. İnliyor. Ağlıyor... Hemşireler onun başında. Yakınıyorum, "hep ona bakıyorsunuz". "Ama o inliyor dediler." "Ben de inlerim" dedim. İnlemeye başladım. "Ama sizin inleyecek durumunuz yok." dediler...

Odada

Kadınlı erkekli hemşirelerle girdik odama. Yatağa yatırdılar. Sağım solum aygıt. O aygıtlara bağlıyım.

Bemin Taş'la göz göze geldik... Bir gün değil, çok yıllar geçmişti aradan. Çok uzaklardan gelmiştim. Yorgundum. Gelmiştim işte. Odanın yoğun bakımdan ayrımı yoktu.

Gecemiz gündüzümüz böyle geçecekti.

Nasıl.

Kendimden çok uzaklaşmıştım. Kendim yoktu. Ele güne bağlıydım. N'olup bittiğini anımsamıyorum. Anımsadığım şu. Uzaklaşıp giden kendime üzülüyordum.

Şimdi varolan kimdi. Kendim değildi kesinlikle. Nice uğraşlardan, nice yanlışlardan sonra oluşturmuştum kendimi.

Peki, ben, yeniden nasıl oluşturacaktım kendimi.

Kendime acıdım.

Eski ben bu dünyanın insanı. Dünyayla uğraşıyor. Hiç kaçmadı dünyadan. Dünyayla yüz yüze geldi hep.

Dünyanın düzeltilmesi için savaştı.

Yeni ben'in bu dünyayla ilişkisi yok. Hiç umurunda değil dünya.

Yoğun bakımdayken ilişkim var dünyayla. *Gogol, Tolstoy*, Reyhanlı, yağmur... hepsi silindi şimdi.

Bermin Taş'a bakıyorum. Hep yanı başımda. Derin bir acı... Dünyadan kopmuş bir insanı n'etsin *Bermin Taş*. Bırakmaz beni. Bilinci sıfırlanmış benle yaşar mı. Buna ben izin vermem.

N'apabilirim, bilmiyorum. Kendimi öldürmek aklıma gelmiyor.

Aklıma gelse, istesem de öldüremem kendimi. Dört bir yanım aygıtlarla bağlı. Bedenimden direnler çıkıyor.

Yüreğe giden tıkalı damarları açmak için birçok yazar kesilip biçildi. Benim bildiğim bir tek *Nermi Uygur* yazdı. *Bunalımdan Yaşama Kültürü*. Bu yapıtının bir yerinde şöyle der, "***Bunalımda öznel dünyam**: bir bunalım geçiriyorum. Durumumu anlatmak için daha önceki tüm çabalarım gereken başarıya götürmedi. (...) Öznel kişisel dünyada ne varsa çığırından çıkarıyor bunalım. Görmek istiyor-*

sun, sislere gömülüyorsun; tutmak istiyorsun, bambaşka havada nesnel dünya; bunalımın ötesine atlamak istiyorsun, sağlam yer kalmamış kendi dünyanda. Ne algıların, ne düşüncelerin, ne eylemlerin yolu yordamı belli. Nesneler, kavramlar, amaçlar karmakarışık. Her şey bulanık, bölük pörçük." (67)

O günlerde *Nermi Uygur* aklıma düşmedi. Daha önce bu yapıtı okumuştum. Beğenmiştim. Kesilip biçildikten çok sonra, kendimi ele geçirdikte yeniden okudum. Bunalımı güzel anlatmış.

Yüreği kesip biçme eylemi bunalımla sonuçlanıyor. Bunalımın bilincinde olmayanlar bunalımı çok çabuk geçiştiriyor.

Bunalımın bilincine vardıkta, dokunca orda başlıyor.

Bende öyle oldu, çarpıştım bunalımla. Aylarca. Zorlukla kendimi ele geçirdim. Bunalımın sürüklediği bir başka ben'e dönüşmedim.

İlk Yanlış

Bunalımla çarpışmam aylarca sürdü. İstersen çarpışma bunalımla. Seni sürükler, bir başka insan yapar. Bunalım biter. Ama sen, sen değilsin, bir başkasın.

Kulaktan kulağa söylenen. "Kalp ameliyatından sonra değişti". Bunalım değiştiriyor onu.

Burda bir nokta önemli. Şu. Ben ilk birkaç gün bunalımın ayırdına varamadım. Bir sarsıntı gelir geçer dedim. Ayırdına vardıkta bunalım sürüklüyordu beni, almıştı eline.

Bedenimdeki direnler yüzünden sırtüstü konumdaydım. Ben sola dönerek yatarım. Sırtüstü konumda sabaha karşı baygın baygın uyuyordum. Sorun değildi benim için bu. Nasıl olsa çıkacaktı direnler. İşte o gün kıpırtısız uyudum.

Birkaç gün sonra direnler çıkarıldı. Sevinçle, özlemle beklemiştim bunu. Geceyi bekliyordum coşkuyla.

Gece... sedirde yatmaya hazırlandım. Deve boynuna benzettiğim yatağı sevmemiştim.

Bütün gün uyumamıştım, gece uykum kaçmasın diye. Yürümeye çalıştırmışlardı... Yere, havaya bakmak yasak. İleriye bakacaksın. Yürüyordum. Şimdi de uyuyacaktım.

Yolu gören pencerede koltuk. Oraya oturdum. Geceyi bekliyorum. Şöyle düşünmüştüm. Deliksiz bir uyku, bütün sorunları giderir.

Gece 24.00. Göz kapaklarım kapanıyor. Sedire uzandım. Soluma dönecekken, sağlık emekçisi girdi odaya. Bir koşuda sola dönmemi engelledi. Böyle yatamazmışım. "Neden" dedim. Dikişler kaynamamış. Sağa sola yatamazmışım. Açılırmış göğsüm...

Ne zaman kaynar. Aylar böyle geçecekmiş. Sırtüstü...

Bunu duydukta hemen kalktım. Uykum kaçmıştı... koltuğa oturdum. *Berrin Taş* "N'oluyorsun" dedi. "Her şey kötü olacak. Gelecek, karanlık. Benim iyileşmem olanaksız." dedim.

Berrin Taş, benim için güzel bir gelecek çiziyordu. Beni sevenler vardı. Birçok insan iyileşmemi bekliyordu. İyileşecektim. Kitaplar yazacaktım.

Bu sözler boş bir avuntu geliyordu bana. Bütün günüm yola bakan koltukta geçiyordu. Sabaha karşı başım önüme düşüyor, birkaç saat uyuyordum.

Bir gün şöyle bir düş gördüm. Bir köpek... kuyruğunun ucunu bir deliğe sokmuşlar. Betonla sıvamışlar. Köpek bir türlü kurtulamıyor. Acı acı inliyor. Uyandım. Köpeği düşündüm. Bendim o. İçim

acıdı. Gözlerimden yaş boşandı. Kimsesiz kalmıştım. Sayrılarevinde tutsaktım. *Bermin Taş* geldi. Gözyaşlarımı sildi. "Unutma Sen Cengiz Gündoğdu'sun." dedi.

Cengiz Gündoğdu...

Kalktım. boynuna sarıldım. "Ben Cengiz Gündoğdu muyum." "Evet" dedi *Bermin Taş*, "Sen Cengiz Gündoğdu'sun."

Ben nasıl *Cengiz Gündoğdu*'yum. O, böyle pencere kıyısında pısırık pısırık oturmaz, kalkar. Tıraş olur. Giyinir. Engelleri aşa aşa çıkar gider burdan.

Ben nefret ettiğim yerden çıkamıyorum. Kurtuluşum evde... En kısa zamanda burdan kurtulmalıyım.

Başcerrah her sabah ekibiyle geliyor, orama burama bakıyor, "İyisiniz" diyordu. İyiymişim, içim ölüyor bunu görmüyorlar.

Öğrencilerim hiç eksik olmuyor. Sayrıya en az bir kişinin eşlik etmesi zorunlu burda. Ben kimseyi görmek istemiyorum.

Bermin Taş iğne ipliğe dönmüştü...

Tam bir çöküştü bana göre bu. *Bermin Taş*'ın yüzü sararmış... Hemşireler baktı, ateşi çıkmış, alıp götürdüler... serum vermişler. Doktor arkadaşların evine gitti... onu götürdüler. Eve gitmeliydim. Evde bu çöküşten kurtulacaktım. *Bermin Taş* da kurtulacaktı.

Cuma günü baştan aşağı yıkadılar beni. Tıraş da ettiler. Anladım. Bugün salıvereceklerdi.

Eve gidecektim. Kurtulacaktım.

Başcerrah ekibiyle geldi... bana baktılar.

Sonra başcerrah, cerrahla konuştu. Ne konuştular anlamadım. Duyamıyorum. Başcerrah bana döndü. "Birkaç gün daha kalın." dedi... Yürüdü gitti.

Yıkıldım. En dibe düştüm.

Akşam cerrah bana şöyle dedi, "Biz size n'aptık da o kadar ağır konuştunuz." Şöyle baktım yüzüne, "Ben ağır konuşmam, doğruyu söylerim." dedim.

Cumartesi pazar cehennem yangınıyla geçti... Pazartesi sabahı, bir baktım, sol ayağım da şişmiş...

Yürek biçiminde kırmızı bir minder. Minderi göğsüne bastıran sayrılar koridorda yürüyor.

Ben fazla yürüdüm. Sol ayağımın bileği şişti. Bir hemşire uzun uğraşlardan sonra şişi indirdi.

Başcerrah ekibiyle geldi. Baktı. "Çıkabilirsiniz." dedi. Sevindim. Kurtuldum.

Antik dönemde doktorlara onur parası verilirmiş. Bunu anlattım. Başcerrah, "Teşekkürünüz yeter." dedi. Gittiler.

Kurtulmuştum. Eve gidiyordum.

Hayır. Kurtulmamıştım. Ben, bütün sıkıntımı sayrılarevindeki bu odaya bağlıyordum. Sonra anladım. Sıkıntımın nedeni oda değildi. Bendim...

Ben bunalıma düşmüştüm. Bunun ayırdına vardığımda çok geçti. Bunalım, beni kendimden çok uzaklara sürüklemişti.

Bunu bilmiyordum. Bunalımı eve getirdim.

Odadan çıkarken bir sağlık emekçisi kadın, "Gidin bakalım, evde rahat edecek misiniz bakalım." dedi.

Döndüm baktım, nedense kızmıştı bana. Bir sözle çarpabilirdim onu. Ama ben sevinçliydim. Eve gidiyordum... kurtuluşa...

Sonradan öğrendim. Bu kadın çok kızmış bana. *Berrin Taş*'a "Her isteğini yerine getiriyorsunuz. Koşturup duruyorsunuz bu adam için." demiş.

Bunalım Var... Mantık Yok

Eve geliş... Basamakları iki kişinin kolunda iniş. Basamakları yine iki kişinin kolunda çıkış. Asansör. Ev. Sevinç... Kısa sürdü. Anladım. Erken çıkmıştım sayrılarevinden. Bunalımdan kurtulamamıştım. Ev beklentim çökmüştü.

Bu çöküşle ürküye kapıldım. Dibe doğru düşüyordum. Durduramıyordum düşüşü.

İkinci Yanlış

Eve geldikten sonra birkaç gün dışarı çıkamadım... Buna çok canım sıkılıyordu. Kabızlığı giderici ilaçlar etkili olamamıştı.

Gecenin ileri bir saatiydi. Tam yatacaktım. Kabızlık korkuttu beni. Bağırsaklarım patlayabilirdi. Kalktım, "Beni hastaneye götürün, lavman yapılsın." dedim. Kesilip biçildiğim sayrılarevine gitmek istediğimi söyledim.

Aslında bunalımdaydım, bilseydim lavman yaptırmazdım.

Lavmanda özen göstermediler. Kesik ayağımı sarstılar.

Üstüm başım kirlendi. O yakınlarda oturan bir öğrenciye telefon edildi. Temiz giysiler getirdi.

Sayrılarevinden erken çıkmam yanlıştı. Lavman yapmam ikinci yanlıştı. İki yanlış da hem beni hem çevremi zora soktu.

Çöküş tamamlanmıştı.

Bunalımın Özdeksel Nedenleri

Bunalım derken ne demek istiyorum. Şöyle anlatayım. Kesip biçme öncesi bedenime egemendim. O, benim bedenimdi. Yaşamı biçimini disipline etmiştim. Örnek. Aklıma esti diye gün içinde

meyve, çerez yemem. Yiyenlere şaşıyordum. Bütün konularda belli bir disiplin içinde yaşıyordum.

Buna yaşama örgesi diyorum. Kesilip biçilmede ilk bozulan bu yaşama örgesi. Beden, kişiden çıkıp gidiyor. Yaşam örgesi gevşekse en çok bir haftada örge yeniden kuruluyor. Yaşama örgesi sıkı bir disiplinle örülmüşse orda sorun başlıyor.

Ben yaşam örgemi sıkı örmüştüm. Kesilip biçildikten sonra bu örge çözüldü, allak bullak oldu. Ben bedenimin egemenliğine girdim.

En önde uyku. İstediğim zaman uyuyamıyordum. Bedenim istediğim zaman uyuyabiliyordu. Sabaha karşı saat 05.00'te. İki saat.

Tuvalet düzenim bozulmuştu.

Kültürel birikimim sıfırlanmıştı. İnsanın insan olmadığı döneme götürülmüştüm. İtilmiştim. Milyonlarca yıl öncesine, "*on iki milyon yıl kadar önce ağaçtan inen, demek ki ormandan savanaya çıkan hominidlerin ilk temsilcisi olan Ramapithecus'un sopa sallama, taş atma düzeyinde araç kullandığı sanılıyor.*" (68) Ben 2013 yılında on iki milyon yıl ötesine itilmiştim. Ramapithecus taş atabiliyordu. Ben bardak tutamıyordum. *Berrin Taş* kaşıkla su içiriyordu.

İnsanları Homo sapiens sapiense çıkarmak isterken, ben nerelere düşmüştüm.

Bir gün canım cacık istedi. İlk kez bedenimden habersiz canım cacık istemişti. Cacık gözümün önündeydi ama cacık kavramı yoktu. Yoğurt, su, salatalık karışımı dedim de anladı *Berrin Taş*.

Beynin işlevi konusunda kuşkuya düştüm. Beynime bıçak vurulmamıştı. Bıçak yiyen yürekti. Ben nasıl olur da kavramları unuturdum.

Bilgi edinmede, elde edilen bilginin tutulmasında yüreğin işlevi ne, beynin işlevi ne...

Bir kağıt istedim, verdi *Bermin Taş*. Bir iki kavram yazmak istedim. Yazamadım. Bütün bilgiler silinmişti.

Yuvarlana yuvarlana uçurumun dibine düşmüştüm. Konuşma, yazma, okuma, anlama işlevleri sıfırlanmıştı. *Bermin Taş* n'apacaktı benle.

Biliyorum, *Bermin Taş* çok üzülüyordu. O üzüldüğü için ben de üzülüyordum. Ama n'apabilirdim.

Eve geldikte iki sorun çıktı. Biri kabızlık. Lavman istedim. Yakın sayrılarevini istemedim. Nerde kesilip biçildiysem oraya... götürdüler. Orda özen göstereceklerini sandım. Göstermediler. Damar sağ bacağımdan alınmıştı. Kasıktan topuğa kadar yaralıydı. Yarayı azdırdılar.

Ertesi gün yine sayrılarevine gittik. Sağ ayağımdan baştan başa irin akıyordu. Güneşte kurutalım dendi. Yarayı güneşle kurutma da sağaltım yoluymuş.

Olmadı. Kurumadı. Her adım atışta kanlı irinle iz bırakıyordum. Bacağıma bakıyordum. Kanlı irin damlıyordu. Tıp tıp. Zavallı diyordum. Güneş gören balkonda saatlerce oturuyordum.

Güneş... sıcaklık... vıcık vıcıktı.

Birkaç gün sonra *Bermin Taş* yeniden sayrılarevine götürdü. Başcerrah hemen el koydu. İrinler sıkıldı. Ayağım sarıldı. Sayrılarevine yatırıldım. Dört gün sonra salıverildim, bir koşulla. Yürüme dışında sağ ayağım yürek hizasında olacak. Uyurken bile. Duyan da deliksiz uyuyorum sanır.

Elimde sayrılarevinde verilen bir belge. "*Kalp Ameliyatından Sonra Yaşamınız*". Kalp ameliyatından sonra nasıl yaşanacak onu anlatıyor.

"Yakınmalar

-İştahsızlık. İştahınızın tam olarak geri dönmesi birkaç haftayı alabilir. Birçok hastada tad alma duyusu azalabilir. Hatta kimi hastalarda yemek görmek ve kokusunu duymak bulantı hissi uyandırabilir. Bu, tamamen geçicidir.

-Uykusuzluk. Uykuya dalmakta güçlük ya da düzensiz uyuyor olabilirsiniz. Zamanla geçecektir.

-Ağrı. Omuz, sırt ve göğüs bölgesinde çok sık ağrılar görülebilir. Bu ağrıları gidermek için reçetenizde yazılmış olan ağrı kesicilerden bir tane almak yararlı olacaktır. Ağrılarınızın tamamen kaybolması 4-6 hafta sürebilir.

-Terleme. Ameliyat sonrası dönemde fazla terleme olabilir. Pamuklu kıyafetleri tercih ediniz.

-Kabızlık. Daha önce kullandığınız bir ilaç varsa kullanabilirsiniz. Yoksa doktorunuza başvurun.

-Ruh halinizde değişiklik. Kendinizi kötü hissetmeniz geçici bir durumdur. Moralinizi bozmamalısınız.

-Ödem. By-pass ameliyatlarda özellikle damar alınan bacağınızda şişlik olabilir. Bacaklarınızdaki şişliği oturur pozisyonda ayaklarınızı kalp seviyesine gelecek şekilde yukarı kaldırarak önleyebilirsiniz. Bu şişlikte zamanla düzelecektir."

Omuz, sırt, göğüs ağrısı hiç çekmedim. Öbürlerini üst düzeyde yaşadım.

Burda işin yabansı yanı şu. Kitap, gazete okuyamıyordum. Tek kelime yazamıyordum. Ama bu belge elimde durmadan okuyordum.

E-5'i gören pencerenin kıyısına oturuyordum. Hep bunları düşünüyordum. Bu belgede söylenenleri aşamayacaktım, çakılı kalacaktım. Okuduğum, anladığım tek bu belge olacaktı.

Ağlamıyordum. Gözyaşım sessizce akıyordu. *Bertin Taş* güzel günler çiziyordu. Eli elimde... *Insancıl*, *Yıldız Güncesi*... seminerler.

Bunalımın Göstergeleri

Sayrılarevine ikinci yatışımda da beni yalnız bırakmadılar. Eşlik için geldiler. Bana eşlik için gelenlere ben "Casus" diyordum. Şöyle diyordum gelene "Ben sizi çağırmadım. Kendiniz geldiniz. Gönüllü. Hemen gidebilirsiniz."

Kimi üzüntüyle, kimi şaşkınlıkla dinliyordu beni.

Sağlık emekçilerine "Dikkat edin, bunlar casus" diyordum. Eve geldikte casusluk kalktı, yerine teşkilat geldi. Bir teşkilatın beni denetim altına aldığını düşünüyordum.

Teşkilat işini gündüz unutuyordum. Gece teşkilat düşüncesi dört bir koldan beni içine alıyordu.

Teşkilatın beni içine alması, korkutmuyordu beni.

Sinirleniyordum. Kızıyordum. Nasıl olur da biri, kim olursa olsun, beni denetim altına alabilir.

Gündüz bu teşkilat işini düşündükte, saçma geliyordu bu sav. Önce casus diye suçlamıştım insanları... şimdi de teşkilat çıkmıştı.

E-5'i gören pencerede oturuyor, bunları düşünüyordum... Böyle n'aptığını bilmeden kapkara bilincime bakarken... birden çok uzaklarda, kapkara bilincimin çok uzağında bir ışıma gördüm.

Bu teşkilat da nerden çıktı dedim, ne kadar kötü bir kelime, söylenişi bile... Ben, teşkilat demem, örgüt derim... sonra ben casus demem, çaşıt derim. *Cengiz Gündoğdu*'yu gördüm. Uzakta. Ama geliyor, bana geliyor.

Aylar sonra, içimde... derinlerde... küçücük bir sevinç duyumsadım.

Yatma – Kalkma Sorunu

Yüreği kesilip biçilen birinin yatması bir sorun, kalkması bir sorun. Biri yatıracak, yine o biri kaldıracak. Kollarından tutup kaldırmak yok.

Bu biri olmak çok zor. Önce Türkistanlı bir kadın geldi. Sağlık emekçisiymiş. Ellerine baktım. Ağır işler yapan birinin elleri. Akar kokar yapım yok. Kaldırıp yatıracak beni. Bu, kolay. Zor yanı şu. Ben sabaha karşı uyuyabiliyorum. Beş dakikada bir, beni yatağa yatıracaksın, beş dakika sonra yataktan kaldırıp koltuğa oturtacaksın.

Elimde sırtımı kaşıdığım sopa. Odada değilsen sopayı vuruyorum. Sese geliyorsun. Ev inliyor sopa sesinden.

Türkistanlı hanım uykucu. Beni yataktan kaldırdıkta o yatıyor. Ben yataktaysam o koltukta. Rahat vermiyorum. Sopayla dürtüyorum. Sabah tek başına kalamayacağını söylemiş. "Gönderin" dedim.

Gitti.

Peki ama bu gece, yarın gece, öbür gece... bitmez geceler... n'apacaktım ben. Kim kaldıracaktı beni yataktan.

Yüreği kesilip biçilene bakmak zor. Hepsi öyle midir bilmiyorum. Benim bakımım şöyle. Her sabah sağ ayağıma pansuman. Kesilip biçilme sonrası içilmesi gereken ilaçlar. Sabah akşam nabız, ateş, tansiyon ölçümü.

Sabah akşam sokakta yürüyüş...

Bunları *Berrin Taş* üstlendi...

Yatma-oturma sorunu. Bunu iki bölümde almak gerekir. Gündüzleri yatmıyorum. Gündüz *Berrin Taş*'layım. Beş dakikada bir iskemle iskemle, koltuk koltuk dolaşıyorum. *Berrin Taş* beni kaldırıyor. Oturtuyor. Sağ ayağımın yukarda olması için iskemle, iskemlenin üstüne yastık. Beş dakika sonra "Sıkıldım" diyorum. Başka bir koltuk, başka bir iskemle...

Geceleri daha zor. Bu işlemler beş dakikada bir yineleniyor. Salondan odama koltuklar, iskemleler taşıtıyorum. Odada yer kalmıyor.

Ne biçimde olursa olsun rahat edemiyorum.

Yatak... koltuk... iskemle iskemle dolaşıyorum. Belki uyuyabilirim diye *Atölye*'den büyük yatar koltuk getirildi. Yine rahat edemedim.

Sabaha kadar ne ben uyudum, ne nöbetteki insanı uyuttum. Sabaha karşı, koltukta başım öne düşüyor, herkes benden kurtuluyor. İki saat için ama. Uyandıkta nöbetçi gitmiş, savaşım *Berrin Taş*'la başlıyor.

Karamsarım. Bu işten kurtulamayacağım. Hayır. Ölümü düşünmüyorum. Böyle kalmaktan korkuyorum. Korkum kendim değil. İnsanlara verdiğim eziyet...

Berrin Taş "İyileşeceksin. Seminerlere başlayacaksın." diyor. Umut aşılıyor bana.

Günler böyle geçiyor...

Gündüzleri iskemle iskemle, koltuk koltuk dolaşmalar azaldı. Ama sağlıklı değilim. Bunalım sürüyor.

Kimseyle uzun uzun konuşmuyorum. Bilincimin derinliklerinde *Cengiz Gündoğdu*'yu arıyorum.

Yasaklanan Tümceler

Şu tümcelerin kullanımını yasakladım.

-Nasılsın hocam.

-Bugün iyisiniz.

-Çabuk iyileştiniz.

-Kolay mı yoğun bakımdan bir günde çıktınız.

-Günden güne iyileşiyorsunuz.

Böylesi tümcelere kızıyordum. Göğsü, sağ bacağı kesilip biçilmiş bir insan "Nasılsın" dendikte o insana ne demeli.

Şöyle mi demeli. "Kesilip biçildim ama şimdi iyiyim." Ya da şöyle mi demeli. "Çok teşekkür ederim, görüyorsunuz iyiyim."

"Bugün iyisiniz." diyenler acaba düne göre iyi olduğumu nerden biliyorlardı.

Kimileri de "Çabuk iyileştiniz." dedikte ne demek istiyor. Çabuk iyileştiğimi nerden biliyor.

Yoğun bakımda bir gün kalmak neyin göstergesi. Olsa olsa başcerrahla ekibinin başarısı.

Günden güne iyileşmeye geldikte, o bunalım günlerinde bana göre günden güne kötüleşiyordum.

Yine o günlerde şöyle bir durumdaydım. Bana göre içim çökmüştü. Hem özdeksel açıdan, hem tinsel açıdan bir yıkıntıydım.

Bermin Taş bu yıkıntıyı biliyordu. Kavramıştı. Bu yıkıntının ayağa kalkması için uğraş veriyordu.

Sabah akşam pansumanlarımı hiç aksatmadı. Bacağımdaki sorunun güneşle geçmeyeceğini *Bermin Taş* anladı.

Sabah akşam yürüyüşlerini de hiç aksatmadı. İçsel yaramı da bakışlarıyla *Berrin Taş* onarıyordu.

Bunalımdan Çıkış

Bunalımdaydım. Bunu anlamıştım. Biri gelse "Yüreğe giden damarlar tıkalı, n'apayım." dese, "Yardırma göğsünü. Beyler, paşalar gibi yaşa." derdim.

Herkesi için için suçluyordum... Çaşıt... Örgüt kelimeleri *Cengiz Gündoğdu*'nun kullandığı kelimelerdir. Bu kelimelerle kapkara bilinçte bir ışıma gördüğümü söylemiştim.

Bu, bilincin az da olsa ışıması sevindirdi beni. Şaşırdım da...

Her sabah, her akşam *Berrin Taş*'ın kolunda sürünerek yürüyordum. Çabuk yorulduğum için sık sık kanepelere oturuyorduk. Oturdukta sağ ayağımı uzatacak bir yer olmalıydı.

Bir sabah yine yürüyüşteyiz. Banka oturduk. *Berrin Taş*, "*Bak*" dedi, "*günden güne düzeliyorsun. Bugün koluma girmeden yürüdün.*"

Berrin Taş'ın dediği doğruydu. Aylar sonra kendi kendime yürümüştüm.

Berrin Taş'a baktım, süzülmüştü. Beni mi düşünüyordu, n'olacak bu adamın durumu mu diyordu.

Tek başıma yürümüştüm... milyonlarca yıl önce insan dik durmuş... yürüyerek kendine uygun bir dünya kurma kavgası başlatmıştı.

Bilincimdeki karanlık yavaş yavaş dağılıyordu. Kıpırda dedim kendi kendime. İlk elde *Berrin Taş*'ı benden kurtarmalıydım. Biliyorum, o, bunu istemezdi. Ama en azından birkaç gün deliksiz uyumalıydı.

Bizim çocuklara sordurdum. Bencileyin kişilere bakabilecek sağlıkevleri var mıydı.

Araştırdılar. Yokmuş.

O zaman iş başa düştü... kıpırda dedim. Kıpırda dedimse kalkıp koşacak değildim ya.

Beni felsefe kıpırdatabilirdi...

Nermi Uygur'a sarıldım. *Bunalımdan Yaşama Kültürü* adlı yapıt. O yapıtın şu bölümü. *Bunalım Açısından Kendimiz İçin Ne Yapabiliriz?*

Şöyle diyor *Nermi Uygur*, " *'Kendim için ne yapabilirim?' sorusu, aslında şöyle bir bilinçle anlamlı: kendisine 'ben' diyen varlıklar var dünyada; ben de onlardan biriyim. Ben kendimi bildim bileli bu böyle; benden sonrakiler de böyle bulacak, böyle duyacak kendini. Gelgelelim biricikliği olan bir varlığım ben. Ben kendim yaptım, diyebileceğim öyle az şey var ki, varolanlar yanında nerdeyse hiç, - hiç. Gene de şurda biricikliğim: önemli değilim, belki de hiç önemli değilim ama, ben kendim olmasaydım, benim için hiçbir şey olmayacaktı, kendi başına önemli de olsa, önemsiz de olsa. Ben kendim olmayınca: nasıl ilişki kurarım başkalarıyla? Nasıl sever sayarım başkalarını? Nasıl yardım edebilirim onlara?*" (69)

Burda duruyorum. Önemli bir insan değilim. Kitaplar yazdım, seminerler yönetiyorum. Ama *Aristoteles*'in, *Farabi*'nin, *İbn Rüşd*'ün, *Hegel*'in, *Marks*'ın yanında neyim ben. Bu doğru. Doğruya karşın biricikliğim var. Hiçbir şey yapmasam bile, ben kendim olmalıyım.

Şimdi kendim miyim, hayır. Mızmızlanan biriyim. Hani eleştirirdim ya, sıcak suya sokulan lahana yaprağı gibiyim.

Kıpırda. Kendin ol.

Peki n'apabilirim.

Şöyle diyor *Nermi Uygur*, " *'Kendim için ne yapabilirim?' temel bir sorumluluğa çeviriyor bakışları:* ***kendime karşı nasıl bir sorumluluğum var?*** *Sorumluluğun altından kalkmak için, neleri yerine getirmek zorundayım? sorusu bu. İlkin yadırgansa da savsaklanmaması gereken bir sorumluluk bu. Öyle ya canlıya cansıza, çağdaşıma, geçmiştekilere gelecektekilere karşı sorumluluklarım var, içten yaşıyorum bunu: tüm alanlarıyla beni çevreleyen toplum ve kültür, her fırsatta altını çiziyor bu sorumlulukların; bu bağlamda, benim kendime karşı yüklenmem gereken sorumlulukların varolduğu da bir gerçek, hem benim için hem kendilerine 'ben' diyen tüm başkaları için önemli bir gerçek."* (70)

Peki, ben n'apabilirim.

Sözünü etmiştim daha önce. *Hayat Dersleri*'nde kullandığım defteri istedim. Dergideydi. Getirdiler.

Kutup Yıldızı

Aristoteles benim için Kutup Yıldızı'dır. Yüzüme değil de arkamdan konuşurlar. *Aristoteles*'e takılıp kalmışım. Takılıp kalmadım.

N'aptım. *Aristoteles*'in *Metafizik* adlı yapıtını, *Nikhomakhos'a Etik*'i, *Politika*'yı satır satır okuduk *İnsancıl*'da.

Hayat Dersleri de *Aristoteles*'le başlardı, söylemiştim.

Sağ ayağımı sarkıtamıyorum. Masada, sağ ayağım bir iskemleye uzanmış, *Hayat Dersleri* defterimde *Aristoteles... "Çoğunluk evcil hayvanların yaşamını seçmekle büsbütün köle gibi görünürler."* (71)

Ben, hiçbir zaman kölece yaşamı seçmedim. Ama çoktandır, kölece değilse de edilgin bir yaşamın var.

Bunu kırmalısın.

Defterime bakıyorum. İNSANIN İŞİ VAR MI. (72) En çok tartışılan bölüm.

İnsanın yaşamının bitkilerle, hayvanlarla ortak yanı vardır. *Aristoteles* burda insana özgü olanı arar. Nedir o. Aklı olan... düşünen insan.

Aristoteles şöyle der, "*İnsanın işi, ruhun, akla uygun, ya da akıldan yoksun olmayan etkinliği*"dir. (73)

Ben şimdiye kadar akla uygun yaşamamıştım. Akılsızca çırpınmıştım. Bu çırpınma sırasında belki insanları kırmıştım.

KENDİNE EGEMEN OLMA başlığıyla şu not var, "*Öyle görünüyor ki kendine egemen olma ile sağlam karakterlilik*" övülecek bir şey. (74)

Aristoteles insan için eylemden söz eder. İnsanın kendini gerçekleştirebilmesi için etkinlik zorunludur. Kendini varetmek, kendini yaratmak akılla... kendine egemen olma eylemiyle olasıdır.

Nedir beni engelleyen. Adına Açık Kalp Ameliyatı denen eylem insanın yaşam düzenini bozuyor. Gizli bir bunalımla başka bir yaşama düzenine geçiyorsun. Buna bir örnek.

Turgut Özal'ın ölümünün tartışıldığı günlerde bir yazı okumuştum. Yazar, *Özal*'ın son dış gezisini anlatıyordu. *Özal* o kadar yemek yemiş ki yerinden kalkamamış. İki kişinin yardımıyla kalkabilmiş sofradan.

Bu yazıyı okudukta anladım. *Özal* bunalımdan çıkamamış. Kendiyle uğraşmamış.

Bir örnek de kendimden. Evde ilk günler yemek yiyemedim. Yemek kokusu bile midemi bulandırıyordu. Çorba içiyordum yalnızca.

Birgün birdenbire canım sucuk, salam, pastırma, tereyağı istedi. Yıllardır hiçbir gün yemediklerimdi bunlar. Alındı. Ben sofranın başına oturdum. Habire bunları yiyorum. Bir gün, iki gün, üç gün... dördüncü günü sol ayağımda pürtükler oluştu. Korktum. *Bermin Taş* "Yediklerindendir." dedi. Yine sorduk doktora. O da yediklerinizdendir, dedi.

Yüreği kesilip biçilen biri için değişti derler. Doğrudur bu. Nedeni, işlem, yaşam örgesini bozuyor.

Kendinle uğraşmazsan, bilincine bakmazsan bunalımda olduğunu anlamıyorsun. Kimileri kendine yakıştıramıyor.

Ben de önce anlamadım. Bunalımı sayrılarevine bağladım. Burdan çıkıp eve gittikte düzelecekti her şey.

Düzelmedi.

Çamura bulanmış paçavraya dönmüştüm.

Bunalımdaydım. Bu, bir gerçekti. Bu gerçeği değiştirmem gerekiyordu. Önce felsefeyle *Nermi Uygur*'la, *Aristoteles*'le içimi çekip aldım bunalımdan. Bu, birinci eylemdi.

İkinci eylem, nöbet işine son vermek.

Her hafta cumartesi sayrılarevine gidiyorduk. Bir cumartesi cerraha sordum. Soluma dönük yatabilir miyim.

Cerrah göğsümü denetledi. Arkamı yastıklarla desteklersem soluma yatabilirim.

Nöbeti kaldırdım.

Kendim kalkıp kendim yatıyordum.

Kendimi yakalamıştım.

Uyku Sorunu

Günde bir bilemedin iki saat uyuyordum. Uzun süre direndim, gitmedim doktora. Kendimden olmayan son nokta...

Taşıtla beni sayrılarevine bir öğrencim götürdü getirdi hep. Sayrılarevine gidip gelirken taşıtta uyuyordum. Bir gün şunu istedim. "Gel beni taşıtla gezdir." Geldi, hava çok sıcaktı, uyuyamadım. Şöyle düşündüğümü anımsıyorum. Varsıl olsaydım, en geliştirilmiş bir taşıt alırdım. Edirne... İzmir... Ankara dolaşıp dururduk, ben de mışıl mışıl uyurdum.

Peki ama taşıtı kim sürecekti. *Bermin Taş* iyi sürücüdür. Ama uzak yollarda yorulur. Bir sürücü tutarız. Edirne... Ankara... Hem gezi, hem uyku.

En sonunda sayrılarevindeyiz yine. Başka bir sayrılarevine gönderme kararı. Benim gidişim sayrılarevinin o bölümüne bildirilecek...

Orda genç iki doktor karşıladı bizi.

Bermin Taş, hep yanımda. Bir saniye yalnız bırakmıyor beni. Uzun uzun konuştuk. Şunu anlattım. Birdenbire uykumu getirecek ilaç istemiyorum ben. Uyumada yardımcı olacak ilaç ya da ilaçlar...

Üç ilaç verdiler.

Üç ilaçtan birisi temel ilaç. Eve geldikte o ilaçla ilgili bilgileri okudum. Dinginleştirici diye başlıyor. Kaygı, endişe, panik atak... Başlamakta, bırakmakta zor. Elim ayağım boşaldı.

İlaca başladıktan sonra gündüzleri de uyumaya başladım. Doktorla konuşuldu. İlacın biri azaltıldı.

Gece 24.00'te yatıyorum. Sabah 07.00'ye kadar yatıyorum. Deliksiz değil. Her saat başı kalkıyorum.

İlaç korkutuyor beni.

İlaçla ilgili bilgiler geliyor. Bu ilaç leblebi, peynir gibi gidiyormuş. Nasıl olabilir bu anlayamadım. Yeşil reçeteyle, törenle verilen bir ilaç bu.

Uykusuzluğun genel bir durum olduğunu biliyorum. Bu ilaç çok dokuncalı bana göre. İlaçla ilgili verilen bilgi şu. 12 haftadan fazla kullanılmamalı.

Ben doktorlarla konuştum. On hafta sonra ilacı bıraktım. İlacı bıraktıktan sonra şunlar olabilirmiş. Işığa, gürültüye aşırı duyarlılık... Baş ağrısı, kas ağrısı, gerginlik, uykusuzluk...

Sakıncalar bu kadar değil. Dedim ya, başlamak zor, bırakmak da.

Neyse, bende bu belirtilerin hiçbiri olmadı.

Kendim kalkıp kendim yatabiliyordum. Uyku sorununa geldikte dört saat, beş saat olsa bile ilaçsız uyumak, ilaçla uyumaktan yeğdir benim için.

Kendim için önemli saptama. Açık Kalp Ameliyatı denen işlemden sonra, beden değişiyor, kişi değişiyor. Yeni kişilik, kolay kolay eski kişiliğini vermiyor. Sürekli savaşmak zorundasın.

Düzelme... Bedeni Ele Geçirme Aşamaları

-2 Temmuz Salı günü evde yazmaya başladım. Yazmayı yeniden öğreniyorum. El becerimi yeniden kazanıyorum.

-*Orhan Kemal*'in *Eskici ve Oğulları* adlı romanına başlıyorum.

-6 Temmuz Cumartesi. Sayrılarevindeyiz. Tanıdık sağlık emekçileri iyileştiğimi söylediler.

-Yoğun bakımı görmek istedim. Götürdüler. Yattığım yeri gösterdiler. Ayağımdaki yangın bitti.

-Cerrahtan bira içme izni aldım.

-15 Ağustos Perşembe. Dört ay sonra ilk kez yalnız çıktım sokağa. Her gün gazete aldığım yere gittim. Gazete satıcısı beni gördükte ağladı. Beni de ağlattı.

-23 Eylül Pazartesi. *Yıldız Güncesi*'ne başladım.

II. Bölüm

Işıltılı bir yüzle çıktım merdivenleri.
Aylar sonra bilgi yolunda yürüyecektim insanlarla.
- Nerde kaldık diyecektim, diyemedim.

Hiçbiri Yoktu

O Pazar – Vuruş

Aylar sonra, bana bakan cerraha sordum. "Dört kat merdiven çıkabilir miyim." Cerrah gülümsedi. "Çıkabilirsiniz." dedi... bunu sorduğum gün cumartesiydi. Cerrah "Çıkabilirsin" dedikte, ertesi gün pazar günü saat 16.00 seminerine katılmaya karar verdim. Ama bunu *Berrin Taş* dışında kimseye söylemedim.

Atölye'ye gizlice gitmeyi aklıma düşüren eski bir katılımcıydı. "Gizlice gidin, bakalım ne göreceksiniz." dedi.

Pazar günü saat 13.00-15.30 arası *Berrin Taş*'ın semineri var. Ben o seminere gitmedim. Gidersem katılımcılar birbirine haber verirlerdi. Böylece seminere geldiğim için bütün katılımcılar da seminere gelirdi. Yuvarlak konuşmalardan kimi seminerlerde katılımda sorun olduğunu sanıyordum. Ben, gizlice gidip konum neyse, o konumla yüz yüze gelmek istiyordum. Öyle yaptım. *Berrin Taş*'ın semineri bitene dek dergide bekledim. Benim yönettiğim seminer saatinde *Atölye*'ye gittim.

16.00-18.00 seminerine 16 kişi katılır. Ben, seminere gittikte, iki karı-koca vardı... dört kişi... Bu dört kişi, o gün on beş gün dinlence kararı aldı. Sonradan öğrendim, dinlence kararı dört kişinin değil, bütün katılımcıların kararıymış. Ben o güne rast gelmişim.

Bunu anlamadım. Dinlence kararı alınmışsa bu dört kişi *Atölye*'de ne arıyor. Dinlence kararı alınmamışsa o on iki kişi nerde.

On altı kişinin katıldığı seminerde dört kişi... ağır bir vuruş oldu...

Şu gelmedi bu gelmedi diye konuşmanın bir anlamı yoktu. Bu ara bir haber daha geldi. *Özgür Üniversite*'de benim seminerim tamamıyla çökmüş.

Kesilip biçilmenin olumsuz etkilerinden yeni kurtulmuştum. Yine de ilaç kokusuyla dolaşıyordum. Bir atılım iyi olurdu benim için... Hiçbirinin atılım yapacak gücü yoktu... Bırakın on altı kişiyi, on iki ya da on kişi bekliyor olabilirdi. Ama hiç kimse yoktu... Ağır bir işlemden geçmiştim. Pazar seminerine katılan on dört kişinin umurunda değildi bu. O dört kişi bile hadi gidelim havasındaydılar.

Baştan şunu söyleyeyim. Ben, itkimi dışardan almam. İtki, içimdedir. *Kemal Özer*, "Gündoğdu'nun dinamosu içinde." derdi. Öyle ama atılımsızlığın kırgınlığıyla gittim eve.

Neden böyle oluyordu. İnsanımız felsefi bilgiyi, bilimsel bilgiyi, estetiği, şiiri niye önemsemiyordu.

Felsefe, estetik, şiir, sanat neden yaşamlarını bütünleyen bir etkinlik olamıyordu.

İnsanın kendisiyle ilgili sağlam bir görüşü yoksa, yine kendisiyle ilgili sağlam bir metafiziği yoksa, postmodern akım parçalıyor insanı. Bütünsel bir yaşamı olamıyor. Parça yaşamları oluyor. Bir parçası atölye... bir parçası gezi... bir parçası eğlence.

Bir de araçsallık var.

Evde E-5'i gören koltuğa oturdum. Düşünüyorum. Kapitalizmin insana en büyük zararı bilgiyi araçsal konuma getirmesidir. Araçsal

bilgi insan zihninin gizil gücünü, insana karşı kullanır. Bilgiyi araçsal olarak kullanan insan, artı değer sömürüsünü yoğunlaştırma derecesine göre para kazanır.

İnsanlar, bilgiyi araçsal kullanıp çok para kazanmanın döngüsünde toplumu kurtlar sofrasına dönüştürürler.

Böyle bir toplumda insani gelişmeyi amaçlayan... bilgiyi amaç edinme uğraşı çok zordur.

İradeli olmak yetmez. Çelik gibi bir irade... inat... milimetrik savaşım bilinci. Çünkü bu toplumda analar babalar.. karı kocalar... akrabalar... yakın çevre, bilgiyi amaçlayan uğraşa karşıdır. Bu nedenle kapitalist toplumda bilgiyi amaçlayan uğraşlar sık sık kesintiye uğrar.

İnsanlar savrulur.

Biz bunları *Atölye*'de... *Özgür Ünversite*'de hep konuşmuştuk... İnsan bir atılımla, bir sıçrayışla neden koşulların üstüne çıkamıyordu.

Neydi insanı kıpırtısız duruma getiren... Bunu düşünüyordum. Kıpırtısız insana kızmadım... kızmıyordum. İnsanın gizilgücünü donduran... insanı kıpırtısız duruma getiren düzen kurucularına kızıyordum.

Düzenin insanı olmamıştık *Bemin Taş*'la.

Aydınlanma hareketi... insan... bilgi... uğraş...

Hiçbiri yoktu. Peki ama n'olacaktı bu işin sonu. Bilgisiz bırakılan... bilinci dondurulan... yaşamı parçalanan insan, hep böyle bu düzenin kör, sağır insanı mı olacaktı.

İnsanı ezen, sömüren bir kapitalist olsaydım, şimdi birkaç villam olurdu.

Bahçeli, iki katlı… Ahçım, şoförüm,
temizlikçim, korumam, atlarım…
Bir yat da alırdım.

Ben kapitalist olmamayı seçmiştim. Aydınlanmak isteyen insanlarla aydınlatma savaşımını başlatmak...

Milimetrik savaşım.

Nerde insan... İyileşmek için uğraş veriyorum. Tam iyileşmesem bile kalkıp *Atölye*'ye gidiyorum. Dört kişi karşımda. Gümbür gümbür yıkılıyor içim. Durum saptaması. Pazartesi, çarşamba, perşembe, cumartesi seminerleri sürüyor. Salı çökmüş, pazar çökmüş.

İçime çekildim. *Atölye*'ye darıldım. Dergiye gidiyorum. Bir köşeye oturuyorum. Beni oluşturan geleneği düşünüyorum. Anadolu'nun çocuğu *Thales*'ten başlıyordum. *Sokrates*... *Aristoteles*... *Spartaküs*... *Farabi*... *Karmatiler*... İnsan soyunun pratikte... düşüncede verdiği bütün kavgalar bendeydi... yıllarca verdiğim uğraşı... Burdan şuraya gidiyorum. Kendim için uğraş verdim. Bunun katılımcılarla ilgisi yok. Üstelik ille de senin seminerlerine gelmek gerekmiyor.

Seminerlere gelmiyorlar diye ona buna kızma. Kendine bak sen. Kimse gelmiyorsa yeni seminerler açarsın. Ne diyor *Tevfik Fikret*, *"Göz yumma güneşten, ne kadar nuru kararsa, sönmez ebedi, her gecenin gündüzü vardır."*

İnsancıl'da sessizce oturuyor bunları düşünüyorum.

Bernin Taş, sessizliğimin ayırdında. Beni itekliyor. Sessiz *Gündoğdu*'dan kork... Kökten kararların öngününde *Atölye* diyor *Bernin Hoca*, dargınım diyorum. Biliyor bunu. Kalkmalısın. *Atölye*'ye gitmelisin. Onlar bir anlamda senin çocukların sayılır.

Bernin Taş'm dedikleri doğru. Ama onlar bilgiden kaçınıyor, kendi kendilerine engel oluyorlar. Olsunlar, sen kendine engel olma. Kendi kendine çalış.

Ne çalışmalıyım.

Oturduğum yerde soruyorum. Nedir, biz de daha doğrusu Doğu'da eksik olan ne. Bu konuda bütün bütün bilgisiz değilim. Kesilip biçilmeden önce *Din / Pratiği, Dünü, Bugünü* adlı bir çalıştaya bildiri sundum. Bu bildiri şöyle başlar. *"Prof. Dr. Nussbaum, Aristoteles'le ilgili bir söyleşide şöyle der. 'Aristoteles'in benim çok makul ve anlaşılır olduğuna inandığım düşüncesi, algının da tıpkı insan gibi yorumlayıcı seçici olduğunu ifade eder, şeyleri algılama tarzımız kavramsal çerçevemizin insan varlıkları olarak dünyayı anlayabilme tarzımızın ayrılmaz bir parçasıdır."* (75)

Bu açıdan bakıldıkta İslam'da kavramsal çerçeve dinsel kavramlardan oluşuyor. İslam dünyası dinsel kavramların oluşturduğu bu kavramsal çerçeveyle toplumsal bilinç oluşturdu. Bilime, felsefeye, sanata kapalı bu toplumsal bilinçle aksaya aksaya bugüne kadar geldi.

Erdal İnönü bilimsel gelenekten söz eder, şöyle, *"Ortaçağ tarihi ayrıntılı olarak incelendi ve ortaçağın önceleri dendiği gibi tamamen bir karanlık çağ olmadığı ortaya çıktı. Bir defa İslam dünyasındaki gelişmeler var. Eski çağlardan, Yunan'dan gelen bilim geleneğini İslam düşünürleri devam ettiriyor ve ek katkılarla zenginleştiriyorlar. Ortaçağda Batı Avrupa'da da bazı gelişmeler oluyor, yeni fikirler ortaya atılıyor. Bilimsel devrim dediğimiz atılımlar, 1543'te Co-*

pernicus'un yayımladığı, güneş merkezli evren sistemini öne süren kitap ve gene aynı yıl Vesalius'un yayımladığı anatomi kitabı ile başlıyor." (76)

Bilimsel gelenek için İslam dünyasından şöyle bir örnek de veriyor *Erdal İnönü*, *"...İslam dünyasında, haritaların doğru yapılabilmesi için Abbasi Halifesi El-Memun'un bir meridyen (boylam) dairesinin uzunluğunu ölçecek heyetler görevlendirmesi. Bu da temel bilimsel bir sonuç almak için devletin ödenek ayırması örneği ve zamanımızdan 1200 yıl önce olmuş eskiçağ biliminin İslam dünyasında geleneğini sürdürüp zenginleşirken, bilim kültürünü de oluştuğunu gösteren bir örnek. Yazık ki bu kültür sonra duraklıyor ve bilimsel devrime ulaşılmıyor."* (77)

1200 yıl önce durum böyle. Şimdi, bugün nasıl. *Doğan Kuban*, *Cehalet-Yalan Felaket* adlı yazısında şöyle diyor, *"Sevgili okuyucular, / Türkiye cehalet batağında dendiği zaman bu artık 'okuma yazması az, imzasını bile atamıyor' anlamına gelmiyor. Kimsenin okuma yazma bilmediği, kitap, gazete okumadığı dönemlerde, cehalet ölçütü okuma yazma olabilirdi. Bugün bir üniversite profesörü de cahil olabilir. Bu kendi konusunu iyi bilmiyor anlamına gelmez. Gerçi onu da içerebilir. / Fakat asıl cehalet dünyanın ulaştığı bilgi düzeyi dışında kalmak, bilginin insan yaşamını yönlendirmesi ve geleceği çok yakına getirmesi bağlamındaki aymazlıktır."* (78)

Yıl 2014. Bilim geleneğini sürdüremedi Doğu. Homo sapiens noktasında kaldı.

Bilgi Yolu

İnsan türünün bireylere, bireylerin yine insan türüne katkısı vardır. Bu katkı bilgiyle olur. Kimi bilgiler dönemine göre doğrudur.

Bilgi yolundan sapmayan kişi, dönemine göre doğru sayılan bilginin yanlış olduğunu gösterir. Bu katkıdır. Buna bir örnek vereyim. *Aristoteles*'e göre ay altı evrende bütün oluşumlar dört öğeden türer.

Antik dönem filozoflarının temel uğraşı oluş sorunu. Ama ben, özellikle oluş sorununu burda ele almayacağım. Benim göstermek istediğim bilginin ilerleyişi. İlerleme iki türlü olur. Bu iki türü *Aristoteles*'ten göstereceğim.

Bana göre *Aristoteles* insanlık tarihinin en kışkırtıcı filozoflarındandır.

Kışkırtıcılığı şu anlamda kullanıyorum. *Aristoteles*'in yanlış görüşleri bile insan soyunun düşünme, anlama yetisini geliştirmiştir.

Bilgide ilerleme iki türlü olur dedim. Birincide doğru sanılan yanlışlanır, bilgi ilerler. Sözgelimi *Aristoteles*'e göre ay altı evrende bütün oluşumlar dört öğeye dayanır. Toprak-su-hava-ateş.

Bu, yanlıştır. Ama yüzyıllarca bu doğru sanıldı. Ne zaman bunun yanlış olduğu gösterildi, o zaman insan soyu ilerledi.

Bilginin bir başka türde ilerlemesine yine *Aristoteles*'ten göstereceğim. *Anikin* şöyle der, "*Aristoteles'in bir iktisatçı olarak değeri, siyasal iktisadın bazı kategorilerini ilk kez yerleştirmesinde ve belli bir ölçüde bunların karşılıklı bağlantılarının bulunduğunu kanıtlamasındadır. Geliştirdiği ve farklı bölümlerden oluşan 'ekonomik sistem'i, Adam Smith'in Ulusların Zenginliği'nin ilk beş bölümü ve Karl Marx'ın Kapital'inin birinci cildinin ilk kısmıyla karşılaştırırsak, şaşırtıcı bir düşünsel süreklilik buluruz. Karşımızda, öncüllerini temel alan yeni bir aşama vardır. Lenin fiyatların oluşum ve değişim yasasını (yani değer yasası) bulma dürtüsünün Aristoteles'ten çıkıp bütün klasik siyasal iktisadı geçip Marx'a vardığını söyler.*" (79)

Aristoteles'ten *Marks*'a kadar gelen bu süreklilik insan türüne katkıdır.

Bilgide sürekliliği *Özgür Aktok* şöyle gösterir, *"Leibniz'in eleştirdiği Kant felsefesi saf aklın teorik kullanımından ödün vermenin kaçınılmazlığını fark etmiş ve saf aklı teorik değil pratik olarak yeniden temellendirmeye girişmiştir. Saf akıl için metafizikten verilen bu Kantçı 'ödün' yani aklın saflığını korumak uğruna 'teorik' olandan 'pratik' olana doğru gerçekleşen bu düşünsel kayma, daha sonra Schopenhauer ve Nietzsche'nin aklın karşısına dikeceği istenç felsefesine, Schelling'in estetiğine, Hegel'in tarihsel ve toplumsal pratiği içine alan diyalektik aklına ve en nihayetinde filozofların dünyayı yorumlamaktansa değiştirmesi gerektiğini ilan eden Marx'ın devrimci pratik düşüncesine yolu açar."* (80)

Bilgide sürekliliği sağlayan odakların önüne geçilirse bilgide süreklilik durur.

Sözgelimi *Marks*'ı ya da *Adam Smith*'i okumayalım dendi mi sürekliliğin önüne geçilir. Bu durumda bilgi durur. Toplum bilgisiz kalır. İnsanlar Homo sapiensten Homo sapiens sapiens noktasına çıkamazlar.

Doğum Sonrası Ölümler

Hempel'in *Bilimsel Araştırma: Buluş ve Sınama* (81) yazısında şöyle bir olay anlatılır. Yıl 1844-48. Hekim *Ignaz Semmelweis.* Görevli olduğu yer Viyana Doğum Kliniği. İki doğum kliniği var. Birinci klinikte 1844 yılında 3157 annenin 260 kadarı %8.2'si loğusa ateşi yüzünden ölüyor. Ölüm oranı 1846'da %11.4'e çıkmış.

İkinci klinikte loğusa ateşinden ölüm oranı %2.3 - %2.7.

Sonu ölümle biten bilmece nasıl çözüldü.

Doktor *Semmelweis*, yaygın görüşleri eler. Sorun şudur. İkinci Klinikte doğumdan sonra loğusa ateşinden ölüm, Birinci Kliniğe göre daha düşüktür. Bir bulgu daha vardır. Sokakta doğuran kadınlarda ölüm oranı Birinci Kliniktekinden daha düşüktür.

Çeşitli denemeler yapılır. Sonuç değişmez. 1847'nin başlarında bir doktor loğusa ateşi benzeri belirtileriyle ölür. Bu doktor bir öğrencisiyle birlikte otopsi yapmıştır. Öğrencinin neşteri, doktorun elini kesmiştir. Bunun üstüne *Semmelweis* tıp öğrencilerinin ellerini klorlu suyla yıkatır. Birinci Klinikte ölüm oranı düşer.

Bu arada bir deney daha yapılır. Eller temizlenmeden bakılan on iki kadından on biri ölür.

Sorun çözülmüştür. Eller mikroplardan arındırılmazsa loğusa ateşinden ölüm oluyor.

İkinci Klinikteki ölümlerin düşüklüğü de anlaşılır. O klinikte otopsi yapmayan ebeler doğum yaptırıyor.

Alper Yavuz bilgide sürekliliği şöyle anlatır, *"19. yüzyıl bilimin şahlandığı bir dönem. Bu yüzyılın bilimcileri karşılaştıkları sorunları doğa üstü güçler yerine; empirik, sınanabilir olgularla açıklamaya çalıştılar. Darwin, Pasteur, Marie Curie ve daha birçok 19. yüzyıl bilimcisi uyguladıkları deneye dayalı yöntemlerle bilimsel yöntemlerin temellerini attılar."* (82)

Bir Soru

Alper Yavuz 19. yüzyıl bilimcisinin sorunları, doğaüstü güçlerle çözmediğini söylüyor. *Darwin, Pasteur, Marie Curie* daha birçok bilim insanı bilimsel yöntemi uyguladılar.

19. yüzyılda Osmanlı devleti, Müslüman toplumu. Bakın ne konumda. *Cihan Dura* ne diyor. "*XIX. yüzyıla girerken, aydınlanmacı parıltılar o kadar azdır ki, tıpta bile hâlâ otopsi, yani gözlem yasağı sürmektedir. (...) Yüzyılın modern hekimlerinden Şânizâde (ölümü 1826) özgür ve bağımsız düşünceli ünlü kişilerin bir araya geldiği bir bilim derneğine üye olduğu kuşkusuyla sürgüne gönderilir. (...) Damat Sait Paşa, Padişaha 'coğrafya derslerinde harita göstermenin kafir adeti olduğunu, şeriatan buna cevaz vermediğini' bildirir.*" (83)

Bugün Türkiye 19. yüzyılın Osmanlı Müslüman toplumundan ilerde. Ama bilimle felsefeyle ilişkisi pamuk ipliğine bağlı.

Şimdi soruyorum. Başta Türkiye, bütün İslam toplumları neden geri kaldı.

Özel Yanıtlar

Prof. Dr. Hasan Onat, İslam uygarlığının geçmişteki başarısını anlattıktan sonra şöyle der, "*İşin doğrusu bu satırları yazmak bile insanın içini acıtmaya yetmektedir. Çünkü Müslümanlar bugün kendi yarattıkları muazzam birikimin farkında değildirler.*" (84)

Onat'a göre Müslümanlar görkemli birikimi unutmuşlar.

Akif Emre, Abdülhamid'in Hatası adlı yazısında İslam dünyasının durumunu şöyle saptar, "*İslam âlemi uzunca bir süredir kendine olan özgüvenini kaybetti. Bozgunlar, yenilgiler, parçalanmalar, sömürgeleştirilmeler, ihanetler sonucu korku ve şüphe hayata bakışımızı, dünyayı değerlendirme biçimimizi belirleyici oldu.*" (85)

Peki İslam toplumları neden bu duruma düştü, onu şöyle açıklıyor *Akif Emre*. "*Son dönem Osmanlı aydınlarından Hüseyin Kazım*

Kadri (1820-1934 C. G) ilmi birikiminin yanı sıra İttihatçılar döneminde devlet görevlerinde bulunmuş hatırı sayılır bir entelektüeldi. (...) Abdülhamid'in en büyük hatası olarak -mealen- şu tespiti yapar: Parçalanmakta olan bir imparatorluğu korumak için Padişah'ın uyguladığı yasakları, içinde bulunduğu yalnızlıktan dolayı aldığı tedbirleri anlamak mümkün olsa da uygulamalarının en büyük olumsuzluğu içimizdeki pozitif enerjiyi bu tedbirler adına öldürmesidir; bu yaratıcılığın ortaya çıkmasına izin vermemesidir." (86)

Daha sonra şöyle sürdürüyor *Akif Emre, "Benzer karamsarlığın, kuşkuculuğun Ortadoğu'yu, Türkiye'yi yeniden kuşatmakta olduğunu görmemek imkansız. Olumsuzluklar komploları üretiyor. Bir yanda Amerika Suriye'yi parçalamak istiyor, diğer tarafta mezhep çatışması körüklenerek Ortadoğu Sünni-Şii ayrımına sürükleniyor, Siyonistler Mısır'da kargaşa çıkartıp İslamcıların iktidarını engelliyor, İran Sünnilere karşı savaş açıyor, İngilizler Irak'ta Kürt devleti kurduruyor... Her birinde bir parça gerçeklik payı bulunsa da sonuçlarında hep dışımızdaki güçlerin belirleyici olduğu korkusu zamanla yorumlama biçimine dönüşüyor."* (87)

Böylece gerçeklikten kopuluyor.

Kazım Kadri sorunu *Abdülhamit*'e bağlıyor. *Adnan Adıvar*, 14. yüzyıla gider. *Adıvar*'ın *Tarih Boyunca İlim ve Din* adlı kitabı var. Bu kitabın 132. sayfasındaki dipnotta şöyle der *Adıvar, "Artık, Doğu'da ilimle dinin ilişkilerine dair bir bahse rastlanmayacaktır. Çünkü XIV. yüzyıldan sonra İslam dünyasında ilim ve felsefe sönmeye başladığından, dinin karşısında ne müspet ilimler, ne de felsefe vardı."* (88)

Ronan, Bilim Tarihi adlı kitabından şöyle der, *"İslam kültürüne mensup düşünür, bilgin, coğrafyacı, doğa bilimcisi ve hekimlerin,*

insanın doğa âlemi hakkındaki bilgi birikimine önemli katkılarda bulunduğuna şüphe bırakmamaktadır. Bu, onların geç dönem ortaçağ Batı dünyasına verdikleri mirasın bir kısmıdır. Diğer bir kısmı ise, daha önce gördüğümüz gibi, Yunan bilim eserleridir; bu eserler bazen doğrudan doğruya bazen de İslam kültürünün kalburundan süzülerek Batı'ya geçmiştir. İlk Müslümanlar ve bütün İslam dünyası, bilimler üzerine çalışmış ve önemli katkılar getirmişlerse de, başarıları bir müddet sonra durmuş ve modern bilime hiçbir zaman ulaşamamışlardır. / İslam her şeyden önce vahiyi yüceltmekte ve onu, her şeyin üzerinde ve en büyük otorite olarak görmektedir. Bu, akla önem verilmediği anlamına gelmez; tam tersine insan aklının kullanımı Tanrı'nın hediyesi olarak değerlendirilmiştir; ancak bu da, her zaman vahyin kontrolü altında yapılmalıdır. MS 700 yıllarında ortaya çıkan Mutezileler, bunun farkına varmışlardı; gerçekten de aklın kullanılmasına çok önem verdiler ve dini inançların en derin noktalarının bile akıl sayesinde anlaşılabileceğini söylediler. Buna karşılık, birkaç yüzyıl sonra ortaya çıkan Eşariler, aklın aşırı şekilde kullanımını ve dini dogmaya karıştırılmış olmasını reddettiler. Yaklaşık iki yüzyıl boyunca, bu rakip okullar birbirileriyle mücadele etti ve on ikinci yüzyılda Eşarilerin argümanları galip geldi. Böylece, pasif kabullenme tavrı gelişti. Bu tavır, ister istemez bağımsız bilimsel düşünceye karşıydı ve entelektüel gelenekçilik galip geldi. İslamiyet, bilim ve dini hiçbir zaman, bizim şimdi yaptığımız gibi kesin olarak birbirinden ayırmadı ve bilim meşalesi başkaları tarafından taşınmak zorunda kaldı." (89)

Meşale 12. yüzyılda söndü. Şimdi 21. yüzyıldayız. 21. yüzyıla kadar Müslüman toplumlar karanlıkta kaldı.

Meşalenin sönmesi hepimizi etkiledi. Meşale, niye söndü, yeniden yakılabilir mi. Bunun üstünde durmak zorundayız.

Prof. Celal Saraç, Bilim Tarihi adlı yapıtında şöyle der, "*Doğu'da X ve XI. yüzyıllar Pozitif Bilimlerin altın devridir. İçlerinde Farabi gibi filozof ilim adamlarının, Razi, Biruni, İbn Heysem gibi fizikçiler*" (90) bu yüzyılın insanlarıdır. Peki ama İslam dünyasında bu insanlar nasıl algılandı.

İslam uygarlığında felsefeye nasıl bakıldı, önce onu görelim. *Prof. Dr. Fazlur Rahman, İslam* adlı yapıtında İslam uygarlığında felsefe için şöyle der, "*Fakat o, bunu Yunan felsefesinden almış olduğu malzemenin akli niteliğinin müsaadesi nisbetinde yapar. İşte onun hem göz kamaştırıcı orjinalliği hem de trajik sonu burada yatmaktadır, çünkü felsefe, Sünniliğin isteklerini tatmin edemedi ve bu yüzden de yaşama izninden mahrum bırakıldı.*" (91)

Müslüman düşünürler Yunan takıntısından bir türlü kurtulamadılar. Bu konuda birçok kitap okudum. İslam felsefesi dendikte Yunan dediler...

Ben bunu gördükte baktım... hep baktım.

Bakın, *Hamid İnayet* ne diyor *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce* adlı yapıtında. "*Geçmişin Farabi, İbn Sina, İbn Bâcce gibi büyük filozofların, Suhreverdi ve Sadreddin Şirazi gibi bağnaz olmayan Şii düşünlerinin başarıları tarihi olmayan, soyut karakterleri nedeniyle kullanıma pek müsait değildi. Bu kişilerin görüşlerini kullanışsız kılan sebeplerden biri de eski Yunan ve İran'ın bu kişiler üzerindeki etkisinin Müslümanlar arasındaki sapık inançların sebebi olarak gösterilmesiydi.*" (92)

Bir de *Prof. Dr. Abdülkerim Suruş*'un *Bilginin İslamileştirilmesi Mümkün mü?* adlı yapıtında söylediklerine bakalım. "*Özellikle Eş'ari Kelam okulunun egemen olmaya başlamasıyla birlikte felse-*

feciler pek öyle makbul ve saygı değer insanlar olarak görülmüyorlardı. Felsefeciler, muhtelif şekillerde ya sapkın (mutezil) ya inançsız ya da yanlış inanan ve nihayet imanın ve müminlerin yollarını kesen eşkıyalar vs. olarak görünüyorlardı. Hiçbir zaman mesut ve güvenli bir hayat yaşamadılar." (93)

Prof. Dr. Fazlur Rahman, İslam uygarlığında felsefe hareketinin trajik sonunu belirler.

Şimdi burda duruyorum. Günümüzde İslam topluluklarına bakıyorum. Görünüm şu. *Abdülhamit Bilici* yazıyor. *"...bugünkü mezhepçi, ırkçı ve radikal anlayışlardan kurtulmadıkça korkarım bu süreç daha çok çatışmaya neden olacak."* (94)

İslam uygarlığına altın devrini yaşatanlar, hiçbir zaman esenlik içinde güvenlikte yaşamadılar.

El Kindi (Ölümü 873)

İslam uygarlığında felsefeyi başlatan *el Kindi*'dir. (95)

Kindi'nin düşünme yetisi çok boyutlu. Kültürle, bilgiyle ilgili görüşü çağını aşmış. Büyük çoğunluğa baktığımda bugünün Türkiye'sini de aşmış.

İlkin şu. Bilginin toplumsal olduğunu görmüş. Şöyle der, *"Özellikle şu husus bizce ve dilimizi konuşmayan bizden önceki seçkin felsefecilerce çok iyi bilinmektedir ki ne bir kişi ne de bir topluluk kendi çabasıyla gerçeği tam olarak kuşatabilmiştir. Çabaları sonucunda bunlar ya gerçek adına bir şey elde edememişler, ya da gerçekle kıyaslanınca çok az şey elde edebilmişlerdir. Fakat her birinin gerçek adına elde ettiği o azıcık bilgiler bir araya toplanınca büyük bir değer oluşmuştur."* (96)

İkinci büyük saptama. Bilginin sürekliliği. Şöyle der *Kindi*, *"Bir kimsenin ömrü ne kadar uzun, ne kadar ciddi ve yoğun, fikri de ne kadar ince olursa olsun, zaman olarak kendisini kat kat aşan bu birikimi hayatı boyunca elde etmesi mümkün değildir."* (97)

Bir başka önemli saptaması. Bilgi üretene saygı. Üretilen bilgiler az da olsa, yanlış da olsa onlara gönül borcumuz olmalıdır *Kindi*'ye göre.

Kindi, uz görüşüyle din tacirlerini eleştirir. Şöyle der, *"...haksız yere işgal ettikleri kürsüleri korumak için, elde edemedikleri ve çok uzağında bulundukları insanî faziletlere sahip olanları aşağılarlar. Amaçları riyaset ve din tacirliğidir. Oysa kendileri dinden yoksundur. Çünkü bir şeyin ticaretini yapan onu satar, sattığı ise artık kendisinin değildir. Kim din tacirliği yapıyorsa onun dini yoktur. Gerçekte varlığın hakikatinin bilgisini (felsefe) edinenlere karşı çıkan ve onu küfür sayanın dinle bir ilişkisinin kalmaması gerekir."* (98)

Kindi akıla nakilden daha çok önem verdi. Bundan ötürü halife *Mu'tasım* (833-842) döneminde baskı gördü. Halife *Mütevekkil* (847-861) dayakla cezalandırdı *Kindi*'yi.

Muhammed İbn Zekeriyya el-Razi (864-925 ya da 932)

Macit Fahri, İslam Felsefesi Tarihi adlı yapıtında şöyle der, *Naturalizmin Doğuşu ve İslam Akıdesine Meydan Okuması: İbn el-Râvendi ve el-Râzi.*

Macit Fahri bu bölümde önce *el-Serahsi*'den söz eder. *Serahsi*, önce sarayda ilgi görür. Dinle ilgili kuşkularını halifeye anlatır. *Serahsi* burda durmaz, peygamberlere şarlatan diye saldırır. Bunun üstüne halifenin buyruğuyla öldürülür.

Serahsi 889'da gözden düşer. Öldürme buyruğunu veren halife *Mutemed*'dir.

Ravendi'ye geldikte *Macit Fahri* şöyle der, "*Onun, insan aklının Allah hakkında bilgi edinmeye ve iyi ve kötüyü temyiz etmeye yeterli olduğunu savunduğu rivayet edilir, (...) vahy tamamen gereksizdir ve peygamberlik iddialarının dayandığı söylenen mucizeler de tamamen batıldır. İslami görüş açısından en büyük mucize olduğu kabul edilen Kur'an'ın edebi mükemmelliği de ona göre, olağandır, çünkü, elbette bir Arap (yani Muhammed) diğer bütün Arapları edebi ustalık bakımından geride bırakabilir.*" (99)

Adnan Adıvar, Tarih Boyunca İlim ve Din kitabında şunları söyler, *Ravendi* Kuran'la ilgili *Beyin Yaralayan* adlı bir kitap yazmıştır.

Ravendi, bu görüşlerinden dolayı cezalandırılacağını bilir, bunun üstüne kaçar. Kaçması yeterli değil, onu aşağılamak gerekir. O, *Levi* adında bir Yahudi'nin yanına kaçar. Yahudi ona para verir. *Ravendi* de *Beyin Yaralayan* kitabını yazar.

Eşari onu lanetler.

Adıvar, er-Râzi için şöyle der, "*Din hakkındaki bu eleştirmelerini bir tarafa bırakırsak, onun ilmi düşünce bakımından çok önemli sözleri olduğunu ve Demokritos'un atomculuğuna inanmış olan bu bilginin bilim yolundan bir çeşit materyalist felsefeye doğru gittiğini düşünebiliriz.*" (100)

Ahmet Yaşar Ocak, Zındıklar ve Mülhidler adlı yapıtında şöyle der *Râzi* için, "*İbnü'r Ravendi'den sonra, F. Gabrieli'nin tabiriyle 'ilhad çizgisinin en az onun kadar radikal temsilcilerinden bir başka büyük zındık yahut mülhid' ile Ebubekir Muhammed b. Zekeriyya er-Razi ile karşılaşıyoruz. İbnü'n-Nedim, İslam düşünce tarihinin*

bu son derece dikkate değer simasından bahsederken 'zamanının bir tanesi ve asrının yeganesi' ifadesini" kullanır. (101)

Ocak, Râzi'nin felsefesini şöyle anlatır, *"...er-Razi, kainatın bir yaratıcısı olduğunu kabul etmekte, Allah'a inanmaktadır. O halde, tıpkı İbnü'r-Ravendi gibi o da gerçekte bir deisttir. Ancak bu, İslam'ın telkin ettiği anlamda bir Allah inancı değildir. Onun inandığı ikinci gerçek ise akıldır. Er-Razi aklı her şeyin üstünde tutuyor. Ona göre akıl varken ne peygamberlerin, ne de onların 'Allah'tan aldıklarını iddia ettikleri' vahyin ürünü olan kutsal kitapların gereği vardır. Zaten peygamberler ve kutsal kitaplar çelişki içindedirler. Nitekim er-Razi bütün kutsal kitapları eleştirir ve kendinden öncekiler gibi, Kur'an-ı Kerim'in icazını kabul etmeyerek daha iyi bir kitap yazmanın mümkün olduğunu, tıp, geometri, astronomi ve felsefe kitaplarının Kur'an'dan daha faydalı olduğunu iddia eder."* (102)

Râzi, Düşünmeyi Savunuyor

Mahmut Kaya'nın kitabında, *Ebu Bekir er-Râzi* ile *Ebu Hatim er-Râzi Arasında Geçen Tartışma* başlıklı bölüme baktıkta ne görülür. 10. yüzyılda *Râzi*, felsefeyi, düşünmeyi savunur.

Ben *Râzi*'nin bu söylediklerini okudukta içim titrer. Bakın o tartışmadan bir bölüm. *Ebû Hâtim er-Râzi, "Bu demektir ki dünyada hiçbir zaman gerçek bulunamayacak ve daima fikir anarşisi sürüp gidecektir. Sen öncekilerin sistemini yanlış ve tutarsız bulduğuna göre, sonrakiler de senin sisteminin tutarsız olduğunu söyleyecek ve böylece yanlışlıklar zinciri devam edip gidecektir."* (103)

Ebu Bekir er-Râzi, "Farklı görüşlere yanlış ve tutarsız denemez. Çünkü o önceki ve sonraki düşünürün her ikisi de müctehittir. Kendisini düşünme ve araştırmaya adayıp içtihat yapan kimse doğru

yoldadır. İnsan ruhu ancak felsefi düşünce sayesinde bu dünyanın kirinden, pasından arınır ve öbür dünyada kurtuluşa erer..." (104)

Ebû Hâtim er-Râzi'ye göre insanlar görüş ayrılıkları yüzünden yıkılıp gitmişlerdi, felsefeyle uğraşmak yıkımı artırırır.

Ebû Bekir er-Râzi, buna şöyle yanıt verir, "*Ben görüş ayrılığını bâtıl ve sapıklık olarak görmüyorum. Çünkü düşünen ve o doğrultuda çalışıp didinen biri amacına ulaşamasa da doğru yoldadır.*"

Henry Corbin, Râzi'nin bu sözünü önemser, çok sonra *Lessing* de gerçeğin araştırmasını önemseyecektir, der.

er-Râzi'yle *Lessing* arasında 9 yüzyıl var. *Râziler* varken *Lessingler* yoktu. *Lessingler* varken *Râziler* yok olmuştu.

Şimdi burda bir not düşmek zorunlu. *Henry Corbin*'in *İslam Felsefesi Tarihi*'ni çeviren ve notlandıran *Prof. Dr. Hüseyin Hatemi.*

Prof. Dr. Hüseyin Hatemi, çevirdiği kitaba notlar koyuyor. Notlarla kitabı "düzeltiyor".

Corbin, Râzi için şöyle diyor, "*...şiddetle mutlak bir eşitliği ileri sürmekte ve savunmaktadır. Her insan eşittir. Tanrı'nın bazı insanlara peygamberlik görevini vermek için onlara ayrıcalık tanımış olması düşünülemez. Bunun sonucu ancak şeamet ve musibet olur: Dogmalar ve batıl inançlar adına savaş ve kitaller yapılır. (347)*" (105)

347 nolu not şöyle. "*Tevfik Fikret'in 'Tarih-i Kadim' şiiri belki de Razi'nin Batı'dan geçerek gelmiş bir etkisidir.*"

Corbin'e göre *er-Râzi*'yle *İsmaili*'yi savunan *Ebu Hatim er-Râzi* arasındaki tartışmanın ince noktası şudur. *Ebu Bekir er-Râzi*, düşünce uğraşını, aklı, felsefeyi savunur. *Ebu Hatim er-Râzi* şunu savunur. Neyin yararlı, neyin zararlı olduğu inanıp bağlandığı imamlardan öğrenmelidir.

Bu tartışmanın *Corbin*'e göre ilgiye değer yanı şudur. *Râzi*'nin karşısında olanlar şeriat-kelam bilginleri dindar filozoflar yoktur. Karşısında bâtıni İslam anlayışı vardır. Şöyle der *Corbin*, *"Rhazes ve İsmaililer arasındaki karşıtlık İslam'da düşünce tarihinin en önemli anlarından biridir. (358)"* (106)

358 nolu notta şöyle der *Hatemi*, *"Tıp bilgini olarak güçlü bir ad olan Râzi'nin İlahi Hikmet'ten nasip almadığı ve manevi derece yönünden Voltaire'den aşağı seviyede bulunduğu anlaşılmaktadır. (...) Râzi bir ateist değildir, ancak nübüvvet ve vahye karşıdır. Herhalde Batı'da benzer düşünce sahipleri üzerinde etkisi büyük olmuş, bu etki özellikle Tanzimat sonrası Türkiye düşüncesine de Batı kalıpları içinde aktarılmıştır. İsmaili masalları ile Râzi'ye cevap verilemezdi. Acaba İmam-ı Azam'ın çevresinden ona bir itiraz sürülmüş mü idi? O dönemin kültür hayatının daha yakından incelenmesi gerekir. Belki de Bağdat'ta değil, Rey çevresinde ileri sürülen ve mevzi'i kalan hezeyanların cevaplandırılmasına da gerek görülmemiş, Râzi'nin etkileri daha sonraları özellikle Batı'da kendisini göstermiştir."*

Ek 3

Şaşırtıcı Bir İnsan

Yazardır. Ara sıra *İnsancıl*'a uğrar. Beni hiç okumadığını biliyorum. *Râzi*'yi yazarken geldi. Neler yaptığımı sordu. İslam uygarlığının neden 12. yüzyıldan sonra çöktüğünü araştırıyorum dedim. Bunun üstüne bana "Aztekler yok oldu, ama Araplar var." dedi. Var ama uygarlıktan yoksunlar dedim.

"Uygarlık dendikte ne anlama geldiği belirlenmeli." dedi. "Uygarlık ille de Avrupa uygarlığı değil." dedi. Bunun üstüne ben uygarlık insanın nesneleri tanımasıdır, dedim.

İbn el-Heysen'den söz ettim. Hiç etkilenmedi. İslam felsefesini biliyor musun dedim, bilmiyormuş.

"Bilmiyorum" diyor, ama yüzünde bilmemenin bir sıkıntısı yok.

Kendisi yazar. Arada sırada bana uğruyor. Benden tek satır okumuyor. Birçok şeyi eleştiriyor. Ama eleştirileri yüzeyseli aşamıyor.

Çok rahat. Kendini tamamlanmış, yeterli biri olarak görüyor.

Ne kadar şaşırtıcı bir insan değil mi.

Böylesi çok Türkiye'de.

Nasıl görüyoruz sorusunu *İnsanın Yücelişi* şöyle yanıtlar, *"Yunanlılar, ışığın gözden maddeye gittiğini sanırlardı."* (107)

Şöyle der *Empedokles*, *"84 - Ve böylece fırtınalı bir gecede çıkmaya niyet eden bir adam, kendisini bir lambayla donatır, parlak ateşin alevini etrafına her türlü rüzgarı uzaklaştıran boynuzdan levhalar yerleştirir ki, bunlar hüküm süren rüzgarın nefeslerini kırar, fakat bunların arasından geçen ışık inceliği nisbetinde yorulmaz ışınlarının eşiği üzerinde parlar. Böylece o da (Aşk) ilkel ateşi, her tarafından haritalı geçitlerle delinmiş olan ince zarlar ve dokularla kaplanmış yuvarlak gözbebeğini hile ile elde etmiştir. Onlar (bu geçitleri), gözbebeğini çevreleyen derin suyu uzaklaştırır, fakat ateşi oradaki inceliği nisbette geçirir. / 85 – Fakat (gözün) yumuşak alevi, toprağın zayıf bir parçasından başka bir şey değildir."* (108)

Ronan, Empedokles için şöyle der, *"Gözlemleri neticesinde, ışık saçan cisimlerin yaydıkları bazı şeylerin gözlerden çıkan ışıklar ile karşılaştığı fikrine vardı. Bu görüş doğru olmamakla beraber, görmenin sadece gözden çıkan bazı şeylerle geldiği şeklindeki Pithagorasçı görüşten bir adım daha ileriydi. Empedokles ayrıca ışığın uzayda ilerlemesinin belli bir zaman aldığını düşündü. Ancak bu sonuca yalnızca akıl yürütme ile varmış olmalıdır, zira bu konuda gözleme dayanan ilk ispat iki bin yıl sonra elde edilecekti."* (109)

Platon görmeyi şöyle açıkladı, *"Yarattıkları ilk organlar ışık taşıyan gözler oldu; onları yüzün üzerine şunun için yerleştirdiler: yakmadan tatlı bir ışık vermek hassası olan bu bir çeşit ateşten, her gün görünen gün ışığına yakın bir madde vücuda getirmeyi düşündüler; bu ateşin kardeşi olan içimizdeki saf ateşi, birbirine sıkışmış, ince parçaların bir akıntısı halinde gözlerden akıttılar, bütün gözü de*

hele merkezini, daha kalın olan bütün öteki ateşleri tutacak, yalnız o saf ateş çeşidi sızdıracak şekilde kalınlaştırdılar. Demek oluyor ki gün ışığı görüş akıntısının sardığı zaman, benzeyen kendi benzerine rastlayarak, içeriden çıkan ışının dışarıda rastladığı bir nesneye çarptığı her yerde, gözlerin yönünde bir tek ten vücuda getirmek için onunla birleşir." (110)

İbn Heysem (977-1042)

İnsanın Yücelişi adlı yapıtta *İbn Heysem* şöyle anlatılır, *"Bu bilgin, Arap kültüründe yetişen, gerçekten özgün düşünceli bir bilim adamıydı. Yunanlılar, ışığın gözden maddeye gittiğini sanırlardı. Alhazen, ilk kez, maddenin her bir noktasından bir ışın gözümüze yansıdığı için görebildiğimizi anlamıştı. Yunanlıların görüşü, herhangi bir maddenin, örneğin elimin, neden yer değiştirdikçe, büyüyüp küçüldüğünü izah edemiyordu. Alhazen'in anlatımına göre, elimden yansıyan ışınlar, ben elimi uzaklaştırdıkça daralmaktadır. Elimi size doğru uzattığım zaman, gözünüze giren ışın demeti büyür ve daha geniş bir açı oluşturur. İşte, maddenin büyüyüp küçülmesi, bundan, yalnızca bundan ötürüdür."* (111)

Farabi (870-950)

İsmail Hakkı İzmirli, şöyle der *Farabi* için. *"İslam dünyasında Farabi çapında ikinci bir filozof gelmemiştir."* (112)

Farabi çalkantılı bir dönemde yaşadı.

Şöyle düşündü, *"Zamanın baş aşağı geldiğini gördüğüm vakit, sohbetin de bir fayda olmadığını anladım. Bütün başkanları elem, bütün başları sıkıntı kaplamıştır. Evime çekilerek, şerefimi koruma-*

yı yeter buldum. / Ömrümü iki bardakla geçirdim ve işlerimi onlara havale ettim. Bu bardaklardan biri mürekkep, diğeri şarapla doludur. Biriyle bilgeliği kaydeder, diğeriyle içimin sıkıntısını gideririm." (113)

Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri adlı yapıtta şöyle denir, *"Her ne kadar Farabi'nin öğretisi Ortaçağların bir yansıması olsa da çağımızın ve hatta günümüzün anlayışını da ihtiva eder. Farabi, bilimin yanındadır ve deneyi teşvik eder, kahinliği ve astrolojiyi reddeder. Nedensellik ve zorunluluğa o kadar inanmıştır ki görünüşte açık bir nedeni olmayan sonuçlar için bile nedenlere başvurur. Felsefesi ile dinin arasında bir ahenk kurabilsin diye felsefe geleneğiyle olan uzlaşmayı korumada zorlanacak derecede aklı son derece kutsal bir mevkiye yerleştirir."* (114)

Johanthan Lyons, Hikmet Evi adlı yapıtında, bir haydut çetesinin *Farabi*'yi öldürdüğünü söyler. (115) *Şerif*'e göre bu doğru değildir.

Farabi, mezhep kimliğinin, insan kimliğini sıfırladığı bir dönemde yaşadı. Bugün de bunu yaşamıyor muyuz.

Dinsel kimlikler, ulusal kimlikler, mezhep kimlikleri yeryüzünü kasıp kavurmakta.

Bu ayrımlar sömürücü sınıfın da işine yarıyor. Proletaryanın ulusal ya da mezhep kimliklerine ayrılması, ne sevindiricidir burjuvazi için.

İnsan Türü

İslam'da mezhep kavgaları hiç durmadı. *Farabi*, mezhep kavgalarının kıskacını aştı. Kavgaları, savaşları önleyecek temel bir ilkeyi savundu.

Bakın ne dedi *Farabi*, "*Bir aynı türün içine giren varlıklara gelince, bunlarda türün kendisi, onları birbirine bağlayan bir bağdır ve onların bu türden dolayı barış içinde yaşamaları gerekir. O halde insanlar söz konusu olduğunda onların arasındaki insanlık, bağlayıcı bağdır. Dolayısıyla onların müşterek insan türüne ait olmalarından dolayı birbirleriyle barış içinde yaşamaları gerekir.*" (116)

İbn Rüşd (1126-1198)

İbn Rüşd, Russell'a göre Doğu'nun son, Batı'nın ilk filozofu...

İbn Rüşd'ü üç noktadan ele alacağım.

Birinci nokta, evrensel kültürü savunması. *Felsefe-Din İlişkileri* adlı yapıtında şöyle der, "*...yürüdüğümüz yolda, bizden öncekilerin bu konuda söylediklerinden faydalanmamız ve yardımlarına başvurmamızın üzerimize düşen bir görev olduğu gayet açıktır. 'Başka' ve 'öncekiler' dediğimiz kimselerle aynı dinde olmamızla olmamamız eşittir.*" (117)

İki yüzyıl önce *Kindi* de evrensel kültürü savunmuştu. Ancak, İslam'da felsefeye hep burdan saldırıldı. Saldırıyı *İbn Rüşd* de durduramadı.

İkinci nokta insanın ilerleyişinde son derece önemli. Çifte hakikat denen yolu açtı. *Felsefe-Din İlişkileri* adlı yapıtında şöyle dedi. "*Bu şeriat haktır, hak olanı bilme ve tanıma neticesini doğuran düşünmeye davet etmektir. Durum bu olunca, biz Müslümanlar topluluğu olarak, kesinlikle biliriz ki delil ve burhana dayanan bir düşünce (hakiki felsefe) şeriatın getirdiği (hükümlere ve tebliği) ne aykırı düşecek bir netice meydana getirmez. Çünkü (şeriat da haktır hikmet dediğimiz felsefe de haktır ve) hak hakka zıd olmaz.*" (118)

Üçüncü nokta aklı, bilimi savundu. Aklı, bilimi savunduğu için yargılandı. Ölümden zor kurtuldu. Sürgüne gönderilmeden önce Kurtuba Caminin eşiğine oturtuldu. "*Bu kişi zındıktır, dinsizdir.*" dendi. Yüzüne tükürüldü. Bu olayın nedenini *Süleyman Uludağ* anlatır. *Ensari* adında bir Arap tarihçisi, dünya yıkılacaktır, kıyamet yakındır der. Bu görüşünü bir müneccime dayandırır. Halk bu savdan korkar. Yönetim Kurtuba kentinin ileri gelenlerini toplar, görüşlerini sorar. Müneccime göre fırtına yıkacaktır dünyayı. *İbn Rüşd*, dünyanın fırtınayla yıkılmayacağını söyler. Bunun üstüne şeyh *Ebu Muhammed Abdülkebir* "Kur'an'da Ad kavminin yıkılışını anlatan haberlere ne diyeceksin." der. *İbn Rüşd*, "Kur'an'a inanmamak olmaz" der, "ancak bugünkü sorunumuz bilimle ilgili."

Toplantıda bulunan hocalar hep birden ayaklanır, "Yaş ve kuru ne varsa hepsi Kur'an'dadır."

Bu olaydan sonra, her yerde okunması için şu bildiri hazırlandı. *"Eski zamanlarda vehim denizine dalan bir topluluk vardı. Geriye, hiçbir değeri bulunmayan, manası da evrakı da kapkara olan birtakım sayfalar bıraktılar. Bunların şeriata olan uzaklığı meşrıkın mağribe uzaklığı gibidir. Şeriata zıt oluşu ise iki âlemin yekdiğerine zıt olmalarına benzer. Aklın şeriatın ölçüsü olduğuna, hakikatın da onun delilini teşkil ettiğine inanırlar. Davaları etrafında çeşitli fırkalara ayrılırlar. Bu hususta çeşitli şekillerde ve yollarda yürürler. Allah'ı ve müminleri kandırıyorlar ama sadece kendilerini kandırmaktadırlar ve bunun da farkında değillerdir. Şeriata, Ehl-i kitaptan daha zararlıdırlar. Allah'a dönüş ve yöneliş bakımından onlardan daha uzaktadırlar. Vücuda sirayet eden ve bulaşan zehirden sakındığınız gibi onlardan sakınınız ki bu şeriata iman hususunda Allah sizi muvaffak kılsın."* (119)

Felsefe eserleri yaktırılır. Mantık kelimesi yasaklanır.

Prof. Dr. Hüseyin Hatemi, Henry Corbin'den *İslam Felsefesi Tarihi*'ni çeviriyor. *Corbin*'in yapıtını kendince, notlarla düzeltiyor.

Hüseyin Hatemi yapıta koyduğu notlarla yetinmez. Bir *Sonsöz* yazar. *İbn Rüşd'den Sonra İslam Felsefesi.*

Bu sonsöz şöyle biter, "*Yukarıda da söylediğimiz gibi, bir felsefe tarihi eserinde elbette İbn Rüşd'ün yeri vardır. Ne var ki hikmet semtine gitmek isteyenin İbn Rüşd aracına binmesi boşunadır. Bu yolculuk olsa olsa Venedik'in çıkmaz bir sokağında sona erer. Bundan sonra da yine çıkmaz bir sokakta gece yarısı yorgun-argın inmek için Batı felsefe okulu aracına aktarma edilir.*" (120)

İbn Rüşd'ün aracı, nasıl bir araçtı acaba. *Corbin* bu aracı şöyle anlatır, "*İbn Rüşd'ün bir sözü vardır. 'Ey insanlar! Sizin ilahi ilim dediğinizin yanlış olduğunu söylemiyorum, fakat ben beşeri ilmin alimiyim, söylediğim budur.' / Denebilir ki İbn Rüşd işte bu sözdedir ve 'İnsanlığın Renaissance (Rönesans) ile belirlenen gelişmesi de buradan kaynaklanmıştır.*" (121)

Alexandre Koyre, Yeniçağ Biliminin Doğuşu adlı yapıtında şöyle der, "*İbn Rüşdçülük Ortaçağ ile Yenidendoğuşta çok önemli bir rol oynamıştır.*" (122)

Hatice Nur Beyaz Erkızan, İbn Rüşd için şöyle der, "*İslam Felsefesi yaklaşık olarak VII-XII. yüzyıllar arasında en yüksek gelişmesini yaşadı. İbn Rüşd, bu felsefi yükselişi gerçekleştiren büyük İslam filozoflarının en büyüklerindendi. Onun derin felsefi kavrayışı ve gücü Batı düşüncesi üzerinden çok etkili oldu.*" (123)

Erkızan, daha ötesini, ince noktayı şöyle belirler, "*Aristoteles ve İbn Rüşd, Batı'ya felsefenin, hakikati aramanın ruhsal coşkusunu ve ışığını verdiler.*" (124)

Peki, *İbn Rüşd*'ün aracına binmeyenler n'oldu. Onu da *M. M. Şerif* anlatıyor, *"Birçok sebepten ötürü İbn Rüşd Ortaçağ Avrupa'sında, Doğu'da olduğundan daha iyi tanınıp takdir edildi. Birinci olarak onun birçok eseri Latince'ye tercüme edilmiş, elden ele dolaşmış ve muhafaza edilmişti; oysa Arapça orjinalleri ya yakılmış ya da felsefe ve filozoflara karşı beslenen düşmanca tavır yüzünden yasaklanmıştı. İkinci olarak, Rönesans döneminde Avrupa, İbn Rüşd'ün öngördüğü ilmi metodu benimseme arzusundaydı, oysa Doğu'da ilim ve felsefe, mistik ve dini akımlar uğruna kurban edilmeye başlanmıştı. Nitekim kendisi ilim (ve felsefe) din arasındaki bu çatışmanın tesirlerine bizzat maruz kalmıştı. Doğu'da din kazandı, Batı'da ilim."* (125)

Sorun burda bitti mi. Hayır.

Ben, İslam uygarlığı *İbn Rüşd*'ü, aklı iterek geri kaldı deyip, sorunu bitiremem. Çünkü sorun daha derinlerde. Ben şunu arıyorum. Yaz mevsimi geldi diye felsefe seminerlerini, şiir seminerlerini bırakıp gidenlerin temel itkisi nedir, bu bir.

Beytü-l Hikme

Hikmetevi anlamına gelen bu kurum *Halife Mansur* zamanında kuruluyor (754-775). *Mustafa Demirci, Beytü-l Hikme* adlı yapıtında şöyle der, *"Beytü-l Hikme yaşanan tarihi sürecin ve insanlığın mevcut birikiminden faydalanma düşüncesinin kurumlaşmış veçhesi olarak ortaya çıkmıştır. (...) Yunan felsefesi, İran, Hint, Mezopotamya ve Mısır gibi köklü ilmi ve kültürel geleneklerin, İslam düşünce evrenine bu kurum kanalıyla taşınması sonucunda, İslam entelektüel muhitinde yepyeni bir dönem açılmıştır. Gerek düşünce alanında, gerek toplumsal alanda, gerekse beşeri ilimler alanında,*

yeni gelişmeler ve değişmelerin yanında, bu alanda İslam tarihinin hiçbir döneminde görülmeyecek yoğunlukta büyük bilginler ve filozoflar yetişmiştir." (126)

Beytü-l Hikme, eşi benzeri bulunmayan bir aydınlanma odağıdır. Bunu Müslümanlar kurmuş, yine Müslümanlar batırmıştır.

Mustafa Demirci söylüyor, Beytü-l Hikme tarihin karanlığında yitip gitmiştir.

Şimdi bir karşılaştırma zorunlu.

Mustafa Demirci bakın ne diyor, *"Hipokrat, İslam medeniyetinde tanındığı kadar hiçbir medeniyette tanınmadı. Bütün eserleri tercüme ve şerh edildikten başka Müslüman tabipler ve tabiatçılar onun sayesinde yeni ilimler ve usuller buldular."* (127)

21. yüzyılda Türkiye'de bir hekim *"Ben Hipokrat andını söylemem. O gavurdu, putperestti."* dedi.

N'oldu bize.

Nasıl oluyor da yaz geldi diye felsefe, şiir, estetik seminerlerini bırakıyoruz.

Nasıl oluyor da *Hipokrat*'ı dışlıyoruz.

Erkızan söyledi. *Aristoteles*'le *İbn Rüşd* felsefenin, hakikati aramanın ruhsal coşkusunu, ışığını, bizde kim söndürdü.

Paçavra bir yaşamın içinde nasıl oluyor da paçavra gibi yaşıyoruz.

N'oldu bize. Bu, iki.

Ek 4

Hipokrat Yemini

Şifa verici Apollo ile Aesculapius, Hygiea ve Panacea ve bütün diğer ilâh ve ilâheler adına yemin ederim ki, elimden geldiği ve aklımın erdiği kadar bu yeminin hükümlerini yerine getireceğim.

Tıp hocamı anam, babam kadar aziz tutacağım ve elimdeki ve avcumdakini onunla paylaşacağım. Eğer bir ihtiyaç olursa yardımına koşacağım. Onun oğullarına kendi kardeşlerim gözü ile bakacağım. Eğer isterlerse bu sanatı ücretsiz ve kendilerinden bir karşılık beklemeden öğreteceğim. Kendi oğullarım ve hocamın oğullarına ve tıp kanunu üzerinde yemin ile bağlanan talebeye elimden geldiği ve aklımın erdiği kadar bu sanatı kurallarla, şifahi derslerle ve hasta başında usüllerle göstereceğim. Gücümün yettiği aklımın erdiği kadar, hastalara tedavi ve perhizlerini onların menfaatlerine uygun surette idare edeceğim ve bütün fenalıklar ve adaletsizliklerden kaçınacağım. Gerek isteyenlere, gerek kendiliğimden hiç kimseye zehir sunmayacağım gibi kadınlara da çocuk düşürmek için ilaç vermeyeceğim. Hayatımı saflık, samimiyet içinde sanatımı icra ederek geçireceğim. Taş çıkarma (mesaneden) ameliyesini yapmayacağım; bu işi onunla meşgul olanlara bırakacağım. Girdiğim her eve ancak o evdeki hastaların faydasını temin için gireceğim. Ve her türlü fena ve ahlakı bozan hareketlerden kaçınacağım gibi, kadın erkek hastaları ister hür olsun, ister esir olsun iğfalden sakınacağım. Gerek sanatımın icrası sırasında, gerek sanatımın dışında insanlarla münasebette iken etrafımda olup bitenleri, görüp işittiklerimi bir sır olarak saklayacağım ve kimseye açmayacağım.

Eğer bu yemin ve sözü bozmadan yerine getirirsem hayattan ve sanatımdan alacağım zevk ve insanlar arasında daima göreceğim saygı bana helal olsun. Eğer bu yemini tutmazsam veyahut yalan yere yemin etmiş isem hayat ve sanattan alacağım zevk bana haram olsun ve insanlar arasında şeref ve itibara erişmeyeyim.

Günümüzdeki Yemin

Tıp fakültesinden aldığım bu diplomanın bana kazandırdığı hak ve yetkileri kötüye kullanmayacağıma, hayatımı insanlık hizmetlerine adayacağıma, insan hayatına mutlak surette saygı göstereceğime ve bilgilerimi insanlık aleyhinde kullanmayacağıma, mesleğim dolayısıyla öğrendiğim sırları saklayacağıma, hocalarıma ve meslektaşlarıma saygı göstereceğime, *din, milliyet, cinsiyet, ırk ve parti farklarının görevimle vicdanım arasına girmesine izin vermeyeceğime**, mesleğimi dürüstlükle ve onurla yapacağıma namusum ve şerefim üzerine *Allahın huzurunda*** yemin ederim.

Bir tıp fakültesinin dekanı, Hipokrat yemininde * işaretli italik bölümü çıkartmış, ** işaretli italik bölümü eklemiş.

"Çünkü şimdi olduğu gibi başlangıçta da insanları felsefe yapmaya iten şey hayret etme olmuştur. Onlar başlangıçta açık güçlükler karşısında hayrete düşmüşlerdi. Daha sonra yavaş yavaş ilerlemişler ve ay ve güneş ve yıldızlara ilişkin olayları nihayet dünyanın oluşumu gibi daha büyük sorunları ele almışlardır. Şimdi bir sorunu fark etmek ve hayret etmek kendisinin bilgisiz olduğunu kabul etmektir."

Aristoteles, *Metafizik*, çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996.

Bilgi gerçekten de hayret etmekle başlar. Hayret etmenin ilkesi de kişinin kendisinin bilgisiz olduğunu bilmesidir.

Bilgisiz olduğunu bilmek... Bizim için en korkutucu söz. Nice bilgisizlerin bilgili geçindiği bir ülkedir burası.

Buraya bir nokta koyuyorum. Bu dediğimi unutmayın.

Hep söyledim. Bilmek, insanın bilgisizliğini öğrenmesidir. Her yeni bilgi, insanı bilgisizliğe götürür.

Hiçbir zaman tam bilgiye ulaşamayız. İnsanın yaşı yetmez buna. İnsan türü, bilgisizliği aşarak yeni bilgilere ulaşır.

Aristoteles doğru söylüyor. Hayret ilkesi bilmeye zorluyor insanı. Bir zamanlar İslam uygarlığında yaşayan insanlarda böyleydi. Sonra n'oldu. *Bernal* anlatıyor *Materyalist Bilimler Tarihi*'nde "*Abbasilerin yönetime gelişleriyle 754-861 yılları arasındaki kısa devrede Mansur, Harun Reşid, Me'mun ve hatta Mütevekkil gibi sofu bir halifenin zamanında, bilim, İskenderiye Müzesi devirlerinden beri görülmemiş bir tarzda desteklendi. Kordoba'nın (Kurtuba) Emevi halifeleri (M.S. 928-1031) İspanya ve Fas'ta onların yerini alan sıradan Emirler, hatta İslam medeniyetinin çöküş devirlerinde bile Selahaddin, Gazneli Mahmut, ve Semerkant'lı Uluğ Bey gibi ihtiraslı prensler bilimi destekledikleri ölçüde şeref kazandıklarına inandılar. Bun-*

lara ek olarak İran'lı Bermecid Ailesi (t.750-803) ve Musa Kardeşler (t.850) gibi zengin tüccar ve memurlar bilim adamlarını desteklediler ve bunların bazıları bizzat bilimle meşgul oldular. İslam biliminin bu laik ve ticari geçmişi, onu hemen hemen tamamiyle dini karakterde olan Ortaçağ Hristiyanlığı biliminden kesinlikle ayırdı ve daha çok Rönesans bilimine yaklaştırdı." (128)

Bugün Durum Ne

İslam uygarlığında başta bilim laik. Peki bu bilim niye ilerleyemedi. Bakın, bugün ne durumda İslam. *Prof. Dr. Türkkaya Ataöv, Bağnazlık ve Ötesi* adlı yazısında anlatıyor, *"17 Arap üniversitesinin rektörü yalnız bir konuyu tartışmıştı: 'Bilim İslami midir?' Karar: 'Mutezile eğilimlerini desteklediği için inanca ters düşer.' Son model otomobiller gibi teknoloji alınsın ama salt bilime kapılar kapalı durmalı. Medine Üniversitesi Rektörü Şeyh A. İbn Baz'a 'Güneşin Dönüşü ve Arzın Yerinde Duruşu' başlıklı kitabı için 'Kral Faysal Uluslararası İslama Hizmet Ödülü' verilmişti. ABD uzaya fırlattığı bir aracına, petrolüne el koyduğu Suudilerden birini de aldı. Güneş yerinde dururken dünyanın çevresinde döndüğünü yukarıdan gözleriyle görecekti, ama vaktini araç içinde namaz kılarken kıbleyi aramakla geçirdi."* (129)

İki İslam ülkesi Mekke'de toplanmış. Bütün bilimsel gerçeklerin Kuran'da-sünnette olduğuna karar verilmiş.

Ataöv şöyle sürdürüyor, *"El-Kindi, El-Razi, İbni Sina, İbni Rüşd ve İbni Haldun gibi öncüler olmasaydı, Avrupa'da bilim kavruk kalacaktı. Ama bunların kimileri kırbaçlandı, kimilerinin kitapları kafalarında paralandı, kimileri dokuz köyden kovuldular, kimilerinin yazdıklarının elde şimdi yalnız Latinceleri ya da İbraniceleri kaldı.*

Avrupa'da papalar birlerini 'büyücü' diye yakarken, Doğu'da 'Beytül Hikme' bilgi merkezi ve gökbilim gözlemevleri vardı." (130)

Sarton, soruna şöyle bakıyor, "*Nasıl oldu da Renaissance'ta Batı ulusları ilerlemeye başladıkları halde Doğu ulusları oldukları yerde kaldılar ve hatta bildiklerini de unuttular? Bunun açıklaması pek kolaydır. Bu devirde Batı ve Doğu uluslarının her ikisi de iskolastik belasına uğramışlardı. Batı iskolastikle başa çıktı. Fakat Doğu çıkamadı. Çünkü Batı bu başarının tek etmeni olan deneysel metodu (yani bilimin yeni metodunu) bulmuştu. Halbuki Doğu bu metodu bulduysa bile iyi uygulayamadı. Fakat niçin? İşte buna yanıt vermek hemen hemen olanaksızdır... Acaba bu, Doğu uluslarının bazı üstün zekâlı çocuklar gibi, vaktinden önce yetişerek yine vaktinden önce gelişmelerine birdenbire duraklamış olduklarını kabul etmekle açıklanamaz mı?*" (131)

Sarton, İslam uygarlığının ışıltısını görmüş. Bu ışıltıyı gören şöyle düşünür. *İbn Sina*'dan ya da *İbn Rüşd*'ten sonra bu uygarlık görkemli duruma dönüşecek. Öyle olmadı. Birdenbire çöktü.

Bernal, çöküşü şöyle açıklar, "*İslam medeniyetinin çöküşü, şüphesiz, steplerden gelen barbar dalgalarının etkisi ile daha da hızlandı. Ama İslam ülkeleri ekonomik bakımdan sağlam bir durumda olsalardı, Türkler ve Moğollar, onüçüncü yüzyılda hiçbir biçimde fethedemeyecek ve kültürlerini böylesine kısırlaştıramayacaklardı. Mezopotamya'nın sulamalı tarımı; yerli yönetiminin beceriksizliği ve kanallardan yararlanmayı imkansızlaştıran Moğol akınları yüzünden büyük ölçüde harap olmuştu. Bu istilaların, tek başlarına, çöküşün yeterli bir nedeni olamayacaklarının kanıtı; Moğolların hiçbir zaman nüfuz etmedikleri Mısır ve Kuzey Afrika'nın gerile-*

mesi ve *buna karşılık, Çin ve Hindistan'ın daha sağlam ekonomileri ve kültürleri üzerinde Moğol akınlarının hiçbir etkisi görülmemesidir."* (132)

İslam uygarlığını Moğolların ya da Türklerin çökerttiği savının doğru olmadığı ortaya çıkıyor.

Bernal sürdürüyor, *"İslam bir din ve medeniyet olarak günümüze dek hayatta kalabilmiştir ama bir daha ilk gelişme günlerinin bilimsel itici-gücünü kazanamadı. Arap imparatorluklarının yerini alan Moğol ve Türk devletlerinde kurulan dengede bilim, esasta, onbirinci yüzyılda ulaştığı aşamada dondurulmuş bir halde idi. Bunun zahiri nedeni, felsefe ve bilime karşı duyulan gerçek bir gerekseme olsaydı, bunlar, Rönesans Avrupasında olduğundan daha etkili olamayacaklardı. Doğu'da tekamülün eski dürtüleri zayıflayınca zihinsel dürtüler de yitirildi."* (133)

Bernal, "bilimi etkin bir tarzda köstekleyen dini unsurların güçlenmesi" diyor.

Bilime, akla, felsefeye karşı duruş *Gazali*'de odaklanır.

Süleyman Uludağ bu durumu şöyle anlatır, *"İslam âleminde Gazali'ye gelinceye kadar din âlimleri ile filozoflar bağımsız olarak kendilerine has alanlarda çalışmalarının devam ettirdiler. Gerçi din âlimleri filozoflara karşı müsamakâr, felsefi çalışmalara karşı anlayışlı davranmadılar ama onların işlerine müdahale etmeyi, felsefe okuyarak filozof geçinmeyi de düşünmediler. Filozoflardan da felsefeden de uzak durdular. Bu tutum her iki zümrenin de yararına oldu. İki tarafa da müstakil bir şekilde çalışma imkanı verdi, ilk defa Gazali'dir ki felsefeyi dine soktu, red ediyorum diyerek felsefi bahisleri dini eserlerle doldurdu. Bu işi yapabilmek için iki sene felsefe okudu. Maksadı felsefi düşünceyi yıkmak ve filozofları itibarsız*

hale getirmekti. Tehafüt isimli eserinde bu işi başardığına inanıldığı için kendisine 'Hâdim'ul-felâsife (filozofları deviren) adı verildi. Gerçekten de Gazali felsefi düşünceyi yıkarken, belki de bilmeden ve istemeden ilmi düşünceyi de yıkmış oluyordu. Artık doğu İslam dünyasında felsefi düşünce kovulmuştu, filozof yetişmiyordu. Batı İslam dünyasına sığınan felsefi düşünce, İbn Rüşd'e kadar bazı filozoflar yetiştirdi ise de Gazali'nin fikirlerinin hakim olması üzerine burada da yaşama imkanı bulamadı ve önce Yahudilerin, daha sonra Hıristiyanların muhitine intikal etti. Rönesans ve reform hareketlerini meydana getirdikten sonra buraya yerleşti." (134)

Yalnız *Gazali* değil, Eş'arilik de aklın kovulmasında etkindir.

Akıldan nefret eden bu ideoloji, nasıl bir tabana dayanıyordu. *Faik Bulut, İslam Komüncüleri* adlı yapıtında şöyle anlatır. *"Tamamen tüccar ve aristokrat olan Emeviler zamanındaki İslam devleti, Abbasiler devrinde sözcüğün gerçek anlamıyla feodal Doğu despotluğu haline geldi. Halkın öfkesinden korkan halifeler ve asiller, yüksek duvarlarla çevrili saraylarına çekilip, etraflarına devşirme hassa orduları topladılar. / Arap-İslam fetih hareketinin motor gücünü oluşturan Bedevi Kabile Akıncıları, savaş ganimetleri yoluyla elde ettikleri servetleri Mezopotamya'nın verimli topraklarına yatırdılar. Kabile şefleri, birer toprak ağası haline geldi. İslam ekonomik hayatında önemli rol oynayan büyük tüccar tabakası, ticareti ikinci plana iterek, uçsuz bucaksız çiftlikler kurdu. İşgal edilen topraklardan getirilen esirler ve mazlum halkların evlatlarıyla, köle pazarlarında satılan Afrikalı zenciler, canları pahasına ve bir kuru lokmaya muhtaç edilecek biçimde bu çiftliklerde çalıştırıldı."* (135)

Hikmet Kıvılcımlı bu dönem için şöyle der, *"İslamlık, içine temizlenmek için girdiği bütün Yakındoğu (Irak-Mısır) tefeci bezirgan uygarlıkların bin bir çelişkisiyle bulaşıp çürümüştü."* (136)

Abdullah Ekinci'nin *Karmatiler* adlı bir yapıtı var. Bu kitabı Odak Yayınevi yayımlamış. Yayınevi alıntıya izin vermiyor. Ama şunu söyleyebilirim. Karmati hareketinin ortaya çıkış nedenlerinden biri ekonomik ayrışma. Ayrışma toplumsal sorunlara yol açıyor.

Gerçeklikten Kaçış

Müslüman yazar, gerçekçi olamıyor. Bunun nedenleri üstünde ileride duracağım. Şimdi buna bir örnek *Ahmet Tabakoğlu. İslam İktisadına Giriş.*

Bakın *Tabakoğlu* ne diyor, *"İslam toplumunda işbölümü kabul edilmekle birlikte, bu olgu sınıflaşmaya dönüşmediğinden, imtiyazlara karşı bir tutum alınmıştır."* (137)

Marks, iktisatçıların iyimserlikleri yüzünden şaşırtıcı biçimlerde görünen olgulardan söz eder.

Ben de şöyle diyorum. Müslüman yazarın iyimserliği yüzünden olgular şaşırtıcı biçimde içerik değiştiriyor.

Olgular İslam dininin sınıflı toplumda yaptırım gücü olduğunu gösteriyor. Bakın ne diyor *Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu (1300-1481)* adlı yapıtında, *"...Artık Şamanizm'i bırakmanın ve sınıflı toplumu bir yaptırım haline getirecek olan yeni bir dini kabullenmenin vakti gelmişti. Tam bu noktada özellikle 9. ve 10. yüzyıllarda Orta Asya'da tipik feodal özellikler edinmiş olan İslamiyet bunun için biçilmiş kaftandı."* (138) İslamiyet, feodal erk için yaptırım gücü oluyor.

Tabakoğlu, bu araştırmaları kimin, ne zaman, nerde yaptığını söylemiyor.

Olguların şöyle bir karakteri var. İyimser ya da kötümser yorumlara aldırmadan kendi gerçekliğini gösterir.

Su ıslatır, ateş yakar.

Tabakoğlu yazıyor, *"...yerli ayrılıkçı kültürlerin ideolojik desteğiyle Aşağı Mezopotamya'da zenci kölelerin başlattığı Karmati hareketi ortaya çıktı. Bu bir noktada IX. yüzyılda Harun Reşid (786-809) devrini geride bırakan ve sosyal kutuplaşmaya ve sömürücülerle işbirliği yapan Abbasi hilafetine karşı geniş emekçi ve köylü yığınlarının içtimai tepkisini ifade ediyordu."* (139)

Bir yerde sömürücü varsa sınıf da vardır.

İslam uygarlığının sömürücü sınıfı feodal beylerdir.

Feodal sömürü hem devlet eliyle hem ulema eliyle korundu. *Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler* adlı yapıtında şöyle der, *"Hilafet merkezinin zındıklık ve mülhidlik karşısında sürdürdüğü bu şiddetli mücadelenin, esas itibariyle toplum inançlarının bozulmasını önleyip mevcut düzeni korumak, böylece hilafetin otoritesini hakim kılması gibi çift taraflı bir hedefe yönelik olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu hedefin dönemin fakihleri (fukaha) ve kelâmcıları (mütekellimûn) tarafından da paylaşıldığı görülüyor. / Fakihler ve kelâmcılar bu olaylar karşısında, devletin polisiye mücadelesine paralel olarak yoğun bir telif faaliyete giriştiler ve bu hareketlerin ne gibi hukuk müeyyidelerle karşılanması gerektiği konusunda sıkı çalışmalar yaptılar. Fakihlerin, hangi inanç ve davranışların zendeka ve ilhad sayılacağı, amaçlarının ne olduğu, bunların hangi ortam ve şartlarda ve hangi niyetlerle açıklandığı, bunlara önayak olan kişilerin bireysel, hukuki ve toplumsal konumları gibi çeşitli meseleler üzerinde kendi dönemlerinin şartlarına göre birtakım sonuçlara vardıklarını, bunların da uygulanması gerekli, vazgeçilmez hükümlere dönüştürüldüğünü görüyoruz. Bunlar gerçekten de siyasal iktidarlar tarafından tatbik mevkiine konulmak su-*

retiyle yerleşti ve ileriki yüzyıllarda da benzer durumlarda uygulanmak üzere, fıkıh kaynaklarında yer buldu." (140)

Müslüman erkin, "*toplum inançlarının bozulmasını önleyip mevcut düzeni korumak*" için giriştiği bu kanlı savaşım çok başarılı oldu.

İdam ettiler, kol-bacak kestiler, yaktılar.

Düzeni korudular.

Rönesans

Hem *Bernal* hem *Uludağ* Rönesans'tan söz ettiler. Sav şu. İslam uygarlığı, var olan durumu Rönesans'la aşamadı.

Soru... Rönesans'la ne aşıldı.

Bernal şöyle anlatır aşılanı, "*Feodalizmden kapitalizme geçişin birinci aşaması, Rönesans ve Reform hareketlerini kapsayan dönemdir.*" (141)

Bu dönem 1440-1540 arası yüzyıl sürdü.

Ancak bu dönem öncesiz değildir.

Şimdi öncelleri görelim.

En önde *Decameron*'un yazarı. *Giovanni Boccaccio* (1313-1365). *Macit Gökberk* şöyle der *Boccaccio* için, "*Yapıtında insanoğlunun bu dünyadaki yaşayışını, Kilise ile törelerin baskısının ötesinde, bütün çıplaklığı ile*" (142) gözler önüne serer.

Rönesans öncesinde müziğin konumunu *Ahmet Say, Müzik Tarihi*'nde anlatır.

"*Sanat yeryüzünün gerçeklerini, insan gerçeğini anlatır oldu. 14. yüzyılın başlarında Fransız besteci ve müzik yazarı Johannes de Grecheo, Paris'in müzik yaşamını anlatırken şarkıları ve oyun hava-*

larıyla halk müziğini kilise müziğinin yanı sıra incelemeyi göze almıştır." (143)

Kilise müzikteki bu gelişmeye karşı. *Papa Johannes XXI* bir bildiriyle karşı çıkar.

Curt Sachs, bakın ne diyor, *"1324'de yayınladığı ünlü bildiride Papa Johannes XXI yapmacık ritimleri, yeni ezgileri, müzik yazısını (notayı), çabuk tempoları, süslemeleri, susmaları, çokseslliği ve 'ileri' okulun dindışı havalarını beğenmediğini, dine bağlı olanların bozulması ve zehirlenmesinin hep bundan ileri geldiğini öne sürdü."* (144)

Ahmet Say şöyle söylüyor. Dinsel törenlerde okunan müzik biçimi... adı Metot. 14. yüzyılda Metot din dışına kaydırılıyor.

Gombrich, Sanatın Öyküsü adlı yapıtında kentlerin ticaretin merkezi olduğunu söyler. Aristokratlar da saraylarından çıkar, burjuvaların canlandırdığı kentlere gider. (145)

14. yüzyılın Gotik mimarları dinsel yapılardan çok dünyasal yapılar yaparlar. Köprüler, kent kapıları.

14. yüzyıl yontucuları da dev taştan yontular yerine ele avuca sığan yontular yaparlar. Değerli madenleri ince ince işlerler.

Gombrich anlatıyor. Ortaçağda, insan yüzünün resmi tıpa tıp yapılmıyor. Bir kadının ya da bir erkeğin yüz resmi gelişigüzel çiziliyor. Altına da resmi yapılanın adı yazılıyor.

Bakın n'oluyor. Ressam *Simone Martini, Petrarca*'nın sevgilisi *Laura*'nın yüzünün resmini yapıyor. Resim yitip gitmiş. *Gombrich* şöyle diyor *Sanatın Öyküsü*'nde, *"Martini'nin Laura için yaptığı portre kaybolmuştur ve bu resmin gerçeğe benzerlik derecesini bilmiyoruz. Ama bu sanatçının ve XIV. yüzyılın öteki sanatçılarının doğadan gerçeğe benzer resimler yaptıklarını biliyoruz."* (146)

Rönesans'tan önce yazında, mimaride, yontuda, müzikte, resimde bu dünyaya dönüş başladı.

Peki tiyatroda n'oldu. Ortaçağda Kilise, tiyatroyla Hıristiyanları eğitiyor. *Memet Fuat, Tiyatro Tarihi* adlı yapıtta şöyle diyor, "*Katolik Kilisesinde gelişen dinsel tiyatronun kökü, dördüncü yüzyılda başlayan High Mass törenlerinde aranmalıdır. Tiyatroya yaklaşan daha başka törenler de vardı, ama en kolay tiyatroya çevrilebilecek olan dinsel tören Mass töreniydi. Ana çizgileriyle belli, değişmez bir törendi bu. Gene de araya 'trope' denilen parçalar, makamlı sözler eklenirdi.*" (147)

Winchester Piskoposu kilisede nasıl oyun oynanacağını ayrıtılarıyla belirlemiş. 10. yüzyılın sonunda belirlenen bu yönetmelik şöyle. Sunağın yanında bir mezar olacak. Mezarda beze sarılı haç. Üç kadını canlandıran üç papaza, meleği canlandıran papaz, Latince "Kimi arıyorsunuz" diye soracak. Kadınları canlandıran papazlar "Nasıralı Isa'yı" diye yanıtlayacaklar. Meleği canlandıran papaz "Burada değil, yükseldi" diyecek.

Yönetmelik bundan sonra yapılacakları da ayrıntısıyla anlatır.

Tiyatro tarihi yazacak değilim, bu nedenle hızla geçiyorum. 12. yüzyılda oyunların dekorları artıyor. Cennet-cehennem, Kudüs tapınağı. Oyunlar bu nedenle kilise dışına çıkıyor. Kilise dışındaki oyunlara komedi giriyor. Kilise tiyatroyu sokağa atıyor.

Tiyatronun sokağa atılmasının çeşitli nedenleri var. Katolik kilisesi eski törenlerin tiyatroda kullanılmasına karşı değil.

Antik dönemden kalma şenlikleri Hıristiyan dinine uygun biçimde sergilenmesini destekliyor kilise. Ama kimi şölenler kiliseyi rahatsız etti. Sonunda tiyatro sokağa çıktı. "*1450 yılından sonra dinsel tiyatronun yerini dünya işleriyle ilgili tiyatroya vermeye başladığı görülür.*" (148)

Kilise, insan türünün başarılarına el atıyor. Yazın, resim, müzik, yontu, mimari, tiyatro, hepsi kilise için. Feodal düzeni berkitiyor insan türünün bu etkinlikleri. İnsan etkinliği olan sanatlar yavaş yavaş kilisenin dışına çıktı. Bu dünyaya döndü.

İnsan, sanat eliyle dünyaya dönerken felsefede önemli bir dönüşüm yaşandı.

Ortaçağdan Rönesans'a geçiş hızlı olmamalı. Hızlı derken şunu söylüyorum. Ortaçağ karanlıktı. Rönesans'la birlikte aydınlanma başladı.

Aklın ezber kullanımıdır bu. Doğunun geri kalmasının temel nedenlerinden biri bu, aklın ezber kullanımı.

Yeri gelmişken geri kalma, ilerleme dendikte ne anladığımı söylemem zorunlu.

Yol yapma, tünel açma, AVM kurma, elli katlı yapılar... bunları ilerleme diye görmüyorum.

İlerleme dendikte entelektüel düzeyden söz ediyorum, ilerlemenin anlamı bu.

Ortaçağ Karanlık mı

İnsancıl'ın ilk sayısı Kasım 1990'da çıktı. Bu sayıda *Betül Çotuksöken*'le Ortaçağ Felsefesi üstüne bir söyleşi var. "*Ortaçağ hep 'karanlık' diye nitelendiriliyor. Böyle bir nitelemeye katılıyor musunuz?*" diye sorulmuş. *Betül Çotuksöken* bu soruya şöyle yanıt vermiş, "*Ortaçağa özgülen 'karanlık çağ' nitelemesi, bütün dünyada olduğu gibi bizde de benimsendi, ancak bu sanı Batı dünyasında artık sarsılmaya başlandı. Ama bu sarsıntı bizde ne zaman kendini daha iyi duyumsatır bilemiyorum. Duyduklarımıza hemen inanma, benimseme gibi bir tavırdan uzaklaşmadıkça bu mümkün değil sanırım.*" (149)

Çotuksöken, böyle yalınkat yargılardan kaçınılması gerektiğini de söylüyor.

Betül Çotuksöken, Ortaçağ Yazıları adlı yapıtında şöyle der, *"Hıristiyanlar dinsel görüşlerine felsefeden bir temel arama, onları felsefeleştirme çabasına girdiler."* (150)

Betül Çotuksöken ilginç bir sorunu dile getiriyor.

Yahudiler, dinlerine felsefeden temel aramıyorlar.

Ortaçağdan Rönesans'a gidişin bir nedenini de *Macit Gökberk* şöyle anlatır. Hıristiyan felsefesinin temel amacı, inançla bilgiyi kaynaştırmak. Yüzyıllarca bunun için uğraşıyorlar. Bu uğraşın sonu, inançla bilginin kaynaşması değil, iyice ayrılmasıdır. Böylece aklın ışığı aydınlanır. (151)

Ortaçağdan Rönesans'a gidişin birçok nedeni vardır. Bu nedenlerden birini de *Çotuksöken* şöyle anlatır, *"Varolana daha doğrudan gözlerle bakan, somut olanı, emprik olanı gözlemeye ve onun hakkında yargıda bulunmaya çalışan İslam düşünürlerinin görüşleri, Batı'nın daha soyut olana, anlamsal olana eğilen yanıyla birleşince bir sentez dönemi başlamıştır."* (152)

Felsefe – Sınıf Savaşımı

Hep söylemişimdir. Felsefe sınıf savaşımının damıtıldığı yüksek bilgidir. Bu savaşımı Tümeller kavgasıyla bir de Doğa felsefesinde açık-seçik görülür.

Burda amacım felsefi sorunları incelemek değil. Ortaçağdan Rönesans'a geçişte neler oldu, bunu arıyorum. Tümeller tartışması bunun için önemli. *Max Beer, Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi* adlı yapıtında şöyle der, *"Bu iki felsefi akım (nominalizmle kavram gerçekçileri C.G.) arasındaki mücadele, şehir ekono-*

misi ile feodal (derebeylik) ekonomiyi ya da yeni ve eski düzenler arasındaki mücadeleyi yansıtıyordu. Bu mücadelenin amacı, aklın durumunun ne olduğunu belirlemekti." (153)

Kavram gerçekçilerine göre akıl dinin buyruğundadır. Adcılar (nominalistler) aklın özgürlüğünü savunuyordu.

Tümeli idea kavramıyla düşünce evrenine sokan *Platon*'dur. *Aristoteles* bu konuda *Metafizik*'te şöyle der, "*...Sokrates ahlaksal konularla meşgul olmakta ve bir bütün olarak doğal dünyayı bir yana bırakıp, tümeli bu ahlaksal konularda aramaktaydı. O, düşünceyi tanımlar üzerinde yoğunlaştıran ilk kişi olmuştu. Platon, onun öğretisini kabul etti. Ancak ilk eğitimi onu bu tümelin duyusal şeylerden ayrı bir düzene ait gerçeklikler içinde bulunması gerektiği düşüncesine götürdü. Bu nedenden dolayı, o, ortak tanımın herhangi duyusal şeyin tanımı olamayacağını savundu. Çünkü duyusal şeyler sürekli olarak değişmekteydi. Böylece o, bu diğer türden şeylere İdealar adını verdi. Duyusal şeylerin ayrı olduklarını ve adlarını onlardan aldıklarını söyledi. Çünkü şeyler kendileriyle aynı adı taşıyan İdealardan pay almak suretiyle var olmaktaydı."* (154)

Platon'da Tümeller vardır, gerçek varlık Tümellerdir görüşü günümüze kadar her alanı sarıp sarmaladı.

Platon tümeli nasıl oluşturuyor onu görelim. *Devlet*'te şöyle diyor, "*Birçok güzel şeylerin, birçok iyi şeylerin, birçok daha başka şeylerin varlığını kabul ediyor, dilde de bunları birbirlerinden ayırt ediyoruz.*" (155)

Platon daha sonra kendiliğinden güzel olan, kendiliğinden iyi olan vardır der. Bunlar tek tek iyi olanın, tek tek güzel olan ideasıdır. Tümelidir.

İdealar görülmez. Kavranır.

Adcılar aklı özgürleştirdiler. Rönesans'a geçişin temellerini attılar.

Doğa Felsefesi

Doğa Felsefesi, Batı Anadolu'da *Thales*'le başlar. Pırıl pırıl bir felsefedir bu. Onlar evrendeki çokluğun ana ilkesini aradılar. Bu arayış dönemin egemen sınıfına karşı gelmekti, çünkü çok tanrılı doğaya karşıt bir görüştü bu. *Anaksagoras*'tan bir örnek vereyim. Atinalılara göre güneş tanrıydı. *Anaksagoras* güneşin ateş yığını olduğunu söyledi. Hemen tanrıtanımazlıkla suçlandı. *Perikles*'in yardımıyla Atina'dan ayrıldı. Yoksa öldürülecekti.

Ortaçağa geldikte *Betül Çotuksöken*, birçok felsefe tarihçisine göre Ortaçağın doğası yoktur der.

Ortaçağda doğayı irdeleyen bilim insanlarının başına neler geldiği bilinir. Bunu ayrıntılarıyla ele almak bu kitabın konusu değil. *Bruno, Galilei, Copernicus* Ortaçağın doğa görüşünü delik deşik etti.

Walter Kiaulehn, Demir Melekler'de şöyle der, *Roger Bacon'un ölümünden kırk sene sonra şair Petrarca yeniçağın ilk insanı olarak bir dağa çıktı. İlkçağın kapanışından Petrarca'ya kadar aydınların uzak manzaralarla ve yüksek yerlerden görünen geniş alanlarla alışverişleri yoktu. / Petrarca'nın tabiat tasvirleri asrının duygularını çok genişletti. Petrarca'dan beri insanlar yeniden çok uzakları düşünmeye cesaret edebildiler."* (156)

Roger Bacon, Petrarca, Boccaccio, Rabelias, Leonardo da Vinci... bin yıllık bir dönemi sarsan Rönesans insanının temel özelliği neydi.

Bernal, Materyalist Bilimler Tarihi'nde şöyle der, *"Eğer Rönesans sadece ekonomik şartlarda tedrici ya da hızlı bir gelişmeye işa-*

ret etmekle kalsaydı, dünya tarihinde bugün olmuş olduğu yerde bulunmazdı. Rönesans'a, bilim, sanat ve siyaset alanlarındaki önemini veren husus, bilinçli ve bu bakımdan devrimci bir hareket oluşudur. Entelektüel yönü bakımından Rönesans, küçük ve bilinçli bir bilim adamları ve sanatçılar azınlığının eseridir." (157)

Rönesans, bilim, sanat ve siyaset alanlarında ilerlemedir. Bu, kendi içinde ilerlemedir. *Macit Gökberk*, şöyle der Rönesans için *"Avrupa kültür çevresinin bir olayıdır."* (158)

Rene Sedillot, Değiştokuştan Süpermarkete adlı yapıtının *Yayılma Çağı* (1450-1650) bölümünde *Avrupanın Bilançosu* için şöyle der, *"İlk Avrupalının Amerika toprağına ayak bastığı o önemli günün üzerinden bir yüzyıl geçmişti. İnsanlar yeni boyutların bilincine varmış bulunuyordu. Denizci devletler ganimet kavgasına tutuşmuşlardı. Artık Papaya karşı veya Papadan yana savaşlara girişmiyorlarsa da, altın ve baharat uğruna savaşlar yapılmaktaydı."* (159)

Yazar, Avrupa'nın hem Eski hem Yeni dünyaya boyun eğdirdiğini söyler. *Burjuva Yüzyılı* (1815-1900) dediği yüzyılı şöyle anlatır, *"Mağaza sahibi, fabrika sahibi, toptancı tüccar ve banker, yasa koyucu meclislerde, hükümetlere danışmanlık yapan kurullarda yer aldı. Bu burjuvalar kendi çıkarları için devrimler yaptılar. Ticarethanelerindeki düzeni ve ticarethanelerinin yönetimindeki zihniyeti devlet yönetimine aktardılar. Halkın seçilmiş temsilcileri veya işvereni olarak halkın yazgısına yön verdiler."* (160)

Daha sonra yazar, şunları söyler, *"serbestlikten ve bireycilikten yana olmak üzere ancak 19. yüzyılda kesinlik kazandı. Herkes para kazanmak için kolları sıvar, Ne var ki serbestlik hiçbir şekilde eşitlikle eşanlamlı değildi. Aziz para uğruna yapılan savaşta, bir burjuvanın oğlu olarak daha beşikteyken bir sermayeye sahip olan kimse,*

hiçbir serveti bulunmayanın karşısında elbette ki her şeyde üstün durumdaydı." (161)

Bir Toplumun İlerlemesi Ne Demek

Bernal, bilimsel doğuşun kapitalizmin doğuşundan hemen sonra geldiğini söyler. Daha sonra şöyle der, "*Siyasette olduğu gibi müsbet bilimlerde de gelenekten kopuş, o zaman kadar insanın yaratıcı gücüne kapalı tutulmuş alanların da açılması anlamına geldi.*" (162)

İnsanın yaratıcı gücü... İnsanın yaratıcılığının önünü açan her harekete ilerici diyorum. İnsanın yaratıcılığını engelleyen her harekete gerici diyorum. İnsanın yarattığı ürünlerin insana karşı kullanılmasına da gericilik diyorum.

Örnek veriyorum. Gemicilik... *Sedillot*, şöyle der, "*İnsanoğlu ağaç gövdelerinin denizlerde ve ırmaklarda yüzdüğünü fark etmişti. Bunlardan birkaçını yan yana getirdi, böylece sal oldu; bir ağacın içini oydu, bir kayığı oldu. Kurutulmuş deriyi söğüt dallarından bir örgü kafesin üstüne gerdi, gene yüzen bir taşıt elde etti. Bunları su geçimez yapmayı, 'kalafatlamayı' öğrendi; onlara suya uygun biçimler verdi; bir direk taktı ve bir yelkenin yardımıyla rüzgarın gücünden yararlandı. Taşıtın kıçına bir kürek takmakla da dümeni icat etti.*" (163)

Bütün bu evrelere insan toplumunun ilerlemesi diyorum. Ama uzak denizlere gidemiyorlardı. Ne zaman "kıç bodoslamasına konulan dümenle" uzak denizlere yol açıldı. Tarih 1277.

Engellenmezse yaratıcılığın sonu yok. Ama bu yaratıcılık her zaman insan soyu için kullanılmıyor. *Sedillot*, yapıtında Portekizli köle gemisinin seyir jurnalini verir. Geminin adı Santa Maria de Belem. Lizbon'dan yola çıkar. Gemi, zencilerin giymeyi sevdikleri ku-

maşlarla, kaşıklarla, iğnelerle doludur, mercan kolyeler, aynalarla yüklüdür. Köle satın alınacaktır bunlarla.

95 gün sonra Porto Novo Koyu'nda demir atarlar. Oymak başlarına haber verilir. Birkaç oymak başı Portekizce öğrenmiştir.

Oymak başları satacakları insanların derilerini parlatmak için bedenlere barut döker, daha sonra hurma yağı ya da limonla parlatırlarmış. Diri görünmeleri için ilaç da yuttururlarmış. Ancak doktor bütün hileleri anlar. Gözlerine, dizlerine bakar, sıkı bir elden geçirir kara derilileri. Satış biter. Kızgın demirle damgalanırlar. Seksen üç gün sonra Haiti adasına varırlar. 35 kara derili yolda ölmüştür. Bundan dolayı hiç kimse onu suçlamaz.

Ertesi gün top atışıyla satış başlar. Kelle başına 4.000 kile çeker. Satış bittikten sonra gemi yüküyle Avrupa'ya gidecek.

Bu bölümün sonuna geldim. Hıristiyanlık nasıl, insani etkinlikle-re el koymuşsa, burjuvazi de öyle yaptı.

Bernal söyler, Ortaçağlarda uygarlıklar arasında üstünlük yok. Burjuvazi bilimi doğurdu. Avrupa halkları kısa zamanda üstün duruma geldi.

Kapitalist aşamaya gelememiş bir uygarlığın ya da devletin, kapitalist devlete direnmesi olanaksız oldu.

Bernal, bilimin, tekniğin yarattığı kaynak bütün insanların yararlanacağı ortak kaynak olacaktır, der. Yine *Bernal* "Hıristiyan Uygarlığı" yaygaracılarının karşıt çabaları boşa çıkacaktır der.

Işığın Sönüşü

"Felsefe, insanın mevcut 'düzeni' sorgulaması, ondan şüphe etmesi, ona itiraz etmesi, neyin nasıl gittiğini merak etmesidir. Din ve teoloji, Tanrı'nın otoritesine sığınarak, yaslanarak bu düşünce sürecini boğarsa, o toplumda duraklama ve çürüme başlar."

İlhami Güler, *İlhamiyyât 2, Dini-Teolojik Aforizmalar*, OTTO Yayınları, Ankara 2012.

Bir kitap, *Ord. Prof. Dr. Sayılı'nın Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp Adlı Eserinin Muhtasarı.*

Muhtasar, özet demek. *Adnan Sayılı*'nın yapıtını özetleyen *Prof. Dr. Mübahat Türker-Küyel*, şöyle diyor, *"Hacimli eserlerin, çeşitli amaçlarla kısaltılmış olmaları, edebi kültürümüzün bir geleneğidir, ve böyle kısaltılmış eserlere 'muhtasar' adı verilmiştir."* (164)

Küyel, Sunuş'u şöyle bitirir, *"...Kramer'in Tarih Sumer'de Başlar'ındaki ilkeler ile beraber düşünüp bir değerlendirme yapacak olursak Sümerlilerin insanlık tarihinde koymuş olduğu ağırlıkları iyice bilinçlice sindirilmiş olur, ve bundan böyle, tarih artık, 'doğru okunur'."* (165)

Bu, doğru okunmadı.

Aydın Sayılı, özette şöyle diyor, *"Sumerlilerin yazıyı icadı ve yazının derhal komşu kavimler arasında yayılması medeni temaslar imkânını büyük ölçüde arttırmış ve evrensel manada tarihin başlamasını mümkün kılmıştır. Sumerlilerin nüfusu Mezopotamya halkının çok küçük bir kısmını teşkil etmiş olmasına rağmen, bu kavmin, yalnız Mezopotamya tarihinde değil, günümüz uygarlığını meydana getiren tarih akışında helenistik çağa kadar dolaysız ve ondan sonra da dolaylı olarak uzun vadeli etkileri olmuştur."* (166)

Sümerlilerin bilimde, felsefede bu kalkışması, Ortadoğu'da niye etkili olamadı.

Bugünden başlayalım. Önce Türkiye'den.

Prof. Dr. V. Doğan Sorguç, Cehaletin Psiko-Patolojisi adlı yazısında önce uygarlığı tanımlar, şöyle *"Dünyada maddi ve manevi her eserin -din dahil- insan becerisinin ürünü olduğu açıktır. Beceri ise bilgi artı deneyim demek olduğundan, çağdaş bilgi ve deneyimin insana armağanının 'uygarlık' adını taşıdığı bilinmektedir."* (167)

Uygarlığın "bilgi ve deneyim"e dayandığı doğrudur. Bir halk uygar olacaksa *Sorguç* şunu gündeme getirir, *"...insan beyni işlevsel merkezlerindeki etkinliğin tartışılmasını kaçınılmaz kılmaktadır."* Bu tartışmayı şöyle sonuçlandırır *Sorguç*, *"insan beyninin işlevsel merkezleri"* dedi ya, sonra şöyle sürdürür, *"Bu merkezlerden 'üst beyin', eğitsel bilgi birikiminin 'alt beyin' ise kendinden (insiyaki) davranışların merkezleridir. / Üstbeyinde (korteks), 'sol lob' diye adlandırılan sayısal işlemler merkezi ile 'sağ lob' diye adlandırılan bütünsel, sanatsal, kreatif işlemler merkezi bulunmaktadır. / Altbeyindeki 'bilinçaltı'ndan (veya dışından) yaşamsal reaktif birikimler, DNA molekülleri nedeniyle atalara ait genetikten, kalıtsal refleksif içgüdüler ortaya çıkmaktadır. / Bu açıklamadan, çağdaş uygarlığın genel kültüre (felsefe, tarih, edebiyat ve matematik) dayalı bir üstbeyin ile, buna uyumlu bir altbeyin işlevleri eseri olduğu anlaşılmaktadır."* (168)

Anımsıyorum, ben, bu yazıyı ilk okudukta çok etkilenmiştim. Uzun arayışlardan sonra telefonunu bulup, kendisini kutlamıştım.

Sorguç'un yazısı şimdi de etkiledi beni.

Şimdi yazının önemli noktasına geliyorum, ne diyor *Sorguç*. *"...insanın 'yaşama bakış ve davranış'ında (kültür), üstbeynindek*

niteliksel işlevin, uygun altbeyin desteğinden yoksun bulunması halinde 'yarı cahil', tam desteği halinde 'akıllı' (aydın), her ikisinin yetersiz olmaları halinde 'kara cahil' biçiminde tanımlanması gerekmektedir." (169)

Bu saptama doğru. Türkiye aydını az, yarı cahili, kara cahili çok bir ülke...

Doç. Dr. İbrahim Kaya, Sürgü Olayı ya da Aydınlan(a)mayan Türkiye adlı yazısında şöyle diyor, *"...Konumuz, Aydınlanmadır: mesela Ömer Hayyam'ı da içeren süreçtir."* (170)

Kaya, yazısını şöyle bitirir, *"Yalnızca kendi geleneğinden insanların katliamına başkaldıran fakat kendi içindeki, kendi coğrafyasındaki katliamlara katliam olarak bakmayan egemen geleneğin Aydınlanmaya düşmanlık etmesi boşuna değildir, çünkü Aydınlanma egemen dinsel-geleneksel merci tanımaz. (...) Aydınlanma düşmanlarına hâlâ hatırlatmakta fayda var: Aydınlanmaya çok ama çok ihtiyacınız var!"* (171)

Doğan Kuban, Halk ve Parti adlı yazısında şöyle der, *"...Halk okuma yazma biliyor, belki gazete bile okuyor ama yine cahil. Hatta oranlarsak, bugün daha cahil."* (172)

Peki, n'apar bu halk, nasıl yaşar, onu da söylüyor *Doğan Kuban*, *"ilk aşamada gecekondu, ikinci aşamada apartman, üçüncü aşamada gökdelen yaptı. Yapılaşmanın son iki aşamasında bunlara otomobili de kattı. Farkına varmadan büyük kentlerin cenderesine girdi. Ama sosyal ve entelektüel olarak örgütleşemedi."* (173)

Peki Sümer bu işin neresinde. Sıra gelecek ona. Ben, Sümer'i, Sümerbank'ı çok sevmiştim. Sümerbank'ın giysi, kumaş satan mağazaları vardı. O mağazalardan çok giyinmişliğim vardı. Sonra bir gün bir kapitaliste satıverdiler Sümerbank'ı... yok olup gitti Sümer-

bank... Neyse bu, dursun şimdi. Türkiye'ye döndükte... Türkiye, kültürel, entelektüel açıdan çok geri bir ülke.

Peki Ortadoğu nasıl. *Süleyman Gündüz, İslam Dünyası'nın Serencamı* adlı yazısında bakın ne diyor, *"'Mü'minler kardeştir' ayetini okuyanların arasında nasıl bir kin ve nefret oluştu ki birbirlerinin ibadethanelerini bombalamakta, ırzlarını, canlarını ve mallarını birbirlerine helal kılmaktadırlar. Anlaşılan herkes sadece kendi Müslümanlığını daha doğru görüyor."* (174)

Süleyman Gündüz'den öğreniyorum. Savaş-çatışma alanları şu ülkeler. Afganistan, Pakistan, Irak, Suriye, Lübnan, Mali, Filistin, Yemen, Mısır, Tunus, Sudan, Çad, Moritanya, Libya, Nijerya. Müslümanlar arası savaşlarda milyonlarca Müslüman ölmüş.

Gündüz yazısını şöyle bitiriyor, *"En kötü ihtimalle Müslümanlar bir gün birbirlerini öldürmekten yorulacaklar ve mecburen aklıselim galip gelecek."* (175)

Aslında Müslümanlar arasında çatışma, peygamber ölmeden başladı. Sonra hiç durmadı.

Hamid İnayet, Çağdaş İslami Düşünce adlı yapıtında şöyle der, *"Ömer'in en çok eleştirilen yönü 'Perşembe Felaketi'ndeki tavrıdır. Vefat ettiği gün, çok hasta olan peygamber, ashabından 'ölümünden sonra sapmamaları için' iradesini yazmak üzere kendisine bir kalem ve bir kâğıt vermelerini istemiştir. Şiilere göre Peygamber'in buradaki maksadı Ali'yi kendisine halef olarak görevlendirmektir. Ancak Ömer, 'hastalığının çok kritik bir aşamada olduğu ve kendinde olmadığı' gerekçesiyle orada bulunanların Peygamber'in isteğini yerine getirmelerini engellemiştir."* (176)

Oysa *Hamid İnayet*'in anlattığına göre Gadir-i Hum denen bölgede *Peygamber, Ali*'nin halife olacağını söylemiştir.

Halifelik sorunu zamanımıza kadar gelmiştir.

Bir başka sorun *Ömer*... Halifeliği zamanında İranlıları küçümsemiş *Ömer*. Araplarla İranlılar arasında evliliği engellemiş.

Bu tavrı yüzünden İran halkı *Ömer*'i hiç sevmemiş. Bu yüzden *Ömer*'in öldürüldüğü gün şenlik yapılmış. Şenlikler bugün de halk arasında yapılıyormuş.

Halife Osman, uyguladığı yönetim biçimi yüzünden öldürüldü. İnayet ayrıca şunları söyler, "*Peygamber'in en yakın sahabelerinden Abdullah ibn Mes'ud işkenceyle öldürülmüş, İslam Tarihinin ilk toplumcusu Ebu Zer el-Gıfari, Muaviye'nin ısrarıyla sürgün edilmiştir.*" (177)

Cemel Savaşı'nda *Ayşe*'nin ordusundan 13.000, *Ali* ordusundan 2.000 Müslüman öldü.

Çağatay, Cemel Savaşı için şöyle der, "*Bir yanda Hz. Peygamber'in en çok sevdiği karısı, kendisinden pek çok hadis aktarılmış bulunan Ayşe, yanında kardeşi Abdurrahman b. Ebi Bekr, Peygamber'in en yakın arkadaşlarından 'On'Cennetlik'ten Talha ve Zübeyr, öte yanda Hz. Peygamber'in amcası oğlu ve damadı gene 'On Cennetlik'lerden Ali b. Ebi Talib (dönemin halifesi) yanında öteki kardeşi Muhammed b. Ebi Bekr, Rıdvan egemenlik tanımış seçkin ashab yer almış olduğu halde birbirleriyle kıyasıya kılıç sallıyorlar, sonunda 15.000 Müslüman ölüyor. Hangileri cennetlik, hangileri cehennemlik, orasını tanrı bilir. Bu olay üstelik İslam tarihinin 'Asr-ı Saadet' denen dört halife döneminde oluyor. İşin şaşırtıcı yanı 'Asr-ı Saadet' denen dönemindeki dört halifeden üçü öldürülmüştür.*" (178)

Daha sonra Kerbela Kırımı... *Çağatay*, Emeviler'in sonunu şöyle anlatır, "*Emevilerin böyle kan, kin ve nefretle kurulan saltanatla-*

rı, hükümdar soyunun kurucusu Muaviye b. Ebi Süfyan'ın ölümünden sonra ancak, altmış küsur yıl dayanabildi. M. 750 yılında bu soyu deviren Haşimiler soyundan Abbasiler, onlardan öyle bir öç aldılarki ölülerinin kemiklerini bile mezardan çıkarıp yaktılar." (179)

Büyük kırımlara yol açan temel nedeni *Hikmet Kıvılcımlı* şöyle betimler, *"...antika çağın bütün 'kızılca kıyametler' koparan 'yaşama savaşları' nereden kalkarlarsa kalksınlar, döner dolaşır, hep toprak ilişkilerine dayanırlar. En ayakları yerden kesilmiş görünen DİN, ŞERİAT, FIKIH, MEZHEP ve ilh.. kavgalarının biricik temeli, toprak ve geliri çevresinde döner dolaşır."* (180)

Bu kanlı kavgalar hiç durmadı. Müslüman kardeştir ilkesi hiçbir gün yaşama geçirilemedi.

Müslümanlar geleneksel sorunları çözüp, çağdaş yeni sorunlarla karşılaşmadılar.

Müslümanlar geleneksel... aslında insanı çürüten sorunlarla entelektüel bakımdan çok geri kalmışlardır. Buna karşılık *Goodman* şöyle der, *"Her Batılı tarihçi, klasik Antikçağ ile Modern çağ arasında (...) aslında farklı kökenlerden gelen, ama çoğunlukla Arapça yazmış olan Müslüman düşünür ve bilim adamlarının –Batı'ya felsefe, astronomi, matematik ve tıp alanında yeni bir bilgi getirdiğini bilir."* (181)

O zaman şunu sormak gerekiyor. Batı'ya felsefeyi, bilimi öğreten İslam uygarlığı n'oldu.

Felsefe altın çağını Abbasiler döneminde yaşadı. *Mansur*, Bağdat'ı kurdurdu (M.S. 760). *Halife Me'mun*, Bağdat'ta Beytü'l-Hikme'yi (Bilgelik Evi) kurdu (M.S. 830).

Felsefe, İslam dünyasında hiç benimsenmedi. O, Grek kültürünün, yabancı bir kültürün düşüncesiydi.

Aydın Sayılı'dan şunu öğrenmediler mi, felsefe, bilim Sümer'den çıktı. *Farabi*, eşsiz bir sezgiyle "Ben, felsefeyi anayurduna getirdim." dedi. Kimse anlamadı. Fakat yabancıydı. Kovulmalıydı.

Aydın Sayılı, şunu söylüyor. Sümer uygarlığı "Helenistik çağa kadar dolaysız ve ondan sonra da dolaylı olarak" toplumları etkiliyor hep. Yalnızca İslam toplumları etkilenmedi Sümer toplumundan. İslam toplumlarının karanlıkta kalmasının bir nedeni de budur.

Felsefe için *Prof. Dr. Abdülhalim Mahmud* şöyle der, "*...eski Yunan dönemi böyle bir yola başvururken bir oranda màzur görülebilirdi. Çünkü onların önünde yollarını aydınlatacak, tutturacakları istikameti belirtecek yanılmaz bir vahiy kaynağı yoktu. Fakat Müslümanlar için böyle bir mazeret söz konusu değildir. Çünkü önlerinde Kur'an'da ifadesini bulmuş bir semavi vahiy kaynağı vardır.*" (182)

Filozoflar, Müslüman halkı dinden imandan edeceklerdi. *Gazali, Farabi, İbn Sina* için şöyle dedi, "*Farabi, İbn Sina ve benzerleri gibi İslam felsefecilerinin kafir olduklarını belirtmek gerekir.*" (183)

Gazali doğa bilimi için şöyle dedi söz konusu kitabında, "*Bu meselelerin tümünün temeli şudur: Bilmek gerekir ki, tabiat ulu Allah'm emrine bağlıdır. Kendi kendine hareket etmez. Tersine o yaratıcısı tarafından kullanılmaktadır. Güneş, ay, yıldızlar ve tabi-i cisimler, hepsi Allah'ın emrine boyun eğmiştir. Bunların hiçbirisi kendiliğinden ve kendi kendine hiçbir şey yapamaz, hiçbir davranışa giremez.*" (184)

Hasan Aydın, bu konuda şöyle der, "*İslam düşüncesi tarihi üzerinde araştırma yapan E. C. Sachau, G. Bauthol, Ernest Renan, Pervez Hoodbhoy, Ahmed Emin, Hüseyin Atay, Süleyman Uludağ, Cemil Sena, Cemal Yıldırım gibi Doğulu ve Batılı düşünürlere bakılırsa, Gazali'den sonra İslam dünyası düşünsel açıdan ciddi bir duraklama ve gerileme süreci içerisine girmiştir.*" (185)

Hasan Aydın, Gazali'den sonra duraklama olduğunu benimser. Ama bunun sorumlusu ona göre fıkıhçılardır.

Neden Geri Kaldı

Daha önce gördük. Hıristiyan dini aklı yok saymıyor. İslam bütün insani etkinlikleri yasaklamakla, entelektüel gelişimi engelliyor.

Birinci nokta bu.

İkinci noktaya geldikte... *Ahmed Hamdi Tanpınar*'a geçiyorum. *Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı yapıtının Giriş'inde İslam ülkelerinde dram, roman sanatının neden oluşmadığını ele alır.

Tanpınar aktarır, *Van Grenebaum* şöyle demiş, *"...dram, Hıristiyan ideolojisinde ve ibadetinde bulamadığı bir bağlantı noktası bulmuştur."* (186)

Dram, İslam'da neden bir bağlantı bulamadı. *Tanpınar*, bunu, İslam'da ilk günah olmayışına bağlar.

Romana geçemeyişimizin bir yığın nedeni vardır *Tanpınar*'a göre. Daha sonra şunları söyler, *"Bunların başında yine şüphesiz insanın reel hayata inanarak sahip olmaması gelir. Ayrıca psikolojik tecessüsün yokluğunu da söyleyebiliriz."* (187)

Biz de günah çıkarma yok. Birey, kendi içine eğilmemiş *Tanpınar*'a göre. *"Şark çizilmiş hadleri durmadan zorlar, fakat ötesine geçemezdi."* (188) der. Bundan ötürü *Hay Bin Yakzan*'dan romana geçilemedi.

Bir başka neden eleştiri yokluğu.

Bütün bunlardan sonra *Tanpınar* şöyle toplar sorunu, *"Tiyatro veya hikaye yeni bir nev'in doğması için cemiyet bünyesinin ileri*

bir hamle ile değişmesi şarttı. Halbuki Müslüman cemiyetlerde bütün müesseseleri beraberinde sürükleyen ve sosyal tabakaların karşılıklı vaziyetlerini değiştiren bu cinsten bir değişiklik görülmez. O kadar arızalı olan, Moğol istilası ve Ehl-i Salip seferleri ile âdeta ortadan bölünen, Mısır'ın Fatımiye devri gibi mühim bir mezhep ayrılışını, Endülüs Rönesansını ve Osmanlı istilâ ve ihtişamını idrak eden İslam tarihi bütün bu büyük hadiselere rağmen içtimaî bakımdan hemen hemen olduğu gibi kalmış, bir türlü burjuvazisi doğmamış ve Müslüman sarayı değişmemiştir. / Belki de fikri hayatın durgunluğunun, hattâ düşüklüğünün, iç buhranlarının en mühim amili olan içtimai çöküntüler istisna edilirse Müslüman cemiyetlerinin tarihinin en büyük eksiği bu burjuvazinin teşekkül edemeyişidir. / Nihayet bu sebeplere kadın ve erkek münasebetlerinin yokluğunu da ilave etmek lazım gelir." (189)

Bir toplum... yere mıhlanmış yaşıyor... Felsefe, bilim, tiyatro, resim, roman, öykü hiçbiri yok... Tümel tembellik, tekil bireyleri de kuşatıyor.

Bunun nedenini *Kagan* açıklıyor, *Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat* adlı yapıtında, *"Toplumsal bilincin gelişmesiyle sanatın manevi içeriğinin değişime uğraması, sanat-tarihsel süreçlerdeki yasaların işleyişinin genel bir ifadesidir. Bunu daha derinden ve daha somut bir şekilde kavrayabilmemiz için, toplumsal bilinci, yalnız fiziksel kapsamıyla değil, ama aynı zamanda, yapı'sıyla birlikte ele almamız gerekir. Çok iyi biliyoruz ki, kendi yapısı gereği, toplumsal bilinç, çok-şekillidir; siyasal ve hukuksal görüşleri olduğu kadar, etiksel, estetiksel, dinsel ve felsefi görüşleri de kapsar (ki, genellikle, toplumsal bilinç biçimleri diye adlandırılır bunlar). Bu yüzden, toplumdaki manevi yaşamın gelişmesi, iki doğrultu'da yol alır, iki boyutludur; şöyle ki toplumsal bilinç kendi içeriğini, yani, insanla-*

rın doğayla ve tüm toplumsal kurumlarla olan ilintisini kuşattığı kadar, kendi yapısını da yani siyasal, dinsel, felsefi vs. görüşler arasındaki bağlantı ilkesini de kuşatır. Orta çağda, öbür bilinç biçimleri üstünde alabildiğine ağır basan bilinç biçimi dinsel toplumsal bilinç olmuştur. Felsefe, etik ve estetik 'teolojinin uşağı'ydı. Toplumun alt kesimlerinin siyasal hareketleri bile dinsel bir karakter taşıyordu." (190)

Kagan söyler. İnsani etkinlikleri dinin uşağı olmaktan burjuvazi kurtardı.

Kagan, "siyasal hareketler bile dinsel karakter taşıyordu" der. (191) Doğrudur bu. İhvan-ı Safa siyasal bir harekettir, ama dinsel karakter taşır.

Faik Bulut, Karmati hareketini anlattığı *İslam Komüncüleri* adlı yapıtında şöyle der, *"...Her (ne) olursa olsun, Karmati hareketi de sonuçta Ortaçağ metafizik anlayışının çerçevesini kırabilmiş değildi. O devirde böyle bir şey mümkün olmadığı gibi düşünülemezdi bile. Dolayısıyla 'adalet + kardeşlik + eşitlik sloganlarına rağmen, savunulan ideolojinin özüyle (komünal söylem) biçimi (metafizik-teolojik söylem) çelişiyordu. Ortaçağda bu çelişkinin komünal söylem ve sosyalist ideoloji lehine çözülmesi mümkün değildi."* (192)

Toplumsal bilincin gücünü gördünüz. İslam ülkelerinde din, toplumsal bilincin egemen noktasıdır. *Hallac, Suhreverdi* toplumsal bilincin egemen noktası yüzünden katledildiler. Eleştirileri dinsel olmasına karşın.

Hem Emeviler'de hem Abbasiler'de toplumsal bilincin konumu hem devlet eliyle hem Fakihler eliyle çok sıkı korunmuş.

Bu sıkı koruma, hapis, katletme o devletleri kurtarmadı. Emeviler, Abbasiler, Selçuklular yıkılıp gitti. Ama arkalarında felsefeye, bilime düşman bir toplumsal bilinç bıraktı. Bu toplumsal bilincin oluşumunda *Gazali*'yle *Eş'ari* kelam sisteminin etkisi çok büyüktür.

Süleyman Uludağ toplumsal bilincin oluşumunu şöyle açıklar, *"...Gazali felsefi düşünceyi yıkarken belki de bilmeden ve istemeden ilmi düşünceyi de yıkmış oluyordu. (...) Gazali'den sonra gelen din âlimleri onun izini takip etmeye başladılar, felsefe okudular, filozofları reddetme işi ile uğraştılar. O kadar ki, İslam âleminde bir tek filozof bulunmadığı dönemlerde bile habire felsefeyi reddettiler."* (193)

Süleyman Uludağ, bilimden, felsefeden uzak bir gençlik yetiştiğini söyler. Düşünce özgürlüğü sıfırlandı.

Uludağ oluşan toplumu şöyle anlatır, *"her şeye rıza göstermek, kayıtsız şartsız tevekkül, mutlak surette kadere teslim olmak Müslümanların alın yazısı haline geldi."* (194)

Neden-sonuç ilişkisi koparıldı. Gerçeklerle yaşamın hiçbir ilişkisi kalmadı. *Uludağ*'ın deyişiyle bu durum *"her şeyin himmetle, rahani tasarruf ve kerametlerle halledildiği hayali bir dünya anlayışının hakim olmasına"* (195) yol açtı.

İslam toplumlarında 12. yüzyıldan sonra oluşan toplumsal bilinç tümel bir bilgisizliği egemen kıldı. Gerçeklerden, gerçek yaşamdan kopuş, tümel tembelliğe yol açtı.

Tümel bilgisizlik... tümel tembellik tüm bireyleri dört bir koldan sardı sarmaladı. Bunun sonunu *Uludağ* şöyle betimler, " *'Ben mukallidim veya mukallid bile olamam'. diyenleri derin bir dinî vecd içinde, acaba ne gibi hikmetler söyleyecek diye hayran hayran dinleyen, buna karşılık 'içtihad ediyorum, ben müctehidim' bile demeksizin sadece 'içtihad edilebilir, müçtehide ihtiyaç vardır' diyenlerin imanından ve ihlasından şüphe eden bir nesil yetişti."* (196)

Toplumsal bilinçte oluşturulan tümel bilgisizlik, tümel tembellik, bireylerin bilincini kelepçeledi.

Sümerliler neden etkili olamadı Ortadoğu'da demiştim. Aklından korkan... aklı köşe bucak döven bir halk Sümerlilerden etkilenmez.

İslam uygarlığı 8.-12. yüzyıllarda altın devrini yaşadı. Sonra çöktü. Çöküşün nedenlerini özetliyorum.

- Yunan takıntısı, çok tanrılı uygarlıktan korku. Bugün bile Müslüman yazarlar antik dönemi pagan diye dirseklerler.

- İnsan türünün birikiminden yüz çevirdiler.

- Aklı sıfırladılar. Düşünmeyi büyük suç saydılar.

- Bilinci ışıklandıran felsefeyi yasakladılar.

- Yaşama bakışın sonucu üst beyin alt beynin desteğinden yoksun kaldı. Yarı cahiller baskın oldu.

- Neden-sonuç ilişkisi koparıldı.

- İslam uygarlığında insanın kendisiyle hesaplaşması yok.

- Estetik etkinlikler yasak.

- Kadın erkek ilişkilerinin yokluğu.

- İslam uygarlığının sağlam bir ekonomik temeli yok. Bundan dolayı dönemine göre ilerici burjuva sınıfı çıkaramıyor.

Oluşturulan toplumsal bilinçte din, öbür toplumsal bilinç biçimlerini sıfırladı. *İlhami Güler*'ın dediği gibi *"din ve ideoloji Tanrı'nın otoritesine sığınarak, yaslanarak bu düşünce sürecini boğarsa, o toplumda duraklama ve çürüme başlar."* (197)

- *İbn Heysem, Optik* adlı yapıtıyla optiğin kurucusu. Görme olayını doğru açıkladığını daha önce söyledim. Bir başka buluşu daha var, perspektif. Bir buluşu daha var. Bakın *Bernal, Bilimler Tarihi I*'de ne diyor, *"17. yüzyıl optiği büyük ölçüde teleskobun temeli olan kırılma olayının niteliğini kavrama ve teleskobun kısa zaman-*

da farkedilen kusurlarını gideme çalışmaları sayesinde gelişti." (198)

Ne diyor *Bernal*, *"teleskobun temeli olan kırılma olayının niteliğini kavrama"*.

Niteliği kavrama önemli.

Bilimin ilerleyişine bir örnek daha. *Bernal*'den özetliyorum. *İbn Heysem*, *Heysem*'in izleyicileri *Dietrich*, *Witelo*, ışığın yoğun bir ortama girerken kırıldığını buldular. Kırılmanın yasasını bulamadılar. 400 yıl sonra bu yasalar Avrupa'da bulundu.

Neden.

Bir olayın niteliğini kavrayabilmek için felsefi birikim zorunludur. İslam uygarlığında bu birikim oluşmadı. Işığın kırılma olayını Müslüman bilimci *Heysem* buldu. Söylediğim nedenlerle bilimsel buluş burda durdu. Bilim Avrupa'da ilerledi.

Perspektife geldikte... hiç önemsenmedi. İslam uygarlığında perspektif... öyle ya, resmin, yontunun olmadığı bir toplumda perspektife ne gerek var. Perspektif yokluğu, bir olguyu derinliğine kavramayı da kısıtladı.

Perspektifi resimle... yontuyla sınırlamak doğru değil. Perspektif yaşama bakıştır. İslam uygarlığının çoköş nedenlerinden biri de perspektif bakışın derinlemesine... çok yönlü bakışın yokluğudur.

Osmanlı

"Kara bilgisizlik insanlar için kötü olan her şeyin kök saldığı, filizlendiği ve koparanların ağzına acı bir tat bırakan meyvelerin yetiştiği topraktır."

Platon, *7. Mektup*

'Birçok Kafasız Kişi'

Ahmet Yaşar Ocak, Zındıklar ve Mülhidler adlı yapıtında şunu söyler. Resmi İslam çizgisinin dışına çıkışlar 8. yüzyılda görülür. Kelamcılar, resmi İslam dışına çıkanlara karşı *Ocak*'ın deyişiyle *"yüzyıllar boyunca gerçekten de çok yoğun, amansız bir mücadele vermişlerdir."* (199)

Dinsel temelli toplumsal bilincin oluşumunda medreselerin etkisi büyük. 11. yüzyılda Selçuklular zamanında açılıyor medreseler. *Ocak*, şöyle der, *"Batıniliğe karşı Sunni inançları savunmak amacıyla açılan bu medreseler, ister istemez siyasal otoritenin, dolayısıyla da resmi ideolojinin üretim ve savunma kurumları haline geldiler."* (200)

Bu medreselere, hocaları devlet atıyor. Okunacak kitapları yine devlet belirliyor.

Bilimsel düşünce siyasal erkin buyruğuna giriyor. Hiçbir görüş, hiçbir düşünce devlete karşı olamıyor.

Osmanlı uleması da bu geleneği sürdürüyor.

Burada olan şu. Siyasal erk, dini sıkı bir denetim altına alıyor. Bu, Osmanlı'da da böyle. *Yaşar Ocak* bu konuda şöyle der, *"...İslam'ın temsilcisi olan ulema, başkent kadısından taşradaki sıradan*

bir imama kadar, bir daha ayrılmamak üzere devletin kontrolü altına alınıyordu." (201)

Türkiye'de kimi Müslüman yazarlar, devlete bağlı Diyanet'i eleştirirler. Diyanet'in bağımsız olmasını isterler. İslam hiçbir zaman bağımsız olmadı.

İslam dini, ya devlet oldu, ya da devletin denetiminde yaşadı. İslam devletsiz yapamaz. İslam dini devletin olmadığı topraklarda oluştu. Hıristiyanlık böyle değil. Hıristiyanlık devletten ayrı oluştu. Kendi kurumlarını oluşturdu.

İslam devletsiz kalırsa dağılır. Devlet, İslamı bırakmaz, ideolojisi için kullanır. Toplumsal bilinç, sıkı sıkıya İslam dininin egemenliğindedir.

Prof. Dr. Fazlur Rahman, İslam adlı yapıtında İslam Ortaçağındaki durumu şöyle anlatır, *"...dogmatik kelâm, felsefî sistemlerden 'mantığı' benimseyip, kendi fizik ve tabii felsefe nazariyelerini ekleyerek ve kendi dogmatik kelâm tezlerini felsefi metafiziğin yerine koyarak sahasını genişletti. Artık öğrenciler her türlü felsefi eseri bir tarafa atabilirlerdi. Çünkü kelâm ona karşı kapsamlı bir rakip yaratmıştı. Böylesi bir kelâmi-felsefi plan, esasta, küçümsenmemelidir. Bu daha ziyade İslam düşüncesinin kendi iç bünyesindeki verimliliğin bir belirtisidir ve Thomas Aquinas da Ortaçağ Avrupasında Hıristiyanlık için aynı şeyi yapmıştır. Fakat bu kelâmi-felsefi planın, muhtevası, her türlü aklî düşüncenin yerini alarak, tamamen ve münhasıran kendi-kendine yeter sayılırsa, doğması muhtemel her türlü yaratıcı muhalefet imkânını ortadan kaldırır."* (202)

Rahman, daha sonra şunu söyler, aklın sıfırlanması, bu da *"fikri verimliliğin ana kaynaklarını kuruttu ve özgün düşünce imkânını yok etti."* (203)

Mutezile'ye, Şia'ya, felsefeye karşı savaşım İslam uygarlığını çökertti.

Osmanlı'daki durumu *Katip Çelebi* şöyle anlatır, "*Birçok kafasız kişi... eskileri körü körüne taklitte kayalar gibi hareketsiz, donup kaldılar. Düşünmeye başvurmaksızın, yeni bilimleri red ve inkar ettiler. Ne zaman kara cahillikten, felsefi bilimleri kötülemekten hoşlanır, yer ve gök hakkında hiçbir şey bilmezken, kendilerini bilgin yerine koyar oldular. 'Yer ve gök âlemini hiç gözlemediler mi?' (Kur'an, A'raf, VII 184) şeklindeki uyarı, onlar üzerinde hiç iz bırakmadı; onlarca yerle göğü gözlemek, onlara göre bir inek gibi bakmak demekti.*" (204)

Dinsel ya da başka bir konuda dogmalarla sakatlanmış toplumsal bilinç, bireylerde özgür düşünceyi, atılımı, sanatsal yaratımı engelliyor. Kara cahillerden oluşan bir toplum çıkıyor ortaya. *Katip Çelebi* söylüyor. O toplumda düşünceye başvurulmuyor.

Şimdi burda *Katip Çelebi* (1609-1659) üstünde durmak istiyorum. *Niyazi Berkes*, 17. yüzyılın tek yıldızı diyor *Katip Çelebi*'ye. (205)

Hüseyin G. Yurdaydın'a göre "*Katip Çelebi, çağının taassubu, bağnazlığı içinden sıyrılıp çıkmış.*" (206)

Taner Timur, Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu adlı yapıtında şöyle der, "...*Osmanlı 'felsefesi'nin temel kaynağı sayılabilecek kelam ilmi, Abbasi döneminden, özellikle de İmam Gazali'nin felsefeye bir reddiye teşkil eden 'Tehafüt'ul Felasifa'sından sonra bağımsız bir düşünce alanı olmaktan çıkmış, ancak dini dogmaları (Akaid'i) kanıtlamak için kullanılan bir araç statüsüne bürünmüştü. Bu konuda istisna sayılabilecek Osmanlı düşünürü Katip Çelebi'de sistemli bir düşünce ortaya koymaktan çok, felsefenin zorunluluğuna*

işaret etmiş, medrese programlarından felsefe dersinin çıkarılmasına esef etmişti." (207)

Adnan Adıvar "Türkiye'de Rönesans'ın müjdesi sayılabilecek kadar önemli" bulmuş *Katip Çelebi*'yi.

Taner Timur, şöyle der, *"Katip Çelebi'nin düşünce tarihindeki yeri Descartes'm yanında değil, daha ziyade XIV. Louis'in danışmanı ilahiyatçı ve tarihçi Boussuet'in yanında olabilir."* (208)

Osmanlı'da 17. yüzyılın *Katip Çelebi*'si filozof olmazdı. Yaşadığı toplumun toplumsal bilincinde, felsefe, bilim, sanat geleneği yok da ondan.

Rahman söylüyor, "fikri verimliliğin ana kanalları" kurutulursa, özgün düşünce yok olur.

17. yüzyıl Avrupa'sına baktıkta şunlar görülür. *Kepler* (1571-1630), *Galilei* (1564-1652), *Harvey* (1578-1657), *Bacon* (1561-1626), *Descartes* (1596-1650), *Gassendi* (1592-1655).

17. yüzyıla sanatta klasik dönem denir. *Cevdet Kudret, Örneklerle Edebiyat Bilgileri 2* adlı yapıtında bu dönem için şunları söyler, *"Klasik edebiyatta tragedya (Racine, Cornielle) komedya (Moliere), manzum mektup ve manzum yergi (Boilezu), fabl (La Fontaine), felsefe (Descartes, Pascal), özdeyiş (La Rochefoucauld), portre (La Bruyere), dinsel söylev (Boussuet), mektup (Mme de Seviqne), anı (Saint-Simon), roman (Mme de la Fayette, Fenelon) vb türlerinde çeşitli eserler yazılmıştır."* (209)

Felsefesiz, bilimsiz, sanatsız bir toplumda üç insanın pırıltısını görüyorum. *Şinasi, Beşir Fuat, Tevfik Fikret.*

Pırıltıydı bu üç insan. Aydın bir dünya, yeni bir dünya kuramazlardı.

Aydınlanmanın ekinsel toprağı yoktu. Ayrıca üçü de sınıfsızdı. Üçü de topluma küskün yaşadılar. *Beşir Fuat* kendini öldürdü.

Felemenkli Tüccar

17. yüzyıl dendikte akla hemen *Descartes* gelir. *Walter Kiaulehn, Demir Melekler* adlı yapıtında *Descartes* için şunları söyler, *"1619 yılında Neuberg'de, kışlık bir ordugâhta, sonradan Renatus Cartesius adını alan Rene Descartes adındaki asker, bir çalışma odasının sessizliği içinde bütün peşin yargılardan sıyrılmak için, ordudan ayrılmaya karar vermişti. Emin ve kesin kanıtlar üzerinde bir düşünce dünyası kurmak istiyordu. Descartes kararını yerine getirdikten ve masa başında yirmi sene geçirdikten sonra yeni felsefenin babası oldu. Bu felsefe bir boru sesi gibi çınlayan şu cümleyle başlar: 'Düşünüyorum o halde varım!' / Mesele işte buradadır. Düşünmeyi, inanmanın önüne geçirmek, yeniden doğan insanlığın gurur, cüret ve büyüklüğünü yaratmıştır."* (210)

Balzac, Descartes için şöyle der, *"Descartes'ta halis bir Felemenk tüccar hali var."* (211)

Descartes (1596-1650) yirmi yılını Hollanda'da geçirdi (1629-1649).

Descartes, Hollanda'da ya, o yıllarda Hollanda'da feodal toprak mülkiyeti parçalanıyor. Hollanda'yla İngiliz tüccarlar varsıllaşıyor. Burjuvazi siyasi güç kazanıyor.

Bernal'in verdiği bu bilgiler yanında şunu da söyler, *"Hollandalıların, kent ve kır evlerine burjuva konfor ölçülerini koymaya, bahçe ve tarlalara iyi para yatırımı yapmaya başlamaları bu zamana rastlar."* (212)

Peki *Descartes*, nasıl geçiniyor Hollanda'da. Ailesinden kalan toprakları satıyor. Hollandalı bankerlere yatırıyor. Faizle yaşıyor.

Peki *El Kindi*'den *Katip Çelebi*'ye... hiçbiri *Descartes* gibi yaşamıyor. Toplumu yırtan, feodalizmi kıran burjuva yok bizim toplumlarda.

Rosa Luxemburg, 1896'da Osmanlı İmparatorluğu için şöyle diyor, "*...Türk yönetiminin hantallığı kapitalizmi bile üretmekte yetersiz olmuştur -nerede kaldı ki, sonunda sosyalizmi üretebilsin; onun için, ne kadar çabuk yıkılır ve ulusal kurucu öğelerine ayrılırsa o kadar iyi olur- o zaman, bu geri bölge, tarih diyalektiğinin olağan sürecine katılabilecektir.*" (213)

Luxemburg'a göre Osmanlı yönetimi hantaldır. Kapitalizmi üretememiştir. Sosyalizmi hiç üretemeyecektir. Dağılıp gidecektir.

Hikmet Kıvılcımlı'ya göre "*Osmanlı tarihi, İslam tarihinin bir rönesansıdır. İslamlık, içine temizlemek için girdiği bütün yakındoğu (Irak-Mısır) tefeci-bezirgan uygarlıklarının bin bir çelişkisiyle bulaşıp, çürümüştü. Orta Asya Moğol-Türk oymak akınlarının göçebe aşısı, yer yer tavaifülmüluk (doğu-İslam feodalitesi) devletçiliklerini yarattı. Osmanlılık o aşılardan doğmuş bir beylik oldu.*" (214)

Bu beylik büyük bir imparatorluk oldu.

Hikmet Kıvılcımlı, Osmanlı Tarihinin Maddesi adlı yapıtında Osmanlı'nın batışı için şöyle der, "*Kanuni Süleyman'ın açtığı yeni çağ, İbn-i Haldun'un bir devlete biçtiği yüz yıllık ömrü bile doldurmadan, soysuzlaşmaya, tekrar, derebeyleşmeye, ayan ve mütegallibe kangrenine tutuldu... Memleketi 'tedennî'den (alçalıştan) kurtarıp ilerletmek için pek çok şeyler düşünüldü. Islahat teşebbüsleri yapıldı. / Hiçbir çare Osmanlılığı, Batı anlamında modernleşmeye, ka-*

pitalizme götüremedi. Mesela Türkiye, modern İngiltere olamadı. Vaktiyle, Fransız krallarının giyeceklerini Paris'e yollayan İstanbul, bugün hâlâ iç donunun modasını bile Paris'ten getirtiyor. Bu ters gidişin derin sebepleri Osmanlı TOPRAK DÜZENİ'nde başlar. UZAK DIŞ TİCARET sözüyle ifadelenen Umman Denizi maceralarında biter. O bakımdan Osmanlılık, doğuramadığı için ölen anaya benzer. Doğuramadığı şey: KAPİTALİZM'dir." (215)

Bizler... bu toprakların çocukları... hantallığın, üretememenin, tembelliğin kıskacında kavrulduk. Modernleşemedik, aydınlanamadık...

Tarih diyalektiğinin olağan sürecine katılamadık. Hep geç kaldık. *Merdan Yanardağ, "Ulusal Kurtuluş Savaşı geç kalmış bir burjuva devrimidir."* (216) der.

Hep geç kaldık.

Kesilip biçildikten sonra hem *Insancıl*'da hem *Özgür Üniversite*'de boş sıraları gördükte içim burkulmuştu. Oysa bunlar hep geç kalmanın sonucuydu. Üstelik hem *İnsancıl*'a hem *Özgür Üniversite*'ye gelenler, geç kalmaktan kurtulma uğraşı verenlerdir.

Benim daha sözüm bitmedi.

Osmanlı'dan Görünümler

Basit bir Moğol

Murat erke gelir (1362). Bunun üstüne İranlı bir edebiyatçı bakın neler yazıyor. Yazılanları tartışacak değilim. Yanlış mı, doğru mu bilmiyorum. O yılların dahası yüzyıllarca sürecek temel toplumsal bilincin tipik özelliğini söylüyor. Bakın *Ernest Werner, Büyük Bir*

Devletin Doğuşu: Osmanlılar adlı yapıtında ne diyor, *"Sivas hükümdarının sarayında yaşayan İranlı edebiyatçı Aziz İbn Erdeşir Esterabadi, yazdığı Bezm û Rezm (İşret ve Mücadele) adlı eserinde onu (erke gelen Murat'ı C.G.) 'kafası bilgi ve bilgelikle bulanmamış' inanç savaşçısı gibi çalışan basit bir Moğol olarak niteler."* (217)

Adil Padişahlar

Duru Tarih'ten, *"Sultan Murad Hanoğlu Ebu'l Fatih ve Magazi Konstantiniyye Fatihi Sultan Mehmed Han Gazi'nin nitelikleri"* anlatılıyor, *"Babası Allah'ın rahmetine yakın olup göçtükten sonra on dokuz yaşında Osmanlı tahtına çıkmıştır. Öteki kardeşleri, daha Sultan Murad Han sağ iken ölmüşler, yalnız İsfendiyar kızından doğan Sultan Ahmed adlı küçük kardeşi ayakta kalmıştı. Onu 'intizam-ı âlem' için şehit ettirerek günahsızlık örneği tabutunu, cennete yol alan babasının ardına katmıştır. (...) Olgun derecede bilimliliği, dine tutkunluğu, iyilikseverliği, sonsuz adaleti ve bağışlayıcılığıyla tanınır."* (218)

Yine *Duru Tarih*'ten, *"On üçüncü Padişah Güzel Huylu Sultan Şehinşah Mehmet Han, uzun boylu, kara sakallı, akbenizli, güzel vücutlu olup yumuşak huylulukta ermişler benzeriydi. Babası Sultan Murad Han vefat edince, Sancak'tan gelip tahta çıktı. On dokuz kardeşine şehitlik şerbetini içirmiştir. Sultanlığının başlamasıyla yeryüzünü adalet ve doğruluk doldurdu."* (219)

Hikmet Kıvılcımlı'nın, *Osmanlı Tarihinin Maddesi* adlı yapıtından... Süleymaniye çevresinde bir aile ölü bulunur.

Suçlu kim.

Sonrasını *Tarih-i Ebülfarık* şöyle anlatır, *"Hamallık, odun yarıcılığı, çöpçülük, rençberlik ile para kazanmak için birçok Hıristiyan Arnavutlar İstanbul'a gelüp gitmekte idiler. Mahallede katilin bunlardan biri olduğu hakkında vaki bir şayia zuhur etti. Hükümet bu kadarını kafi gördü. O makul adamların katline fermân verdi. Sekiz yüzü mütecaviz olarak bu biçarelerinin günahına girildi."* (220)

Dönem Kanuni devri. Tarih 1566.

Bir Toplumu Çökerten Tartışma

Hüseyin G. Yurdaydın, bu konuda şöyle der, *"...zayıf olan akılla her şey ölçülemez sonucuna varan Gazali'ye karşı İbn Rüşd, akıl ve inanç konularını ayrı ayrı inceleyerek aklın üstünlüğünü ileri sürmüştür. İşte bu iki zıt görüş hakkında bir fikir edinmek isteyen Fatih bu konuyu dönemin iki bilginine, Hoca-zade ile Ali Tusî'ye incelетir."* (221)

Hoca-zade'yle Ali Tusî, *Gazali*'nin doğru söylediğini *Fatih*'e aktarırlar. Böylece bilimin önü kesilir. Düşünme, akıl yürütme, gözlem bombalanır.

1576'da Danimarka'da *Tycho Brahe* bir gözlemevi kuruyor. 1578'de İstanbul'da Tophane'de bir gözlemevi kuruluyor. Başına *Takiyüddin b. Mehmet* getiriliyor.

Osmanlı'yla Danimarka'da gözlemler başlıyor.

1578'de dünyada kuyruklu yıldız görülüyor. Hem bizde hem Avrupa'da halk korku içinde. Büyük bir yıkım bekleniyor. *Tycho* korkuyu önemsemiyor, sürdürüyor gözlemlerini.

Tycho, Danimarka'da kraliyet ailesine saygılı davranmıyor. 1588'de kral *Frederick* ölüyor. Kraliyet ailesi gözlemevine ödenek

ayırmıyor. *Tycho*, Kutsal Roma İmparatoru *II. Rudolph*'un korumasına giriyor. İmparator, Prag'a 35 km uzaklıktaki Benatky şatosunu veriyor.

Peki, *Kepler* nerde, Graz'da *Kepler*. Graz'da dini baskılar artar. *Kepler*, *Tycho*'nun yanına gider.

Osmanlı'da gözlemler sürmez. Kuyruklu yıldız, ardından veba salgını. Bütün bu uğursuzlukların nedeni gözlemevidir.

Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa, bir gece gözlemevini topa tutar, tuznan buz eder.

Yıl 1578.

Üç Müneccim

Bilimi topa tutarsan, bilim de seni topa tutar. Arka arkaya ağır yenilgiler alıyor Osmanlı. Karlofça Antlaşması (1683), Pasarofça Antlaşması (1718).

Sultan Mustafa III (padişahlık süresi 1757-1774) ağır yenilgilere çözüm bulmak istiyor. *Mustafa III*, yıldızlardan geleceğin okunacağına inanıyor. "İlm-i nücûm" deniyor buna.

Prusya kralı *Frederick II*'ye *Giritli Resmi Ahmet Efendi*'yi gönderiyor. Kraldan üç müneccim isteyecek. Kral, üç müneccimi şöyle anlatır.

-Tarihten, deneyimden yararlanmak (akıl)

-Orduyu savaşa hazır tutmak

-Hazinede para bulundurmak.

Mustafa III, bu önerilere aldırmadı. "*İlm-i nücûm*" şunu gösteriyordu. Rusya'ya savaş açarsa kazanacaktı. *Sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa* savaşa karşıydı. Padişah'ın savaş istemesine karşı koyamadı. Sadrazamlıktan çekildi.

Rusya'ya savaş açıldı. Rusların da istediği buydu. Ruslar hızla ilerledi. Kırım'ı alıverdi.

Tarihçi *Samdani-zade "yıldızbilimine düşkündü, bu yüzden uğursuzluk üstünden eksik olmadı."* (222) der.

"Vırık vırık" Diye Ötüyorlar

Ebubekir Hazım Tepeyran, Hatıralar'ında (223) anlatır. *Tepeyran*, İzmir'den görevli olarak Sivrihisar'a gider. Hükümet konağında kaymakamın odasına girmek ister. Odada oturacaktır. Jandarma "Orada oturulmaz." der. Kapıyı açar. Oda toz içindedir. Jandarma kaymakamın koltuğunu yumruklar. Fareler kaçar. Daha sonra kaymakam gelir. Manzaranın en güzeli dediği odaya götürür *Tepeyran*'ı. manzara dediği bataklıktır.

Kaymakam konuşur, "Bakınız; hele şu ortaları nasıl zümrüt gibi yemyeşil, ne kadar güzel! Sabah, akşam yüzlerce kurbağanın ince kalın sesleriyle ötüşleri çok hoşa gider şeydir."

Tepeyran, "Sıtma hastalığı var mıdır?" diye sorunca, pek çok kişinin sıtma olduğu, dahası serçelerin bile sıtmaya tutulduğunu söyler kaymakam.

Tepeyran, sıtmanın bu pis sudan çıktığını söyler. Vali Paşa bunu duyarsa kaymakamı suda boğduracağını söyler.

Kaymakam buna çok şaşırır. Her sayrılık gibi sıtma da Allah'tan gelmektedir. Daha sonra şöyle der, *"Memleketin eşrafından biri burada kerpiç kestirmiş, onu gören ahali de öyle yapmışlar, meydan çukurlaşmış. Allah'ın yağmurları dolarak, bir gölcük meydana getirmiş, yine Allah'ın yarattığı kurbağalar içinde toplanarak 'vırık vırık' diye ötüyorlar. Bunda benim suçum, günahım ne?"* (224)

Yirminci yüzyılın başlarında bir kaymakamın kara bilgisizliğine bakıyorum.

"Bir Cehalet Garipliği"

Tepeyran anlatıyor, yer Kastamonu. 1888 yılının Aralık ayı. Gecenin bir saati. Sarhoşun biri havaya iki el kurşun sıkıyor. Uyanan halk, sokağa fırlıyor, ay tutuldu diye silahlar atılıyor, tencere kapakları çalınıyor.

Tepeyran buna "cehalet garipliği" diyor.

Suyu Arayan Adam

Şevket Süreyya Aydemir'in *Suyu Arayan Adam* adlı kitabı.

Şevket Süreyya, Birinci Paylaşım Savaşı'nda Anadolu'da savaşa gidiyor.

Tiren, İstanbul'un yeşil bahçelerdeki konaklarını geçiyor, Anadolu'ya gidiyor. Sabah uyandıkta, tiren bozkırda yol almaya çalışıyor.

Anadolu'yu anlatıyor *Şevket Süreyya.*

"-Demek ki Anadolu buydu. Anadolu gerçeğinin artık karşısında bulunuyorduk. Fakat ne var ki gördüğüm Anadolu, benim mektepte öğrendiğim, yahut şiirlerde okuduğum, mektep şarkılarında haykırdığım Anadolu'ya hiç benzemiyordu. Çağlayan sular, öten bülbüller, altın başaklar, altı üstü birbirinden zengin ve dünyanın hazinesi olan Anadolu herhalde burası olmasa gerekti. Burası dünya kabuğunun çoktan ölmüş bir parçasıydı ki yakan güneş, kavuran soğuk altında, kumları, kireçleri şerha şerha ufalanarak her gün biraz daha çölleşiyordu. / Köy denilen şey birtakım kovuklardı. Ara sıra rastla-

nan küçük istasyon kulübelerinin önlerinde kımıldaşan insanlar, bu çorak toprakların yürüyen parçaları gibiydiler." (225)

"-Cephe Karadeniz'den İran sınırına kadar uzanıyordu. Bütün bu yük sahada bu bir sıra vilayetler içinde bir tek kilometre demiryolu yoktu. Denize, düşman hâkim olduğu için limanlarına bir tek gemimiz yanaşamıyordu. Zaten harp olmasa bile elimizde buralara işleyecek esaslı Türk gemileri yoktu. Şose denilen çizgiler, üzerlerinde ancak yazın kağnıların, yaylıların güçlükle dolaşabildiği birtakım izlerden ibaretti. Motorlu nakil vasıtalarını hiç kimse görmemişti. Gerçi ordunun emrinde iki Alman kamyonu vardı deniliyordu ama onları da gören yoktu. Bir tek şehirde, bir tek kasabada bir tek elektrik ampülü yanmıyordu. Hiçbir vilayette bir fabrika bacası tütmüyordu. Bütün vilayetler fabrikasız, tamirhanesiz, hatta mektepsiz, hastanesizdi." (226)

Şevket Süreyya askerlere ders verirken çok şaşırır. Askerler hangi dinden olduklarını bilmezler. Peygamber kim sorusuna *Enver Paşa* diyenler çıkar. Peygamber sağdır diyenler, peygamberi İstanbul'da, Şam'da, Mekke'de yaşıyor diyenler de vardır.

Halk böyle.

Peki Osmanlı aydını... Din dogmasının egemen olduğu Osmanlı'da aydın düşünemiyordu. *Georgeon*, Osmanlı aydınını *Yusuf Akçura*'nın diliyle şöyle belirler, *"Akçura'nın 'iskolastiklik' olarak adlandırdığı ve Osmanlı zihniyetine egemen olduğunu söylediği düşünce yapısını reddetmeye yönelik fikirleri, hiç kuşkusuz çok daha özgündü. (...) O skolastik düşünceyi zihinsel ve ahlaki otoriteye körü körüne boyun eğmek, var olan gerçekleri eleştirmeden, sınamadan olduğu gibi kabul etmek, öykünmek, olarak tanımlıyordu (...) medreselerin ortaçağda giderek bağnazlaşması ve aynı dönemdeki*

Müslüman din bilginlerinin 'içtihad' düşüncesini terk etmesiyle, skolastik düşüncenin Müslüman ve Türk alemindeki etkisi sürüyordu." (227)

Mustafa Kemal Atatürk, bu topraklarda, bu insanlarla Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak.

III. Bölüm

Aydınlanma Kapılarına Doğru

Cumhuriyet Parıldıyor

Sümer'in Önemi

1923-1938 Türkiye'de aydınlanma hareketidir. Bu hareketin başlatıcısı tek kişidir... *Mustafa Kemal Atatürk*...

Önceden yaptığım tasarıma göre bu bölümde Türkiye'de başlatılan aydınlanma hareketini anlatacaktım.

Şu sıra hem aydınlanma hareketine, hem *Atatürk*'e eleştiriden öte ağır saldırı var. Saldırıları yanıtlamanın ya da oturup konuşmanın bir anlamı yok.

Bu saldırılarla aklı çelmelenenleri, belki bu çelmelerden kurtarabilirim.

Benim *Gazi* demeyi yeğlediğim *Atatürk*, Türkiye'de aydınlanma hareketini, en elverişsiz koşullarda başlattı. Elverişsiz koşulları yalnız Türkiye için söylemiyorum. Koşullar dünya için de elverişsizdi.

Aydınlanma hareketinin trajedisi burda. Burdan bakıldıkta *Gazi* trajik bir kişiliktir.

O suçlanan kişidir.

-Dini, toplumsal bilincin etkin öğesi olmaktan çıkarmıştır. Bu dinsel baskı sayılmıştır.

-Türkçe en uygun abeceyi getirmiştir. Bu, tarihimizi sıfırlamak sayılmıştır.

-Yurttaşlık yasasını getirmiştir. Bu, öykünme sayılmıştır.

Özetle, *Gazi* n'apmışsa bu bizim insanımızı tutsak etmek için yapmıştır.

Sümerlerin insan türüne katkısını yineliyorum. *Küyel*'e göre, Sümerlerin insanlık tarihine yaptığı katkı kavranırsa tarih doğru okunur. *Sayılı*'ya göre evrensel anlamda tarih Sümerlerle başlar. *Sayılı* görüşünü şöyle sürdürür, yineliyorum, "*yalnız Mezopotamya tarihinde değil, günümüz uygarlığını meydana getiren tarih akışında helenistik çağa kadar dolaysız ve ondan sonra da dolaylı olarak uzun vadeli etkileri olmuştur.*"(228)

Gazi, bu halkın Sümerlerden etkilenmesini istedi. Okumuşlar sorunu anlamadılar.

Gazi'ye saldıranların kitaplarını, yazılarını dikkatle okudum, şunu gördüm. Akıl yürütmeleri yüzeysel, birbirlerini yineliyorlar.

Bir soru. *Gazi*'ye saldıranlar şunu bilmiyor mu. *İnönü*, Köy Enstitüleri'ni 1946'da kapadı. Köy Enstitüleri kapanmasaydı, *Gazi*'nin aydınlanma hareketi sürdürülseydi, 1970'lerde bilinçli, özerk bireyler ülkesi olacaktı bu ülke.

Bunu biliyorlar. Bildikleri için karşılar. Gazi dönemini eleştirmiyorlar aslında. Eleştirdikleri gelecek. Bütün halkın aydınlanma kültüründen nefret etmesini istiyorlar.

Peki, neden.

Bunun gizi aydınlanmada.

Aydınlanma Nedir

Macit Gökberk, Felsefe Tarihi'nde aydınlanma için şöyle der, "*17. yüzyılda felsefe, evrensel bir bilimdi. 18. yüzyılda ise daha çok*

kültür felsefesidir, hem de hayata işlemek, onu aydınlatarak yolunu göstermek isteyen bir kültür felsefesidir." (229)

Macit Gökberk, 18. yüzyıl Aydınlanması için şunları söyler, *"18. yüzyıl Aydınlanmasının ana özelliği laik bir dünya görüşünü kendisine tam bir bilinçle temel yapması, bu laik görüşü, hayatın her alanında tutarlı olarak gerçekleştirmeye çalışmasıdır."* (230)

18. yüzyıl Aydınlanma felsefesinde aklın ışığı bütün dogmaları paramparça etti.

Engels, Anti-Dühring'de şöyle der, *"...18. yüzyıl Fransız filozoflarının varolan her şeyin tek yargıcı olarak nasıl usa başvurduklarını gördük. Ussal bir devlet, ussal bir toplum kurulmalıydı; ölümsüz usa karşı olan her şey, amansızca ortadan kaldırılmalıydı."* (231)

Aydınlanmacılar yine de ölçülü davrandılar. Halkın önünde açılıp saçılmadılar. *Terry Eagleton, Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*'de şöyle der, *"Bazı Aydınlanma düşünürlerinden bahsederken 'ateizmi cesaretle tartışıyorlardı' der Carl Becker ve iğneleyici bir üslupla ekler: 'fakat kölelerin önünde değil.' Malum, Voltaire sapkın dinsel görüşlerinin kendi hizmetçilerinin üzerinde yarattığı etkiden tedirgindi. Din, pek çok yol arkadaşı gibi onun içinde ahlakı idame ettirmeye ve dolayısıyla toplumsal ahenge hizmet eden bir araçtı."* (232)

Eagleton söyler, *Gibbon* "azılı şüpheci" olmasına karşın dini toplum için gerekli görür, özellikle tanrısız Jakobenlere karşı.

Burjuva sınıfının aydınlanmacıları, proleteryanın ayaklanacağını sezerler. *Engels, Anti Dühring*'de *"Us toplumunun yazgısı daha iyi olmadı."* der. (233) Varsıllarla yoksullar karşıtlığı görünür olmuştur. Bu görüntüyü gizleyen kilisenin etkisi zayıflamış, kilisenin hayır kurumları kaldırılmıştır. Arka arkaya ayaklanmalar... 1830... 1848... 1871...

Romantikler koşa koşa gelir. *Eagleton* konuşuyor, *"...Novalis ve Friedrich Schlegel gibi düşünürler mutlakıyet karşıtlığının, cinsel özgürlüğün ve liberal reformların ateşli birer savunucusu olarak yola çıkmış; yolculukları monarşizmin, gizemciliğin, aristokratizmin, Ortaçağcılığın ve Roma Katolik Kilisesi'nin kollarında son bulmuştur. Toplumsal düzeni kurtaracak olan şey artık sanat değil, dindir."* (234)

Bu, İngiltere'de de böyle oluyor.

Halk olduğu yerde kalmalı. Aydınlanacaksak biz aydınlanmalıyız. Halka güvenilmez.

Burjuva uygarlığı, proleteryadan, halktan korktu. Egemenliğini sürdürmek için insanın aklını kilitledi.

Aydınlanmış özerk bilinçli insan burjuvazinin çıkarı için savaşmaz... Bunda ötürü, burjuva insanı... halkı aydınlatmaz.

Bakın ne diyor *Jean Blot*, *Düşman Sözcükler*'de *"...savaşların çıkış nedeni her zaman çıkarların çatışmasında yatar."* dedikten sonra şunları söyler, *"Çıkar apaçık olguymuş gibi gösterilmez."* Ya n'apılır. *Blot* anlatır, *"...çıkarı gizlemek yaşamsal bir gereksinim olarak gösterip, insanların onu savunmak ve elde etmek amacıyla her şeyi göze alabilecekleri biçimde sunmak için, sözcükleri başarılı bir biçimde maskeleyip, gerçekliği, heyecan, tutku ve hayranlığa dönüştürmek gerekir. Sonuç olarak ozanın ve yazarın sanatından yararlanmak gerekir."* (235)

Blot, Birinci Paylaşım Savaşı'nın nedenini bir türlü bulamadım dedikten sonra, domuz ticaretinden söz eder, şöyle der, *"Alman domuzuyla, Sırp domuzu rekabetinin bu konuda rol oynadığını söyleyenler de var."* (236)

Avusturya kral adayı *Franz Ferdinand*'la karısı Bosna'da öldürülür. *Stefan Zweig, Dünün Dünyası*'nda söyler, *Ferdinand*'la karısı Avusturya'da sevilmez. Kimse üzülmez. *Zweig* şöyle der, "*...kimsenin de savaş düşündüğü yoktu. Ne bankalar ne de işyerleri ve özel kişiler, tasarladıklarında hiçbir değişiklik yapmıyorlardı. Sırbistanla başgösteren bu sürgit gürültü patırtıdan bizlere neydi? İşin aslının domuz satışiyle ilgili bir iki alışveriş anlaşmasına dayandığını hep bilmiyor muyduk? Belçika'ya Verhaeren'e yola çıkmak için bavullarımı hazırlamıştım. Sandukasına uzatılmış bir ölü arşidük, benim hayatıma nasıl karışabilirdi.*" (237)

Çoğunluk *Zweig* gibi düşünmez. Alman düşünürleri savaşın halkı uyuşukluktan kurtaracağını söyler.

Osmanlı şu marşla yürür savaşa, "*Şanlı günlerdeyiz / Bir taraftan Kahire, bir taraftan Batum, Kara / Bir taraftan Farisistan / Bizi bekliyor...*"

Kapitalizmin emperyalist aşaması insanın aklını sıfırladı. Eleştiri adlı yapıtımda şunları söylemiştim, "*Burjuvazinin oluşturduğu insan, insani, adil bir toplum kuramayacak. Çünkü burjuvazi, insanı, bütünüyle hayattan kopardı. Bu insan, hayatın içinde yaşamıyor. Kesinlikle. Daha kötüsü bu insan bu durumu bilmiyor.*" (238)

"*Aklını özgürce kullanma cesaretini göster.*" diyen *Kant... Zweig*, Alman halkının aklını şöyle anlatır, *Dünün Dünyası*'nda. "*Ağır endüstriye göre Hitler, Bolşevizm korkusu kâbusunu ortadan kaldırmıştı; hem yıllardır el altından paraca destekledikleri bu Hitler 'Kendi Adamı'ydı, onların. Öte yandan, iyice yoksul düşmüş küçük burjuvalar da, sevinçle rahat bir soluk alıyordu; zira Hitler, onlara yüzlerce toplantıda hep 'Faiz uşaklığı'ndan kurtarmaya söz vermişti. Küçük esnaf en tehlikeli rakipleri büyük mağazaların kapatılaca-*

ğı yollu (hiçbir zaman yerine getirilmemiş olan) sözleri hatırlatıyordu. Hele askerler, Hitler'i pek candan karşılamıştı; zira o adam askerce düşünmekte ve barıştan yana olanlara küfürü basmaktaydı. Hattâ, Sosyal Demokratlar bile Hitler'in bu yüksek mevkie geçmesini kötü karşılamamıştı; zira onlar da şu sıra iyice sıkıştıran can düşmanları Komünistleri, Hitler yok edecek umudundaydı." (239)

Nerede akıl, nerde aklı özgürce kullanma.

Dünün Dünyası'nda *Zweig* söylüyor, *Shakespeare* Alman tiyatrolarında oynamıyor. Fransızlarda *Mozart*'la *Wagner*'i kapı dışarı ediyorlar. Alman profesörler *Dante*'nin Cermen olduğunu söylüyor. Fransızlara göre *Beethoven* Alman değil, Belçikalı.

Avrupalıların konumu şunu gösteriyor. Aydınlanma gelip geçici bir durum değil. Sürekli... bütün kuşakları kapsayacak bir eylem türü.

Ek 5*

14 Kasım Çarşamba

Sovyetler Birliği nasıl oldu da çöktü. Bana göre ne kadar çok durulsa bu sorunun üstünde azdır.

Neden böyledir bu. 1917'de *Lenin*'in önderliğinde yola çıkanlar, *Marks*'ın deyişiyle "burjuva hukukunun sınırlı ufku"nu aşmış bir toplum düşünüyorlardı.

"Burjuva hukukunun sınırlı ufku"nda üretim araçlarıyla milyarlarca insanı sömürmek erdemsizlik sayılmaz. Tam karşıtı, sömürmek, bu yüzden varsıllaşmak, erdem, başarı sayılır.

Açgözlülük, kıskançlık, onun bunun ayağını kaydırmak, döneklik, kişiliksizlik burjuva hukukunun dar sınırlarında hep olağandır.

1917'de kalkışanlar, erdemli alışkanlıklarla donanmış insanlardan oluşan yeni toplum için kalkıştılar. Böylesine yüce bir amacın gerçekleşmemesi, insan için temel bir sorundur bence.

Yalçın Küçük, *Sol Müdahale* adlı eserinde bu sorunu irdeliyor. (Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2007)

Şöyle diyor *Yalçın Küçük*, "*Sovyet eliti, artık sosyalizme inancını tamamen yitirmişti.*" (s.13)

Gerçekten de önemli bir saptama bu. Daha 1970'lerde oralardan gelen duyumlar, bunun böyle olduğunu gösteriyordu.

Ama bunun ötesinde bir saptaması daha var *Yalçın Küçük*'ün. Ben, öteden beri Sovyetlerle Türkiye'yi karşılaştırırım.

1917'de *Lenin*, işçi sınıfının önderliğinde sınıfsız bir toplum için yola çıkıyor. Ama *Yalçın Küçük* saptıyor, "*Henüz olgunlaşmamış bir işçi sınıfına dayalı sosyalizmde Stalin, bürokrasi ve*

partide sürekli tasfiyeyi, bürokrasinin ve partinin dejenerasyonunu önleyici mekanizma olarak geliştiriyor. Ancak sürekli tasfiye, inisiyatif almaktan kaçan, yaratıcı olmayan, büyük projelerden korkan, hizipler arasında mekik dokuyan bir yönetici kadronun oluşmasını da önleyemiyor, tersine hızlandırıyor." (s.208)

Mustafa Kemal Atatürk'e geldikte... *Mustafa Kemal*, burjuva sınıfının önderliğinde, laik, demokrat, aydınlanmış bir Türkiye kurmak istiyor. Ama Türkiye'de Köy Enstitüleri kapatılıyor. 1940'larda bütün solcular ya hapsediliyor, ya üniversitelerden kovuluyor.

Yalçın Küçük, Türkiye'yle Sovyetler'i şöyle karşılaştırıyor. "*Kemalist elit, Kemalizme inancını yitirmekle kalmadı, yükselen sol'a karşı, kendisini sürdürmeyi Kemalizmin düşmanlarını yetirmede gördü; idareyi, adım adım düşmanlarına teslim ediyordu. Rusya'da ise hiçbir zaman sol olmadılar; zaman içinde hep kapitalizme öykündüler, dolayısıyla bilerek veya bilmeyerek sosyalizme inanmayanları yetiştirdiler ve hiç mukavemet etmeden, barışçıl bir şekilde sosyalizmi, düşmanlarına teslim ettiler. / Kuruluş ve çözülüş tarihleri, birbirine çok yakın düşmektedir. / Hem Sovyet sosyalizmi'nin ve hem de Kemalist Türkiye'nin yüzyıllarını kısadır.*" (s.14)

Burda bir ayrıntıyı saptamak zorunlu. Önemli de ondan. *Lenin*, ülkesinde ne yazık, kazındı. Ama *Mustafa Kemal*'i kazıyamadılar daha. Bu önemli.

Bu noktada *Yalçın Küçük* şöyle diyor, "*Beni ciddiye alan bazı solcuların, umuyorum, hiç olmazsa bu noktada çok azdır, birden bire kemalizmin olmadığını kabul ederek 'sosyalistler en iyi kemalistlerdir' demelerinden endişeleniyorum.*"

Yalçın Küçük, ne der, bilmem ama, ben merdiveni çok severim. İlk merdivenin Sümerlerde yapıldığını biliyorum. Kimin yaptığını bilmiyorum. Ama merdiven yapan kişinin insanlığa büyük bir katkı yaptığını düşünüyorum.

Mustafa Kemal'i de bu toprakların merdivencisi olarak görüyorum. Padişahlığı, halifeliği kaldırdığı için önümüzü açtığını düşünüyorum.

Bugün gerçekleşmese bile aydınlanma düşüncesini, aklın önemini bu topraklara ektiği için seviyorum *Mustafa Kemal*'i.

Laiklik, cumhuriyet Kemalizmin var olduğunun kanıtıdır. Sosyalizm, laikliği, cumhuriyeti kaldıracak değil, daha ileri götürecek...

Mustafa Kemal'den sonra "kemalizm" adına yapılanlarla, *Mustafa Kemal* dönemini ayırmak gerekiyor.

*İnsancıl dergisi, Ocak 2008, sayı 210, Y.61-62.

Trajik Kişi

Gazi, trajik kişidir. O, kara bilgisizliğe karşı savaşım başlattı. Bu savaşı kazanamadı, yenildi.

Yenildiğini göremedi...

Aslında bu, bir kişinin yenilgisi değildi.

Halkın karanlık zihninden yararlanan Kabak Hafızlar halkı dize getirmişti.

Türkiye Müslüman bir ülke. 12. yüzyıldan bu yana Müslüman toplumlarda özgür bilinçli insan yetişmedi. Yetişmek isteyeni de yok ettiler.

Peki temel sorun neydi. *Lukacs* şöyle açıklar *Estetik*'te *"Nesnel gerçekliğin gerçekten bilimsel açıdan kavranabilmesi, ancak insanbiçimci bakış açısının köktenci bir tutumla bırakılması koşuluyla gerçekleşebilir. Gerçekliğin yansıtılmasının bilimsel türü, bilginin gerek nesnesinin gerekse öznesinin insanbiçimcilikten arındırılmasıdır. Bu iş nesne açısından, onun kendinde'sinin (An-sich) insanbiçimciliğin tüm eklerinden olanaklar ölçüsünde arındırılmasıyla gerçekleştirilir; özne açısından ise aynı sonuç, öznenin kendi görüşlerini, tasarımlarını, kavram oluşturuşlarını sürekli olarak nesnellikte insanbiçimciliğin yol açtığı bozuklukların gerçekliği nerede ve ne zaman bozduğu açısından denetlenmesiyle elde edilir."* (240)

Toplumsal bilinçte dinsel tabular egemen olursa insanbiçimcilik bütün toplumu kapsıyor.

Lukacs söyler, *Copernicus*'un gökbilimi, insanbiçimcilikten ilk önemli kopuştur. İslam toplumu bu kopuşu gerçekleştiremedi.

Müslüman yazar gerçekçi olamıyor dedim, daha önce, şimdi ona geliyorum. Müslüman yazar, Sümerlerden başlayarak, insan türü-

nün birikimiyle ilgilenmiyor. İlgilenmek bir yana, insan türünün birikimiyle ilgilenmeyi kafirlik sayıyor. Antik felsefenin üstüne çiziyor. Resmi, yontuyu, tiyatroyu yasaklıyor. Bütün bunların üstünü insanbiçimciliğin en koyusuna kaptırıyor kendini. Bütün bunlardan ötürü nesnel gerçekliği bilimsel açıdan kavrayamıyor.

Bu kopuşu bir İslam toplumunda, bu topraklarda gerçekleştiren tek kişi *Mustafa Kemal Atatürk*'tür.

Lord Kinross bakın ne diyor, "*Memleketini Ortaçağdan çağımızın eşiğine, hatta bundan bir adım ileriye getirmişti. Gerideki boşlukları doldurup memleketi yeni alanlarda daha ileriye götürmek, ondan sonra yerine geçeceklere düşen bir görevdi. / İlerleme hızlı olmuştu, belki de bazıları için fazla hızlı. Atatürk, yarım kuşaklık bir süre içinde yeni bir Türk toplumu yaratmak istemişti. Yüzyılların dinsel geleneklerini birdenbire söküp atmış, ama bunların yerine yeni bir laik kültür geliştirmeye vakit bulamamıştı.*" (241)

Gazi, toplumsal bilinçteki, insanbiçimci dogmaları söküp attı. Böylece insanın gerçekleri görmesini, özgürce düşünmesini, felsefe, bilim yapabilmesinin yolunu açtı.

Gazi'yi Batıcı sanmak, ya da devrimini dile, giysiye, laikliğe bağlamak, onu anlamamaktır. Anlaşılmamıştır da.

Sorun nedir.

Sorunu *Engels* gösterir, şöyle, "*Doğanın doğru yansıtılması son derece güçtür ve ancak uzun bir deneyler sürecinden sonra gerçekleştirilebilir. İlkel insan için doğa güçleri yabancı, gizemli, olağanüstü niteliktedir. İnsanoğlu, tüm uygar kavimlerin geçirdikleri bir evrede bu güçleri cisimleştirme yoluyla kendine benzetir ve özümser. Bu cisimleştirme güdüsü, her yerde tanrıları yaratmıştır.*" (242)

Bu alıntıdan sonra *Lukacs* şunu belirler, "*Düşüncenin yüksek dü-*

zeydeki cisimleştirici biçimleriyle, bilimsel biçimler arasındaki bu çatışma" bana göre insan türünün dirimsel çatışması.

İnsanbiçimci zihniyet, ilk büyük vuruşu *Sokrates* öncesi filozoflardan alır.

Daha sonra *Lukacs* şöyle dillendirir, *"Savaşın Yunan düşüncesinin geç evrelerinde de bitmemiş oluşu, bu zorunluluğu artırmaktadır. Aristoteles'in idealar dünyasının insanbiçimcilikten yana çıkan, nesnel açıdan bilime düşman ruhu karşısındaki direnişine kısaca değinmiştik; durumu başka bir açıdan da aydınlatmak için Epikür'ün adını vermek yeterlidir. Epikür'de dinsel inanca sert biçimde karşı çıkan anlayış açıkça ortadadır..."* (243)

Bütün bunlardan sonra şunu söylemek zorunlu. M.Ö. 6. yüzyılda başlayan bir kavga var. Bir yanda insanbiçimci, düşünce donduran zihniyet.

Katip Çelebi dedi ya, insanbiçimci zihniyet doğaya inek gibi bakıyor.

Peki, doğayı didik didik eden modern doğabilim ne zaman başlıyor. *Engels, Doğanın Diyalektiği* adlı yapıtında şöyle der, *"Modern doğabilim. Yunanlıların çok parlak sezgileri ve Arapların (Müslümanların C.G.) birbirileriyle bağlantısız araştırmaları bilim özelliğinden sözedilebilecek tek alan –feodalizmin burjuvazi tarafından ezildiği o büyük çağ ile başlar."* (244)

Daha önce gösterdim. *Gazali*'yle *Eşari* felsefesiyle Müslüman halkın felsefeden, bilimden nasıl uzaklaştırıldığını. İslam toplumunda felsefe, bilim bağlantısızdı. Bundan dolayı kolayca yok edildiler.

İnsanlığın büyük, ışıltılı, aydınlık yolu, insanbiçimci yoldan, bilimsel-felsefi yola geçiştir.

Mustafa Kemal, 8 yüzyıl sonra bu topraklarda ilk, ne yazık ki son kişi, şunları söyledi, "*Ben manevi miras olarak hiçbir ayet, hiçbir dogma, hiçbir kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım bilim ve akıldır.*"

Peki, aydınlanmanın bu temel ilkesi, toplumun kılcal damarlarına dek niye girmedi. Kimi yazarlarımız romanlarında bu sorunsalı incelemişlerdir.

Köksüz Öncü

Yakup Kadri'nin *Panaroma*'sında Halil Ramiz devrimi kurtarma düşüncesindedir. Ama "*Kemalizm prensipleri çorak vatan topraklarına kök salmak şöyle dursun, henüz birkaç kişinin elinde evrilip çevrilmeye mahkûm birer lâboratuvar nebatı halinde kalmaktan kurtulamamıştır.*" (245)

Halil Ramiz'e göre Kemalizm "*...tepesi yerde, temelleri havada ve her an devrilmek tehlikesi içinde bir Ehram'a benzer. (...) Boş yere kendimizi aldatıp durmayalım, biz tepeden inme bir inkılabın köksüz öncüleriyiz.*" (246)

Gazi'nin aydınlanma hareketi, yanlış bile anlaşılmadı Türkiye'de. Kimine göre Fransız tipi Jakoben zihniyetin baskıcı yönetimiydi.

İnsanların kör kuyularda nerde yaşadığını bilmeden yaşama özgürlüğü yoktur.

Bir kez daha *Tepeyran*'a dönüyorum.

Tepeyran, sıtmanın nedenini söyledikte, kaymakam buna çok şaşırır, "Her hastalık gibi sıtma da Allah'tan gelir." der.

Kaymakam kör kuyudadır.

Mahmut Makal'ın *Memleketin Sahipleri.* İlk basımı 1954... *Makal* köylülerin kör kuyularda çırpınışlarını anlatır. Sayrılığı sara olan kişiyi cin tutmuştur.

O 1954'teydi mi denilecek.

Peki 1999... Tarsus. *Bermin Taş*'la Tarsus'tayız. *Nazım Hikmet* etkinliği için. Etkinlikten sonra *Eshab-ı Kehf Mağarası*'na gittik... İnmeli... özürlü insanları, aileleri getirmiş. Yüzlerini, ellerini, ayaklarını taşlara sürüyor. İnsanımız taşlardan umar bekliyor.

2014 İstanbul. Unkapanı... Ayın Biri Kilisesi'nde umar arayanlar...

Ateş Söndürücüler

Yakup Kadri'nin *Panorama* adlı yapıtına dönüyorum.

Vali İhsan Turan şöyle düşünür, "*...ileri bir Türk cemiyetinin kurulması için işe evvela halkın sosyal hayat şartlarını değiştirmekten başlamak gerektiği kanısındadır.*"

Vali İhsan Turan böyle düşündüğü için atandığı ilde şunları yapar, "*Kendisinden önceki valinin bilmem hangi maksatla yaptırdığı beton bir binayı, baştanbaşa değiştirmiş, lokantası, büfesi, oyun odaları, dans ve konferans salonlarıyla aklınca modern ve Avrupakâri bir 'Kulüp' haline sokmuş, hattâ buna bir de küçük sahne ilave etmeyi unutmamıştı. Gerçi bu kulüp'e birkaç memur ailesinden, birkaç genç öğretmenden başka kimsenin uğradığı, dans salonunda kimsenin dans ettiği veya konferans verip dinlediği, sahnede kimsenin tek bir oyun seyrettiği yoktu. Lokantası ise hiç işlemiyordu.*" (247)

Vali İhsan Turan bunlara aldırmaz. "Alışırlar" der.

Vali İhsan Turan aydınlanma devrimini taş yapılara boğarken Ahmet Nazmi, Cahit Halid'e mektubunda şöyle der, *"Ne vakit mi sönmüş bu ateş? mi diyeceksin. Ben sana söyleyeyim: Bu ateş, Kemalist Türkiye'nin anahtarlarını Bâbıali tembelhanesinin bekçilerine teslim ettiğimiz gün sönmüştür."* (248)

Aydınlanma ateşi kuşatılmıştır. Söndürülmek için *Mustafa Kemal*'in ölümü beklenir.

Tahincizade Hacı Emin, şapka yasağı çıktıkta, eve kapanmıştır. Hacı Emin'in oğlu Tahir, hem CHP'nin il başkanıdır, hem Tayyare Cemiyeti'nin. Kooperatif kurulacaktır kentte. Onun da başına geçmelidir. Hacı Emin'e göre *"Sen bir defa onu eline aldın mı tavsatır gidersin."* (249)

Mustafa Kemal'in ağırlaşması duyuldukta, oğluna şöyle der Hacı Emin, *"On iki yıl önce ise senin gibi bir delikanlıydım. Suçum neydi? Bir cinayet mi işlemiştim? Yoo; bir devletlinin keyfi istemiş, ehl-i islamı karnavala çevirmeye kalkışmış. Biz de buna olmaz demişiz. İşte günahımız bu. Yahu, buraya gelen elin gâvuru bile bize böyle bir hakareti reva görmediydi!..."* (250)

Kanlı Topraklar

Orhan Kemal'in *Kanlı Topraklar* adlı romanından iki tip-karakter. Biri Topal Nuri, Kabak Hafız, bir de CHP İl başkanı.

Topal Nuri çocukluğunda odun keserken yanlışlıkla ayağının baş parmağını koparır, bu yüzden yürürken aksar. Aksamayanlara içerler. Cinci Hoca'ya göre Allah'tandır bu. Şükretmelidir. Geceleri yatmadan önce Allah'a söver. Çarpılmayınca kuşkuya düşer. Allah yok muydu yoksa. Yıllar sonra karşılaştığı Kabak Hafız sorunu çö-

zer. Kabak Hafız'a göre *"Günah, sevap, cennet, cehennem hiçbir şey olmamak gerek."* (251)

Peki ama neden imamlık yapıyorsun sorusunu şöyle yanıtlar Kabak Hafız, *"Dünyada iyi ve rahat yaşamak için. (...) Yani başkalarının kuru kuruya inançlarından faydalanıp geçinip gideceğim. Bu suretle ekmeklerin en hası, en rahatına ulaşıyorum. Hem de hiç terlemeden. Sana da tavsiye ederim, insanları şuurlandırıp gözlerini açmaya kalkışma. Bunun sana hiçbir faydası olmaz. Tam tersi zararı olur. Körlerin arasında şaşı bademgözlüdür."* (252)

Topal Nuri, Topal Nuri olamazdı Kabak Hafız'a rasgelmeseydi. Cumhuriyet'le birlikte Türkiye'de birçok değişiklikler olur, *"Topal Nuri bunların hiçbirini yadırgamadığı halde, yadırgayanların arasında dolaşmayı, onlar gibi beş vakit namaz, niyaz, tenhalarda onlar gibi inkılaplara fısıltıyla atıp tutmayı uygun bulmuştu. Çünkü fabrikatörler, büyük toprak sahipleri, tüccarlar öyle yapıyorlardı. Topal Nuri'ninse çıkarı, fabrikatörler, büyük tüccarlar, büyük toprak sahipleriydi. Günün birinde o da onlar gibi; daha çok da cep ağızları sırma işlemeli lacivert şalvarlı ağalardan biri olacaktı."* (253)

Orhan Kemal aydınlanma hareketinin nerde tıkandığını açık seçik gösterir. Fabrikatörler, büyük tüccarlar... Aydınlanma hareketi Topal Nuri'ye Kabak Hafız'a ulaşamaz.

Aydınlanma hareketini önleyenlerden biri de CHP İl Başkanı.

CHP İl Başkanı fabrikatör Nedim'e sık sık telefon eder, hayır derneği için düzenlenmiş bale için elli tane bilet satar. Sesi, *"kalın, aksi, sevindirici"*dir. Telefonu kaparken de söver Nedim'e. Nedim ister istemez güler. Ama telefonu kapadıktan sonra *"Ben de senin avradını, deyyus! Partiniz başınızda parçalansın inşallah!.."* (254)

Kanlı Topraklar şöyle başlar, *"1934 yılı Ağıstos aylarının sonlarıydı."*

Gazi'ye göre kültür, Cumhuriyet'in temelidir. Şöyle der *Gazi*, *"Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür. Kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden mana çıkarmak, intibah almak (Gerçeğe varmak C.G.) düşünmek, zekayı terbiye etmektir. Yani insan enerjisiyle ve fakat tabiatın ona iltifat edildikçe tükenmez yardımı ile yükselen, genişleyen insan zekası, hudutsuz kavrayış anlamında 'İnsanım' diyen bir vasfı mahsusu olur."* (255)

Daha 1934'te gerici kültürün kelepçesine sokulur halk.

Hacıbicik

Ahmet Say'ın *Kocakurt* adlı romanı. Kocakurt'un satış için gittiği kentin en varsılı Hacıbicik'tir. Otelci, Hacıbicik'i şöyle anlatır, *"Bir kere ağadır. Geniş toprakları vardır. Köylerde yüz azap, maraba nüfusu bulunur. Ayriyeten asıl mühimmi, Hacıbicik en meşhur Amerikan motor ve biçerdöverlerin acantacısıdır. Yedek parçayı da kendi satar. (...) Hacıbicik aynı zamanda zirai ilaç acantasıdır. Tohum desen tohumu köylüye kendisi verir. İcabında köylüye borç verir. Köylüyü her daim borçlandırır. Alivre satış Hacıbicik'in sayesindedir. Tabii aslen zahirecidir. Zahire ambarları vardır. (...) İlaveten hacıdır. Her yıl otoboslarla Hac Seferleri yaptırır. Bu sayede her yıl Kabeyi Şerif'i bir kere daha ziyaret eder... Dur bitmedi! Hacıbicik, vilayetin tekmil ihalelerine girer, bunları hep alır! Sonra bir bakarsın, banka gıredisiyle verilen suni güpreyi köylüler namına hükümete müracaat eder, gıredi vadesini uzatır. Uzatır ki gün gele, hükümet köylü gıredilerini affeyleye! Böylece Hacıbicik suni güpreyi bedavaya getirmiş olur."* (256)

Ahmet Say, gerçekçi bir biçimde aydınlanmayı söndüren karakteri Hacıbicik'le gösteriyor.

Gazi, bilimin, felsefenin başat öğe olduğu bir toplumsal bilinç oluşturmak istedi... Ama aydınlanma sınıf hareketidir. Avrupa'da aydınlanmayı burjuva sınıfının ideologları başlattı. Şunu gördük. Aydınlanma hareketini başlatanlar bile halkın bütün bütün aydınlanmasını istemiyor.

Peki, bu neden böyle.

Burjuva uygarlığı proleteryanın artı değerine el koyan uygarlıktır. Aydınlanmış, özerk bilinçli insan kendini sömürtmez. Bu açıdan din, mistik akımlar zorunludur.

Gazi'nin aydınlanma hareketine geldikte... *Falih Rıfkı Atay, Çankaya. "1923 neslinin vazifesi, Atatürk devrimlerini halka indirmekti. Bu güç, zahmetli ve belki de ilk zamanlarda nankör bir vazife idi. Devrimlere, bu kanunları koyan ve onlara karşı isyanları cezalandırmak için mahkemeler kuran Meclis, hatta bu mahkemeler bile samimi inanmıyordu. Yeni nizamın hayatı, Atatürk'ün ömrü ile ölçülüyordu. Arkadaşlardan biri Çankaya akşamlarından birinde Atatürk'e , -Sıhhatinizi düşününüz, uzun yaşamağa bakınız, öldüğünüzün ertesi günü heykellerinizi bile kırarlar, demişti."* (257)

Peki, *Gazi* neye güveniyordu. *Atay*, şöyle der, *"Umudunu Cumhuriyet devrinde yetişecek gençliklere bağlamıştı. Halkı da bunlar yetiştireceklerdi."* (258)

O gençler yetişti mi, yetişti ama eksik yetişti. Bilimsel bilgiyle, felsefi bilgiyle berkitilmemiş "yetişme" eksiktir.

Atay, o eksiklik için şöyle der, *"En güç olan sanatı yanında Atatürk'ün yetişme tarzından doğma eksiklikleri vardı. Bu eksiklikleri tamamlayamadık."* (259)

Aydınlanma hareketinin başarısızlığını kişilere yüklemek çok öznel olur.

Önce ne yapıldı onu görelim. *Kurt Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi* adlı yapıtında şöyle der, "*Kemalist devrimin ana dönemi, 1923 yılı ile Atatürk'ün ölüm yılı olan 1938 arasındaki süredir. Cumhuriyetin ilk on beş yılı Türk toplumunun çehresini sekiz yüz yıllık geçmişinde uğramadığı kadar büyük değişikliklere uğratmıştır.*" (260)

Neydi büyük değişikliklerin amacı, bu toprakların insanını Homo sapiens noktasından Homo sapiens sapiens noktasına getirmek...

Homo sapiensten, Homo sapiens sapiens noktasına gelmenin iki sakıncası vardır.

Biri şudur. Homo sapiensten, Homo sapiens sapiens noktasına geçmek acı verir insana... acılıdır bu yol. O güne dek koşullanmayla öğrendiklerini aklın ışığında yanlış olduğunu göreceksin.

O geçiş dönemi insanın kendini yeniden kurmasıdır.

O zordur. Aşılması çok zor bir konumdur.

Bir örnek vereyim. Geçenlerde Homo sapiens noktasında kalan bir liberalin yazısını okuyorum. "Aristo mantığı" diye eleştiriyor bir görüşü.

Belli *Aristoteles*'in yapıtlarını okumamış.

Gazi'yi de hiç sevmez bu liberal. Onu Homo sapiens sapiens noktasına getirmek isteyen *Gazi*'yi niye sevsin.

"Aristo mantığı" diye bilgisizliği, bilgi diye döktürsün.

Homo sapiens sapiense geldikte... o durmadan bilginin ardından koşar. Her bilgi, yeni bilgisizliğe yol açar. Bunu bilir. Milimetrik bir inatla bilgi-bilgisizlik-bilgi yolunda ilerler.

Gazi, aydınlanmayla bu yolu gösterdi. Özgür iradenle gideceğin yolu... Söyledim bu yol zordur, acılıdır. Onun için *Gazi*'ye çok kızarlar. Militarist derler, toplum mühendisi derler, ayyaş derler.

İşin bir yanı daha vardır, ekonomik. *Kinyas Kartal* anlatır. Van'da 258 köyü vardır. Köylüler boyun eğmiştir *Kartal*'a. Boyun eğdiklerini bile bilmezler köylüler. Köy Enstitülerine karşıdır *Kinyas Kartal.* Köylüler, onun gücünden başka güçler olduğunu öğrenirlerse bu kötüdür. Demokrat Parti'yle pazarlığa girişirler. Destek için tek koşul vardır. Köy Enstitüleri kapatılmalıdır. (261)

Kurt Steinhaus, Türkiye'de burjuva devletin, burjuva sınıfından önce kurulduğunu söyler. Kemalist devrimler köye ulaşamamıştır. Din kurallarıyla köylüler sıkıca çevrilmiştir. *"Kemalizm köylerle kentler arasındaki kültür ayrımını kaldırma yolunda yetersiz kalmıştır."* (262)

Steinhaus, 1950'de başlayan Demokrat Parti dönemini şöyle anlatır, *"Tutucu DP politikası halk eğitiminde olduğu gibi birçok devlet müdahalelerinde de izlenebilir. Komünizmi ezme çabaları adı altında köyleri kalkındırma faaliyetleri duraklatılmıştır. Hükümet din adamlarının nüfuzunu arttırmış, gerici tarikatlere göz yummuş. Anadolu'nun kültürel ve politik düzeyinin yükselmesine büyük yararları dokunacak olan Halkevleri ve Köy Enstitüleri kapatılmıştır."* (263)

Ne demiştim. *Gazi* toplumsal bilinçteki insanbiçimci dogmaları söküp attı.

Türkiye'de 1950'den sonra burjuvazinin öncülüğünde ağa-aşiret, din adamları, gerici tarikatlarla toplumsal bilinci yeniden oluşturrna dönemi başladı. Ama Kemalist devrimlerin etkisini silmek kolay değildi.

1961-1971 yıllarında Türkiye insanı, kendini tanıdı, ülkesi Türkiye'yi tanıdı. Bütün Türkiye böyle demiyorum.

Bunu şöyle anlatabilirim. Türkiye komünizme karşı savaşım adı altında insan zihnini Homo sapiens noktasında tuttu.

Bir örnek vereyim. 1962 yılında on dokuz yaşındayken kitapçılarda *A. Kadir*'in şiir kitabını gördüm. Genç bir şair sandım. Şiirleri çok güzeldi. Sonra öğrendim. *A. Kadir* 1927 doğumluydu. Şiirleri bizden... insandan yirmi yıl saklanmıştı.

Susturulan... insandan saklanan yazarlar, şairler yalnızca *A. Kadir* değildi.

27 Mayıs hareketinden sonra oluşturulan 1961 Anayasası göreli özgürlük ortamında bencileyin gençler Homo sapiensten Homo sapiens sapiens olma uğraşı verdik...

Durmadan okuyorduk... sonsuz bir açlıkla.

Bir örnek vereyim. 18 yaşındayken haftalık sol dergi *Yön* okuyordum.

Ben, Türkiye'de sosyalist hareketin, aydınlanmayla birlikte yürütülmesini savundum.

Burda Türkiye'de sol hareketin tarihini anlatacak değilim. Konu açısından şunu söylemeliyim. Sosyalist hareket daha sonra iki kümeye ayrıldı. Bu durumu *Mümtaz Soysal* şöyle anlatır, "*... Derneğin gelişme gösterdiği aylarda YÖN hareketi içinde de Türkiye'deki sosyalist düşüncelerin eyleme geçirilmesi bakımından görüş ve düşünce ayrılıkları başlamıştı. Tam açıklıkla ortaya konmamış olmakla birlikte, bu belirsiz ayrılığın temelinde şöyle bir ikilem yatmaktaydı: Sosyalizmin hem bir kalkınma yöntemi, hem de belirli değerlere dayalı bir yaşama düzeni olarak gerçekleştirilmesi için, önemli bir işçi hareketinden henüz yoksun olan Türkiye'de, Kema-*

list nitelikleri az çok koruyan sivil ve asker burjuvazinin öncü gücünü ön plana geçirmek mi gerekiyor, yoksa çok daha uzun süreli, halk yığınlarının sosyalist düşünce yönünde eğitilmesine ve örgütlenmesine dayanan uzun soluklu bir çabayı mı göze almak gerekir? Başka bir deyişle Türkiye'nin koşulları böylesine uzun bir bekleyişe elverişli midir, yoksa iç ve dış dinamikler düşünülerek, sosyalizmin temel öğretisine pek uygun düşmese bile, çabuk davranmak ve yukarıdan aşağıya doğru müdahalelerle kapitalist gidişi bir an önce durdurmak mı gerekir." (264)

Haluk Yurtsever, Soysal için şöyle der, *"Soysal 'soluklu bir çabayı savunanlardan oluyor.'"* (265)

İlkin ben de böyle düşünüyordum. *"Halk yığınlarını sosyalist düşünce yönünde eğitmek."*

Sosyalist yönde eğitilmek halkın tepkisiyle karşılaştı. O zaman "ezilen halkı kurtarmak için" silahlı eyleme girişildi. Ben bu hareketlerin başarılı olamayacağını en baştan söyledim. Hiçbir örgüte girmedim. Bundan ötürü bana ÇBS dediler.

Ben, daha 1970'lerde aydınlanma hareketinin zorunluluğunu kavradım.

Haluk Yurtsever, "Türkiye sol hareketi 12 Eylül 1980'den önce yenildi." der. Daha sonra şunları söyler, *"1978 ile 1980 arasındaki iki yıllık dönemde, bütün sol örgütlerde tıkanıklık ve bunalım yaşandı. Siyaseti bırakma, bölünme, tasfiye ve iç çatışmalar biçiminde dışa vuran bir tıkanıklık ve bunalım sol hareketi 12 Eylül'den çok önce yorgun ve ne yapacağını bilemez duruma düşürdü."* (266)

Siyaseti bırakma... tıkanma... bunalım... yorgunluk için araya girmem zorunlu. *Orhan İyiler*'in *Bir Gün Bile Yaşamak* adlı yapıtından bir bölüm.

"Sedov hafifçe gülümseyerek başım kaldırdı ve bana baktı:

- Georgi, dedi... hiç inanç boşluğuna düştün mü? Belki de şimdi benim 18 yaşında bir delikanlı olarak yaşadıklarımı şimdi şu an sen yaşamaktasın. Birden derin bir inançsızlığa düştük, Çar Aleksandr'ın öldürülmesinden sonra birçok arkadaşımızın intihar etmesinin bir bakıma nedeni budur. Merkez komitemizin tüm üyeleri toparlanıp bir gece asılıverince yapayalnız, başı koparılmış bir ceset gibi kalıverdik St. Petersburg'un izbelerinde... Bunun da ötesinde Çar Aleksandr'ın öldürülmesiyle değişeceğini sandığımız düzen daha da bir oturarak kendi kendinde yaşamını sürdürüyordu. Oysa biz ne bekliyorduk; halk sokaklarda bayram yapacak, tüm otokrasinin bizim çarı havaya uçurduğumuz gibi dumanını attıracak ve ülkemize özgürlük gelecek... Oysa gördüklerimiz beklediklerimizin tam karşıtıydı. Halk yaşlı çar için kiliselere dolup diz çöküyor, Aleksandr Nikolayeviç'in ruhunun rahatsız olmaması, sonsuza dek mutlulukla yaşamasına dualar ediyor, bizi lanetliyordu. Çarlık biraz daha oturuyordu kendi kendinde. Halk Yeni çara biat için eski çarının ruhu önünden telaşla kalkıp Kışlık Saraydaki yeni çarının önünde diz çöküyordu. Gördüklerimizden şaşkınlığa uğradık. Kendi aramızda konuşamaz olduk. Öldürülen arkadaşlarımızın cesetleri önlerine atılsaydı belki de köleliğinin çılgın bağımlılığı içinde kendinden geçmiş olan mujikler arkadaşlarımızın cesetlerini paramparça edeceklerdi. Durumu kavramakta alabildiğine zorluk çekiyorduk. Biz onlar için savaşım vermiyor muyduk? Gepegenç yaşamlarımızı halkımız kurtulsun diye bir halı serer gibi halkımızın, ayakları altına sermiyor muyduk? Öyleyse niçin? Tüm bunlar öyleyse gerçekten niçin? Niçin uyanmıyor bu halk?" (267)

Siyaseti bırakma... tıkanma... bunalım... yorgunluk için araya girmem zorunlu demiştim.

Türkiye'de devrimciler halk için kalkıştı. Halk ihbar etti devrimcileri.

Kenan Evren meydanlarda "Asmayalım da besleyelim mi... bir sağdan bir soldan asıyorum." dedikte çılgınca alkışlandı. Meydanlar "as, as" çığlıklarıyla inledi.

Elli insanı idam ettiren bu faşist, halkın yüzde 91.3'nün oyunu aldı. Cumhurbaşkanı oldu.

Ek 6*

16 Eylül Salı

Mustafa Balbay, *Cumhuriyet*'te şöyle yazıyor, "*Devrimci gruplar öylesine çok bölündüler ki, terörden, faşist saldırılardan da tehlikeli ve zararlı olan bir şeydi bu (...) en ağır suçlama olarak kullandıkları 'faşist' sözcüğünü bile birbirlerine karşı kullanmaktan çekinmediler. Bunun devamında 'hain' sözcüğü doğal olarak daha kullanılan bir ifade oldu. Bunu kullanan ülkücülerin ürettiği sloganlardan bir şuydu: Mao, Lenin, birbirinize girin! (...) 1980'e girerken irili ufaklı fraksiyon 100'ün üzerindeydi.*"

Mustafa Balbay nesnel durumu, pek güzel anlatmış. Ben, bu bölünmenin sosyalizm adına hiç de doğru olmadığını biliyordum. Bundan ötürü hiçbir kümede yer almadım. Bencileyin durumda olanları ÇBS (Çizgisi Belli Olmayan) diye küçümserdi çizgisi belli olan kümeler.

Bana ÇBS demeleri önemli değildi... Önemli olan şuydu. Ayrışma, burjuvazinin işine yarıyordu.

Ayrışma düşünsel düzeyde de kalmadı. Silahlı vuruşmaya kadar gitti...

Hiçbir uğraş bu ayrışmaları önleyemedi. Dahası, ayrışmaya karşı çıkanlar da suçlandı.

Mustafa Balbay şöyle diyor, "*Bölünmelerin ne kadarı provokatifti, ne kadarı kendi iç dinamiklerinden, kestirmek elbette zor. Ancak şu kesindi.*

1970'lerden 2000'lere sol, hedef ortaklığı kurabilseydi, Türkiye başka türlü olurdu."

Doğru bir saptama.

Brecht, birbirinizi değil, ereği sevin der. Neydi erek, Türkiye'de sosyalizmi kurmak değil mi. Türkiye'yi sömürüsüz, özgürlükçü bir ülke yapmak değil mi...

Sol kümeler ne birbirlerini sevdi, ne de sosyalizm ereğini... Birbirleriyle çatışıp durdular.

Kim kazandı.

Sol mu kazandı. Hayır... Onca deneyimden sonra bile ayrışmalar sürüyor. Her küme, kendi dışındakini sosyalist saymıyor.

Peki, bu ayrışmalar nasıl durdurulur.

Sosyalistlerin kendi içinde aydınlatma devinimini başlatması zorunlu.

*İnsancıl dergisi, Kasım 2008, sayı 220, Y.60-61

Devrimcilerin siyaseti bırakması... tıkanma... bunalım... bütün bunların nedeni halkın tutumuydu.

Şunu da hiçbir zaman unutmamalı. Türkiye'de sosyalist-devrimci hareket, toplumu eşitlik... özgürlük için dönüştürmek kavgası verdi. Bu kavganın sonunda faşizmin kanlı-cehennemi zindanlarında işkenceden geçirildi.

Aydınlanmanın Kapıları

Homo sapiensten Homo sapiens sapiense Geçiş

Burjuva Uygarlığının Konumu

Bir şirket, Soma-Yırca'da termik santral yapacak. Bir gecede altı bin zeytin ağacı kökünden sökülüyor. Direnen köylüleri özel güvenlikçiler dövüyor. Bütün bunlar olup biterken Danıştay o bölgeye termik santral yapılamaz diyor.

Hürriyet gazetesinde *Banu Şen*, şirketin yetkilisiyle görüşüyor, yönetici "Vicdanen rahatsızız" diyor, "Süreci yönetemedik" diyor. Şirketin hukuk danışmanı "Hakkımızı kullandık" diyor.

Uzun söyleşinin bir yerinde şirketin yöneticisi şöyle diyor, *"...Düşünüyorum. 250 milyon dolarlık gaz ithal edilmeyecek, 155 milyon devlete para verilecek."* (268)

Yönetici, burjuva uygarlığının temel ilkesini anlatıyor. Burjuva uygarlığının temelinde hep "şu kadar para" vardır.

Marks, kapitalistin konumu için şöyle der *Kapital*'de, *"...paranın sermaye olarak dolaşımı, tersine kendi başına bir amaçtır, çünkü değerin büyümesi ancak bu hareketin sürekli yenilenmesiyle olur. Bu yüzden, sermayenin hareketinin sınırı yoktur. / Bu hareketin bilinçli temsilcisi olarak para sahibi, kapitalist haline gelir. Kişiliği, ya da daha doğrusu cüzdanı; paranın yola çıktığı ve dönüp dolaşıp geldiği*

noktadır. P-M-P dolaşımının nesnel ya da esas kaynağı olan değerin büyümesi, kapitalistin öznel amacı halini alır; gitgide daha fazla soyut ve servete sahip olma etkinliklerinin tek dürtüsü haline geldiği ölçüde o, bir kapitalist olarak, yani bir kişiliğe bürünmüş, bilinç ve iradeye sahip sermaye olarak işlev yapar." (269)

Bir kapitalist... kişiliğe bürünmüştür. Karşıdan bakıldıkta o bir insandır. Bir olgudur bu. Ama *Marks* olgunun yüzünü sıyırıyor. Gerçeği gösteriyor.

O kişiliğe bürünmüş bilinçli... iradeli sermayedir. Onun sınırı yoktur. Bütün amacı tek değeri P-M-P'dir.

İnsan onun için araçtır. Artı değerine el koyarak sömürür... insanı tüketici durumuna düşürerek sömürür.

Ester Biton Ruben, İktisadın Unuttuğu İnsan adlı yapıtının *Kapitalizmin Körüklediği Duygular* bölümünde *"Kapitalizmin bugün geldiği noktada, modern yaşamdaki hiçbir ortam içten"* (270) değil der.

"İnsanlar, içinde bulundukları topluluklarda, okullarda, işyerlerinde, gerçekte olduklarından farklı biriymiş gibi görünmeye çalışıyorlar. (...) Bu durum ne yazık ki insanın kendisini en rahat hissetmesi beklenen yerde, aile içinde bile geçerli." (271)

Ester Biton Ruben, kapitalizmin getirdiklerini şöyle sıralar, *"Korku ve kaygı, bencillik, güvensizlik, hırs, huzursuzluk ve öfke bunların en önemlileri."* (272)

Kapitalizmde Zaman

Ruben, kapitalizmin zamanı da değiştirdiğini gösteriyor. Kapitalizm öncesi için belli... Zaman doğrusal. Öte yandan kestirilebilir bir zamanı yaşıyorsun. Zaman hızla bir başka yöne doğrulmuyor.

Şöyle der *Ruben, "Zamanın bu iki özelliği, doğrusallık ve kestirilebilirlik, insanlara bir özgüven ve kendine saygı hissi sağlıyordu. Oysa günümüzün modern yaşantısında zaman artık doğrusal değil. İnsanlardan işlerini yaparken seri hareket etmeleri, her an değişime hazır olmaları, sürekli risk almaları isteniyor."* (273)

Ayrıca "esnek çalışma saatleri" kestirilebilirliği ortadan kaldırıyor.

Bir önemli nokta şu. Kapitalizm zamanı daraltıyor. Yaşamımızı kolaylaştırdığı söylenen bir sürü aygıta karşın, zaman bize yetmiyor. Zamanın ardında koşup duruyoruz.

Ruben şöyle diyor, *"Zaman algısının bu şekilde değişmesi insan ilişkilerinde bağlılık, sadakat gibi değerlerin de anlamlarını yitirmesine yol açıyor. Yakın insan ilişkilerinin en belirleyici özellikleri olan bağlılık ve sadakat, zamanın bu yeni algısıyla ve esnek davranış ilkesiyle örtüşmeyen unsurlar."* (274)

Ester Biton Ruben'den öğrendim. *Tocqueville* 1835 yılında bir kitap yazıyor... *Amerika'da Demokrasi.* Kitabın içinde şöyle bir bölüm de var, *Amerikalılar Refah İçinde Yaşarken Neden Bu Kadar Huzursuzlar.*

Gerçekten de burjuva uygarlığı insana esenlik getirmedi. *Orhan İyiler, Danilov Manastırı'nın Çanları*'nda... *"Artık XXI. yüzyıla: Cumhuriyetsiz Cumhuriyetler'le giriyoruz. / Ne demek Cumhuriyetsiz Cumhuriyetler? 1789 burjuvazisi halk kitlelerine, henüz bakir emekçilere, aristokrasiyi kendi terörü içinde kanla yıkıp kendi egemenliğini kurarken: 'Ekmek, Kardeşlik, Eşitlik, Barış ve Özgürlük' vaad etmişti. 200 yıllık egemenliği boyunca bunlardan hiçbirini yerine getirmedi. Kollektivist rejimlerin yıkılmasından sonra bırakınız bunları yerine getirmesini, sınıf savaşımlarından elde edilmiş kaza-*

nımları da bir bir geri almaya başlamıştır. (...) Dünya burjuvazisi kendi içinde hızlı, acımasız, bir bakıma sancılı bir Intégration-Assimilation dönemini yaşarken artık kendisini oluşturan ilkelerin ve felsefenin tümüne sırtını dönmüştür. Onu artık dünya halklarının ve de kendi metropollerinin ne ekmek (iş) isteyişi, ne özgürlüğü, ne kardeşlik arayışı, ne barış, ne de eşitlik ilgilendiriyor. O nedenle değil mi 1789'un anayurdu Fransa'da önde gelen liderlerden biri 'Cumhuriyetin tek ilkesi olmalıdır: İlerleme...' demişti. Cumhuriyetten artık halkların eline kala kala tek bir olanak kaldı: Temsili parlamenter demokrasi. Yani artık Sultanlar, Şahlar ya da krallar yok da halklar Cumhurbaşkanlarını, partileri hükümet kurmaları için seçip gönderebiliyorlar. İşleri de işte orada o gün bitiyor. Tıpkı Marx'ın dediği gibi 'Üç ya da 6 yılda bir yönetici sınıfın hangisinin kendisini temsil edeceğine ve sonradan halkı Parlamentonun ayakları altında çiğnemesine...' razı olmak seçeneği bırakılmıştır yalnızca." (275)

Burjuvazi yalnızca bir ulusu değil dünya halklarını çıkmaz bir sokağa sokmuş.

Şimdi burda duruyorum. Bir soru soruyorum. İnsan, kapitalizmin soktuğu bu sokakta derisi soyulurcasına sömürüle sömürüle yok mu olacak...

İnsan bugüne, bu duruma kolay gelmedi.

Onbir bin yıl öncesine... buzul çağında insanı anlatıyor *V. Gordon Childe, Kendini Yaratan İnsan*'da şöyle der, *"Buz çağında, mamutların yanı sıra, çeşitli insan türleri de yaşamaktaydı: hayvan avlıyorlar ve mağaralarının duvarlarına avlarının resimlerini çiziyorlardı. Ama bu insanlarda bu büyük iklim değişikliğine karşı koyabilmek için tüylü postlar belirmedi. (...) Mamutları yavaş yavaş so-*

ğuğa dayanacak duruma getiren değişiklikleri insanlar geçirmediler, ama atalarımız ateş yakmayı ve hayvan postundan kendine giysiler yapmayı keşfettiler. Böylece onlar da, mamutlar gibi soğuğa karşı koyabildiler." (276)

Hep şunu söyledim ben. İnsan öğrenen varlıktır. Öğrenmenin hem ilerletici yanı vardır, hem geriletici yanı vardır.

Önce öğrenmenin ilerletici yanı. İnsan gerçek dünyada yaşar. Bu dünyayı dönüştürmek için uğraş verir. Bu, insanın ilerici yanıdır. Ama bu insan düşsel bir dünya da kurar.

Childe anlatıyor, *"İnsanlar, oluşturdukları batıl inançlar ve düş-ledikleri yapma varlıkların yardımıyla, herhalde çevrelerinde daha rahat ve güvenceli yaşayabiliyor, yaşama daha kolaylıkla katlanabiliyorlardı. Oysa boş umutların ve büyüyle dinin esinlediği düşsel kestirme yollar, insanı, Doğa'yı anlayarak Doğa'ya başat olmak gi-bi çetin bir yoldan alakoymuştur. Büyü, bilimden daha kolaydı, tıp-kı işkencenin, kanıt toplayıp yargılamaktan daha kolay olduğu gibi. / Din ve büyü, sosyal örgütlenmenin giderek yükselen aşamalarına destek olmuştur. Ne yazık ki, bu destek yapıyı kösteklemiş ve sürek-li bir yapının oluşturulmasını önlemiştir. Hatta, gerçek yapının çü-rüyüp yıkıldığını gizleyecek yapay bir örtü yerine geçmiştir. Bilimin oluşturduğu kentsel devrim, büyüyle sömürülmüştür. Çiftçilerin ve zanaatçıların başarılarından yararlanan, rahiplerle krallar olmuştur. Böylece bilim değil, büyü tahta geçmiş ve tapınağın gücüne erişmiş-tir."* (277)

Yalnız burda büyüyle-sihirle dini ayırmak zorunlu. *Alâeddin Şe-nel, İlkel Topluluktan Uygar Topluma* adlı yapıtında şöyle der, *"Si-hirsel düşünüş dinsel düşünüş ayrımı yapan yazarların çoğunluğu, bu iki düşünceyi, sihirin doğa güçlerine buyurmasına karşılık dinin*

doğaüstü güçlere yakarma olduğunu söyleyerek ayırırlar. Sihirin buyurmasına karşılık dinde yakarma eğilimi, asalak ekonomide ve üretici ekonomide insan-doğa ilişkilerinin açıkladığımız biçimine ters düşüyor görünür. Bunun nedeni, dinin bu niteliğinin insan-doğa ilişkilerinden çok insan-insan ilişkileri ile bağlantılı oluşudur. Gerçekten, insan-insan ilişkisinin eşitlikçi olduğu ilkel topluluklarda yalvarma, yakarma kavramı yoktur. Bu kavramlar eşitsizlikçi, sınıflı toplumların kavramlarıdır. İnsanlar sınıflı uygar toplumun oluşmasından sonradır ki, uygar toplumun doğaya egemen olma yolunda attığı adımların da etkisiyle, doğaya toplumsal düzenin bakış açısıyla bakacaklardır. Toplumda yazgıları nasıl başka kimselerin, başta yöneticinin elindeyse; doğada da ürünlerin ve her türlü canlının yazgısının yöneticiye benzer bir tanrının elinde olacağını düşüneceklerdir. Toplumlarının yöneticilerine yakarışları, yöneticileri önünde eğilişleri gibi doğanın yöneticisi önünde eğilip ona yakarmaya, bir başka deyişle tapınmaya başlayacaklardır." (278)

Durum böyle... Ben ilkel döneme dönüşü savunmuyorum. Burjuva uygarlığında kapitalist düzende yaşıyoruz. Bu iyice... ilikleri-mize kadar benimsemişiz. Burjuva uygarlığında yukarıya çıkmaya... aşağılardan kurtulmaya çalışıyoruz.

N'aparsak yapalım şunu değiştiremeyiz. Burjuva uygarlığı, insanlaşma sürecini durdurdu. Bunu dedim ya, hemen şunu sorayım. İnsan nedir... insanlaşma ne zaman başladı. *Engels, Doğanın Diyalektiği* adlı yapıtında şöyle der, "*...el, yalnızca emeğin organı değildir, emeğin ürünüdür de. Ancak emeğin, giderek yeni işlemlere uygulanmasıyla, geliştirilmiş kasların, eklemlerin ve, daha uzun aralıklarla, kemiklerin kalıtsal yoldan geçmesi, bu kalıtsal inceliğin, yeni, giderek daha karmaşık duruma gelmiş işlemlere, giderek yeni-*

lenen biçimde uygulanması, insan elini, Raphael'in tablolarını, Thorwaldsen'in heykellerini, Paganini'nin müziğini yaratabilecek bu yüksek yetkinlik düzeyine kadar getirmiştir." (279)

Emek-insanlaşma ilişkisi dendikte *Lukacs* bu konuda şöyle der, *Emek* adlı yapıtında, *"Taşın kendinde-varlığı herhangi bir niyet ve hattâ bıçak ya da balta olarak kullanılabileceğine ilişkin bir göstergе bile içermez; ama yine de bir araç olarak bu işlevini ancak, kendi içlerinde var oldukları şekliyle nesnel olarak mevcut özelliklerinin bunu mümkün kılan bir bileşime elverişli olması halinde üstlenebilir. Bunun varlıkbilimi daha en ilkel düzeyde bile görülebilir. İlkel insan örneğin, balta olarak kullanma düşüncesiyle bir taş seçerse o zaman taşın -pek çok açıdan rastlantısal olarak doğmuş- özellikleriyle onun somut hemen kullanılabilirliği arasındaki bu bağlantıyı doğru olarak görmek zorundadır."* (280)

Lukacs, insanlaşma çizgisini belirledi. İki ayağının üstünde duran varlık, taştan balta yapabileceği düşüncesine nasıl geldi, bilinmiyor bu. Birçok denemeden sonra bu noktaya geldi. O nokta şu. Düşündü... tasarladı, taşı eline aldı, yontmaya başladı.

Düşünme... tasarı... sonra düşündüğünü... tasarladığını gerçekleştirmek için eylem... insanlaşma çizgisi burda başlıyor.

Lukacs, *Aristoteles*'le *Hegel*'e emek-insan ilişkisini saptayan "büyük öncüller" der. *Lukacs*, şunu belirler, *"Aristoteles emekte, düşünme ve üretim öğelerini ayırır. Ilki amacı önermeye ve gerçeklenmesinin araçlarını araştırmaya hizmet ederken ikincisi bu şekilde önerilen amacın gerçeklenmesine ulaşmaya hizmet eder."* (281)

Gerçekte *Aristoteles*, *Metafizik* adlı yapıtında şöyle der, *"Meydana getirme ve hareketler içinde bir aşamaya 'tasarlama, düşünme', diğerine 'yapma, gerçekleştirme' denir. İlkeden ve formdan çı-*

kan şey, düşünmedir. Düşüncenin en son adımından doğan şey yapma, gerçekleştirmedir." (282)

Hegel'in söylediklerini *Lukacs*'ın *Emek* adlı yapıtından aktarıyorum, *"...doğanın kendi etkinliği, bir zembereğin esnekliği, su, rüzgâr vb. kendi başlarına bırakıldıklarında yapamayacakları şeyleri yapmakta kullanılır ve böylece kör eylemleri kendinin zıttı olarak amaçlı kılınır."* (283)

Daha sonra *Marks* şöyle der *Kapital*'de *"Biz emeği, salt insana özgü biçimi içerisinde ele alıyoruz. Örümcek, işini dokumacıya benzer şekilde gördüğü gibi, arı da peteğini yapmada pek çok mimarı utandırır. Ne varki en kötü mimarı en iyi arıdan ayıran şey mimarın yapısını gerçekte kurmadan önce, onu imgesinde kurabilmesidir."* (284)

İnce nokta burası... insan düşünüyor, tasarlıyor, sonra tasarısını gerçekleştirmek için eyliyor... emek veriyor. Böylece insanın insanlaşma süreci başlıyor. İnsan emekle kendini tanıyor... özgürleşiyor...

Büyük Kavga

Önce cisimleşme ne anlama gelir, onu görmek zorunlu. *Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü*'nde cisimleşme için şöyle der, *"Tinsel bir varlığın, bir Tanrı'nın canlı bir yaratık görünümü kazanması, bir insan şeklinde tecessüm etmesi."* (285)

Lukacs, Estetik adlı yapıtında cisimleştirme için şöyle der, *"Düşüncenin yüksek düzeydeki cisimleştirici biçimleriyle, bilimsel biçimler arasındaki bu çatışma, insanlığın gelişmesinin başlangıçlarında yalnızca Yunanistan'da gerçekten ilerlemiş, ilkeler düzeyine*

çıkmış ve böylece bilimsel düşünceye ilişkin bir yöntembilimin doğumuna yol açmıştır." (286)

Cisimleştirici biçimler egemen olursa, insan nesnel düşünemiyor, bilim ilerleyemiyor... üstelik duruyor. Şöyle der *Lukacs*, *"Nesnel gerçekliğin gerçekten bilimsel açıdan kavranabilmesi, ancak insanbiçimci bakış açısının kökten bir tutumla bırakılması koşuluyla gerçekleşebilir. Gerçekliğin yansıtılmasının bilimsel türü, bilginin gerek nesnesinin gerek öznesinin insanbiçimcilikten arındırılmasıdır."* (287)

Antik dönemdeki kavgayı anlatmadan önce iki konuda konuşmalıyım. Birincisi, İslam ülkelerinde bilimin ilerlememesinin önemli nedenlerinden biri de insanbiçimciliğin baskın oluşudur.

İkinci nokta bizde felsefe tarihi yazanlar neden insanbiçimci bakışla, bilimsel bakışı ele almazlar.

Lukacs, *Xenophenes*'in insanbiçimciliğe karşı çıktığını söyler. Bizde yazılan felsefe tarihlerinde *Xenophenes* için tek tanrıcı yolu açtığı söylenir.

İnsanbiçimci anlayışla, bilimsel bakış arasındaki kavgaya geldikte... *Lukacs*'a göre *Sokrates* öncesi felsefe düşünce tarihinde dönüm noktasıdır, daha sonra şöyle der, *"Sokrates öncesi filozofların insanbiçimcilikten uzaklaşmadan yana eğilimlerinin zorunlu olarak zamanın dinsel dünya görüşünün içeriğini ve biçimini saptayan efsanelerin eleştirisinde doruğa varması, Yunan kültürünü konumuna uygun bir sonuçtur."* (288)

Daha sonra idealar kuramıyla insanbiçimciliğin büyük filozofu *Platon*. İnsanbiçimciliğe karşı tutumuyla büyük *Aristoteles*, *Platon*'un idealar kuramını eleştirir.

Plotinos, insanbiçimciliği kökleştirmeye uğraşırken, *Epikuros* insanbiçimciliğe karşı çıkar.

Hıristiyanlık, insanbiçimciliği başat durumuna getirir. Rönesans insanbiçimciliğe karşı çıkıştır.

Yeni çağda *Bacon*, *Gassendi*, daha sonra *Feuerbach*...

Batıda son durum şudur. Kapitalist sınıf insanbiçimcilikle bilimin ilerlemediğini görmüştür. Bilim insanını bu açıdan özgür bırakmıştır. Ama halkı dört bir koldan insanbiçimcilikle kuşatmıştır.

İslam dünyasındaki felsefeye geldikte...

10. yüzyılda yaşayan *İbn el-Ravendi*, insanbiçimci anlayışa kökten karşı çıkıyor. Bundan ötürü "sapık" sayılır. Yine 10. yüzyılda *el-Razi*, insanbiçimci görüşe karşı çıkmıştır.

Meşşai filozofları insanbiçimciliğe karşı çıkmamışlarsa da bu yolu döşemişlerdir. Bundan dolayı *Gazali*, Meşşai filozoflarını kafirlikle suçlamıştır...

Daha sonra felsefenin büyük insanı *İbn Rüşd* gelir. *İbn Rüşd*, bilim yoluyla hakikate gitmekle dinsel yolla hakikate gitmeyi ayırır.

İbn Rüşd Batıda Rönesans'ın yolunu açan düşünürlerden biridir.

Daha önce söyledim. İslam dünyası bir türlü insanbiçimcilikten kurtulamadı. Batı insanı da insanbiçimciliğin etkisi altında. İnsanın sömürülmesi için gerekli koşullardan biri de bu. Ama bilimin ilerlemesi için bilim insanını özgür bırakıyor. Bizde TÜBİTAK, *Darwin*'i yadsıdı.

Bu dediğimi bir örnekle temellendireyim.

Cumhuriyet Bilim-Teknoloji'den aktarıyorum. Söyleşi şu yazıyla başlıyor, *"Türkiye'de Bu Başarıyı Gösteremezdim."*

Söyleşi öncesi bilgi şöyle, *"Amerikan Ulusal Sağlık Enstitüsü (NIH) Dr. Hande Özdinler ve ekibinin motor nöron hastalığı olarak*

da bilinen ALS (Amyotrofik Lanteral Skleroz) konusundaki çalışmaları için 2,5 milyon dolar destek sağladı."

Reyhan Oksay soruyor, *"Türkiye ile Amerika'yı bilimsel araştırmalar açısından karşılaştırırsanız ortaya nasıl bir tablo çıkar?"*

Yanıt şöyle, *"Türkiye ile Amerika'yı bilimsel araştırmalar açısından karşılaştırırsam şöyle bir tablo çıkacağını söyleyebilirim. Amerika'da sizin adınızı doğru telaffuz etmeyebilirler, ama size ve fikirlerinize saygıda kusur etmezler. Hele de güzel, parlak fikirleriniz varsa dururlar ve dinlerler. Gerekirse o berbat İngilizcenizi bile anlamaya çalışırlar. Orada kim olduğunuz çok önemli değildir, masaya ne koyuyorsun, ne farklılık yaratıyorsun; işte bunlar önemlidir. Benim gözlemlediğim şekliyle Türkiye'de ise kim olduğun, kimlerden olduğun, titrin, sosyoekonomik konumun fikirlerden önce gelir. (...) İnsana insan olarak önem verilmedikten sonra, bir birey, vatandaş olarak var olamadıktan sonra, orada bilimsel gelişmeden söz etmek bence saflık olur. Hele de kadının ikinci sınıf vatandaş olduğu, korunulması gereken bir obje olarak görüldüğü bir yerde, kadınların bilim ve teknoloji dallarında başarılı olmaları gerçekten çok zor."* (289)

Hande Özdinler, İslam toplumlarının konumunu doğru bir biçimde saptadı. Bu konum değişmedikçe İslam toplumları bilimde sıfır noktada kalacak...

Türkiye'de aydınlanma... modernleşme süreci, 1950'lerde durdurulmasaydı bugün bu noktada olmayacaktık. Bütün bunlara karşın İslam toplumlarının çok önündeyiz. İslam toplumlarından her alanda önde olmamız, siyasal erkleri utandırdı. Hızla onlarla eşit olma noktasına, geriye doğru hızla gidilmek isteniyor.

Gücünü Unutan İnsan

Şunu söylüyorum. Burjuva uygarlığı, insanın, insanlaşma sürecini durdurdu. İnsanı çeşitli yerlerde üreten, daha sonra çarşıda tüketen konumuna soktu. İnsanın emek... tasarlama... düşünme, yapma ilişkisini kopardı.

Buna karşı şöyle denebilir. İnsan düşünüp tasarlayıp birçok yeni ürün yapıyor. Sözgelimi televizyon Türkiye'ye geldikte böyle değildi.

Bu, doğru. Ama bütün bunlarda düşünülen, tasarlanan, ürünün insana katkısı değil. Nasıl daha çok satarız, insanı nasıl böyle bağımlı duruma getiririz.

Peki, insan, nasıl oldu da gücünü unuttu. Özerk bir birey... özne olmadı da burjuva uygarlığının nesnesi durumuna düşürüldü.

Bunun adına yabancılaşma denir.

Ernst Fischer, Sanatın Gerekliliği adlı yapıtında şöyle der, "*İnsanlar çalışma süreci içinde ve emeklerinin ürünlerinde kendilerini bulmak ve kendilerini üretimlerinin kölesi değil de efendisi yapabilecek toplumsal koşulları yaratmak için, insanın gelişmesinde gerekli olan bu yabancılaşmayı durmadan yenmek zorundadırlar. Yaratıcı bir el sanatçısı işine bir yakınlık, ortaya çıkardığı ürüne kişisel bir bağ duyar. Oysa endüstri üretimindeki işbölümüyle bu olanak ortadan kalkar. Ücretli işçinin 'yabancılaşma'ya karşı kullanabileceği işiyle ya da kendisiyle kurduğu bir birlik duygusu olamaz. Bu işçinin kendi emeğinin ürününe karşı tutumu, kendi üzerinde üstünlük kuran yabancı bir nesne karşısındaki tutumudur. Kendisi üretim içinde kişiliğini yitirmiş, kendi yaptığı şeye ve kendisine yabancılaşmıştır.*" (290)

Bunu okuduktan sonra ben işçi değilim, hukukçuyum, doktorum, öğretmenim, mühendisim, akademisyenim demeyin. *Fischer* konuşuyor, dinleyin, "*Meta üretimi ile yönetilen bir dünyada ürün, ürete-*

ni denetler ve nesneler insanlar üzerinde bir üstünlük kurar. Nesneler uzun gölgeleri olan garip şeylere döner, 'kader' ve daemon ex machina (makinadan çıkan ifrit) olurlar." (291)

Burda yazılanları "Doğru" diyerek başını sallayarak okuma. Sıradan bilgi konumuna sokma. Bilincinin bir köşesine tıkıştırma.

Bilgi-yaşam düzeyine getir. Bak ne diyor, dinle *Fischer*'i, *"Sanayileşmiş toplum yalnız toplumsal ilişkilerin bu nesnelleşmesiyle değil, aynı zamanda işbölümünün ve uzmanlaşmanın artmasıyla da kendini belirler. Çalıştıkça parçalanır insan. Bütünle olan bağı kopar; bir araç, büyük bir makinanın küçük bir parçası olur. Bu işbölümü insanın öneminin azaltırken, görüş açısını da daraltır; çalışma süreci ne kadar iyi düzenlenirse, bireyin yaptığı işten o kadar az ustalık beklenir ve kendisinin bütüne yabancılaşması o ölçüde derin olur. Terentius'un 'Nihil humanum mihi alienum est (İnsanla ilgili hiçbir şey bana yabancı değildir) sözü tersine döner ve üretimdeki aşırı büyüme kişiliğin sınırlanmasıyla sonuçlanır."* (292)

Söylenenleri toparlıyorum.

Meta üretimi başladıkta, işine... kendine... insana yabancılaşıyor. Özne değil, kapitalizmin nesnesi oluyor. Çalıştıkça parçalanıyor.

Görüş açısı... zihni daralıyor. Kişiliği sınırlanıyor.

İnsan diyoruz ama, içeriği boşalmış bir biçim kalıyor geriye. Sonra bu insanda esenlik... mutluluk... erdem bekleniyor.

Peki ama n'apmalı... Daha birinci kapıdayız.

İkinci Kapı Açık Zihin

İnsanın sağlıklı düşünebilmesi için zihnin açık olması zorunlu-

dur. Bir önyargı zihne yerleşmişse, zihin dış dünyaya kapanır. Kendi içinde kurgulara başlar. Bunun tipik örneği Türkiye'de "komünizmle mücadele"dir.

Komünizme karşı olabilirsin, ama komünizmi eleştiremezsin. Komünist toplum yok çünkü. Sovyetler Birliği'ni eleştireceksin o zaman.

En iyisini *Popper* yaptı. *Açık Toplum ve Düşmanları*'nı yazdı. Birisi de bu kitabı eleştirir.

Bizde böyle olmadı. Şöyle oldu.

İşten çıktın evine gittin. Kapıdan girdin, baktın yabancı bir erkeğin şapkası, sessizce çıkıp gideceksin evden. Komünizmde böyle.

İşin yabansı yanı *Çehov*'un böyle bir öyküsü var. Adı *Çivide*. Olay Çarlık Rusyası'nda geçer.

Memur Struçkov doğum gününü kutlayacaktır. Arkadaşlarıyla evine gider. Nefis börekler... en iyi kanyaklar onları beklemektedir. Eve girdiklerinde çivide müdürün şapkasını görürler. Hep birlikte evden çıkarlar, meyhaneye giderler. Bir buçuk saat sonra yine evdedirler. Ancak Prokatilov adlı güçlü bir adamın şapkası asılıdır çivide. Saatler sonra ancak eve girip doğum gününü kutlarlar. (293)

Komünizmle mücadele bununla kalmadı. Yargılamalar... işkenceler... uzun hapisler... ev basıp insan katletmeler...

Komünizmle mücadelede oluşturulan önyargı halkın zihnini kapadı. Aslında istedikleri de buydu. Kapalı zihin.

Bütün bu söylediklerimin yanında bir de şu var. Biz toplum olarak zihni kapalı toplumuz.

Geleneğimiz böyle.

Bakın, *Orhan Öztürk* ne diyor, "*geçmişte ve günümüzde ülke-*

mizdeki sorma-bilme dürtüsünün ne durumda olduğunu sorguladıkça inanılması güç örneklerle karşılaşınız. Osmanlılar Mısır'da dört yüz yıla yakın kalmışlar, ülkeyi yönetmişler. Mısır'daki piramitlerin nasıl bir tarihi, bunların içinde neler olduğunu sorgulayan tek bir Osmanlı çıkmış mı diye değerli Tahsin Özgüç hocaya sordum; böyle bir çalışmanın Osmanlı döneminde görülmediğini söyledi. Batılılar Anadolu'daki ören yerlerini geçen yüzyıldan beri bir yandan araştırıp bir yandan soyarken bu yerlerin tarihini, değerini Atatürk dönemine dek hiç sorgulamamışız." (294)

Orhan Öztürk daha sonra şunları söylüyor.

"-evreni ve insanı soruşturmayan,

-insanın yaratıcı yönünü sınırlayan,

-sorgulamadan kul olma duygusunu aşılayan, yalnızca duygusal bir inanmaya değer veren, anlamanın önemini yadsıyan ve

-boş inançlarla saptırılmış olan dinsel eğitim ve uygulamaların yaygınlığı ve egemenliği

özerk, özgür düşünmenin toplumsal bir değer olarak yerleşmesini, köklü bir kişilik özelliği olmasını önlemektedir." (295)

Bu konuda bir anımı anlatmalıyım. Yıllar önce İstanbul'da bir fakültenin öğrencileri *Düşünme Yöntemi* semineri istediler. Haftada bir saat. Üçüncü haftanın sonunda şunları söyledim. "üç haftadır anlatıyorum, tek bir soru sormadınız. Anlattıklarımın sizin dünyanızda karşılığı yok. Bundan dolayı semineri bitiriyorum."

Bunun üstüne bir öğrenci kalkıp şunları söyledi, "Hocam, soru sormadık diye semineri bitiriyorsanız, bitirmeyin. Çünkü üç hafta değil, üç yüz hafta sonra bile biz size soru sormayız. Çünkü biz soru sormayı bilmeyiz."

Böylesine ne diyebilirdim. Buna göre tadı tuzu kalmasa da semi-

neri sürdürdüm.

Bacon'ın İdolleri

Bizim zihnimiz, önyargılarla, dış dünyaya kapatılmıştır. Bundan dolayı, Düşünme Semineri'ne başlamadan önce *Bacon*'dan söz ederim... *Bacon*'ın idollerinden.

Bacon, Novum Organum adlı yapıtında şöyle der, *"İnsan anlığını şimdiye kadar kuşatan ve orada derinlemesine kök salmış olan idoller ve yanlış fikirler, yalnızca, insan zihnini şöylece bir kuşatıp girişi güçleştirmekle kalmamıştır; giriş sağlandığında bile insanlık, kendini bunlara karşı çok iyi korumasa, bilimlerin yenilenmesi sırasında yeniden karşılaşacağımız idoller ve yanlış fikirler bizi rahatsız edecektir."* (296)

Bacon dört idolden söz eder, *Soy İdolleri, Çarşı Pazar İdolleri, Tiyatro İdolleri, Mağara İdolleri.*

Bacon bu idolleri açıklar. Ben burda *Bacon*'dan ayrılıyorum. Benim açıklamalarım zamana, halka göre olacak...

Soy idolleri bakımından Türkiye halkı son derece rahattır. Kürtler... Türkler soylarını tarih öncesinin bilinmeyen noktalarına kadar götürürler... Müslümanlarda geri kalmaz soy üretmede.

Malazgirt... Alpaslan.. Fatih... Kanuni... padişah soyuna doğanlar *Kanuni*'den sonra hızlı bir sıçramayla *Abdülhamit*'te dururlar.

Felsefeden, bilimden, estetikten yoksunluk insanı, geçmişe gönderir. İnsan geçmişte dayanak arar. Bulur. Geçmişin bir noktasına dayanan zihin geleceğe kapanır.

Çarşı Pazar İdolleri. Dilin oluşturduğu idollerdir. Son idolden başlayalım. "Türkiye seninle gurur duyuyor". Bu idol, hem gurur duyulan kişide... hem de gurur duyanlarda zihni kapatır. Gurur du-

yulan eleştirilemez.

Birçok alanda dille idol oluşturulur. Müzikte... sinemada... futbolda... yazında. O kişilere üstün yetiler yüklenir. Onu dinlemek, onu görmek, onu okumak için yüzbinler harekete geçirilir.

Tiyatro İdolleri. Yaşamla ilişkisi olmayan kurrrıaca idollerdir. Nurlu ufuklar... kalkınmış Türkiye... Yeni Türkiye Tiyatro idolleridir.

Bu üç idol birbiriyle bağıntılıdır.

Çarşı-pazar idolü oluşturan dille, hem soy idolü, çarşı-pazar idolü, hem tiyatro idolü oluşturulur.

Peki, bu idolleri kimler oluşturur, bu idollerin siyasal-ekonomik anlamları var mıdır.

Bu idoller halkın eleştirici yetisini sıfırlamak için oluşturulur. Sözgelimi hafif müzik denen türde, şarkının hızla satması için idol oluşturulur.

Yazında da çok satması için idol oluşturulur.

İdoller, her alanda halkın eleştiri gücünü sıfırlamak... zihnini kapalı tutmak için oluşturulur.

Kapitalizm her şeyi, tüketilmesi gereken araç durumuna dönüştürdü. Hiç düşünmeden tüketmek için zihnin kapalı olması gerekir.

Mağara idollerini sona bıraktım.

Mağara idolünü ikiye ayırdım. Büyük mağara, küçük mağara.

Platon'un *Devlet* adlı yapıtında betimlediği... benim büyük dediğim mağarayı kapitalizm gerçekleştirdi. Dünya insanlarını bu mağaraya soktu. Yalan bir yaşamı yaşatıyor dünya insanlarına. Ama bu yalan yaşamı, doğru... gerçek yaşammış gibi gösteriyor.

Sibel Özbudun, Sınıf, Kültür, Kimlik Yazıları adlı yapıtında ka-

pitalizmin kurduğu mağarayı, bakın nasıl anlatıyor.

"Sermaye egemenliğinin tüm yeryüzü coğrafyasına nüfuz ettiği ve ücra halkların özerk varoluşlarına son vererek onları tekil ve acımasız bir piyasanın içine çektiği süreçte, antropolojinin peşinde olduğu ötekilik, hızla Batı metropollerine dâhil olacaktı. / Bugünün antropologunun kafasına bir kolonyal şapka geçirip dağları, denizleri, bataklıkları aşarak, dünyanın öbür ucundaki, avlandıkları karıların eti ve yetiştirdikleri mango ile geçinen 'Mundugomour'ları keşfetmesi, artık olanaklı değildir. / [Isabel Allende'nin, Brezilya Amazon ormanlarında 'keşfedilen', ve kendilerine doğru yaklaşmakta olan helikoptere karşı kendilerini ellerindeki borulardan zehirli oklar üfleyerek savunmaya çalışan yerli halkın, altı ay sonra ayaklarında sahte Nike'lar, meraklı turistlere 'otantik ürünler'ini pazarlamaya çalışan çığırtkanlara dönüşmesini anlatan hüzünlü bir yazısı vardır.] / 'Mundugomour'ları keşfetmek artık mümkün değildir, çünkü onlar artık New York, Sao Paolo, Sydney, Kinsasha, Paris ya da İstanbul varoşlarında, marjinal işlerde çalışarak, dilenerek, fahişelik yaparak ya da uyuşturucu ayakçılığıyla tutunmaya çalışıyorlar. / Ya da, piyasa ekonomisine tutunmayı başarabilenleri, kendi ülkelerinde kır ile kent arasında mevsimlik işçiler olarak çalışmakta, hamburger yemekte, cep telefonunun bir üst markasını edinmeye uğraşmakta. / Antropologun artık kafa-göz yara yara yeryüzünde 100-200 kişinin konuştuğu dilleri öğrenmesine de gerek kalmadı: onlar artık kırık-dökük de olsa İngilizce (ya da Fransızca veya İspanyolca) dertlerini anlatabiliyorlar." (297)

Daha sonra şöyle diyor *Sibel Özbudun.*

"Sanırım günümüzün kapitalizmin tüketiciliği tarafından (burada yalnızca bir 'müşteri davranışı' olarak tüketiciliğin söz konusu ol-

madığı açıktır. Kastettiğim, 'yeniden üretim'i olanaksızlaştıran bir tüketiciliktir: havanın, suyun, toprağın, doğanın, insanın tüketilmesinden söz ediyorum) sarmalanmış günümüz dünyasında, ne sözcük oyunları, 'trope'lara indirgenmiş bir sosyal bilim, ne de istatistiklere, eğrilere, matrislere indirgenmiş bir iktisat, 'başka bir dünya'nın olasılığına işaret etme yetisini sergileyemez." (298)

Görüyorsunuz herkesin zihnini kapatamıyor kapitalizm. *Sibel Özbudun* insanın tüketildiğini görüyor. Ama insan kendinin tüketildiğini bilmiyor.

Kendi küçük mağarasında yaşayan küçük burjuvaya geliyorum şimdi. Küçük burjuvanın temel özelliğini söyleyeyim önce.

Küçük burjuva, hiçbir biçimde eleştiriye gelmez. Eleştirildikte ya içine kapanır, ya da karşı saldırıya geçer.

İçine kapansa da, saldırsa da içi kırılır küçük burjuvanın... Yıllar geçse de kırgınlığı gitmez.

Küçük burjuva dedim ya, aslında buna *Lenin*'den esinlenerek insanlığın kurtulamadığı sayrılığı demek gerekir. Sıradan insandan büyük filozoflara kadar kırar geçirir ortalığı.

Felsefeden iki örnek. *Hegel*'le *Schelling* arkadaştır. *Hegel*'in *Schelling*'i eleştirmesiyle bu arkadaşlık biter.

Hegel, Tinin Fenomenolojisi adlı yaptının önsözünde *Schelling*'i eleştirir. Ancak bu eleştirisini saklar. *Terry Pinkard, Hegel* adlı yapıtında şöyle der, *"Hegel Bamberg'de yaşarken, uzun süredir beklenen yapıtı Tinin Fenomenolojisi sonunda yayımlandı. Bu kitapta artık Schelling'in düşüncesinden ayrıldığından, Schelling'in tepkisinden kaygılanmak için geçerli nedeni vardı. Bu yüzden, 1 Mayıs 1807'de Schelling'e, Bavyera'daki kültür eksikliğinden şikâyet etti-*

ği, kitabın kopyalarında yaşanan karışıklıktan dolayı özür dilediği (böylece kitabın neden hâlâ Schelling'in eline geçmediğini açıklıyordu) ve kitabı hakkında mutsuz olduğu yerler ile nerelerini daha iyi yazabileceği hakkında, yazarlara özgü tipik pişmanlık ibareleri olan bir mektup yazdı." (299)

Bu mektup için şöyle denmesi gerekir. Küçük burjuvalara özgü bir mektup. *Hegel* daha ileri gitti. Seni değil, senin düşüncelerini yanlış anlayanları eleştirdim dedi. *Schelling* karşı mektubunda *"Bu belli olmuyor"* dedi. *"Beni gerçekten dostun bil"* dedi mektubun sonunda. *Hegel* bu mektubu yanıtlamadı. *"Schelling bu duruma bozuldu, belli ki iş bulduğu eski dostu tarafından ihanete uğramış ve biraz da aşağılanmış gibi hissetmekteydi ve şurası açıktı ki eğer Hegel, Schelling'in kitabı öveceğini ve kendisine yardımcı olacağını düşünüyorsa, yanılıyordu."* (300)

Schelling... Hegel ikisi de büyük filozof. İkisi de küçük burjuva yapıyı aşamadı. Bundan dolayı dostlukları bitti.

Hegel'ın ünü arttıkça *Schelling*'in kıskançlığı artar, küçümser *Hegel*'i, *"hayranlarının sandığı kadar parlak"* değildir.

Maşa Sorunu

Karl Popper, Açık Toplum ve Düşmanları adlı yapıtı 1943 yılında yayınlar. *Popper* bu yapıtında *Wittgenstein*'i de eleştirir. Şöyle der, *"Wittgenstein'ın öne sürdüğü düşüncelerin kesin ve tartışma götürmez biçimde doğru olduklarından hiç kuşkum yok. Çünkü, nasıl tartışabiliriz onları? Besbelli onlara karşı öne sürülecek her türlü düşünce felsefi, öyleyse saçma olacaktır."* (301)

Saçmadır *Wittgenstein*'in felsefesi. *"Özetleyelim. Wittgenste-*

in'ın Tractatus'undaki metafizik düşmanı anlam kuramı, metafizik dogmacılıkla ve falcı felsefelerle mücadele etmekte yardımcı olmak şöyle dursun, düşmana, çok derin anlamlı metafizik saçmalıklara kapıyı ardına kadar açan ve aynı kapıdan en iyi dostu, bilimsel hipotezleri kovan, desteklenmiş bir dogmacılığı dile getirmektedir." (302)

Wittgenstein'in felsefesi kapalı çevre felsefesidir. Bir sorun da koymaz.

25 Ekim 1946'da *Popper* ile *Wittgenstein* "Felsefi sorun var mıdır yok mudur" tartışmak için bir araya gelirler, *"25 Ekim 1946, Cuma gününün akşamı Cambridge Ahlak Bilimi Kulübü mutat toplantılarından birini yapıyordu –üniversitedeki filozoflar ve felsefe öğrencileri haftada bir toplanıp tartışırlardı. Üyeler her zamanki gibi saat 8.30'da King's College'daki Gibbs Binası'nın bir odasında toplanmışlardı -H katındaki 3 numaralı odada."* (303)

Tartışma on dakika sürer, *"...Popper ve Wittgenstein, birbirlerine karşı üstünlük elde etmek için korlaşmış maşalarla kapışmışlardır."* (304)

Daha sonra *Popper, Bitmeyen Arayış* adlı yapıtında olayı şöyle anlatır, *"Popper gerçek felsefi sorunlar olduğunda ısrar ettiği bir dizi sorun ortaya koymuştu. Wittgenstein bunların hepsini aceleyle geçiştirmişti. Popper'in hatırladığı kadarıyla Wittgenstein 'sinirli sinirli maşayla oynuyordu', maşayı 'kendi iddialarını vurgulamak için bir orkestra şefinin sopası gibi kullanıyordu' ve etiğin statüsü üzerine bir soru sorulduğunda Wittgenstein, bir ahlaki kural örneği vermesini söyleyerek Popper'e meydan okumuştu. 'Ona şöyle karşılık verdim: 'Konuk konuşmacıları maşalarla tehdit etmemek'. Bunun üzerine Wittgenstein öfkeyle elindeki maşayı yere attı ve hışımla*

odadan çıkıp kapıyı çarptı." (305)

Yapıtın yazarları *Popper* için "Yalan söylemişse" dedikten sonra şunu diyorlar, "*bunun hayatının merkezindeki iki ihtirasla doğrudan alakası vardı: çok moda olan yirminci yüzyıl dil felsefesini teorik bir düzeyde alt etmek ve kişisel düzeyde, kariyerini gölgeleyen büyücü Wittgenstein'a karşı zafer kazanmak.*" (306)

Tipik küçük burjuva tavrı.

Wittgenstein'ın *Popper* için nitelemeleri şöyle. "*Zıpçıktı... Taş plak... Hıyar...*"

Tipik küçük burjuva tavrı.

Oysa felsefenin bilgiseverlik olduğunu söylerler hep.

Gerçeğin Yırtıcılığı

Danilov Manastırının Çanları, *Orhan İyiler* konuşuyor, "*Feodalitenin çözülmeye yüz tuttuğu XV'inci yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan Renaissance (Yeniden Doğuş) felsefesi XVII'inci yüzyılda burjuvazinin gelişmesinin alabildiğine yolunu açarak en olgun dönemine ulaşmıştı. Scolastique felsefe resmi ideoloji olarak varlığını sürdürse bile hümanist kültür ve Antiquite ile 2 bin yıla yakın bir süre sonra yeniden bağlantı ve düşünce bağlarının kurulması insanoğlunun elini yüzünü soğuk suda yuğup yıkaması gibi silkinip kendine gelmesini sağlamıştı. Marx'ın 'Grek felsefesinin çok çeşitli formlarının...' insan düşüncesini etkileyişine yaptığı vurgu XVIII'inci yüzyılda Aydınlanma Dönemi ile burjuvazinin siyasi felsefesini oluşturuyor ve feodaliteye son darbeler indiriliyordu. / Komünist Renaissance tüm insanoğlunun gelişme ve sınıfsal mücadelesinin bilimsel yapıtlara ve 1789'dan 1830'a, 1848'e, 1871 ve 1917 devrim-*

lerine geniş bir kültür kucaklamasıyla yeniden varışımız olacaktır. Feodalitenin skolosatik düşüncesini yıkmak için insanoğlu nasıl Grek'le bağlantısını kurmuşsa, ulussuzlaşmış dünya burjuvazisinin soluk aldırmaz köleci ve haksız hegemonyasını ve de neoliberal doğmasını kırmak için bilimsel sosyalizmin tüm yapıtlarına yeniden dönmek, onların pirizmasından tüm insanoğlunun kültür yaşamını yeniden yorumlayıp kucaklamak gerekiyor. Komünist Renaissance insanoğlunun kurtuluşunun son aşaması, geriye dönüşü olmayan tek yolu olacaktır. Ama komünistler görevlerini yerine getiriyorlar mı? Bana sorarsanız insanoğlu kapitalizmin derin bunalımını yaşamıyor. Yeryüzünü bütünüyle kavuran bunalım komünistlerin komünistliklerini unutmalarından, yadsımalarından, bir bakıma sosyal-demokratlaşmalarından kaynaklanıyor. Asıl bunalımımız işte bu. Kendilerini hâlâ komünist sanan kimileri ya da bu savın getirisiyle geçinenler demogojik, popülist, kolaycı söylemlerle kitleleri sözüm ona provoke etmeye çalışıyor, kimileri de sözüm ona en dogmatik söylemler ardına çekilerek dünyanın değişen koşullarında yeni kavrayışın yollarını açmaktan ustalıklı bir tembellikle kaçınıyorlar." (307)

Orhan İyiler, "ustalıklı tembellik" diyor. Küçük burjuvanın başarılı olduğu tek alan.

Görüyorsunuz küçük burjuva bilinç, insanı nasıl kendine yabancılaştırıyor. Bu noktada *Lukacs, Estetik*'te şöyle der, *"Goethe, imparatorluk sarayındaki maskeli alayda korku ile umudu bağlı olarak yürütür ve akıl, onlar için şöyle der: / İnsanlığın en büyük iki düşmanını / Korkuyu ve umudu birbirine zincirledim / Ve onları toplum dışı bıraktım ... / Goethe, çok karakteristik bir dönüşle, sorunu daha da genelleştirir; yukardaki dizelerde korkunun ve umudun toplumsal açıdan sakıncalı olduğunu ortaya: koyduktan sonra 'Sprüche in*

Reimen'inde (Uyaklı Özdeyişler) her iki duygulanımı dar görüşlü insanın (Philister) başlıca nitelikleri sayar: / Nedir dar görüşlü insan? / Korku ve umutla doldurulmuş / Boş bir barsak / Tanrı aşkına acınası bir varlık." (308)

Lukacs, Goethe'nin bu dizelerine şöyle bir not düşer, *"Burada bir noktayı kısaca belirtmek, belki de ilginç olacaktır: Goethe'nin tanımı, Marksizm'in klasik yazarlarınca çok benimsenmiştir. Engels, bu tanımı küçük-burjuvanın özelliğini belirtmek için kullanır; bunu yaparken de umudun içeriğini büyük burjuva sınıfına yükselmek, korkunun içeriğini de proletarya sınıfına itilmek biçiminde somutlaştırır."* (309)

Küçük burjuvanın bir başka görünümü... filozoflara dek bulaşan bu bilinç sayrılığından arınmadıkça öbür kapılardan geçemeyiz.

Felsefenin Kapısı

Grek felsefesiyle bağlantının önemini *Orhan İyiler* gösterdi. Buna katılıyorum. Burdan sürdürüyorum. Doğunun büyük düşünürleriyle de, sözgelimi *Konfüçyüs*... İslam uygarlığında yeşeren felsefe Meşai filozofları... Yeniden Doğuşu başlatan *İbn Rüşd*... Felsefi bilincimizi ancak böyle bütünleyebiliriz.

Hemen şunu da söylemeliyim. Türkiye'de felsefe eğitimi Doğuyu... İslam felsefesini dışladı.

Bunun son derece yanlış olduğunu söylemeliyim.

İnsan neden felsefe kapısından geçmeli.

Kendimizi... ilişkide olduğumuz insanları... yaşadığımız çağı doğru değerlendirmek için bilgisever olmak zorundayız.

Bu felsefe yaşam için olacaktır.

Peki, bu nasıl bir felsefe olacak.

Ek 7

İbn Rüşd, Aydınlanma ve Batı Düşüncesi*

Sonuç olarak; *Kindi*, *Farabi*, *İbn Sina* ve *İbn Rüşd* hem birer bilim insanı ve hem de filozoftular. Fakat onlar aynı zamanda dini, kendi bilimsel ve felsefi bilgileri ışığında yorumlamaya, anlamaya çalışan samimi birer Müslümandılar. *Gazali*'nin *Tehafüt el-Felasife* adlı çalışmasında felsefeye ve filozoflara yöneltilen eleştiriler *İbn Rüşd* tarafından yazılan *Tehafüt et-Tehafüt* adlı çalışmada çürütülmeye çalışıldı ve o, *Gazali*'ye karşı bilimi ve felsefeyi savundu. *İbn Rüşd*'ün düşüncelerini büyük bir coşkuyla izleyen Ortaçağ Avrupa'sı bin yıllık jakoben inancın -elbette burada söz konusu olan Hıristiyanlık- bilgi ve bilim alanındaki baskı ve şiddete dayalı egemenliğinin ortadan kaldırılması bakımından *İbn Rüşd*'e çok şey borçludur. Bilim ve felsefe varlığın akılsal zeminde anlaşılmasını ve açıklamasını gerektirir. Bunun yanı sıra; elbette; bilimsel yöntemin niteliği de en az bilimin kendisi kadar önemlidir. Çünkü gerçeğin bilinmesine, anlaşılmasına giden yolu yöntem belirler. Dolayısıyla; varlıkta her türlü nedenselliği inkâr ederek rasyonalizm yerine mistisizmi benimseyen *Gazali*'yi, yani Hüccetül İslam'ı izleyen İslam dünyasında bilim ve felsefe zamanla bir tarafa bırakıldı. Ve bunun sonucu İslam kültürü ve uygarlığı açısından hiç de olumlu olmadı. Çağımızın en önemli filozofları arasında sayılan *Bertrand Russell*, *İbn Rüşd* üzerinden meseleyi şu sözlerle dile getirir: "*İbn Rüşd, İslam felsefesinden çok Hıristiyan felsefesinde önemlidir. İslam felsefesi için o, ölü bir sondu, Hıristiyan Felsefesi içinse bir başlangıçtı*". Bu yargının doğruluğu elbette tartışılabilir. Ama tartışmasız olan *İbn Rüşd*'ün bilim ve felsefe anlayışının Antik Yunandan taşıdığı ışıkla, aklın ışığıyla, Batı'yı içine düştüğü jakoben inancın ve

onun dogmatizminin binlerce yıl süren karanlığından kurtarmasıdır. Ortaçağ Avrupası'nın Jakoben Hıristiyanlığı yalnızca din-dışı gördüğü kişi ve kurumlara karşı saldırıya geçmemişti, o bizzat Hıristiyan din adamlarını hedef almıştı. Ta başlangıca dönülecek olunursa, Gnostikler, Ariusçular, Pelagiusçular, Maniciler'in yanı sıra *Abelardus*, *Scotus*, *Roscelinus* ve *Ockhamlı William*'ında jakoben inancın merkezi olan Kilise tarafından çeşitli işkence ve baskılara maruz kaldığı görülür. Ama bunlardan belki de hiçbiri İtalyan filozof *Giordano Bruno* (1548-1600) kadar sert ve acımasız muamelelere maruz kalmamıştır. Kilise, yıllarca süren işkencelere rağmen düşüncelerini geri almayan *Bruno*'nun ateşte yakılarak öldürülmesine karar vermesinin yanı sıra ölmeden önce bir de dilinin kesilmesini istemiştir. Ona atfedilen şu sözler neden Ortaçağ Avrupası'nın *İbn Rüşd*'e yöneldiğini yalın ama derin bir biçimde bizlere duyurur: Tanrı, iradesini hâkim kılmak için yeryüzündeki iyi insanları kullanır. Yeryüzündeki kötü insanlar ise, kendi iradesini hâkim kılmak için, Tanrıyı kullanırlar.

Hiç kuşkusuz bugünkü Avrupa uygarlığının temelinde bilim ve felsefe vardır. Başka bir ifadeyle; onun jakoben inancı ve onun neden olduğu dogmatizmi geride bırakmış olması gerçeği vardır. Açıktır ki; bugün de bu her ikisinin olmadığı yerde yine Ortaçağ- karanlığı, zulmü ve baskısı devam etmektedir. İşte, bu gerçekten hareketle denilebilir ki, bilimin ve felsefenin olmadığı yerde ne aydınlanmadan ve ne de uygarlıktan söz edilebilir. Ve *İbn Rüşd*'ün felsefesinin jakoben inancın ve onun dogmatizminin yıkılmasında oynadığı tarihsel, felsefi ve politik işlevden dolayı onun Batıdaki "aydınlanmanın" ana kurucularından biri olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır.

*Hatice Nur Beyaz Erkızan, *Aristoteles Yazıları, Varlık Bil-*

gi ve Yaşam Üzerine, Sentez Yayınları, Bursa 2013, Y.158-159.

Lukacs, Estetik'te *Bacon* için şöyle der, *"Bacon'un felsefesinin odak noktasını uygulamanın, doğru bilgi ile dünyayı değiştirme amacının oluşturduğu kuşkusuzdur. Ama bu amaç asla bir deneycilikle özdeş değildir; göreceğimiz gibi, özellikle Bacon'da böyle bir özdeşlik söz konusu değildir. Bacon'ın yeni biyografi yazarlarından olan İngiliz marksisti Farrington, sorunu şöyle ortaya koyar: 'Onun başlıca amacı, bilimin insan yaşamındaki yerini saptamaktı.' Bu saptama Bacon'ın, çağının tüm önemli düşünürleri gibi, bilimi ve felsefeyi insan yaşamından bağımsız ele almak istemediğini, tersine bilimin ve felsefenin özünü doğrudan doğruya yaşamla birlikte bulmak, gerekçelendirmek amacında olduğunu ortaya koyar."* (310)

Felsefe, *Bacon*'ın düşündüğü gibidir, insan yaşamından bağımsız değildir. Böyle bir felsefe, kapalı zihindeki tabuları yıkar. Böylece zihnin gizilgücü çalışır, yeni bilgileri, yeni deneyimleri almaya hazır duruma gelir.

Kişide kendi olma süreci başlar. *Aristoteles* bu konuda şöyle der *Felsefeye Çağrı* adlı yapıtında, *"Felsefi kavrayış, daha çok kendi ciddi çabalarımızın ve felsefenin bize arattırdığı şeyleri aramanın bir ürünüdür -sanırım buna herkes katılacaktır- Bu yüzden, boş mazaretlere sığınmadan felsefe yapmak zorundayız."* (311)

Felsefi kavrayış... felsefenin insana arattırdığı ilk konak, sen kimsin... kendin misin.

Tolstoy, kendi olamama sorununu *İvan İlyiç'in Ölümü* adlı yapıtta estetik düzlemde ele alır.

İvan İlyiç ailenin gözbebeğidir. Kardeşlerine benzemez. Çalışkandır. Hukuku bitirir, yargıç olur. Üst konumdakilere öykünür. Şakacıdır, liberaldir. Vist oyununu çok sever. Mutlu olmak için evle-

nir, mutlu olamaz. Yeni taşındıkları ilde ev tutar. Sevinçle döşer evi. Karısı bütün sorunları İvan'a yükler. İvan yeni bir yöntem bulur. Evde kalma zamanını azaltır. Arada sevişirler. Yuvarlanıp giderlerken İvan'ın böğründeki yara sorun çıkarır. İvan İlyiç sağlığı için doktor doktor dolaşırken neyin ne olduğunu anlar.

Lukacs'tan bir alıntı. "*İvan İlyiç'le doktoru arasındaki o çok güzel sahne bunun bir örneğidir. İvan İlyiç tam bir bürokrat, davalarında tam bir bürokratik ustalıkla bütün insani yanları bir kenara koyan ve kendisini çarlığın büyük baskı makinesinde kusursuz çalışan bir dişliye döndürmüş olan bir yargıç örneğidir artık.*" (312)

İvan İlyiç doktor doktor dolaşırken şunu görür. İvan İlyiç sanığa nasıl bakıyorsa, doktor da İvan İlyiç'e öyle bakar. Ne soruluyorsa ona yanıt verecektir. Fazla soru sordurmazlar.

İvan İlyiç, "*yaklaşan ölümün karşısında ilk kez insanlarla insani ilişkiler kurmak ve yaşamının hiçbir şeye yaramamış olan anlamsızlığını yenmek için bir istek duyar içinde.*" (313)

İvan İlyiç'in ölüm haberi geldikte yargıçların iç dünyası dalgalanır. Kim kimin yerine geçecek, kimin akçalı durumu yükselecek, bir üst dereceye çıkmalar çevrede nasıl etki yapacak.

Karısının temel sorunu hazineden alacağı dul aylık sorunudur.

Tolstoy, bu yapıtında, insani kişiliğini oluşturamamış insanları anlatır. "*Tolstoy bu bölünmüş emek dünyasında insani varlıkların nasıl insanlık dışı bir makinenin parçaları haline dönüştüklerini gittikçe daha da acılaşan bir alayla anlatır.*" (314)

Felsefi birikimle sisteme karşı bir kişilik için uğraş *Lukacs*'ın belirttiği gibi "*İçinde yaşadığı dünyayı olduğu gibi, her türlü insancıl duyumsamalardan arınmış ve olanak ölçüsünde upuygun bilmek is-*

teyen insanoğlunun görevi, yaşamını -insanlığın toplumsal ve tarihsel gelişme sürecinde yer alan yaşamını- kendi yapmak, kendi yaşamının anlamını yine kendi yaşamında bulmaktır." (315)

Burda önemli olan kavram kendilik.

Orhan İyiler 1789'dan 1830'a, 1848'e, 1871 ve 1917 devrimlerine bir kültür kucaklamasıyla, ilişki kurar. Doğrudur. Bu süreçler bilinmelidir. Bu süreçlere şunları da ekliyorum. Karmatiler, Şeyh Bedreddin, Jön Türk hareketi, 1908 devrimi, Kuvay-ı Milliye hareketi...

Böylece insanlığın tarihsel gelişim sürecinde verdiği kavganın bilinciyle felsefe kapısından içeri gireceğiz.

Bu konuda son söz, insan neden yalınkat kalır, neden küçük burjuva konumu aşamaz.

Büyük Filozoflar adlı yapıtta *Nussbaum*'un söyledikleri açıcı olabilir.

Şöyle der *Nussbaum, "Aristoteles'in benim çok makul ve anlaşılır olduğuna inandığım düşüncesi, algının da tıpkı inanç gibi, yorumlayıcı ve seçici olduğunu ifade eder; şeyleri algılama tarzımız kavramsal çerçevemizin ve insan varlıkları olarak dünyayı anlayabilme tarzımızın ayrılmaz parçasıdır."* (316)

Burda önemli kavram kavramsal çerçeve. Kavramsal çerçeve darsa, kendi varsıllığımızı, gizilgücümüzü göremeyiz. Bundan dolayı edimsel konuma gelemeyiz. Üstelik az sayıda, üstelik yanlış kurulmuş kavramla dar dünyamızın mağarasında yaşarız.

Kavramları genişleten tek etkinlik felsefedir. Felsefe kavram bilimidir.

Ek 8

6. Görüş Tarzı Kategorsi*

Tarihsel varlık-alanını oluşturan insan başarıları ve olaylarının bir sosyal-birliği etkileyebilmesi ile o sosyal-birliğin, hayat, insan, doğa hakkındaki görüşü arasında sıkı bir ilgi vardır. Nitekim aynı kültür çevresi ile anlatılmak istenen şey, hayat, insan, doğa hakkındaki görüşlerin birbirine yakın ya da birbirinin benzeri olmasıdır. Ancak bu tür varlık-sferleri hakkındaki görüşlerin uygunluğu, sosyal-birliklerin birbirini etkilemesini, onların birbirinden yararlanmasını, bütün öteki karşıtlıklara, çıkar ve ilgi-sferlerinin çatışmalarına karşın, sağlayabilir.

Görüş tarzı, yani sosyal-birlikteki bireylerin, hayat, insan ve doğa karşısındaki tavırları, onları kavrayışları, tarihsel varlık-alanındaki başarıları, olup biten olayları çok etkiler. Görüş tarzları birbirine aykırı olan uluslar, ancak yan yana yaşayabilirler. Onlar arasındaki ilişkiler, ancak karşılıklı gereksinmelerini sağlama gibi sadece maddesel, teknik, ekonomik alanda kalır. Böyle bir durumda, herhangi bir kültür, yani insan başarısı alış-verişine rastlanmaz. Çünkü tarihsel varlık-alanı, insan başarılarının, insan olaylarının bir varlık-alanıdır; ve onların temelinde daima bir görüş tarzı gizlidir. Bu görüş tarzı, sindirilmedikçe, benimsenmedikçe yaratmalara katılmaya olanak yoktur.

Bizim, *Ziya Gökalp*'ı yorulmadan eleştirmemiz, kaynağını böyle bir düşüncede bulmaktadır. *Ziya Gökalp*, insan başarılarıyla görüş tarzı arasındaki ilişkiyi bir bıçakla kesiyordu. O sanıyordu ki, bilim, felsefe, sanat gibi insan başarıları, belli bir görüş tarzı olmadan da meydana gelebilir; ya da teknik, maddesel başarı-

lar, onları meydana getiren görüş tarzı olmadan da bir memleketten başka bir memlekete taşınabilir, işte buna olanak yoktur. Çünkü teknik, bilim ve felsefe belli bir görüş tarzına dayanır; bu alanda yapılanlardan yararlanmak bile, aynı görüş tarzını benimsemeye bağlıdır. Bu çok güçtür; fakat onu gerçekleştirmek olasıdır; elverir ki, insan, böyle bir yolun üzerinde bulunsun. İnsan, çevresinde olup biten şeylere karşı kayıtsız kaldıkça, "neme gerek" dedikçe, onun böyle bir yolun yolcusu olmasına olanak yoktur. Bu, ancak, ilerde görüleceği gibi, köklü bir şekilde uygulanacak bir eğitim-sistemiyle elde edilebilir; fakat kendiliğinden hiçbir zaman gerçekleşemez.

. . .

Doğulu insan, müziğinde, şiirlerinde, şarkılarında "felekten", şundan bundan yakınır. Çünkü o, daima bir baskı altındadır. Fakat o bu baskıyı kaldırıp atacağı yerde, onu doğal görmeye, onunla uzlaşmaya çalışır; zaten onunla uzlaşmaya alışıktır da. Bu nedenle onun doğal bir sevinci, doğal bir neşesi de yoktur. Onun neşesi, onun sevinci ancak kendisini unutturacak herhangi alkollü ya da keyif verici maddeleri almasına bağlıdır. Böylece alkol bile anlam ve yönünü değiştiriyor. En güzel bir doğa parçası bile Doğulu insanı sevindirmez; çünkü onda her şey araç derecesine inmiştir. Her gün, içinde Tanrısına dua ettiği binanın estetik değerinin farkında bile değildir. Bir sosyal-birliğin, görüş tarzı, ilerde görüleceği gibi, değer problemi ve eğitim ile çok yakından ilgilidir.

Görüş tarzı üzerinde dinin, dinsel görüşün de büyük bir etkisi vardır. Fakat Doğulunun dinsel görüşü bile saf kalmamıştır. Zamanla o kadar çürük inançlarla doldurulmuştur ki, dinsel gö-

rüş, onu bir baskıdan kurtarma yerine, baskıya dayanmayı öğretiyor. Bu yüzden Doğulu birçok hallerde tanrısını bile bir despot olarak görmekte; daha çok tanrı korkusundan söz etmekte; onun sevgisinden söz açmamaktadır. Dinsel görüş de, insanın öteki "varlık-koşulları"yla at başı yürür. Öteki "varlık-koşulları" o kadar ilkel bir durumdadır ki, onun kendisi ve dinsel görüşü çürük inançlar içinde boğulup kalıyor.

Hayatın ağır baskılarına kendisini bırakan ve bundan kurtulmayı bir türlü düşünmeyen Doğulu, daima ancak zorunlu olanı yapar. Onun yaptığı bütün işlerde, günün, şimdinin payı büyüktür, baskındır. O bir şey için çalışır; örneğin, sınav için, diploma almak için çalışır. Felsefenin, bilimin kendisiyle, araştırmalarıyla değil, daha çok eldekini okumak ve okutmakla uğraşır. Bu nedenle Doğulu için bilim ve felsefe dört duvar arasında kalan bir vakit geçirmedir. O, bilim yapmadığı, eldeki ile yetindiği için, onun uğraştığı bilim ve felsefe de kendi ülkesi ve onun problemleriyle ilgili değildir. Örneğin Atatürk, Ankara'da, "Dil ve Tarih-Coğrafya" adını verdiği bir fakülte kurdu; amacı, bu ülkenin dilini, tarihini, coğrafyasını araştırmaktı. Fakat bu fakülte, adının rastlantı olduğunu zannetti; Anadolu'nun tarihini, dilini, coğrafyasını öncelikle ele alacağına, genel anlamda bir fakülte oldu.

*Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, Y.178-181-182.

İnsanbilim Kapıları

Sibel Özbudun, antropoloji kelimesinin Grekçe olduğunu söyler. Daha sonra şöyle adlandırır, *"Bir başka deyişle 'antropoloji' 'insana dair bir anlatı/söylem' ve/veya daha bilimselci bir deyişle, 'İnsanbilim'dir."* (317)

Peki, uzmanlık alanı dışında pek bilinmeyen bu insanbilimi ne yapar. *Sibel Özbudun* anlatıyor, *"Antropoloji kavramı içinde biçimlendiği bağlamda iki düzlemi embriyonik olarak içerir gözükmektedir. Biyolojik ve toplumsal bir varlık olarak insanın 'ne'liği doğal dünya içersindeki"* (318) yerini sorguluyor.

Sorgulama burda bitmiyor. İnsanı öbür canlı türlerinden ayırt eden ne... Toplumsal ayrımlar nasıl açıklanmalı... insanın kökeni ne. Buna felsefi insanbilim deniyor.

Bu, birinci düzlem. Öbürü *"tikel toplumların toplumsal yaşamlarıyla kültürel örüntülerinin ampirik araştırmasına dayalı etnoloji."* (319)

İnsanın neliğini sorgulayan bu insanbilim, nasıl kullanıldı şimdiye dek. *Sibel Özbudun* bunu, şöyle anlatıyor.

"Gerçekten de bir disiplin olarak biçimlendiği 19. yüzyıl son çeyreğinden 20. yüzyıl sonlarına dek antropolojinin ana ilgi odağı Avrupalı olmayan ötekiler (völker) olagelmiştir. / Ve de iç-ötekiler: yani kentli-uygar-okur-yazar-piyasaya tabi olmayan halklar, bir başka deyişle, köylüler... / Bu haliyle antropolojinin, politik-ideolojik bir girişim olduğu söylenebilir: bir ucunda sömürgeci Batılının Batılı-olmayan öteki'yle 'nasıl' baş edeceğine ilişkin verilerin sağlanması: ücretli çalışmaya nasıl ikna edileceği, kolektif mülkiyet, akra-

balığa dayalı toplumsal örgütlenme biçimlerinden nasıl vazgeçeceği, okula gitmeye, yurdundan göçertilmeye nasıl razı edilebileceği vb... Öbür ucunda ise kendilerini kültürel halklar olarak tanımlamaya çalışan ve Avrupa'nın diğer uluslarından nasıl, ne için ve hangi bakımlardan tefrik edilebilir olduklarını seçebilmek için 'ulusal' kültürlerinin en saf, en arı muhafızları olarak görülen köylülerin masallarını, dilini, giysilerini, iş araçlarını didikleyen ulus-kuruculuğu girişimi..." (320)

Biz Batılı olmayanla nasıl baş edecekler... Ücretli çalışmayı nasıl özgürleşme diye algılatacaklar... daha neler neler, hepsini söylüyor *Sibel Özbudun.* İnsanbilimini, bu işin uzmanları insana karşı kullanmış.

Ben felsefenin... estetiğin... tarihin... deneysel bilimlerin dışındakileri ayrı tutuyorum, okuluna, üniversitesine karşıyım.

Bakın büyük filozoflara... hiçbiri "yüksek lisans" "doktora"dan geçmemiştir. Hele felsefenin sınıf geçme aracına dönüştürülmesine her zaman karşı çıktım.

Bizi burjuva uygarlığının isterlerine göre biçimlendiriyor insanbilimi antropoloji.

Özbudun seçeneği önümüze koyuyor, bakın nasıl. *"Kestirmeden söyleyeyim; Marksizm'in iktisat ile antropolojiyi buluşturacak sağlıklı bir zemin olduğunu düşünenlerdenim. Antropoloji disiplini açısından bu, 'Marksist antropoloji'dir. / Tabii, 'Marksist antropoloji' önermesi ilk kez burada formüle edilmiyor. Karl Marx ve Friedrich Engels'in kavram ve yöntemlerini antropolojiye uygulama girişimi olarak Marksist antropoloji, disiplinin gündemine, batılı toplum ve insan bilimlerinin, 1950'lerin ortalarından itibaren gerçek yaşamda olagelen değişimler ile, toplumbilimlerin bunları açıklamada içerisi-*

ne düştüğü yetersizliğe ilişkin bir altüstlüğe, siyasal, kuramsal ve pratik bir krize bir tepki, bir yanıt olarak 1960'ların sonu, 1970'lerin başlarında girdi. Ve neredeyse yarım yüzyıldır disipline damgasını vuran yapısal-işlevsel paradigmanın sarsılmasında, eleştirel yaklaşımın antropoloji içerisinde başat konuma geçmesinde önemli bir rol oynadı. / Ancak ben Marksist antropolojinin, görevini tamamlayamadan, olanaklarını, olasılıklarını tüketmeden, çok erken bir biçimde 'antropolojik kuramlar tarihi' müzesinin bir artfact'ına dönüştüğünü düşünüyorum." (321)

Marksist antropoloji, "yapısal-marksist" antropologlar elinde "entelektüel moda nesneleri olarak tüketilip" eritildi.

Benim "Batılı züppe" dediğim bu insanlar neyi tüketmediler. 90 dakika, 45 dakika diye bizimle "alay ettiler".

Peki n'apacağız. Bunu da *Sibel Özbudun* söylüyor,

"Belirtmeye gerek var mı, günümüzde Marksist bir antropoloji, antropoloji kavramının içeriğinin biçimlendiği 18. yüzyıldaki ya da selefinin 1970'lerde düştüğü hatadan kaçınmalıdır. Bir başka deyişle, Marx'ın özellikle ilk yapıtlarında karşımıza çıkan insanın ne'liği üzerine (felsefî) antropolojisini ve antropolojik ilgiyi üretim tarzı tartışmalarına kilitleyerek formalize eden yapısal Marksizm'i aşabildiği ölçüde günümüz dünyasını ezilenlerden/sömürülenlerden yana dönüştürülmesine katılabilecektir. Bu, Marksist antropolojinin (dilerseniz tüm Marksist sosyal bilim savlarının), akademik bir mevzu, ya da entelektüel bir münazara teması olmaktan çıkartılarak sokağa inmesini, yeniden hayata karışmasını gerektirecektir. Ter atölyelerinde, boğaz tokluğuna çalıştırılan enformel işçilerin, Beyoğlu'nun arka sokaklarında, hayata karışmak için karanlığın basmasını bekleyen kaçak göçmenlerin, kağıt toplayıcısı Kürtlerin,

misyonerce bir tutkuyla Afrika ülkelerine açılırken aynı zamanda ticaret ağlarını genişleten cemaatlerin, sayıları on yıl içerisinde 5 milyondan *12 küsur milyona fırlayan, böylelikle de işsizlerin nüfus içindeki oranını aşağıya doğru çekerken, bir yandan da yalnızca işgücünün değil, aynı zamanda muhafazakâr ideolojinin yeniden üretimine gövdeleriyle katılan ev kadınlarının, bürokrasinin kılcal damarlarına nüfuz ederken yeni kliyantel ağları devreye sokan İmam-Hatip çıkışlıların... dünyasına katılmasını..."* (322)

Baktınız değil mi... gördünüz değil mi, aydınlanma kapıları, öyle parmak ucuyla açılacak kapılardan değil. Ağır... zorlu kapılar...

Estetik Kapısı

Bir başka zorlu kapı daha. Estetik.

Kagan, estetik için şöyle der, *"estetik, gerçekliğin insanlar tarafından estetiksel olarak özümlenmesinin bilimidir."* (323)

Bir insanbilim daha.

Estetikle ilgili ilk söylenmesi zorunlu olan şu. Estetik yalnızca sanatla ilgili değildir.

Estetik yaşamla ilgilidir.

Köprü... yol... ev... yemek... park... sanat... yaşamda ne varsa estetik ordadır.

Estetiğin kapısı niçin zorunludur. Şunun için zorunludur. Bir yapıtın ya da bir köprünün güzel olup olmadığıyla... yalnızca bunlarla ilgili değildir estetik... bir toplumun kuruluşu... toplumdaki insan ilişkileri güzel mi, güzel değil mi...

Toplumun kuruluşunda, insan ilişkileri de güzel dendikte sorun yoktur... Toplumun kuruluşu da, insan ilişkileri de güzel değil dedikte sorun çıkar.

Bizler kapitalist toplumda yaşıyoruz. Kapitalist toplumun yürütücüleri her bir yolla insanın estetik bilincini... estetik algısını körleştirir.

Kapitalist toplumun yürütücülerinin temel amacı budur. Kapitalist topluma dokunca vermeyecek bir estetiktir onların istediği.

Doğan Kuban'la *Deniz İncedayı* bakın ne demişler. "*Toplum çirkinin, doğa düşmanlığının, hava kirliliğinin, gürültünün, stresin fark*ında değildir adeta. *Sükuneti, kentsel konforu unutmuş durumdadır. Kötü çevrelerin içinde yaşamanın yarattığı izolasyon, yaratıcılıktan uzak, tek düze ve robot bir toplumu üretmektedir. (...) Kentler bu 'konteyner'leri depolayan antrepolara dönüşmektedirler. Bu sağlıksız binalarda oturan yeni kent insanının ise, yaratıcı olma şansı çok sınırlıdır.*" (324)

Bu alıntıda anlatılan kapitalizmin başarısıdır. Estetik bilinci köreltmesi.

Türkiye'de kötü romanlara ödül verilir. Kötü evlere güzel denir. Kötü müzikler övülür, göklere çıkarılır... Bütün bunların güzel olmadığını yapanlar da bilmez, onları övenler de bilmez.

Şimdi burda *Marks*'tan bir alıntı. "*İnsan, kendini nesnel dünyada sadece düşüncede değil ama bütün duyumları ile de olumlar.*" Daha sonra *Marks* şu örnekleri verir, "*bir kulak müzikçi olur, bir göz biçim güzelliğini görür.*" (325)

Bir kulak, üç-beş telli sazda kaldıysa, öbür müzikler beni olumlamaz. Sözgelimi klasik batı müziğini dışlar, ya da kulakları sağır edici pop müzik kulağı da öbür müzikleri dışlar.

Üç-beş telli saz... pop müzik insanın estetik bilincini geliştirmez.

Gözde biçim sorununu geliştirmemişse o kişi yontuyu, resmi dışlar. *Marks "Henüz kaba pratik gereksinmenin tutsağı bulunan duyunun, ancak sınırlı bir anlamı vardır."* (326) der.

Estetik duygunun sınırlılığı Türkiye'de şiirde... öyküde... romanda görülür. Daha önce *Estetik Kalkışma* adlı yapıtımda uzun uzun üstünde durduğum karşı gerçekçi yapıtlar, insanın estetik bilincini daraltır.

Estetik kalkışma, aydınlanma için kalkışmanın koşuludur.

Estetiğin yaşamla ilgili olduğunu söylemiştim. Buna bir örnek. *Dr. Cengiz Başkaya* bakın ne diyor, *"Artık her mevsim domates yiyebiliyoruz, ne mutlu. Birçok domates türünü unutup domates tadı vermese de elma gibi soyulabilen, sağlam kabuklu, uzun mesafelere taşınabilen, uzun süre çürümeyen tek bir domates türü olsa da elde kalan. (...) İthal tohumunun gramı altından sadece biraz daha pahalı. İnce kabuklu, bol sulu, kokulu renk renk domateslerimizin çekirdeklerini ayırıp fide hazırlama derdinden kurtulduk. Şirketlerden her yıl satın alıyoruz."* (327)

Cengiz Başkaya, söylüyor ya, ince kabuklu, bol sulu, kokulu renk renk domatesler, ben, bu domateslerle büyüdüm. Sonra bu domatesler yok edildi. Susuz, kalın kabuklu, tatsız domateslere tutsak edildi insan...

Böylece yeme-içme zevki kabalaştırıldı.

Bütün bunların amacı, insanın güzel... eşitlikçi dünya kurma tasarımını yok etmektir.

İnsana "Bu dünyanın neresi güzel" dedirtmektir. Dedirtmiştir de.

Bunu da insanın karşısına diktiği... insan karşıtı sanatla yapmıştır.

Nasıl.

Önce *Lukacs*... olması gerekeni söylüyor, "*...şu son on yılın, yirmi yılın 'modernist' yazarları arasında hangi yazarı Gorki ile Anatole France ile Romain Rolland ya da Thomas Mann ile karşılaştırabiliriz diye sormamız gerekiyor. Buddenbrooks gibi sanat yönünden uzlaşmasız ve kusursuz denecek nitelikte bir eser milyonlarca basılabilir, hepimizin düşünce ve duygularımızı bugünkü yoksunlaşmadan kurtarabilir.*" (328)

Gerçekçi yapıtlar düşünce ve duygularımızı yoksunlaşmadan kurtarabilir. Burjuva daha da yoksullaşmamızı istiyor. *Fischer*, "insansızlaştırma" diyor buna. Şöyle. "*İnsansızlaştırma, bütün biçimleriyle, çağdaş burjuva sanatının bir başka özelliğidir.*" (329)

Bu sanatın insanlığa karşı olduğunu söyler.

Doğrudur bu. Burjuva sanatı... karşı gerçekçi sanat insanlığa karşıdır. İnsanı hem düşüncede hem duyguda yoksullaştırır.

Estetik bilinci sıfırlar.

Estetik kapısı, öbür kapılardan zordur. Öbür kapılarda "kötü-çirkin" olandan kaçabilirsiniz. Müzikte... yazında... resimde güzel olmayandan kolay kolay kaçamazsınız. Bundan ötürü estetiksel eğitim üstünde konuşmak zorunlu.

Kagan, ilk elde estetiksel bilinçle, sanatsal bilincin doğuştan olmadığını söyler.

Şimdi karşımıza iki bilinç çıktı. Biri sanatsal bilinç, öbürü estetiksel bilinç. Bu iki bilinç arasında ilişki şöyle. İki bilinç hem ayrı, hem sıkı sıkı birbirine bağlı. Sanatsal eğitim "*insanın sanatla ilintilerinin biçimlenmesidir*" (330) der *Kagan*. Bu eğitim için sanat sevgisinin gelişmesi zorunlu.

Kişinin sanatla ilgisini kurmak için, sanat bilgisini oluşturmalı. Bu bilginin amacını şöyle belirler *Kagan*, "*insanlığın biriktirmiş ol-*

duğu çok-yanlı sanatsal değerlerin tüm zenginliği içinde kişiye verilmesidir." (331)

Biri çıkıp da ben şiir sevmem, ben yontu sevmem, roman-öykü sevmem dedikte o kişi insanlığın biriktirmiş olduğu varsıllıktan yoksundur.

Estetiksel eğitime geldikte, *"...estetik eğitim, insanın dünyada estetiksel değer taşıyan ne varsa bunların tümüyle olan estetiksel ilintilerinin; yani, doğayla, kendi cinsiyle, kendisiyle, tüm yaşamsal etkinlik biçimleriyle, insan eliyle yaratılmış 'ikinci doğa'yla, yani şeyler dünyasıyla, en sonunda da, kendine özgü bir estetiksel değer taşıyıcısı olarak sanatla ilintilerinin biçimlenmesidir. Dolayısıyla, yalnız sanatlar değil, ama herbirinde insanların kendine özgü bir estetiksel değer bulduğu kadar, bu değer üstünde etkinliği olan pratik etkinliğin bütün kesimleri de, insanda genel psikolojik ilkelerin oluşmasını sağlayan estetiksel eğitimin araçları arasına girer; öyle ki bu psikolojik ilkeler, estetiksel yönlendirme, estetiksel gereksinim ve estetiksel tat olarak dünyayla estetiksel ilintilerinin yapısını belirler."* (332)

Burjuvazi, dünyayla estetiksel ilintinin doğru kurulmasını istemez. Bu konumda insan burjuvazinin güzel dedikleriyle ilinti kurar. Estetik yapı böyle oluşur. Bu oluşumun dokuncası şudur. Burjuvaziye karşı savaşım veren bu kişi, en azından estetiksel savaşım veremez.

Türkiye'de burjuvaziye karşı savaşım veren, dahası sosyalistim diyen kişilerin estetiksel açıdan güzel roman yazamamalarının nedeni budur.

Estetiksel bilincin doğru kazanılması öbür bilinç biçimlerine göre zordur. Bunun nedenini *Kagan* şöyle açıklar, *"Estetiksel eğitim, kendi başına, bir eğitim biçimi değildir, çünkü kendine özgü, özel bir konusu yoktur; estetiksel değerler ayrı bir nesnel alan oluşturma-*

yıp, insanlar tarafında, tümüyle duyusal olarak algılanabilen dünyanın özümlenişi sürecinde ortaya çıkar." (333)

Estetiksel eğitimde sanatın başat etkisi vardır. Gerçekçi sanat yapıtları hem kendimizi hem toplumu bize sağlıklı şekilde gösterir.

Bir resimde Himalaya'nm görkemli güzelliğinden etkileniriz. *Kagan* şöyle der, *"Yeni-gerçekçi İtalyan filmleri sayesinde işsizliğin ve yoksulluğun tragedyasını estetiksel olarak"* (334) algılarız.

Yine gerçekçi sanat yapıtlarıyla estetiksel bakışımız derinleşir, estetiksel bilincimizi keskinleştirir.

Estetiksel eğitimin sağladığı bilinçle yollar, sokaklar, parklar güzelleştirilir.

Estetiksel eğitim, tiyatro, dans, müzik, resim, yontu yoluyla estetiksel değerleri yaşama sokar.

Bu bölümün sonunda *Kagan* uyarır, şöyle *"...Kapitalist toplumda, burjuvazi sanattan insanların estetiksel olarak eğitimini kendi çıkarlarına uygun şekilde yönlendirmesini ister. Kendi çıkarlarına uygun şekilde yönlendirmesini isterken, emekçiler, halkın bilincini, insancıl ve ilerici bir dünya anlayışı doğrultusuna oturtacak bir sanat yaratımının yapılabilmesi için kendine düşen her şeyi yerine getirmeye"* (335) çalışmalıdır.

Kagan "çalışır" diyor, ben çalışmalıdır dedim.

Tembellik Nedir

Pazartesi akşamları iki seminer var *İnsancıl*'da. Biri *Marks*'ın *Kapital*'ı, öbürü *Rousseau*'nun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı.*

Rousseau, insanın doğuştan tembel olduğunu söyler. Ben de tembelsiniz... tembeller diyorum ya, gözler bana döndü...

Bunun üstüne düşüncemi açıkladım.

İlkin şu. Ben insanın doğuştan tembel olduğunu söylemedim. Dünyayı yeniden kuran insana nasıl tembel derim. Ayrıca seminer katılımcılarının hemen hepsi çalışmak zorunda. Hepsinin işi var. Bu anlamda hiçbirine tembel denemez.

Bir de şu var. *İnsancıl*'da, cuma günleri *Özgür Üniversite*'de seminerlerime katılanlar Türkiye genelinden beş gömlek ilerdedir.

Ben seminer katılımcılarına şu anlamda tembel diyorum. Kendileriyle uğraşıp küçük burjuva bilincini kıramadılar.

Küçük burjuva bilinci kırılmadıkta hiçbir toplumsal hareket ileriye gidemez. Gidemeyecektir. Parça parça olacaktır.

Aydınlanma Kapıları'ndan geçmediler. Aydınlanma Kapıları'ndan geçilmedikte ileri... sol sözlerle erke gelince bile, bir süre politikanın dolantısında yok olur gider o hareket.

Aydınlanma tek tek kişinin Aydınlanma Kapıları'ndan geçmesi değil. Tek tek kişilerin aydınlanması toplumsal bilinci etkilemez. Buna antropolojiden bir örnek veriyorum şimdi.

Önce *Takiyettin Mengüşoğlu*'ndan... bakın ne diyor *Mengüşoğlu, "Nasıl doğa bilimleri doğal varlığın bütününü, onu determine eden ilkeleri; tarihsel bilimler de, tarihsel varlığın bütününü, onu determine eden ilkeleri araştıramıyorlarsa; aynı şekilde insanı inceleyen bilimler de, insan adını alan varlığın bütününü, başka bir deyişle, insanın somut varlığını, bu varlıkta anlatımını bulan başarıların anlamını, varlık-niteliğini, bunu yöneten ilkeleri araştıramıyor. Bundan başka insanın kendisinin ne olduğunu, onun başka varlık-alanlarıyla olan bağlarını; insanla birlikte varlık-dünyasına katılan anlam-boyutlarıyla yeni varlık-sferlerinin ne olduğunu; ve bunlarla insan arasındaki ilişki vb. gibi problemlerle insanın kosmostaki yeri problemini incelemeye, anlamaya yine hiçbir bilim girişmemekte-*

dir. Doğal varlık ve tarihsel varlık-alanında olduğu gibi, burada da bu problemleri incelemek felsefenin bir işidir. Biz bu problemleri inceleyen felsefe dalına 'insan felsefesi', 'felsefi antropoloji' ya da aynı anlama gelmek koşuluyla 'insan ontolojisi' adını veriyoruz." (336)

Sibel Özbudun'un antropolojiyle ilgili düşüncelerini daha önce gösterdim. Şimdi *Betül Çotuköken*'e bakalım. Şöyle der *Çotuksö-ken*, *"Bilgi; günlük yaşama, nesne düzenine ilişkin olduğu kadar, insana ait, insanın varlık yapısına ait bilgi olmak durumundadır aynı zamanda ve aslında her türlü bilgilenme etkinliğinin temeli bu türden, insana ilişkin, onun varlık yapısına ilişkin bilgiye dayanır. İnsanın varlık yapısı, özellikleri, olanakları konusunda sahip olunan bilgi, insan haklarını koruyabilmenin en önemli koşullarından birini oluşturur. Bu bilginin adı antropontolojidir. Öyle ki bu bilgi insan-varlık bilgisi olarak her türlü bilme ediminin kalkış noktasında, yönelme noktasında yer alır. Antropontoloji, yeni ve aynı zamanda temel bir bilgi türü olarak, her türlü varlığa yönelmenin önkoşulu olarak kendini gösterir. Bu bilgi; ontolojiye, varlık bilgisine dayanan felsefi antropolojinin tersine, varolana yönelmenin temeline insan varoluşunu koyar. Böylece, ontolojik antropolojiyi, antropolojik ontolojiye çevirir. Antropontoloji insanı kendisine ve kendisi dışındaki her şeye yönelen bir varlık olarak betimler. Antropontolojiye göre her varolan, insanın bilme edimleri çerçevesinde, bilme edimlerine konu olmasıyla varoluşuna kavuşur. İnsan ayrıca bu bağlamda bir olanaklar varlığı olarak, açık varlık olarak değerlendirilir. İçerdiği bu savlarla, antropontoloji, ontolojik ve fenomenolojik temelli antropolojiyle tam bir uyum içindedir. Ancak kalkış noktası varolan, varlık değil insansal varlıktır, insandır."* (337)

İster antropoloji diyelim, ister *Çotuksöken*'e katılıp antropontoloji diyelim, bu bilgi toplumsal bilince yerleşmiyor.

Benim aydınlanma dediğim şu. Felsefeyi, estetiği, insanbilimlerini, bilimsel kavrayışı egemen duruma getirmektir. O zaman toplumsal bilincin itkisiyle felsefe, estetik, insanbilimleri, bilimsel kavrayış, insanın temel uğraşı olacak.

Eşitlikçi, esenlikli yeni uygarlığın kapısına burdan gidilecek.

Ek 9*

14 Şubat Perşembe

Kimi yazarlar, değişmez doğruyu bulduklarını sanırlar. Sevinirler buna. Dönüp dönüp o "doğru"yu yazarlar. Bu sanıyla yaşayan bir yazarın, bugün *Yeni Şafak*'ta yazdıklarını okudum. *Akif Emre*, *Bu Çatlak Zor Kapanır* adlı yazısında şöyle diyor, "*Batılılaşma projesini kimi dönem cebren de olsa sürdürmekte ısrarlı olanların bir gecede medeniyet değiştirdiğimize inanmak isteyenlerin görmezden geldikleri husus, dinin yerine neyin konacağı sorusuna cevap verememiş olmalarıdır. Müslümanlığın bu milletin tarihinin, kimliğinin çekilmesindeki belirleyiciliğini yoksayarak yola çıkılmış olsa da doğurduğu boşluk hâlâ doldurulamamıştır.*"

Akif Emre'ye göre din bu topluma varoluş olanağı sağlıyormuş.

Burda duralım. İslam dendikte, İslamı dinle sınırlamak kesinlikle doğru değil. İslam bir uygarlıktır. Felsefesi vardır, sanatı vardır, Beytül Hikme'si vardır.

Böyle bir uygarlık, insana varoluş olanağı sağlar. Bir dini, bütün bunların dışında yaşamaya kalkarsan, iş, namaz kılmaya, oruç tutmaya kalır.

Ama bu uygarlık değildir. Önce bunun bilinmesi gerekir.

Türkiye'de modernleşme hareketi dine karşı başlatılmadı, bilgisizliğe karşı başlatıldı. Bilgisizliğin karanlığında yokluğunu, varoluş sanan bilgisizliği yok etmektir modernleşme.

Modern bilimle, felsefeyle, estetikle donatılmamış bir kafanın varoluşu, yokoluştur aslında. Türkiye'de *Mustafa Kemal*'in

başlattığı modernleşme hareketi, bu yok oluşa karşı varoluş hareketidir.

İslam toplumları *İbn Rüşd*'ün yasaklandığı gün, yokoluş sürecine girdi. Osmanlı'nın silah gücü olmasaydı, dünyada tek bir Müslüman kalmazdı.

Osmanlı'nın çöküşüyle birlikte, İslam dini de sıfırlanacaktı. Çünkü namaz kılmakla, oruç tutmakla bir dini ayakta tutamazsın. *Mustafa Kemal*, bu topraklarda modernleşmeyi başlatarak İslam dinini de kurtardı.

Bunu göremiyor *Akif Emre*.

Yakup Kadri, *Panorama*'da gösterir. Tahincizade Hacı Emin Efendi, şapka giymemek için evinden çıkmaz. Müslümanlığın gereği fes giymektir ona göre. Bu algılama, dini bir algılama mı, değil. Düpedüz bilgisizlik.

İslam dini bilgisizlerin elinde, erkeklerde fes, kadınlarda örtünmeye indirgendi. Fes kaldırıldıkta birçok erkek evinden çıkmadı.

Şu yabansı duruma bakın. Günümüzde Müslüman erkek, fesle üniversitede okumak için savaşım vermiyor.

Niye.

Çünkü fes giymenin Müslümanlığın koşulu olmadığını anladı. Müslüman kadın, örtünmenin dinin koşulu olduğuna bugün de inanıyor.

Müslüman erkek, fes giymiyor, ama kadının kapanmasını istiyor. Tahincizade Hacı da fes kaldırıldığı için evden çıkmıyor, onun torunu Müslüman erkek fes giymiyor.

Sokrates, bilgi, insanı değiştirir der, değiştirmiyorsa o bilgi değil, sanıdır.

Modernleşme, bilgiyle insanın değişimidir. Bu anlamda modernleşmediğimiz için değişemiyoruz. Biçimle uğraşıyoruz. Fes giymiyoruz, ama kadın kapansın diyoruz.

Akif Emre'ye göre modernleşme, "varoluş"sal, "sosyolojik", "ontolojik" boşlukları dolduramadı.

Sorun bu değil. Sorun şudur. İnsanı değiştiren bilgiye karşı, bilgisiz direnir. Varoluşunu sanı üstüne kurmuştur bilgisiz. Bilgi sanıyı yıkar. Bir zamanlar dünyanın dönmediği sanılırdı. Varoluş, bu sanıya dayanırdı. İtalya'da *Galilei*, Osmanlı'da *Nadajlı Abdurrahman* bu sanıyı yıktılar.

Galilei, Santa Maria Sopra Minerva'daki Dominiken Manastırında yargılandı. Evinde göz hapsine alındı.

Nadajlı Abdurrahman Osmanlı Sarayında yargılandı. Kementle boğduruldu.

Kapitalistler, işçiye ekmek verdiklerini sanırlardı. Varoluşları bunun üstüne kurmuşlardı. *Marks*'la *Engels*, bu sanıyı yıktı. İşçilerin kapitaliste ekmek verdiklerini gösterdi.

Bunun için bütün kapitalistler *Marks*'la *Engels*'e düşmandır.

Özümsenen bilgi, insanı değiştirir. Modernlik bilgiyi özümseme eylemidir. Bunun için bilgisiz direnir. Sanılara dayalı varoluşu kırmak ister. Değişim, gelişim korkutur onları.

Sorun budur.

*İnsancıl dergisi, Haziran 2008, sayı 213, Y.59-60.

Işıltılı Bilinç

1998 yılında yayınlanan *Soru* adlı yapıtımın son bölümüyle bitiriyorum *Aydınlanma İçin Kalkışma*'yı.

"Şimdi kısa bir durum saptaması. Türkiye, bunalımda. İnsan bir çıkış yolu arıyor... aydınlanmayı nerden... nasıl başlatmalı... bunu düşünüyor. Kapitalist sınıf eliyle bu mümkün değil. Bilinci dumura uğramış olsa bile halk bunu seziyor. İşte bu sezgiyi iyi kullanan İslamcılar, aydınlanmanın ancak islami bir örgütün öncülüğünde olabileceğini söylüyor. Bunun mücadelesini veriyor. Öte yanda milliyetçiler var. Türk milletinin ya da Kürt milletinin öncülüğünde bir aydınlanmanın mümkün olabileceğini söylüyorlar. Tabii Kemalistler de var. Kemalistlere göre aydınlanma Kemalist ilkeleri uygulamakla mümkün.

Şu bilinmeli. Bütün bu görüşlerin önü tarihen kapalı. Kapitalistler... İslamcılar... milliyetçiler... kemalistler... Aydınlanma kalkışması bunların hiçbiriyle mümkün değil... Türkiye'de aydınlanma kalkışması, marksistlerin oluşturduğu toplumsal iktidarla başlayacak... proletaryanın öncülüğünde.

Peki buna nerden başlamalı. Her marksist, her şeyden önce binlerce yılda oluşan insani kültürü kavramak zorunda. Aklını aydınlatmak zorunda. Bunun için her marksist, insanın dört kanalda oluşturduğu, felsefi... bilimsel... estekisel... pratik kalkışmayı kavramalı. Bu kavrayışla felsefi bakış açısı... bilimsel bakış açısı... estetiksel bakış açısı... pratik bakış açısı edinebilir. Akıl gelişir. İlişkileri sağlıklı... doğru kurar. İşte ondan sonra insan, bu kavrayışın... bu bakış açılarının sağladığı birikimle feodal ya da kapitalist bilinç durumlarını kırar. Sistemin örgütlediği aklı yerlebir eder. Hayatın sorunlarını yeni kavramlarla dillendirir... felsefede... bilimde... sanatta... pra-

tikte karşı saldırıyla dumura uğramış bilinçleri tuznan buz eder... yabancılaşmasını bile unutmuş proletaryaya bu sistem içinde yabancılaştığını... yıkıma uğradığını gösterir... kavratır. İşte o zaman proletarya, birbirinden kopukmuşçasına algıladığı olguları, kapitalist ilişkiler içine oturtur. Gazetelerin niçin kupon verdiğini... dinin niçin yükseltilmeye çalışıldığını... trafik canavarının... enflasyon canavarının... ücret sendikacılığının n'olduğunu... A. Kadir'in niçin unuturulmak istendiğini... Nazım Hikmet'in niçin sansürlendiği... öldürücülerin niçin kol gezdiğini... radyoların neden birdenbire çoğaldığını... futbola ilginin yeniden neden dürtüklendiğini... üniversite harçlarının bir avuç öğrencinin sorunu olmadığını kavrar.

Bütün bunlar onu yanılsamalı dünyada yaşatmak... bütün bunlar onu daha çok sömürmek için. Proletarya bunu kavradıktan sonra marksistler, sıkıştırıldıkları dar sokaktan çıkar... proletaryayla birlikte aydınlanma kalkışmasını başlatır.

Türkiye'de marksistlerin öznel koşullarına karşın Aydınlanma hareketinin gerekliliğini neye dayanarak söylüyorum. Birinci dayanak noktam şu. Aydınlanma hareketi, marksistlerin... . özellikle proletaryanın tarihi özel görevi. İkinci dayanak noktama geldikte... Bütün eleştirilerime karşın Türkiye'de marksistlerin mücadelesine saygı duyuyorum. Şundan ötürü. Türkiye'de marksistler son derece direngen... son derece inatçı. Onca eziyete... onca işkenceye karşı pek azı mücadeleyi bıraktı. Bu, son derece önemli. Üçüncü dayanak noktam şu. Konferanslarımda... seminerlerimde proleterlerin de içinde bulunduğu birçok insanın aydınlamaya hazır olduğunu görüyorum. Dördüncü noktam bizim kapitalistler. Hiçbir ülkenin kapitalisti, el koyduğu artı-değeri böylesine harvurup harman savurmadı. Sözgelimi, Türkiye'de doğrudan doğruya Batı kapitalisti artık değe-

re el koysaydı, halkın sağlık sorununu çözerdi. Hiçbir ülkenin kapitalist sınıfı, halkına böylesine sırt çevirmemiştir. Ayrıca hiçbir kapitalist devletin ideologu, Türiye'deki ideologlar kadar düşünce yoksulu değildir. Sözgelimi bugün eleştirdiğim bizim marksistlerden herhangi biri, bir burjuva ideologunu herhangi bir tartışmada yerlebir eder.

Söyleyeceklerimi bitiriyorum. Komün kalkışmasından... Sovyet kalkışmasından sonra Anadolu Aydınlanma Kalkışmasını öneriyorum. Bunun için marksistim diyen... böyle bir aydınlanmanın zorunluluğuna inanan herkesi, yavaş yavaş acele etmeye çağırıyorum. Aydınlanma kalkışmasına başlamadan önce kendini aydınlat... feodal... kapitalist bilinç durumlarını kır.

O zaman göreceksin. Başkoyduğun... insanın bin yıllık düşü senin ellerinden... senin ışıltılı bilincinden doğacak." (338)

Ek 10*

2 Nisan Perşembe

Thomas Mann'ın *Lotte Weimar'da* adlı romanını *Gürsel Aytaç* Türkçeleştirdi. Romanı 1992 yılında *Ara Yayıncılık* yayımladı. Demek aradan 17 yıl geçmiş.

Lotte Weimar'da'yı bu 17 yılda üç kez okudum. Üçüncü okuyuşumu dün gece bitirdim.

Neden üç kez okudum *Lotte Weimar'da*'yı. İlk elde şunu söylemeliyim. *Goethe*, *Genç Werther'in Acıları*'nda Lotte'ye aşkını anlatır. Lotte nişanlıdır. Ayrıca romandaki kişinin geleceğine güven duymaz. Yüz vermez karaktere...

Lotte'nin yüz vermediği kişi, aslında *Goethe*'dir.

Thomas Mann, yıllar sonra Lotte'yle *Goethe*'yi buluşturur... Lotte, yıllar sonra Weimar'a gelir... Kızıyla bir konukevine yerleşir...

Roman böyle başlar... Bir kadının dokuz çocuk doğurduktan sonra, genç kızken onu seven erkeği görmeye gelmesi... bu konu, beni derinden etkiledi... Korku verici bir seçim bu... Roman başarısız olsaydı, bu *Thomas Mann*'ın sonu olurdu...

Düşünebiliyor musunuz, *Goethe*'yi gençlik aşkı kadınla buluşturacaksınız... *Thomas Mann*, sevdiğim bir yazardır, bu yüzden ilk okuyuşumda korkuyla okudum romanı. Ama daha ikinci sayfada *Mann* yazarlık gücünü gösteriyor.

Roman dokuz bölümünden oluşur, ilk bölümde Lotte'nin Weimar'a gelişinin etkisini görürüz. Lotte, kalacağı konuk evinde, konuk evinin kartını doldurur. Garson Mayer, *Genç Werther*'deki genç kız olduğunu anlar... Böylece *Genç Werther*'deki

genç kızın Weimar'a geldiği duyulur. Bundan sonra *Goethe*'nin çevresindekiler Lotte'yi görmeye gelir... Yedinci bölüme kadar, okur, *Goethe*'yi çevresindekilerin ağzından öğrenir... Konuşmalardan Lotte'nin kişiliği de ortaya çıkar...

Yedinci bölümde *Goethe* çıkar karşımıza. Sekizinci bölümde Goethe'nin evinde yemek yenir. Konukların arasında Lotte de vardır.

Dokuzuncu bölüm *Goethe* ile Lotte'nin hesaplaşmasıdır.

Mann, iç konuşmaları, bilinç akımını, "bakın ben de yapıyorum" diye değil, başarılı bir biçimde kullanmıştır. Bu teknikle, okur, karakterlerin çeşitli yanlarını görür...

Gürsel Aytaç'ın *Thomas Mann'm Büyülü Dağ, Lotte Weimar'da Romanlarındaki Edebi Kişiliği* adlı bir yapıtı var. (Kültür Bakanlığı, Ankara 2000) *Gürsel Aytaç*, bu yapıtında Lotte ile Goethe'nin karşılaşmasını şöyle yorumlar, "*insanlığın hafızasında Chorlette, yalnızca o gençlik yıllarının Lotte'si, Werther'in sevgilisi olarak kalacaktır. Bu, Charlotte'ye göre hayatına yönelmiş bir hırsızlıktır. Goethe'nin onu bu anlamda taşlaştırıp anıtlaştırmaya hakkı yoktu. / Dokuzuncu bölümde işte bu duygularla dolu olan Charlotte'nin Goethe ile barışması gerçekleşir. 'Özveri', 'kurban etme', 'kurban olma', 'kendini harcama' kavramları Charlotte'ye Goethe'nin içyüzünü tanımasına, ona anlayış göstermesine yol açar. Bir şairin, ömrü boyunca başkalarını sanatına feda etmediğini, kendisinin de bizzat bu uğurda hayatını harcadığını öğrenir. Her yaşantıyı bütün varlığıyla sonuna kadar duyarak yaşayan ve ancak bu sayede sanatlaştıran şair, mum misalinde olduğu gibi sanatıyla etrafını aydınlatmak için kendini eritir.*" Burda önemli nokta şudur. Sanat, yaşamın neresindedir. *Gürsel Ay-*

taç şöyle der, "*O, (Goethe) sanatla hayatı birleştirmeyi bilmiştir. Onun için sanat, hayatını kaynağından alır. Şair, yaşantılarına sembolik anlam kazandırarak onları sanat katına yücelten kişidir.*"

Ama bu acı verir sanatçıya. Çevresini aydınlatan mum benzeri erir.

Lotte Weimar'da hep hüzün vermiştir bana. "Büyük şahsiyet" *Goethe* çevresince anlaşılmaz. O yükseklerde yaşayan bir kişiliktir...

Gençken sevdiği bir kadın Lotte anlar onu. Lotte barıştırıcı bir sonuç alabilirse, "ebediyen" "son vedalaşma" sayacaktır. *Goethe* şöyle karşılık verir, "*Bir bölüm oluşturur ayrılık. Buluşma, küçük bir alt bölüm, yarı kalmış.*"

Goethe değişime inanır. Şöyle der, "... *dünya, hayat, kişi ve eser meselesinde olduğu gibi büyük bir birliktir ve hepsi değişimdir.*"

İnsan değişiminde, kalıcı olan insan yüzüdür. Yaşlılık delikanlıya, delikanlılık çocukluğa, çocukluk delikanlılığa dönüşür, değişir.

Geçmişle gelecek insanın içinde dolaşır...

Gürsel Aytaç'ın belirtiği gibi. İnsan geçmişi anımsayarak, geçmişi birçok kez yaşar.

Birbiri içine geçmiş bu yaşamlar. İnsana, kimileyin acı, kimileyin hüzün, kimileyin sevinç verir.

"Önce sana yandım ve sana ebediyen ruh ve ışık oldum" der *Goethe*, sonra şöyle sürdürür sözlerini, "*Öç mü istiyorsun? Bırak, onu bozlar giyinmiş at üstünde bana doğru getir görüyorum. O zaman yine Werther'in (Genç Werther'in Acılarındaki kişi)*

(CG) ve Tasso'nun (Goethe'nin Targusto Tasso adlı oyunundaki kişi) (CG) saati çalacak, aynı tam gece yarısı, öğlenin onikisiyle aynı çaldığı gibi ve bir tanrının bana ne çektiğimi anlatma yeteneği vermesi -yalnız bu ilk önce ve en sonra bana kalacak o zaman."

Lotte, roman kişisi olmayı yaşamına karşı bir hırsızlık sayar... Oysa Goethe kurban verendir...

Goethe'yle Lotte arasında konuşma, insan acısının somutlaşması bir anlamda... Burda bir nokta var, belirtmek zorunlu, kaba, önüne geleni rahatsız eden bir acı değil bu... Herkesten gizlenen, hiç kimsenin bilmediği, kimileyin acı çekenin bile unuttuğu çok ince bir acı.

Her şeyin çok kaba yaşandığı bu post modern dönemde bu ince acıyı anlatmak çok zor... Bundan ötürü *Lotte Weimar'da*'yı, o kimsenin duyumsayamadığı, kişinin derinlerde tuttuğu acıyı, post modern insanı anlayamaz.

Lotte, neden ağlayacak kadar huzursuzdur. Gerçeklik baştanbaşa özveridir ne demek...

"*Affedecek bir şeyim yok demek, aslında, kaderi belki de eskiden beri kendini suçsuz suça bulaştırmak olan birine karşı kendini barışmaz göstermektir. Affetmek ihtiyacının olduğu yerde tevazu da bunu engellememeli.*" derken Goethe ne demek istiyor.

"Ekselans" Goethe, "sıradan" bir kadından, neden kendisini affetmesini istiyor.

Roman şöyle biter. Lotte'yle Goethe, Goethe'nin "rahat, mavi kumaşla kaplı ve pırıl pırıl iki kahve renkli atın" çektiği londonda konuşmuşlardır. Araba sonunda konukevinin önüne gelir.

Konukevinin çalışanı Mayer, Lotte'yi karşılar, şöyle der, "*Aziz Allahım, söylemeden edemeyeceğim; Werther'in Lotte'sine, Goethe'nin arabasından inmesine yardım etmek, bu bir yaşantı- bilmem ki ne diyeyim? Not etmeye değer.*"

Araba, konukevinin önünde durmadan Goethe son sözlerini şöyle bitirir, "*Durgun kalbimde, değerli resimler, siz durun işte - ve ne sevinçli bir an olacak, biz yine birlikte uyanınca.*"

Ölüm sonrasının umududur bu... "*ne sevinçli bir an olacak, biz yine birlikte uyanınca.*"

Gürsel Aytaç, bu ince ince örülmüş *Lotte Weimar'da*'yı yetkinlikle Türkçeleştirmiş...

Okurunu bekliyor bu roman... Bekleyiş uzun sürer mi... Sanatta star sisteminin kaba saba romanları, insanın estetik bilincini körelten bu romanlar hep egemen mi olacak insanın üstünde.

Hayır, hep egemen olamayacak.

İnsan, er geç burjuva yaşamının kabalığının ayırdına vararak, tepetaklak edecek bilinç uyuşturucularını. İşte o gün *Schiller*'in özlediği, tasarımını yaptığı estetik dünya kurulacak... O gün kurumuş sarı bir yaprak, incilerle süslenmiş bir mücevherden daha değerli sayılacak.

Masal anlatmıyorum. Geleceğin insanını anlatıyorum.

*İnsancıl dergisi, Haziran 2009, sayı 227, Y.56-57.

DİPNOTLAR

1. André Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı Cilt 3*, çev. Kerem Kurtgözü, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004, Y.145.
2. André Bonnard, *a.g.e.*, Y.146.
3. André Bonnard, *a.g.e.*, Y.160.
4. Tayfun Özkaya, *Yabandomuzu tarımı yok ediyor, seyrediyoruz*, Yurt gazetesi, 19/09/2013.
5. André Bonnard, *a.g.e.*, Y.159.
6. F. Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara 1977, Y.188.
7. F. Engels, *a.g.e.*, Y.297.
8. André Bonnard, *a.g.e.*, Y.145.
9. Cahit Sıtkı Tarancı, *Ben Ölecek Adam Değilim, Otuz Beş Yaş*, Der. Asım Bezirci, Can Yayınları, İstanbul 1997, Y.96.
10. Armand Farrachi, *Bach, Son Füg*, çev. Heval Bucak, Can Yayınları, İstanbul 2010, Y.52.
11. Walter Kiaulehn, *Demir Melekler*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, Y.128.
12. K. Marx – F. Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara 2004, Y.75.
13. F. Engels, *a.g.e.*, Y.416.
14. Terry Pinkard, *Hegel*, çev. Mehmet Barış Albayrak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, Y.119.
15. Ernst Cassirer, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. Doğan Özlem, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1988, Y.258.
16. Ernst Cassirer, *a.g.e.*, Y.258.
17. Manfred Kuehn, *Immanuel Kant*, çev. Bülent O. Doğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, Y.386.
18. Manfred Kuehn, *a.g.e.*, Y.387.

19. Prof. Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, Y.203.

20. Cemil Sena, *Büyük Filozoflar Ansiklopedisi, Cild I*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul (Tarihsiz), Y.308-309.

21. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler* (16. ve 17. Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, Y.1.

22. Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, Y.116.

23. Lazslo Versenyi, *Sokratik Hümanizm*, çev. Ahmet Cevizci, Sentez Yayın ve Dağıtım, Bursa 2007, Y.162.

24. Prof. Dr. Türkkaya Ataöv, *Bağnazlık ve Ötesi*, Cumhuriyet gazetesi, 30/07/2013.

25. Hüseyin G. Yurdaydın, *Düşünce ve Bilim Tarihi (1300-1600)*, Sina Akşin (Yayın yönetmeni), Türkiye Tarihi 2 içinde, Cem Yayınevi, İstanbul 2005, Y.172-174.

26. *Aristoteles*, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ankara 1998, (1098a 14-17) Y.11.

27. Bryan Magee, *Büyük Filozoflar*, çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul 2001, Y.43.

28. *Aristoteles*, *a.g.e.*, (1103a 14), Y.23.

29. Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. ve haz. Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul 2004, Y.120.

30. Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, Remzi Kitabevi, İstanbul 1964, Y.86.

31. Prof. Macit Gökberk, *a.g.e.*, Y.79.

32. Prof. Macit Gökberk, *a.g.e.*, Y.30.

33. David Ross, *Aristoteles*, çev. A. Arslan, İ. O. Anar, Ö. Y. Kavasoğlu, Z. Kurtoğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1999, Y.226.

34. Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 2009.

35. Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 3 Aristoteles*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, Y.251.

36. Aristoteles, *a.g.e.*, (1103a 14-25), Y.23.

37. Platon, *Devlet*, çev. Hüseyin Demirhan, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2002, (353 b-c), Y.54-55.

38. Macit Gökberk, *a.g.e.*, Y.60.

39. Aristoteles, *a.g.e.*, (1098a 10), Y.11.

40. Platon, *Devlet*, Türkçesi Sabahattin Eyuboğlu-M. A. Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul 1952, (353 b-c), Y.46.

41. Platon, *Devlet*, çev. Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, (353 b-c), Y.55.

42. Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, Y.248.

43. W. K. C. Guthrie, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, çev. Dr. Ahmet Cevizci, Gündoğan Yayınları, Ankara 1999, Y.10.

44. W. K. C. Guthrie, *a.g.e.*, Y.15.

45. W. K. C. Guthrie, *a.g.e.*, Y.15.

46. W. K. C. Guthrie, *a.g.e.*, Y.15.

47. Cemil Sena, *Protagoras, Büyük Filozoflar Ansiklopedisi Cild 3*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976, Y.681.

48. W. K. C. Guthrie, *a.g.e.*, Y.16.

49. W. K. C. Guthrie, *a.g.e.*, Y.16-17.

50. Cemal Süreya, *Sevda Sözleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, Y.133.

51. David Ross, *a.g.e.*, Y.223.

52. W. T. Jones, *Klasik Düşünce Batı Felsefe Tarihi Birinci Cilt*, çev. Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul 2006, Y.248.

53. Aristoteles, *a.g.e.*, (1177a 11), Y.212.

54. Francis E. Peters, *a.g.e.*, Y.374

55. *Dil Derneği Sözlüğü*, Dil Derneği Yayınları, Ankara 1999, Y.862.

56. Aristoteles, *Metafizik*, çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996, (92b'de Not 3), Y.83.

57. Aristoteles, *Ikinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, (100b), Y.77.

58. David Ross, *a.g.e.*, Y.75.

59. Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, (1-X, 76a), Y.22.

60. Aristoteles, *Metafizik*, (1014a 27), Y.237.

61. W. K. C. Guthrie, *a.g.e.*, Y.17.

62. Hatice Nur Beyaz Erkızan, *"Aristoteles" maddesi*, *Felsefe Ansiklopedisi I*, Etik Yayınları, İstanbul 2003, Y.573.

63. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, (1106a 15-20), Y.30.

64. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, (1106a 37-42), Y.32.

65. F. M. Conford, *Sokrates'ten Önce ve Sonra*, çev. Ufuk Can Akın, Ayraç Yayınları, Ankara 2003, Y.57-58.

66. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, (1179a 10), Y.218.

67. Nermi Uygur, *Bunalımdan Yaşama Kültürü*, Ara Yayıncılık, İstanbul 1989, Y.94-95.

68. Alâeddin Şenel, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*, Ank. Üniv. S.B.F. Yayınları, Ankara 1984, Y.40-41.

69. Nermi Uygur, *a.g.e.*, Y.299-300.

70. Nermi Uygur, *a.g.e.*, Y.300.

71. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, (1095b 20), Y.5.

72. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, (1097b 25), Y.10.

73. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, (1098a 5), Y.11.

74. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, (1145b 10), Y.131.

75. Cengiz Gündoğdu, *İslam Felsefesine Bir Bakış, Din; Teorisi/Pratiği, Dünü, Bugünü* kitabı içinde, ed. Sibel Özbudun – Mahmut Konuk, Ütopya Yayınları, Ankara 2013, Y.220.

76. Erdal İnönü, *Bilimsel Devrim ve Stratejik Anlamı*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009, Y.84.

77. Erdal İnönü, *a.g.e.*, Y.95-96.

78. Doğan Kuban, *Cehalet-Yalan Felaket*, Cumhuriyet Bilim-Teknoloji, 28/03/2014, sayı 1410.

79. Andrey A. Anikin, *Marx Öncesi Siyasal İktisat*, çev. Aydemir Güler, Yazılama Yayınları, İstanbul 2008, Y.24-25.

80. Özgür Aktok, *İngiliz Deneyciliğine Karşı Saf Aklın Son Kalesi: Leibniz'in Akılcılığı*, İnsancıl dergisi, Şubat 2013, Y.37-38.

81. Cari Hempel, *Bilimsel Araştırma: Buluş ve Sınama*, çev. Alper Yavuz, İnsancıl dergisi, Şubat 2013, Y.7-17.

82. Alper Yavuz, Carl Hempel, *Bilimsel Araştırma: Buluş ve Sınama* yazısı içinde, çev. Alper Yavuz, İnsancıl dergisi, Şubat 2013, Y.7.

83. Prof. Dr. Cihan Dura, *Atatürk Devriminin Temeli Bilimsel Zihniyet*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1999, Y.54-55.

84. Prof. Dr. Hasan Onat, *İslam Bilim Geleneğinin Kökleri*, Hürriyet, 11/7/2013.

85. Akif Emre, *Abdülhamid'in Hatası*, Yeni Şafak gazetesi, 23/7/2013.

86. Akif Emre, *a.g.e.*

87. Akif Emre, *a.g.e.*

88. A. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, Y.132.

89. Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi*, çev. Prof. Dr. Ekmelleddin İhsanoğlu-Prof. Dr. Feza Günergun, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2003, Y.267.

90. Prof. Celal Saraç, *Bilim Tarihi*, MEB Yayınları, Ankara 1983, Y.50.

91. Prof. Dr. Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Prof. Dr. Mehmet Dağ – Prof. Dr. Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, Ankara 1993, Y.165.

92. Hamid İnayet, *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*, Türkçesi Yusuf Ziya Cömert, Hece Yayınları, Ankara 2008, Y.30-31.

93. Prof. Dr. Abdülkerim Suruş, *Bilginin İslamileştirilmesi Mümkün mü?*, İslam ve Modernizm Sempozyumu, düz. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 1997, Y.120-121.

94. Abdülhamit Bilici, *5 Ülkeden 14 Devlet Çıkabilir*, Zaman gazetesi, 1/7/2014.

95. el-Kindi, *Felsefi Risaleler*, çev. Mahmut Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2006, Y.3.

96. el-Kindi, *a.g.e.*, Y.141.

97. el-Kindi, *a.g.e.*, Y.141.

98. el-Kindi, *a.g.e.*, Y.142.

99. Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan, Birleşik Yayınlar, İstanbul 2000, Y.134.

100. A. Adnan Adıvar, *a.g.e.*, Y.97.

101. Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, Y.44.

102. Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, Y.45-46.

103. Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik Yayınları, İstanbul 2003, Y.89.

104. Mahmut Kaya, *a.g.e.*, Y.89.

105. Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, çeviren ve notlandıran Prof. Dr. Hüseyin Hatemi, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, Y.145.

106. Henry Corbin, *a.g.e.*, Y.146.

107. J. Bronowski, *İnsanın Yücelişi*, Türkçesi Filiz Ofluoğlu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1975, Y.179.

108. Cemil Sena, *Empedokles maddesi*, *Büyük Filozoflar Ansiklopedisi Cild II*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, tarihsiz, Y.67-68.

109. Colin A. Ronan, *a.g.e.*, Y.86.

110. Platon, *Timaios*, çev. Erol Güney-Lütfi Ay, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2001, (45c), Y.44.

111. J. Bronowski, *a.g.e.*, Y.179-180.

112. İsmail Hakkı İzmirli, *İslamda Felsefe Akımları*, Haz. N. Ahmet Özalp, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, Y.78.

113. Cemil Sena, *Farabi maddesi*, *Büyük Filozoflar Ansiklopedisi Cild II*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, tarihsiz, Y.114.

114. M. M. Şerif (editör), *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*, Derleyen İsmail Taşpınar, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, Y.61.

115. Jonathan Lyons, *Hikmet Evi*, çev. Şaban Bıyıklı-Mehmet Savan, Doğan Kitap, İstanbul 2012, Y.87.

116. Farabi, *İdeal Devlet*, Açıklamalı çeviri Prof. Dr. Ahmet Arslan, Vadi Yayınları, Ankara 1997, Y.136.

117. İbn Rüşd, *Felsefe-Din İlişkileri*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2004, Y.81.

118. İbn Rüşd, *a.g.e.*, Y.87.

119. İbn Rüşd, *a.g.e.*, Y.16.

120. Henry Corbin, *a.g.e.*, Y.326.

121. Henry Corbin, *a.g.e.*, Y.243.

122. Alexandre Koyre, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, Türkçesi Kurtuluş Dinçer, Ara Yayıncılık, İstanbul 1989, Y.37.

123. Hatice Nur Beyaz Erkızan, *Aristoteles Yazıları, Varlık Bilgi ve Yaşam Üzerine*, Sentez Yayın ve Dağıtım, Bursa 2013, Y.174.

124. Hatice Nur Beyaz Erkızan, *a.g.e.*, Y.175.

125. M. M. Şerif (editör), *a.g.e.*, Y.302.

126. Mustafa Demirci, *Beytü'l-hikme*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, Y.18.

127. Mustafa Demirci, *a.g.e.*, Y.108.

128. J. D. Bernal, *Materyalist Bilimler Tarihi Cilt 1*, çev. Emre Marlalı, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1976, Y.194.

129. Prof. Dr. Türkkaya Ataöv, *Bağnazlık ve Ötesi*, Cumhuriyet gazetesi, 10/08/2013.

130. Prof. Dr. Türkkaya Ataöv, *a.g.e.*

131. George Sarton'dan aktaran, A. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, Y.123.

132. J. D. Bernal, *a.g.e.*, Y.200.

133. J. D. Bernal, *a.g.e.*, Y.200.

134. İbn Rüşd, *a.g.e.*, Y.69.

135. Faik Bulut, *İslam Komüncüleri*, Berfin Yayınları, İstanbul 1998, Y.36.

136. Hikmet Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007, Y.259.

137. Ahmet Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, Dergah Yayınları, İstanbul 2008, Y.67.

138. Ernst Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar* (1300-1481), çev. Orhan Esen-Yılmaz Öner, Yordam Kitap, İstanbul 2013, Y.42-43.

139. Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, Y.141.

140. Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, Y.54-55.

141. J. D. Bernal, *a.g.e.*, Y.259.

142. Macit Gökberk, *a.g.e.*, Y.170.

143. Ahmet Say, *Müzik Tarihi*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 2006, Y.96.

144. Curt Sachs'tan aktaran Ahmet Say, *Müzik Tarihi*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, 2006, Y.96.

145. E. H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, çev. Erol Erduran ve Ömer Erduran, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, Y.207.

146. E. H. Gombrich, *a.g.e.*, Y.214.

147. Memet Fuat, *Tiyatro Tarihi*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1961, Y.78-79.

148. Memet Fuat, *a.g.e.*, Y.96.

149. Betül Çotuksöken söyleşisi, İnsancıl dergisi, Kasım 1990, Y.35.

150. Betül Çotuksöken, *Ortaçağ Yazıları*, Notos Kitap, İstanbul 2011, Y.20.

151. Macit Gökberk, *a.g.e.*, Y.165.

152. Betül Çotuksöken, *a.g.e.*, Y.51.

153. Max Beer, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi*, çev. Galip Üstün, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, Y.319.

154. Aristoteles, *Metafizik*, (987b 1-10), Y.108-110.

155. Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, (507b), Y.194.

156. Walter Kiaulehn, *a.g.e.*, Y.49.

157. J. D. Bernal, *a.g.e.*, Y.261.

158. Macit Gökberk, *a.g.e.*, Y.161.

159. Renė Sėdillot, *Değiştokuştan Süpermarkete*, çev. Esat Nermi Erendor, Dost Kitabevi, Ankara 2005, Y.205.

160. René Sedillot, *a.g.e.*, Y.302.

161. Renė Sédillot, *a.g.e.*, Y.302.

162. J. D. Bernal, *a.g.e.*, Y.327.

163. Renė Sedillot, *a.g.e.*, Y.24.

164. Mübahat Türker-Küyel (haz.), *Ord. Prof. Dr. Sayılı'nın Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp Adlı Eserinin Muhtasarı*, Atatürk Kültür ve Dil Tarih Kurumu, Ankara 1996, Y. V.

165. Mübahat Türker-Küyel (haz.), *a.g.e.*, Y. VI.

166. Mübahat Türker-Küyel (haz.), *a.g.e.*, Y.139.

167. Prof. Dr. V. Doğan Sorguç, *Cehaletin Psiko-Patolojisi*, Cumhuriyet gazetesi, 21/6/2012.

168. Prof. Dr. V. Doğan Sorguç, *a.g.e.*

169. Prof. Dr. V. Doğan Sorguç, *a.g.e.*

170. Doç. Dr. İbrahim Kaya, *Sürgü Olayı ya da Aydınlan(a)mayan Türkiye*, Cumhuriyet gazetesi, 5/8/2012.

171. Doç. Dr. İbrahim Kaya, *a.g.e.*

172. Doğan Kuban, *Halk ve Parti*, Cumhuriyet-Bilim Teknoloji, 9/10/2012, sayı 1338.

173. Doğan Kuban, *a.g.e.*

174. Süleyman Gündüz, *İslam Dünyası'nın Serencamı*, Yeni Şafak, 11/9/2013.

175. Süleyman Gündüz, *a.g.e.*

176. Hamid İnayet, *a.g.e.*, Y.55.

177. Hamid İnayet, *a.g.e.*, Y.56.

178. Prof. Dr. Neşet Çağatay, *Sorularla İslam Dini ve İslam Tarihi*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1997, Y.314.

179. Prof. Dr. Neşet Çağatay, *a.g.e.*, Y.345.

180. Hikmet Kıvılcımlı, *a.g.e.*, Y.276.

181. Lenn E. Goodman, *İslam Hümanizmi*, çev. Ahmet Arslan, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, Y.20.

182. İmam Gazali, *El-Munkızu Min-ad-Dalâl ve Tasavvufi İncelemeler*, Haz ve şerh eden Prof. Dr. Abdülhalim Mahmud, mütercim Salih Uçan, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1997, Y.82.

183. İmam Gazali, *a.g.e.*, Y.140.

184. İmam Gazali, *a.g.e.*, Y.146.

185. Hasan Aydın, *Gazzali*, Bilim ve Gelecek Yayınları, İstanbul 2012, Y.315-316.

186. Ahmed Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. Univ. Ed. Fak. Yayınları, İstanbul 1956, Y. XLIV.

187. Ahmed Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, Y. XLV.

188. Ahmed Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, Y. XLV.

189. Ahmed Hamdi Tanpınar *a.g.e.*, Y. XLVI.

190. Prof. Moissej Kagan, *Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat*, Türkçesi Aziz Çalışlar, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1982, Y.532-533.

191. Prof. Moissej Kagan, *a.g.e.*, Y.533.

192. Faik Bulut, *a.g.e.*, Y.207.

193. İbn Rüşd, *a.g.e.*, Y.69.

194. İbn Rüşd, *a.g.e.*, Y.71.

195. İbn Rüşd, *a.g.e.*, Y.71.

196. İbn Rüşd, *a.g.e.*, Y.70.

197. İlhami Güler, *İlhamiyyât 2, Dini-Teolojik Aforizmalar*, OTTO Yayınları, Ankara 2012, Y.88.

198. J. D. Bernal, *a.g.e.*, Y.313.

199. Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, Y.3.

200. Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, Y.110-111.

201. Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, Y.93.

202. Prof. Dr. Fazlur Rahman, *a.g.e.*, Y.259-260.

203. Prof. Dr. Fazlur Rahman, *a.g.e.*, Y.260.

204. Prof. Dr. Fazlur Rahman, *a.g.e.*, Y.260.

205. Niyazi Berkes, *Osmanlı Tarihinde Bilimlerin Durumu, Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, Adam Yayınları, İstanbul, 1985, Y.82.

206. Hüseyin G. Yurdaydın, *Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839), Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti içinde*, Cem Yayınevi, İstanbul 2005, Y.282.

207. Taner Timur, *Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu*, Yordam Kitap, İstanbul 2012, Y.102-103.

208. Taner Timur, *a.g.e.*, Y.103.

209. Cevdet Kudret, *Örneklerle Edebiyat Bilgileri 2*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2003, Y.5.

210. Walter Kiaulehn, *a.g.e.*, Y.36.

211. Balzac, *Sönmüş Hayaller I - İki Şair*, çev. Yaşar Nabi, Varlık Yayınevi, İstanbul 1969, Y.119.

212. J. D. Bernal, *a.g.e.*, Y.278.

213. Feroz Ahmad, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milli-*

yetçilik (1876-1923), Der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, Y.17.

214. Hikmet Kıvılcımlı, *a.g.e.*, Y.259.

215. Hikmet Kıvılcımlı, *a.g.e.*, Y.39-40.

216. Merdan Yanardağ, *Kadro Hareketi*, Destek Yayınları, İstanbul 2012, Y.43.

217. Ernest Werner, *a.g.e.*, Y.199.

218. Bostanzade Yahya, *Duru Tarih*, Türkçesi Necdet Sakaoğlu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1978, Y.63.

219. Bostanzade Yahya, *a.g.e.*, Y.111.

220. Hikmet Kıvılcımlı, *a.g.e.*, Y.655.

221. Hüseyin G. Yurdaydın, *a.g.e.*, Y.247.

222. Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi 5*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, Y.343.

223. Ebubekir Hazım Tepeyran, *Hatıralar*, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Alâddin Eser Kitaplığı, İstanbul 1998, Y.126.

224. Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, Y.131.

225. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, Y.81-82.

226. Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, Y.95.

227. François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, Y.86.

228. Mübahat Türker-Küyel (haz.), *a.g.e.*, Y.139.

229. Macit Gökberk, *a.g.e.*, Y.291.

230. Macit Gökberk, *a.g.e.*, Y.291.

231. F. Engels, *a.g.e.*, Y.409.

232. Terry Eagleton, *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*, çev. Selin Dingiloğlu, Yordam Kitap, İstanbul 2014, Y.44.

233. F. Engels, *a.g.e.*, Y.410.

234. Terry Eagleton, *a.g.e.*, Y.151.

235. Jean Blot, *Düşman Sözcükler*, UNESCO'dan Görüş dergisi, 7/1987.

236. Jean Blot, *a.g.e.*

237. Stefan Zweig, *Dünün Dünyası*, çev. Burhan Arpad, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, Y.271.

238. Cengiz Gündoğdu, *Eleştiri*, Süreç Yayınları, İstanbul 1987, Y.120.

239. Stefan Zweig, *a.g.e.*, Y.448.

240. Georg Lukacs, *Estetik I*, çev. Ahmet Cemal, Payel Yayınevi, İstanbul 1985, Y.84.

241. Lord Kinross, Atatürk, çev. Ayhan Tezel, Sander Yayınları, İstanbul 1972, Y.755.

242. Aktaran Georg Lukacs, *a.g.e.*, Y.78-79.

243. Georg Lukacs, *a.g.e.*, Y.99.

244. F. Engels, *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara 2002, Y.213.

245. Yakup Kadri, *Panorama*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, Y.32.

246. Yakup Kadri, *a.g.e.*, Y.34, Y.48.

247. Yakup Kadri, *a.g.e.*, Y.42.

248. Yakup Kadri, *a.g.e.*, Y.101.

249. Yakup Kadri, *a.g.e.*, Y.40.

250. Yakup Kadri, *a.g.e.*, Y.293.

251. Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1994, Y.17.

252. Orhan Kemal, *a.g.e.*, Y.17.

253. Orhan Kemal, *a.g.e.*, Y.17.

254. Orhan Kemal, *a.g.e.*, Y.19.

255. Afet İnan, *Atatürk ve Kültür, Cumhuriyet'in 50. Yılı Seminen*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975, Y.105.

256. Ahmet Say, *Kocakurt*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2007, Y.201.

257. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1969, Y.447-448.

258. Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, Y.448.

259. Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, Y.448.

260. Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, Türkçesi M. Akkaş, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, Y.11.

261. Mahmut Makal, *Deli Memedin Türküsü*, Literatür Yayınları, İstanbul 2008, Y.67.

262. Kurt Steinhaus, *a.g.e.*, Y.172.

263. Kurt Steinhaus, *a.g.e.*, Y.173.

264. Haluk Yurtsever, *Yükseliş ve Düşüş – Türkiye Solu 1960-1980*, Yordam Kitap, İstanbul 2008, Y.53.

265. Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, Y.53.

266. Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, Y.318.

267. Orhan İyiler, *Bir Gün Bile Yaşamak*, Ceylan Yayınları, İstanbul 1997, Y.233-234.

268. Banu Şen, *Kolin Şirketler Grubu Enerji Grup Başkanı ile röportaj*, Hürriyet gazetesi, 13/11/2014.

269. Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları 1997, Ankara Y.155-156.

270. Ester Biton Ruben, *İktisadın Unuttuğu İnsan*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2011, Y.52.

271. Ester Biton Ruben, *a.g.e.*, Y.52.

272. Ester Biton Ruben, *a.g.e.*, Y.52.

273. Ester Biton Ruben, *a.g.e.*, Y.70.

274. Ester Biton Ruben, *a.g.e.*, Y.72.

275. Orhan İyiler, *Danilov Manastırı'nın Çanları*, İnsancıl Yayınları, İstanbul 2007, Y.380-381.

276. V. Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, çev. Filiz (Karabey) Ofluoğlu, Varlık Yayınevi, İstanbul 1978, Y.26.

277. V. Gordon Childe, *a.g.e.*, Y.231.

278. Alâeddin Şenel, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*, Ankara Üniv. Siy. Bil. Fak. Yayınları, Ankara 1982, Y.222.

279. Friedrich Engels, a.g.e., Y.188.

280. Georg Lukacs, *Emek*, çev. Ayşen Tekşen, Payel Yayınları, İstanbul 2014, Y.44.

281. Georg Lukacs, *a.g.e.*, Y.42.

282. Aristoteles, *Metafizik*, (1032b 15), Y.330.

283. Georg Lukacs, *a.g.e.*, Y.44.

284. Karl Marx, *a.g.e.*, Y.181.

285. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002.

286. Georg Lukacs, *Estetik I*, çev. Ahmet Cemal, Payel Yayınları, İstanbul 1985, Y.79.

287. Georg Lukacs, *a.g.e.*, Y.79.

288. Georg Lukacs, *a.g.e.*, Y.85.

289. Reyhan Oksay, *Dr. Hande Özdinler ile röportaj, Cumhuriyet Bilim-Teknoloji*, 15/11/2013, sayı 1391.

290. Ernst Fischer, *Sanatın Gerekliliği*, çev. Cevat Çapan, Payel Yayınları, İstanbul 2003, Y.80-81.

291. Ernst Fischer, *a g.e.*, Y.81.

292. Ernst Fischer, *a.g.e.*, Y.81.

293. Anton Çehov, *Bütün Öyküleri I. Cilt*, Cem Yayınevi, İstanbul 2005, Y.140.

294. Prof. Dr. M. Orhan Öztürk, *Sorma-Bilme Dürtüsü ve Girişim Duygusu Nasıl Yok Ediliyor?*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2002, Y.12.

295. Prof. Dr. M. Orhan Öztürk, *a.g.e.*, Y.33.

296. Francis Bacon, *Novum Organum*, çev. Sema Önal Akkaş, Doruk Yayıncılık, Ankara 1999, Y.15.

297. Sibel Özbudun, *Sınıf, Kültür, Kimlik Yazıları*, Ütopya Yayınları, Ankara 2014, Y.464.

298. Sibel Özbudun, *a.g.e.*, Y.471.

299. Terry Pinkard, *a.g.e.*, Y.247-248.

300. Terry Pinkard, *a.g.e.*, Y.248.

301. Kari Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları Cilt II*, çev. Harun Rızatepe, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1968, Y.313-315, bölüm 11, not 51(1).

302. Karl Popper, *a.g.e.*, Y.313-315 bölüm 11, not 51(2).

303. David Edmonds-John Eidinow, *Wittgenstein'in Maşası*, çev. Aslı Biçen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, Y.11.

304. David Edmonds-John Eidinow, *a.g.e.*, Y.12.

305. David Edmonds-John Eidinow, *a.g.e.*, Y.12.

306. David Edmonds-John Eidinow, *a.g.e.*, Y.12.

307. Orhan İyiler, *Danilov Manastırının Çanları*, İnsancıl Yayınları, İstanbul 2007, Y.383-384.

308. Georg Lukacs, *Estetik 1*, Y.111.

309. Georg Lukacs, *a.g.e.*, Y.111, d.n.35.

310. Georg Lukacs, *a.g.e.*, Y.118.

311. Aristoteles, *Felsefeye Çağrı*, çev. Ali Irgat, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2003, Y.10.

312. Georg Lukacs, *Avrupa Gerçekçiliği*, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, İstanbul 1987, Y.212.

313. Georg Lukacs, *a.g.e.*, Y.212.

314. Georg Lukacs, *a.g.e.*, Y.211.

315. Georg Lukacs, *Estetik I*, Y.109.

316. Bryan Magee, *a.g.e.*, Y.27-28.

317. Sibel Özbudun, *a.g.e.*, Y.459.

318. Sibel Özbudun, a.g.e., Y.460.

319. Sibel Özbudun, a.g.e., Y.461.

320. Sibel Özbudun, a.g.e., Y.463.

321. Sibel Özbudun, a.g.e., Y.470-471.

322. Sibel Özbudun, a.g.e., Y.472.

323. Prof. Dr. M. Kagan, *a.g.e.*, Y.5.

324. Doğan Kuban – Deniz İncedayı, *Toplumu Dışlamış Bir Mimari Söylem*, Cumhuriyet Bilim Teknoloji, 13/5/2006, sayı 999.

325. K. Marx – F. Engels, *Yazın ve Sanat Üzerine I*, çev. Ömer Ünalan, Sol Yayınları, Ankara 1995, Y.99.

326. K. Marx – F. Engels, *a.g.e.*, Y.100.

327. Dr. Cengiz Başkaya, *Ne Yiyip Ne İçeceğimize Kimler Karar Veriyor?*, Kaldıraç, Ocak 2015, sayı 163, Y.88.

328. G. Lukacs, *Gerçekçilik Değerlendiriliyor, Bloch vd.*, *Estetik ve Politika*, çev. Ünsal Oskay, Alkım Yayınları, İstanbul 2004, Y.105

329. Ernst Fischer, *a.g.e.*, Y.88.

330. Prof. M. Kagan, *a.g.e.*, Y.205.

331. Prof. M. Kagan, *a.g.e.*, Y.205.

332. Prof. M. Kagan, *a.g.e.*, Y.205-206.

333. Prof. M. Kagan, *a.g.e.*, Y.206-207.

334. Prof. M. Kagan, *a.g.e.*, Y.211.

335. Prof. M. Kagan, *a.g.e.*, Y.212.

336. Takiyettin Mengüşoğlu, *a.g.e.*, Y.253.

337. Betül Çotuksöken, *İnsan Hakları ve Felsefe*, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul 2012, Y.44-45.

338. Cengiz Gündoğdu, *Soru*, İnsancıl Yayınları, İstanbul 1998, Y.258-260.

KAYNAKÇA

— Adıvar, A. Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.

— Akşin, Sina (Yayın Yönetmeni), *Türkiye Tarihi 2*, Cem Yayınevi, İstanbul 2005.

— Akşin, Sina (Yayın Yönetmeni), *Türkiye Tarihi 3*, Cem Yayınevi, İstanbul 2005.

— Aktok, Özgür, *İngiliz Deneyciliğine Karşı Saf Aklın Son Kalesi: Leibniz'in Akılcılığı*, İnsancıl dergisi, Şubat 2013.

— Anikin, Andrey A., *Marx Öncesi Siyasal İktisat*, çev. Aydemir Güler, Yazılama Yayınları, İstanbul 2008.

— Aristoteles, *Felsefeye Çağrı*, çev. Ali Irgat, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2003.

— Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

— Aristoteles, *Metafizik*, çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996.

— Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ankara 1998.

— Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi 3 Aristoteles*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

— Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1969.

— Ataöv, Türkkaya, *Bağnazlık ve Ötesi*, Cumhuriyet gazetesi, 30/07/2013.

— Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971.

— Aydın, Hasan, *Gazzali*, Bilim ve Gelecek Yayınları, İstanbul 2012.

— Bacon, Francis, *Novum Organum*, çev. Sema Önal Akkaş, Doruk Yayıncılık, Ankara 1999.

— Balzac, *Sönmüş Hayaller I - İki Şair*, çev. Yaşar Nabi, Varlık Yayınevi, İstanbul 1969.

— Başkaya, Cengiz, *Ne Yiyip Ne İçeceğimize Kimler Karar Veriyor?*, Kaldıraç dergisi, Ocak 2015, sayı 163.

— Beer, Max, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi*, çev. Galip Üstün, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

— Berkes, Niyazi, *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, Adam Yayınları, İstanbul 1985.

— Bernal, J. D., *Materyalist Bilimler Tarihi Cilt 1*, çev. Emre Marlalı, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1976.

— Bilici, Abdülhamit, *5 Ülkeden 14 Devlet Çıkabilir*, Zaman gazetesi, 1/7/2014.

— Bloch, Lukacs, Brecht, Benjamin, Adorno, *Estetik ve Politika*, çev. Ünsal Oskay, Alkım Yayınları, İstanbul 2004.

— Blot, Jean, *Düşman Sözcükler*, UNESCO'dan Görüş dergisi, 7/1987.

— Bonnard, Andre, *Antik Yunan Uygarlığı Cilt 3*, çev. Kerem Kurtgözü, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004.

— Bostanzade Yahya, *Duru Tarih*, Türkçesi Necdet Sakaoğlu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1978.

— Bronowski, J., *İnsanın Yücelişi*, Türkçesi Filiz Ofluoğlu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1975.

— Bulut, Faik, *İslam Komüncüleri*, Berfin Yayınları, İstanbul 1998.

— Cassirer, Ernst, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. Doğan Özlem, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1988.

— Cevdet Kudret, *Örneklerle Edebiyat Bilgileri 2*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2003.

— Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002.

— Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 2009.

— Childe, V. Gordon, *Kendini Yaratan İnsan*, çev. Filiz (Karabey) Ofluoğlu, Varlık Yayınları, İstanbul 1978.

— Conford, F. M., *Sokrates'ten Önce ve Sonra*, çev. Ufuk Can Akın, Ayraç Yayınları, Ankara 2003.

— Corbin, Henry, *İslam Felsefesi Tarihi*, çeviren ve notlandıran Prof. Dr. Hüseyin Hatemi, İletişim Yayınları, İstanbul 1986.

— Çağatay, Neşet, *Sorularla İslam Dini ve İslam Tarihi*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1997.

— Çehov, Anton, *Bütün Öyküleri I. Cilt*, Cem Yayınevi, İstanbul 2005.

— Çotuksöken, Betül, *İnsan Hakları ve Felsefe*, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul 2012.

— Çotuksöken, Betül, *Ortaçağ Yazıları*, Notos Kitap, İstanbul 2011.

— Demirci, Mustafa, *Beytü'l-hikme*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

— *Dil Derneği Sözlüğü*, Dil Derneği Yayınları, Ankara 1999.

— Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, çev. Ergin Altay, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

— Dura, Cihan, *Atatürk Devriminin Temeli Bilimsel Zihniyet*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1999.

— Edmonds, David – Eidinow, John, *Wittgenstein'in Maşası*, çev. Aslı Biçen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

— el-Kindi, *Felsefi Risaleler*, çev. Mahmut Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2006.

— Eagleton, Terry, *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*, çev. Selin Dingiloğlu, Yordam Kitap, İstanbul 2014.

— Emre, Akif, *Abdülhamid'in Hatası*, Yeni Şafak gazetesi, 23/7/2013.

— Engels, F., *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara 1977.

— Engels, F., *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara 2002.

— Erkızan, Hatice Nur Beyaz, *"Aristoteles" maddesi*, *Felsefe Ansiklopedisi I*, Etik Yayınları, İstanbul 2003.

— Erkızan, Hatice Nur Beyaz, *Aristoteles Yazıları, Varlık Bilgi ve Yaşam Üzerine*, Sentez Yayın ve Dağıtım, Bursa 2013.

— Fahri, Macit, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan, Birleşik Yayınlar, İstanbul 2000.

— Farabi, *İdeal Devlet*, Açıklamalı çeviri Prof. Dr. Ahmet Arslan, Vadi Yayınları, Ankara 1997.

— Farrachi, Armand, *Bach, Son Füg*, çev. Heval Bucak, Can Yayınları, İstanbul 2010.

— Fischer, Ernst, *Sanatın Gerekliliği*, çev. Cevat Çapan, Payel Yayınları, İstanbul 2003.

— Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

— Goodman, Lenn E., *İslam Hümanizmi*, çev. Ahmet Arslan, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

— Gombrich, E. H., *Sanatın Öyküsü*, çev. Erol Erduran ve Ömer Erduran, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.

— Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

— Guthrie, W. K. C., *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, çev. Dr. Ahmet Cevizci, Gündoğan Yayınları, Ankara 1999.

— Güler, İlhami, *İlhamiyyât 2, Dini-Teolojik Aforizmalar*, OTTO Yayınları, Ankara 2012.
— Gündoğdu, Cengiz, *Eleştiri*, Süreç Yayınları, İstanbul 1987.
— Gündoğdu, Cengiz, *İslam Felsefesine Bir Bakış, Din; Teorisi/Pratiği, Dünü, Bugünü* kitabı içinde, ed. Sibel Özbudun – Mahmut Konuk, Ütopya Yayınları, Ankara 2013.
— Gündoğdu, Cengiz, *Soru*, İnsancıl Yayınları, İstanbul 1998.
— Gündüz, Süleyman, *İslam Dünyası'nın Serencamı*, Yeni Şafak gazetesi, 11/9/2013.
— Hempel, Cari, *Bilimsel Araştırma: Buluş ve Sınama*, çev. Alper Yavuz, İnsancıl dergisi, Şubat 2013.
— İbn Rüşd, *Felsefe-Din İlişkileri*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2004.
— İmam Gazali, *El-Munkızu Min-ad-Dalâl ve Tasavvufi İncelemeler*, Haz ve şerh eden Prof. Dr. Abdülhalim Mahmud, mütercim Salih Uçan, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1997.
— İnan, Afet, *Atatürk ve Kültür, Cumhuriyet'in 50. Yılı Semineri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975.
— İnayet, Hamid, *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*, Türkçesi Yusuf Ziya Cömert, Hece Yayınları, Ankara 2008.
— İnönü, Erdal, *Bilimsel Devrim ve Stratejik Anlamı*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009.
— İnsancıl, *Betül Çotuksöken söyleşisi*, İnsancıl dergisi, Kasım 1990.
— İyiler, Orhan, *Danilov Manastırı'nın Çanları*, İnsancıl Yayınları, İstanbul 2007.
— İyiler, Orhan, *Bir Gün Bile Yaşamak*, Ceylan Yayınları, İstanbul 1997.
— İzmirli, İsmail Hakkı, *İslamda Felsefe Akımları*, Haz. N. Ahmet Özalp, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.
— Jones, W. T., *Klasik Düşünce Batı Felsefe Tarihi Birinci Cilt*, çev. Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul 2006.
— Kagan, Moissej, *Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat*, Türkçesi Aziz Çalışlar, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1982.
— Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Panorama*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971.
— Kaya, İbrahim, *Sürgü Olayı ya da Aydınlan(a)mayan Türkiye*, Cumhuriyet gazetesi, 5/8/2012.

— Kaya, Mahmut, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003.

— Kıvılcımlı, Hikmet, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007.

— Kiaulehn, Walter, *Demir Melekler*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971.

— Kinross, Lord, *Atatürk*, çev. Ayhan Tezel, Sander Yayınları, İstanbul 1972.

— Kuban, Doğan, *Cehalet-Yalan Felaket*, Cumhuriyet Bilim-Teknoloji, 28/03/2014, sayı 1410.

— Kuban, Doğan, *Halk ve Parti*, Cumhuriyet-Bilim Teknoloji, 9/10/2012, sayı 1338.

— Kuban, Doğan – İncedayı, *Deniz, Toplumu Dışlamış Bir Mimari Söylem*, Cumhuriyet Bilim Teknoloji, 13/5/2006, sayı 999.

— Koyre, Alexandre, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, Türkçesi Kurtuluş Dinçer, Ara Yayıncılık, İstanbul 1989.

— Kuehn, Manfred, *Immanuel Kant*, çev. Bülent O. Doğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

— Lyons, Jonathan, *Hikmet Evi*, çev. Şaban Bıyıklı-Mehmet Savan, Doğan Kitap, İstanbul 2012.

— Lukacs, Georg, *Avrupa Gerçekçiliği*, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, İstanbul 1987.

— Lukacs, Georg, *Emek*, çev. Ayşen Tekşen, Payel Yayınları, İstanbul 2014.

— Lukacs, Georg, *Estetik I*, çev. Ahmet Cemal, Payel Yayınları, İstanbul 1985.

— Magee, Bryan, *Büyük Filozoflar*, çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul 2001.

— Makal, Mahmut, *Deli Memedin Türküsü*, Literatür Yayınları, İstanbul 2008.

— Marx, K. – Engels, F., *Alman Ideolojisi*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara 2004.

— Marx, Karl, *Kapital, Birinci Cilt*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara 1997.

— Marx, K.– Engels, F., *Yazın ve Sanat Üzerine I*, çev. Ömer Ünalan, Sol Yayınları, Ankara 1995.

— Memet Fuat, *Tiyatro Tarihi*, Varlık Yayınları, İstanbul 1961.

— Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998.

— Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

— Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (16. ve 17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

— Onat, Hasan, *İslam Bilim Geleneğinin Kökleri*, Hürriyet, 11/7/2013.

— Oksay, Reyhan, *Dr. Hande Özdinler ile röportaj*, Cumhuriyet Bilim-Teknoloji, 15/11/ 2013.

— Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1994.

— Özbudun, Sibel, *Sınıf, Kültür, Kimlik Yazıları*, Ütopya Yayınları, Ankara 2014.

— Özkaya, Tayfun, *Yabandomuzu tarımı yok ediyor, seyrediyoruz*, Yurt gazetesi, 19/09/2013.

— Öztürk, M. Orhan, *Sorma-Bilme Dürtüsü ve Girişim Duygusu Nasıl Yok Ediliyor?*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2002.

— Peters, Francis E., *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. ve haz. Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul 2004.

— Pinkard, Terry, *Hegel*, çev. Mehmet Barış Albayrak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

— Platon, *Devlet*, çev. Hüseyin Demirhan, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2002.

— Platon, *Devlet*, çev. Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

— Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyuboğlu-M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.

— Platon, *Timaios*, çev. Erol Güney-Lütfi Ay, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2001.

— Popper, Karl, *Açık Toplum ve Düşmanları Cilt II*, çev. Harun Rızatepe, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1968.

— Rahman, Fazlur, *İslam*, çev. Prof. Dr. Mehmet Dağ – Prof. Dr. Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, Ankara 1993.

— Ronan, Colin A., *Bilim Tarihi*, çev. Prof. Dr. Ekmelleddin İhsanoğlu-Prof. Dr. Feza Günergun, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2003.

— Ross, David, *Aristoteles*, çev. A. Arslan, İ. O. Anar, Ö. Y. Kavasoğlu, Z. Kurtoğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1999.

— Ruben, Ester Biton, *İktisadın Unuttuğu İnsan*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2011.

— Saraç, Celal, *Bilim Tarihi*, MEB Yayınları, Ankara 1983.

— Say, Ahmet, *Kocakurt*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2007.

— Say, Ahmet, *Müzik Tarihi*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 2006.

— Sedillot, René, *Değiştokuştan Süpermarkete*, çev. Esat Nermi Erendor, Dost Kitabevi, Ankara 2005.

— Sena, Cemil, *Büyük Filozoflar Ansiklopedisi*, *Cild I*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul (Tarihsiz).

— Sena, Cemil, *Büyük Filozoflar Ansiklopedisi, Cild II*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976.

— Sena, Cemil, *Büyük Filozoflar Ansiklopedisi Cild III*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, (Tarihsiz).

— Sorguç, V. Doğan, *Cehaletin Psiko-Patolojisi*, Cumhuriyet gazetesi, 21/6/2012.

— Steinhaus, Kurt, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, Türkçesi M. Akkaş, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.

— Suruş, Abdülkerim, *Bilginin İslamileştirilmesi Mümkün mü?*, İslam ve Modernizm Sempozyumu, düz. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 1997.

— Süreya, Cemal, *Sevda Sözleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

— Şen, Banu, *Kolin Şirketler Grubu Enerji Grup Başkanı ile röportaj*, Hürriyet gazetesi, 13/11/2014.

— Şenel, Alâeddin, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*, Ank. Univ. S.B.F. Yayınları, Ankara 1984.

— Şerif, M. M. (editör), *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*, Derleyen İsmail Taşpınar, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.

— Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadına Giriş*, Dergah Yayınları, İstanbul 2008.

— Tanpınar, Ahmed Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. Üniv. Ed. Fak. Yayınları, İstanbul 1956.

— Tarancı, Cahit Sıtkı, *Otuz Beş Yaş*, Der. Asım Bezirci, Can Yayınları, İstanbul 1997.

— Tepeyran, Ebubekir Hazım, *Hatıralar*, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş. Alâddin Eser Kitaplığı, İstanbul 1998.

— Timur, Taner, *Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu*, Yordam Kitap, İstanbul 2012.

— Türker-Küyel, Mübahat (haz.), *Ord. Prof. Dr. Sayılı'nın Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp Adlı Eserinin Muhtasarı*, Atatürk Kültür ve Dil Tarih Kurumu, Ankara 1996.

— Uygur, Nermi, *Bunalımdan Yaşama Kültürü*, Ara Yayıncılık, İstanbul 1989.

— Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi 5*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

— Versenyi, Lazslo, *Sokratik Hümanizm*, çev. Ahmet Cevizci, Sentez Yayın ve Dağıtım, İstanbul 2007.

— Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, Remzi Kitabevi, İstanbul 1964.

— Werner, Ernst, *Büyük Bir Devletin Doğuşu (1300-1481)*, çev. Orhan Esen-Yılmaz Öner, Yordam Kitap, İstanbul 2014.

— Yanardağ, Merdan, *Kadro Hareketi*, Destek Yayınları, İstanbul 2012.

— Yurtsever, Haluk, *Yükseliş ve Düşüş – Türkiye Solu 1960-1980 – Türkiye Solu 1960-1980*, Yordam Kitap, İstanbul 2008.

— Zweig, Stefan, *Dünün Dünyası*, çev. Burhan Arpad, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

DİZİN

A. Kadir 25, 297, 355
Abdullah ibn Mes'ud 243
Abdurrahman b. Ebi Bekr 243
Abdülhamit 193, 194, 322
Abelardus 328
Adıvar, Adnan 194, 199, 260
Ahizade Efendi (Rumeli Kazaskeri) 83, 84
Ahmed Emin 245
Aiskhlyos 115
Akçura, Yusuf 269
Aktok, Özgür 191
Alhazen (İbn Heysem) 205
Ali (Halife) 242, 243
Ali Tusi 265
Alpaslan 322
Altay, Ergin 45
Anaksagoras 59, 73, 75, 230
Anikin, A. V. 190
Aristoteles 13, 15, 18, 18, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 31, 49, 55, 57, 67, 71, 75, 81, 87, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 121, 124, 139, 141, 166, 167, 168, 169, 187, 188, 190, 191, 209, 211, 215, 217, 229, 288, 295, 313, 315, 332, 333, 335
Ataç, Nurullah 22, 23
Ataöv, Türkkaya 81, 218
Atatürk, Mustafa Kemal 270, 277, 284, 285, 287, 289, 291, 294, 295, 321, 338, 351, 352
Atay, Falih Rıfkı 294
Atay, Hüseyin 245
Aydemir, Şevket Süreyya 268, 269
Aydın, Hasan 245, 246
Ayşe (Peygamberin eşi) 243
Aytaç, Gürsel 357, 358, 359, 361
Aziz İbn Erdeşir Esterabadi 264
Babür, Saffet 87, 90, 91
Bach, J. S. 63
Bacon, Francis 260, 316, 322, 333
Bacon, Roger 230
Balbay, Mustafa 301
Balzac 261
Başkaya, Cengiz 344
Bauthol, G. 245
Becker, Carl 279
Beer, Max 228
Beethoven, L. von 282
Berkes, Niyazi 259
Bernal, J. D. 217, 219, 220, 224, 230, 232, 233, 250, 251, 261
Beşir Fuat 260, 261
Bilici, Abdülhamit 197
Biruni 196
Blot, Jean 280
Boccaccio, G. 224, 230
Boilezu 260
Bonnard, A. 18, 19, 23
Bossuet 260
Brecht, Bertolt 302
Bruno, Giordano 75, 76, 230, 332
Bulut, Faik 221, 248
Cassirer, Ernst 74

Cevdet Kudret 260
Cevizci, Ahmet 13, 31, 93, 314
Ceyhun, Demirtaş 147
Childe, V. Gordon 310, 311
Christoph, Johann 74
Corbin, Henry 201, 202, 209
Copernicus 75, 188, 230, 286
Cornielle 260
Çağatay, Neşet 243
Çanga, Tekin 24, 27
Çehov, Anton 320
Çotuksöken, Betül 140, 227, 228, 230, 349, 350
Damat Sait Paşa 193
Dante Alighieri 145, 282
Darwin, C. 48, 192, 316
Demirci, Mustafa 210, 211
Demirhan, Hüseyin 95
Demokritos 199
Derviş, Suat 138
Descartes 260, 261, 262
Dietrich 251
Dostoyevski, F. M. 45
Dura, Cihan 193
Eagleton, Terry 279, 280
Ebu Muhammed Abdülkebir 208
Ebu zer el-Gıfari 243
Ekinci, Abdullah 222
Empedokles 204
Emre, Akif 193, 194, 351, 352, 353
Engels, F. 21, 22, 65, 89, 259, 279, 287, 288, 312, 330, 340, 353
Ensari 208
Enver Paşa 269
Epiktetos 89
Epikuros 50, 288, 316
Eralp, H. Vehbi 91, 92
Erhat, Azra 25, 115
Erkızan, Hatice Nur B. 24, 25, 26, 27, 109, 140, 209, 211, 332
Erkızan, Selena 26
Esat Efendi (Anadolu Kazaskeri) 83, 84
Evren, Kenan 300
Eyuboğlu , S. 115
Farabi 57, 58, 166, 187, 196, 205, 206, 207, 245, 331
Fatih Sultan Mehmed 264, 265, 322
Fenelon 260
Ferdinand, Franz 281
Feuerbach, L. 316
Fischer, Ernst 318, 319, 345
France, Anatole 345
Frederick II (Büyük Frederik) 74, 266
Frederick 265
Fromm, E. 89
Gabrieli, F. 199
Galilei 67, 68, 230, 260, 353
Gassendi 260, 316
Gazali 220, 221, 245, 246, 248, 249, 259, 265, 288, 316, 331
Gazi (Atatürk) 23, 277, 278, 286, 287, 289, 293, 294, 295, 296
Gazneli Mahmut 217
Georgeon, François 269
Gibbon, E. 279
Goethe, J. W. von 329, 330, 357, 358, 359, 360, 361
Gogol, N. 148, 150, 152
Gombrich, E. H. 225
Gorki, M. 344

Gökalp, Ziya 336
Gökberk, Macit 75, 92, 224, 228, 231, 278, 279
Grecheo, Johannes de 224
Guthrie, W. K. C. 99, 100, 101, 102, 108
Güler, İlhami 237, 250
Gündoğdu, Cengiz 84, 122, 123, 155, 162, 164, 165, 180, 188
Gündüz, Süleyman 242
Hafız-ı Şirazi 52
Hallac-ı Mansur 248
Harun Reşid (Halife) 217, 223
Harvey 260
Hatemi, Hüseyin 201, 202, 209
Hegel, G. W. F. 48, 73, 146, 191, 313, 314, 325, 326
Hempel, C. 191
Hipokrates (Hipokrat) 211, 212, 213
Hitler, A. 281, 282
Hoca-zade 265
Homeros 25
Hoodbhoy, Pervez 245
Hüseyin Kazım Kadri 193, 194
İbn Bâcce 196
İbn Haldun 218, 262
İbn Heysem 196, 205, 250, 251
İbn Rüşd 58, 139, 166, 207, 208, 209, 210, 211, 219, 221, 265, 316, 330, 331, 332, 352
İbn Sina 196, 218, 219, 245, 331
İbnü'n Nedim 199
İlkin, Metin 147
İnayet, Hamid 196, 242
İncedayı, Deniz 343
İnönü, Erdal 188, 189
İnönü, İsmet 278
İyiler, Orhan 37, 298, 309, 328, 329, 330, 335
İzmirli, İsmail Hakkı 205
Johannes XXI. (Papa) 225
Jones, W. T. 105
Kagan, Moissej 247, 248, 342, 345, 346, 347
Kansu, Ceyhun Atuf 142
Kant, I. 48, 73, 74, 75, 191, 281
Kanuni Sultan Süleyman 262, 265, 322
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 289, 290, 352
Kartal, Kinyas 296
Katip Çelebi 259, 260, 262, 288
Kaya, İbrahim 241
Kaya, Mahmut 200
Kemal Bekir 140
Kepler 260, 262
Kılıç Ali Paşa 266
Kıvılcımlı, Hikmet 221, 244, 262, 264
Kiaulehn, Walter 230, 261
Kindi 197, 198, 207, 218, 262, 331
Kinross, Lord 287
Konfüçyüs 330
Koyre, Aleksandre 209
Kuban, Doğan 189, 241, 343
Küçük, Yalçın 283, 284, 285
La Bruyère 260
La Fontaine 260
La Rochefoucauld 260
Leibniz, G. W. 191
Lenin, V. I. 190, 283, 284, 301, 325
Leonardo da Vinci 230
Lessing, G. E. 201

Louis XIV 260
Lukacs, G. 286, 287, 288, 313, 314, 315, 329, 330, 333, 334, 344
Luxemburg, Rosa 262
Lyons, Jonathan 206
Macit Fahri 198, 199
Magee, Bryan 13, 32
Mahmud, Abdülhalim 245
Makal, Mahmut 290
Mann, Thomas 345, 357, 358
Mansur (Halife) 210, 217, 244
Mao Zedong 301
Marie Curie 192
Marks, K. 22, 48, 58, 60, 66, 83, 89, 139, 166, 190, 191, 222, 259, 283, 307, 308, 310, 314, 328, 340, 341, 343, 347, 353, 355
Marlowe, C. 60
Martini, Simone 225
Memet Fuat 226
Me'mun (Halife) 189, 217, 244
Mengüşoğlu, Takiyettin 97, 98, 338, 348
Mme de la Fayette 260
Mme de Seviqne 260
Mocenigo, G. 76
Moliere 260
Montaigne 89
Mozart, W. A. 282
Muaviye 243
Muaviye b. Ebi Süfyan 244
Muhammed (Hz.) 199
Muhammed b. Ebi Bekr 243
Muhsinzade Mehmet Paşa 266
Murat I 263, 264
Mustafa III 266
Mu'tasım (Halife) 198
Mutemed (Halife) 199
Mutlu, Esra Çağrı 26
Mütevekkil (Halife) 198, 217
Nadajlı Sarı Abdurrahman 83, 353
Nazım Hikmet 59, 109, 290, 355
Nietzsche, F. 89, 191
Novalis 280
Nusbaumm, M. 13, 31, 90, 91, 188, 335
Ocak, Ahmet Yaşar 79, 80, 199, 200, 223, 257
Ockhamlı William 332
Oksay, Reyhan 317
Onat, Hasan 193
Orhan Kemal 171, 291, 292
Osman (Halife) 243
Ömer (Halife) 242, 243
Ömer Hayyam 241
Önder, İzzettin 48
Özal, Turgut 168
Özbudun, Sibel 323, 324, 325, 339, 340, 341, 349
Özdinler, Hande 316, 317
Özer, Kemal 140, 180
Özgüç, Tahsin 321
Özkaya, Tayfun 19
Öztürk, Orhan 320, 321
Paganini 313
Pascal 260
Pasteur, L. 192
Pavlov, İ. 122
Perikles 73, 230
Petrarca 225, 230
Pinkard, Terry 73, 325
Platon 58, 62, 94, 95, 100, 101, 102,

105, 110, 139, 204, 229, 255, 315, 323
Plotinos 316
Popper, Karl 320, 326, 327, 328
Protagoras 100, 102
Ptolemanios 75
Pythagoras 92
Rabelias 230
Racine 260
Rahman, Fazlur 196, 197, 258, 260
Raphael 313
Ravendi 199, 200, 316
Râzi (Ebu Bekir) 196, 198, 199, 200, 201, 203, 218, 316
Râzi (Ebu Hatim) 200, 201
Reinken, J. A. 63
Renan, Ernst 245
Resmi Ahmet Efendi 266
Rıdvan 243
Rolland, Romain 345
Ronan, Colin A. 190, 200
Roscelinus 332
Ross, David 93, 104, 105, 107, 108
Rousseau, J. J. 347
Ruben, Ester Biton 308, 309
Rudolph II 266
Russell, Bertrand 207, 331
Sabahattin Ali 59
Sachau, E. C. 245
Sachs, Curt 225
Sadreddin Şirazi 196
Saint Simon 260
Samdanizade 267
Saraç, Celal 196
Sarton, G. 219
Say, Ahmet 224, 225, 293, 294
Sayılı, Aydın 239, 245, 278
Schelling, F. 191, 325, 326
Schiller, F. 361
Schlegel, F. 280
Schopenauer, A. 191
Scotus 332
Sedillot, Rene 231, 232
Selahaddin 217
Semmelweis, Ignaz 191, 192
Sena, Cemil 245
Serahsi 199
Shakespare, W. 282
Siemens, Werner von 63
Smith, Adam 190, 191
Sokrates 22, 38, 58, 59, 80, 81, 94, 99, 100, 101, 102, 105, 110, 127, 187, 228, 288, 315, 352
Soner, Işık 97
Sophokles 59
Sorguç, V. Doğan 240
Soykan, Ömer Naci 89, 140
Soysal, Mümtaz 297, 298
Spartaküs 22, 187
Stalin, J. 283
Steinhaus, Kurt 295, 296
Suhreverdi 196, 248
Sultan Ahmed 264
Süreya, Cemal 102, 109
Şarlo (C. Chaplin) 151
Şen, Banu 307
Şenel, Alâeddin 60, 311
Şerif, M. M. 210
Şeyh A. İbn Baz 81, 218
Şeyh Bedreddin 81, 335
Şimşir, Bilal N. 138

Şinasi 260
Şuruş, Abdülkerim 196
Tabakoğlu, Ahmet 222, 223
Takiyeddin b. Mehmet 265
Talha 243
Tanpınar, Ahmed Hamdi 246
Taş, Berrin 17, 33, 34, 35, 39, 40, 50, 51, 60, 117, 118, 118, 120, 121, 122, 124, 126, 127, 137, 138, 139, 140, 141, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 163, 164, 165, 169, 170, 177, 179, 181, 188, 290
Teksoy, Rekin 145
Tepeyran, Ebubekir Hazım 267, 268, 289
Terentius 319
Tevfik Fikret 187, 201, 260
Thales 187, 230
Thomas Aquinas 258
Thomson, George 60
Thorwaldsen 313
Tırnakçı Hasan Paşa 83, 84
Timur, Taner 259, 260
Tocqueville, A. De 309
Tolstoy, Lev 138, 150, 152, 333, 334
Türker-Küyel, Mübahat 239, 278
Tycho Brahe 265, 266
Uludağ, Süleyman 208, 220, 224, 245, 249
Uluğ Bey 217
Uygur, Nermi 89, 152, 153, 166, 167, 169
Van Grenebaum 246
Versenyi, Lazslo 80
Vesalius 189
Voltaire 58, 60, 202, 279
Wagner, R. 282
Watt, James 63
Weber, Alfred 91
Werner, Ernst 222, 263
Witelo 251
Wittgenstein, L. 326, 327, 328
Wöllner 74
Xenophenes 315
Yanardağ, Merdan 263
Yavuz, Alper 192
Yıldırım, Cemal 245
Yurdaydın, Hüseyin G. 259, 265
Yurtsever, Haluk 298
Zedlitz, K. A. 74
Zübeyr 243
Zweig, Stefan 281, 282

AYDINLANMA
için
KALKIŞMA

CENGİZ GÜNDOĞDU

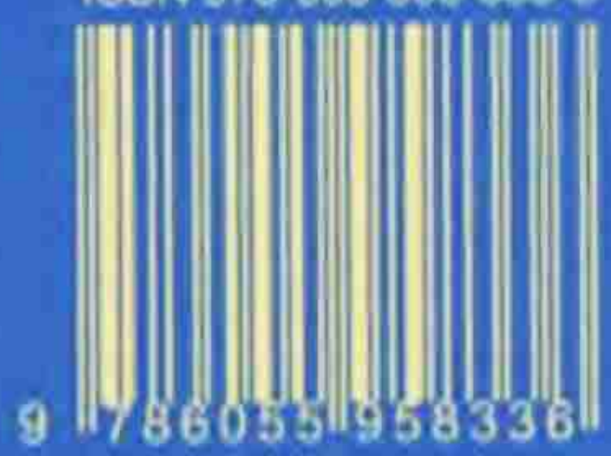
Bu yapıt insanı silkeleme yapıtıdır. Buna tokatlamak da diyebilirsiniz. İnsanın kendine gelmesi, kendisiyle hesaplaşması zorunlu.

Bu ülkede, dahası bu dünyada tatsız olan ne varsa, bunun sorumlusu sensin. Paçavrası çıkmış bu dünyada, daha iyi bir yere gelmek için kendini paçavraya çevirtme.

Bu yapıt paçavralara uyarıdır...

CENGİZ GÜNDOĞDU

ISBN 978-605-595-833-6

İNSANCIL YAYINLARI
Küçükparmakkapı, İpek Sk. Zafer Han, No.10 Beyoğlu-İstanbul
Tel&Faks: 0212 249 80 19 e-mail: insancildergisi@hotmail.com
www.insancil.com